

ARANY JÁNOS
ÖSSZES MŰVEI

ARANY JÁNOS

ÖSSZES MŰVEI

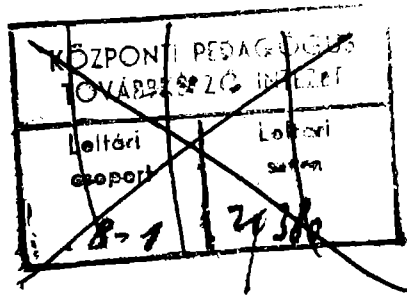
III. KÖTET

1952

ARANY JÁNOS

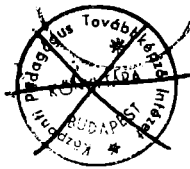
ELBESZÉLŐ KÖLTEMÉNYEK

1952

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
VOINOVICH GÉZA

Magyar. T. 3.
105,505 / III.

Felelős szerkesztő: Barta János

Akadémiai Kiadó (Budapest, V., Alkotmány-u. 21.) Felelős: Mestyán János

Akadémiai nyomda, Gerlóczy-u. 2. — 18137/52 — Felelős vezető: ifj. Puskás Ferenc

RÓZSA ÉS IBOLYA.

NÉPMESE.

(1847.)

I.

Egyszer hol volt, hol nem — régecskén lehetett,
S az óperenciás tengeren túl esett, —
Volt egy öreg király a tündér világba',
S egy vén felesége, a vasorru bába.

- 5 Házoknál temérdek kincs hevert rakáson,
Csűrben, kamarában, pincében, padláson :
Sok darab gyémántba, mint egy száraz lófej,
Szolga és szolgáló csakugy bukdosott fel.

- De ami legdrágább gyémánt vala nálok,
10 Az nem volt egyéb, mint szép eladó lányok :
Apjának édes, de anyjának mostoha
Gyermeke, a tündér hajadon, *Ibolya*.

- Mint a kis ibolya, mely nő bokor alján,
Szemérmes arcát fű közé takarván ;
15 Úgy virult rejtekben, — nem jártak a lányhoz,
Fúvó szél is alig fért az ablakához.

- De mint ibolyácska, hiába nem látni,
Messze bírja kedves illatát bocsátni :
Úgy futott szép híre tündér Ibolyának :
20 Kezére királyok, hercegek vágyának.

Megiríglyé tőle álnok mostohája ;
Bémene urához, s így beszélt hozzája :
»Apjok! úgy-e bizony, hogy már ide s tova
Élő leány lesz ez a kis Ibolya ?«

- 25 Dümmögött, s fejével vágott a vén ember :
»Hej biz' — úgymond — felő a leány, mint kender!
Ő ugyan szükében nincsen a kérőnek :
Tudj' a szosz, melyiket is fogadjam vőnek.«

Erre szólt az asszony : Hátha, lelkem, hátha
30 Még ma minden kérőt szépen elbocsátna :
Hogy a mi leányunk nem olyan kivető ;
Maga jőjön érte az igaz szerető.

»Maga jőjön érte, s nagyra vesse fejét,
Ha Ibolyát kéri, a fiatal cseléd :
35 *Három nehéz munka lesz nyakába mérve,*
Ha kidúl belőle, halál az ő bérel«

Ráhagyá az apjok, mert úgy volt kaptva,
Mivel a vasorru ötet úgy kapatta, —
Királyfiak jöttek, nagy hatalmasságok :
40 De fogukat mind ott hagyá ő nagyságok.

Végre egy királyfi, kinek neve *Rózsa*,
Eltekinte arra, csak látogatóba ;
Ismerős volt apja az öreg királlyal,
| Mert egy arany erdőn makkoltak a nyájjal.

45 Hm! ha tudta volna a vasorru bába,
Mi forog Rózsának az esze ágába'
De jó hogy most egyszer rövidebb az esze,
|| Nem lett volna másképp belőle szép mese.

II.

Rózsa nem úgy kezdte hozzá, mint a többi.
»Minek ezt, gondolta, az orrukra kötni ?
Hiszen egyik öreg sem lesz feleségem,
Nem kívánja őket semminémü részem.«

5 Alig győzte várni, hogy jőjön az este ;
Jött az egyszer aztán, mert az éj kergette ;
A király, mint tegnap, jót öblinte torkán,
Szengeller' hegyén járt a másik boszorkány.

Rózsa sem rest, kapja, fordul egyet, térül :
10 Leold egy nagy létrát a ház tetejéről,
A lány ablakához odatámasztotta,
Ablak-karikáját halkán kopogtatta,

Hej, megrettent volna most a kis Ibolya,
De a tündérek nem ijednek meg soha ;
15 Odament, kinyitá ablaka fiókját,
S alig pillantá meg, megszerette Rózsát.

Rózsa pedig tüstént a szívéhez kapott,
Attól félt kiugrik, noha csak mulatott,
Táncolt, örömeiben verte a bordáit,
20 Mint betyár a csárda folyó-gerendáit.

Hallgattak, pedig hej beh könnyü lett volna
Szóhoz jutni! — Végre megszólamlott Rózsa :
»Ibolyám, gyér hozzánk ; bizony meg nem bánod ;
Szedek a kertünkben neked szép virágot.«

25 Mond Ibolya : »Minek olyan messze menni ?
Van a mi kertünkben : ott is lehet szedni.«
Akkor hallgatott, még ezt a szót is bánta :
Pedig vágyott lelke Rózsa virágjára.

Felelt neki Rózsa : »No, megnyugszom ebben :
30 Van egy szép virágszál a ti kertetekben,
— Otthon a miénkben csak annak nincs párja — :
A kerek világnak legszebb Ibolyája!«

Azzal kis kacsóját balkezébe fogta,
Sokszor a jobbikkal végig símitotta,
35 S nézett a szemébe, soká, mintha benne
Bitangul behajtott szíveket keresne.

És a nagy kék szemek, mintha orgazdának
Éreznék magokat, el-elfordulának.
Rózsa faggatódzott : »Ugye, haragszol rám ?«
40 Ibolya susogta : »Miert haragunám!«

»No hát adj egy csókot, kérlek barátsággal!«
»Igen — mond a lány — de csak üvegen által...«
Ugy ám! egyet-kettőt ablakon keresztül,
De majd száz- meg százat amúgy mindenestül.

III.

Telt az éj azonban, és feljött a kis hold,*
Rózsa Ibolyához akkor ékképen szolt :
»Ibolyám, szerelmem, szívem legelője!
Egyet mondanék én, kettő lesz belőle.

5 »Embertől soha én még meg nem ijedtem :
De tátossal víni nincs egy szikra kedvem.
Azt mondják, a nyílnak tenyerét kitartja,
Hozzá vág az ember, s elolvad a kardja.

10 »Tudom, ha megkérlek, oly nehéz dolgot ad
Az a sütni való boszorkány mostohád!
Így veszének el sok hercegek, királyok,
Intésemre szolgál szomorú példájok.

15 »Jöszte hát, virágom, ibolya, tulipán!
Árany zabot eszik Szellő jó paripám,
De egyiké majd otthon : jer, nyeregbe veszek,
Apád birodalmán reggelig túlteszek.«

20 Válaszolt Ibolya : »Szívem szép szerelme!
Szöknöm éjnek éjén válna szégyenemre.
Eredj, kérj apámtól ; minek elcsüggedni ?
Igaz szerelemnek nincsen nehéz semmi!«

»Igaz szerelemnek nincs lehetlen semmi!«
Monda Rózsa bátran — »eb fog elcsüggedni :
Holnapi nap, mely már neveztetik maának ;
Megkérlek apádtól, életem párjának.«

25 Igy felelt, és nézte milyen az ég alja :
Látta, hogy már szépen szőkéllik hajnalra ;
Ada egy csókot a lánynak, elmenőre,
Hogy akár huszonnégy telt volna belőle.

* Nagy fényes csillagot nevez így a földműves. Lucifer, a hajnalcsillag, lesz.

IV.

A király megértvén mibe' fárad Rózsa,
Nagyon megsajnálta, s ilyeténkép szóla :
»Jaj fiam, fogadj szót : e dologrul tégy le ;
Ugy jársz mint a többi ; mit érsz aztán véle!«

Rózsa nem felelt rá, csak megrázta fejét,
Azzal mutatá ki, hogy nem kell a beszéd.
Kapott a vasorru ezen, a rossz pára,
S kiszabá a munkát jövő éjtszakára :

10 »Látod azt az erdőt ? fáját mind levágod,
Eke-taligának, szekérnek csinálod,
Felszántod, beveted földjét gabonával
S tisztelkedel holnap búza-kalácsával.«

15 Rózsa csak nevette ; gondolá, kötődnek ;
Később tudta meg, hogy hej dehogyan kötődtek!
Éjfélig a dolgot mindenkép fontolta :
Akkor Ibolyához ment, s elpanaszolta.

20 Csak mosolygott a lyány : »Hát egyéb baj nincsen ?
Fekügy' le, aludyál, Rózsa édes kincsem ;
Sose búsulj : mire feltetszik a hajnal,
Kisül a kalács is, gyúrva tejjel, vajjal.«

Azonképen történt. Rózsa, mihelyt látott,
Vitte cintányéron a fehér kalácsot.
Kinéz a vasorru, nem hisz a szemének :
Az erdő sehol sincs! megöli a méreg.

25 Parancsolá mostan : »Azt a nagy hegyet, ni!
Sziklastul, kövestül el kell egyengetni,
Szóllóvel berakni, sőt borából reggel
Kóstolót is hozni, egy vagy két üveggel.«

30 Akkor éjjel Rózsa — azaz hogy helyette
A tündér leányzó — ezt is elkövette. —
No, ez eddig jól van ; de van egy még hátra :
S már ott maga kell ám a legény a gátra.

»Három vad paripa lángot fú, tüzet hány :
Ha megúli Rózsa, úgy övé lesz a lyány ;
35 De ha meg nem bírja úlni és nyargalni,
Kegyetlen halállal kell neki meghalni!«

A fiú e dolgon újra elbusúla :
Nincs Istentől a ló, ki a lángot fúja,
Most Ibolya sem tud segítségül lenni.
40 Elment hozzá mégis, mintegy búcsu-venni.

Biztatá a kedves : »Ne légy olyan gyarló,
Lovagot, ki bátor, nem gyaláz meg a ló ;
Nesze egy sarkantyu, kösd fel a bokádra,
S pattanj rájok úgy, mint önnön paripádra.

45 »Édes apám léssen az első paripa :
Ezt nagyon ne zaklasd, nem övé a hiba ;
De a mostohámat, ki középső léssen,
Sarkantyuзд, zabolázzál, ugrasd meg keményen.

»Harmadik paripát könnyű eltalálnod :
50 Jó lelkedre bízom, hogy' kell vele bánnod,
Végezte mosolygva ; Rózsa elérte,
A leány tanácsát pontosan követte.

Vagy hármat került az első paripával,
Mint törött tojással, bánt öreg ipával ;
55 De a másodikat bezzeg jól elnyúzta :
Ugratta, ütötte, vérig sarkantyuзta.

Hogy leszállott róla, üstökébe ragadt,
S úgy megráncigálta, hogy kezébe szakadt.
Akkor a fejéhez vágta vas kantárát
60 Így fizette vissza jó'karatja árát.

Végre szép-kimélve űlt a harmadikra,
És annyit se bántá, mint egy morzsa-szikra ;
Nem soká leszállott, szolgálni körülte ;
Selyem kendőjével szépen megtörülte.

V.

Reggel a banyának feldagadt a képe
S mindenütt meglátszott a lovaglás kéke
Jaj, ha szegény Rózsát új veszélybe ejti!
Farka vágását a kígyó sem felejtí.

- 5 Rózsa eljött, kérni a menyasszony-ágyat ;
»Nos, tiéd Ibolya ; ennyi volt a vágyad« —
Szólt a vén boszorkány — »de egy fél tapot se'
Viszed innen a lányt, fiú, engem uccse!«

- Rózsa fejét falba így sem igen verte,
10 De a lány sejté, hogy kutya van a kertbe :
»Jaj, szerelmem Rózsám, szökni kell a háztól :
Sohasem maradsz meg álnok mostohámtól!«

- Felelt a legény : »De hogy-mikép szökhessünk :
Ha kiált nevünkről, ki felel helyettünk ?«
15 (Mert, hogy ne felejtsem, mindig kiáltoza
A mellékszobából, hogy : Rózsa ! Ibolya !)

- »Aztán meg, ha én most paripámér' mennék,
Nappal, a cselédek könnyen észrevennék.«
»Kell is az ! — mond a lány — itt ez a szúr, vedd rád :
20 Ha apám anyám nem — benne más meg nem lát.«

Monda, és tút vont ki piros kendőjéből,
Piros vért eresztett kis-ujja hegyéből,
Három csöppet ejtett asztal szögletére ;
Rózsa is ; sötétebb volt a Rózsa vére.

- 25 Akkor elillantak. Benn meg a mostoha
Csak kiált : »Ott vagytok, Rózsa, hé, Ibolya ?«
És a három-három csepp vér az asztalon :
»Itt vagyunk!« felelte vékonyan, vastagon.

- Végre, hogy felszaradt, a vér elhallgatott,
30 Látja is a vén tűz a nyitott ablakot :
Nosza mindjárt tudja, s küldi az öreget :
Hozza, föld alól is, a szökevényeket.

Ezalatt jól elment Rózsa Ibolyával,
Nem sokat törődtek már a vén banyával.
35 Egyszer mond Ibolya : »Nézz hátra, úgy tartom,
Jön apám utánunk : lángol a *jobb* arcom.«

Rózsa hátratekint, de nem lát egyebet,
Csak egy sárkányforma fekete fölleget.
»Jaj, apám, apám az, a leányka mondá,
40 Majd elér ; megállj csak : hogy' tegyük bolonddá ?

»Igen : én itt egy nagy szél vetéssé válok,
Belőled meg egy vén aratót csinállok,
Majd felelj, ha kérdi : ezt s ezt nem sejtetted ?
Igen, még mikor ezt a vetést vetetted.«

45 Elsült a hazugság, a király elhitte,
Asszonyának a hirt azonképen vitte.
Felcsattan a sátán : »Jaj, világ bolondja!
Hiszen Ibolya meg Rózsa volt az« mondja.

Szidta mint a bokrot. A királyi száj, szem
50 Elmeredt, s mentségül ennyit monda: »Há'jszen!...«
Visszaküldék nyomon, és hogy szabadúlhat,
Ugy örül szegény, hogy elfogná a nyúlát.

És mint szénahordó a szénás szekérre,
Felhasalt egy felleg puha tetejére ;
55 Nézett jobbra-balra ; de vetést nem látott,
Csak egy folyóvizet, meg egy rónaságot.

Kidült-bedült malmot a folyón találta,
Őszöreg molnárja a zsilípen állta,
Sohajtott a vízre, hogy elhagyta árkát,
60 S kőhajításnyiról csúfolá a bárkát.

Kérdi a molnártól : »Hallja-e kend, földi :
Egy legényt s leányt nem látott erre jöni ?«
»Uhűm! mikor ezt a rossz malmot csináltam,
— Felel a vén molnár — »azóta se' láttam.«

65. A király e hírrrel megint visszatére.
Most szállt még az áldás csóstitül a fejére!
Minek el nem mondta a vasorru bába!
Megraká s belökte a kályha zugába.

- 70 Akkor maga úti készülethez látott,
Szénvonót kerese, pemetét, lapátot ;
Farkat és két szárnyat kötözött belőle :
Még a vén király is visszaborzadt tőle.

VI.

Már nem messze volt a Tündérföld határa,
Látszott, hol fehérlik egy kopasz határfa :
Hát megint elkezdi a lány lassu hanggal :
»Jaj! most vén anyám jó : ég a fülem, a *bal*.

- 5 »Most nekem itt legjobb kerek tóvá lennem,
Te pedig úszkáló kacsa lészesz bennem ;
Majd lerakja szárnyát és begázol érted :
Akkor csald a mélyre, s bukjal vízbe, érted ?

- 10 Víz alatt kiúszol az innenső szélre,
Úlj fel a lapátra, meg a pemetére,
Mondjad aztán : »hipp! hopp!« vagy : »egy, kettő, három!
Most mindjár' legyek túl a tündér határon.«

- Alig mondhatá el, ott terem a sátán,
A kacsát meglátja szép kerek tó hátán.
15 »Ismerlek« motyogta »jómadár ! de várj csak !
Beh ragyog a tollad ! mindjárt megcibállak.«

- Azzal övig gázolt érte a kis tóba.
Lebukott fenékre, s partra úszott Rózsa,
S míg napa motozkál, kézzel úgy, mint lábbal,
20 Már el is repült a pemete- s lapáttal.

Füstöt vet a tó is ; fel a füstből pedig
Arany karimájú felhő kerekedik,
S eltűn kedveséhez játszi szellőn úszván ;
Utána vén anyja átka zúg a pusztán :

25 »Orcátlan szökött lány, fogjon meg az átkom :
Felejtse el Rózsád! ez a kívánságom ;
Ha elvállik tőled bármi kis távolra,
Felejtse el, mintha sose látott volna!»

Mennyi ocsmány szitkot, átkot monda rája,
30 Még ezen felül is, álnok mostohája!
Istent is káromló, ördögös szavakat, —
Vétek volna könyvbe leírni azokat.

S amint átkozódva szágulda előre,
Hát csak egy jégfelhő gombolyul belőle!
35 Elpaskolta kilenc helységnek határát ;
A szegény paraszt nép sirathatta kárát.

Akkor a szélvészek összevesztek rajta,
Egy foszlányt belőle mindenik szakajta,
Hogy megosztzkodtak, szertesét futának
40 Így lett csúnya vége a gaz mostohának.

VII.

Ezalatt az ifju s tündér Ibolyája
Olyan messze járt, hogy! . . . Szép idő lett rája.
Egyszer Rózsa fölnez : »Lelkem, arra jég van,
Hallga hogy zúg! sok kárt tesz az a szomszédban.«

5 Ráhagyá Ibolya, nem tudván az árva,
Hogy anyjának zúg ott iszonyatos átka.
Mostohának ugyan átka kicsit tenne :
Jaj de az apjának is van része benne!

Végre eljutottak Rózsa városához ;
10 Kert alatt Ibolya így szólt galambjához :
»Szívem szép szerelme! hát itthon vagyunk már ?
Mondanék egyet, ha meg nem haragunnál

»Hogy menjek apádhoz, jó leány létemre,
Mint csavargó személy, csúfra, szégyenszemre ?
15 Bizony megmondaná : nincs ennek orcája ;
Máskülönb lány lesz az én fiam mátkája!

- »Jobb, ha itt maradok, s ahogy illik, várok.
Azalatt én ködből palotát csinállok ;
Te siess apádhoz és kövesd meg szépen :
20 Azután, ha kellek, jöjj násznéppel értem.«
- »Jó, maradj — mond Rózsa, — érted jövök estig,
Palotát vagy várat, építs ami tetszik ;
Nem erőltetek, mert bölcsen megismérem,
Hogy leányban nincs szebb, mint a szűz szemérem.«
- 25 Indult. Ibolya meg csak lesé, csak várta,
Hogy majd visszanez, de nem tekintte hátra,
Hanem elment, és mint a tavalyi hóru,
Úgy *elfeledkezett* szegény leányzórul.

VIII.

- Kapu előtt üle az apja Rózsának,
Mellette a lócán urak is valának :
Törvényt tettek ottan, mert a város népe
Szabadon járt ki s be a király elébe.
- 5 Hogy meglátta Rózsát, monda : »Holnap jertek
Már ti, fiaim, kik a juhon pereltek ;
Este is lesz mindjárt, dolgom is van mára :
Vagy béküljete ki, jobb lesz, éjtszakára.«
- Mikor eloszlottak a bajos emberek,
10 Kérdi a fiától : »Hol jártál te gyerek ?«
»Hol jártam ? . . . hát . . .« De most elpirult a képe,
Mert, hol járt, igazán nem jutott eszébe.
- Mond az apja : »No, majd ha meghallod amit
Mondani akarok, nem csavarogsz annyit :
15 *Elvettük* neked a cseh király leányát,
Hét falut kapsz vele, s három arany-bányát.«
- Rózsa egyet rántott a vállán, s mosolyga :
»Ha megházasodtam, ez a kelmed dolga,«
S a Maros kutyával játszott, mely azalatt
20 Nyíva, farkcsóválva elébe kiszaladt.

»Jól van, mond az apja, úgy dologhoz látunk,
Már kiadták a lányt, még ma jegyet váltunk.«
Jegyet is váltottak, s azután egy héttel
Mentek is a lányért szép uras násznéppel.

25 Sí-ri a menyasszony, cseh király szép lyánya,
Hajtja halvány képét az anyja vállára ;
Sürgetik erősen ; csak zokog, hogy : »Nem még!
Oh, bár nyugodalmas koporsómba mennék!«

30 Igy sohajtoz, mert haj! egy idegen vőért
Elszakaszták tőle régi szeretőjét.
Most az öreg vőfély monda : »Húgom asszony!
Nincs halott a háznál, akit úgy sirasson.«

Megfogá a karját, s kivezette csínján.
Künt pajkos legények tréfáltak a kínján ;
35 Ujjongatva vitték, víg magyar tánc pergett,
Minden örült, csak a menyasszony kesergett.

IX.

Másfelől Ibolya kesereg búvában,
Maga lett az árnyék a fényes szobában,
Gyászos szíve lelke, gyászos a ruhája,
Mint hulló falevél, sápad szép orcája.

5 Tudta, hogy mi történt : híre futott annak ;
Tudta, hogy elmentek, menyasszonyért vannak ;
Tudta, hogy a szíve megreped ha látja,
Rózsa új hitvesét látni mégis vágya.

Már jönnek. Kicsődült egész város népe,
10 Apraja örege, a násznép elébe.
Ibolya egy koldúst ablakához intett :
»Öreg, én boldoggá teszem, úgymond, kendet ;

»Kendet és a többit, csak majd kiáltozzák,
Mikor a menyasszonyt kapum előtt hozzák
15 »Ne felejtkezzenek, urak, a szegényről,
Mint elfeledkezett Rózsa kedveséről!«

A vén magyar koldús még jobban levonta
Süvegét fülére, s félre nézve, monda :
»Nincs nálam szokásban kérni, kiabálni,
20 Csak bemenni s bent az ajtóféltre állni.«

Hallá e beszédet három cigány gyermek :
»Majd ordítózunk mi, bízza ránk kigyelmed,
Hogy a szó se' hallik ; hanem aztán mit ad ?«
Felelt Ibolya : »No, ezt a szép palotát.«

25 Mint bukfencező nyúl hentereg futtában,
Tüskés ördögszekér nyargal a pusztában :
Ment a három fickó cigánykerekezve
A násznép elé, mert nem vala már messze.

Szintugy a nép előtt visszakarikáztak,
30 S a kastélyhoz érve szörnyen kiabáltak :
»Ne felejtkezzenek a szegény Lázárrul,
Mint elfelejtkezett Rózsa Ibolyárrul!«

Rózsa feltekintett, és visszaeszméle
Tündér Ibolyának szép virág nevére,
35 Feltekintett s látta nyitott ablakában,
Megismerte kincsét a gyászos ruhában.

Se kérdett, se hallott — a szobába terme :
»Jer, öleljelek fel, szívem hű szerelme!«
Monda, s átszorítá a leányt, hogy fájna,
40 Ha esze ilyenkor a fájdalom járna.

Elbámult a násznép : »Hogy lesz már, a kőbe!
Kettő a menyasszony : mi lesz már belőle ?«
Hát csak elővágtat egyik lovas legény :
»No hisz' az egyiknek gazdája leszek én!«

45 S felkapá nyeregbe a cseh király lányát,
Aki megösmerte benne hű mátkáját ;
Elvivé a pej ló a leányt s királyfit,
Meg sem állott velek nagy Lengyelorszáig.

Rózsa meg elvitte szép Ibolyát haza.
50 A kastély a három rajkónak marada :
Lefeküttek benne, de hamar felfáztak,
Szegény purdék, mert ~~elvitte~~ gyepen háltak.

SZENT LÁSZLÓ FÜVE.

, NÉPMONDA.

(1847.)

I.

Ezer év után még nem irtak nyolcszázat,
Hanem legfőlebb csak nyolcvan-egynehányat,
Mikor László király, magyarok királya,
Pogány kun hadakkal háborúba szálla.

- 5 Nagy volt a vérontás, folyt a vér, mint patak,
Tőle a vizek is mind megáradtanak,
A mező sik-vér lett, mint valamely tenger,
Sziget benne a sok halomra ölt ember.

- 10 Kivel sebje nem bírt, az vérbe fúlادott,
A félig elevent megfojtá a halott.
Elveszett a kun mind, vagy esett rabságba,
Egy maradt hívinni messze Kunországba.

- Fényes győzelem, zsákmány sok és gazdag
A magyar vitézek ezeken osztoztak ;
15 Osztoztak, lakoztak, nagy vígan valának,
Itták áldomását a nehéz csatának.

- A király ellenben csöndes sátorában
Buzgón imádkozva térdpelt magában,
Fényes győzedelmét nem tartá övének,
20 Hálát adva érte Ura-Istenének.

De nem hallgatá meg a felséges Isten,
Véres háborúkból mivel kedve nincsen,
Véres háborúkból, emberáldozatban
Hogy gyönyörködhetnék a jó Isten abban ?

- 25 Hiába, hogy a vért szomjas föld felissza,
Bosszúért kiált az az egekre vissza,
S jaj annak a népnek, vétkezett az sokat,
Kit a bosszuálló Isten meglátogat!

30 Akkor is elküldte öldöklő angyalát,
Széles e hazában támaszta dögahalált,
Rendre hullott a nép, mint midőn kaszálnak
Hull a fű előtte az éles kaszának.

A vérnek mezején büszhődöző testek
Fojtó páráikkal lettek a győztesek,
35 A magyarok pedig omlottak szüntelen,
Keserű lett nékik a szép győzödelem.

Minden utca és ház telve döghalottal,
De, hogy eltemetné, nincsen ember ottan,
Másszor a holt-testet hordták a mezőre,
40 Most az élő ember futott oda tőle.

Szomszédnak a szomszéd bajához nincs köze,
Hamvából kialudt a barátság tüze,
Meggzűnt a rokonság, nincs testvér, atyafi,
Elhagyták az apát fölnevelt magzati.

45 Édes anya, látván hogy ajaka kékül,
Sikoltva szaladt el beteg gyermekétül
De futósabb lőn a halál sárga lába :
Elfogá s leverte az anyát futtába.

A reménység is, mely fogytig ki nem fárad,
50 Rövidebbre fogta most a kantárszárat :
Másszor az esztendőt hatvanával mérte,
Most, ha volt egy napja, azzal is beérte.

Kiki mit gyakorlott, arra ment a szája :
Vagy imádkozásra, vagy káromkodásra, —
55 Mindegy, akármelyik haljon meg hamarabb ;
Mi öröme annak, aki élve marad ? —

II.

A király pedig űlt a földnek porában,
Bűnbánatot tartván néma sátorában ;
Meggzaggatta szárnyát gyászos köntösének,
Koronája helyét hamuval hinté meg.

5 Fennszóval könyörge Én uram Istenem!
Könyörülj, könyörülj veszendő népemen ;
Ontsd ki rám, ha tetszik, méltó haragodat :
Csak népemről vedd le sujtoló karodat.

Igy könyörge László, magyarok királya,
10 Hát ime! tömérdek nép tolong hozzája :
Férfiak, asszonyok, vének és gyermekek,
Mint sirból kijáró halvány kísértetek.

Zúgó mormolásuk hallik már előre,
Mintha messzi földről sáskafelleg jőne,
15 Vagy mintha föld alól mennydörgést hallani,
S mond a pásztor : no lesz az éjjel valami!

Ahogy közeledtek, nőttön nőtt a lárma,
A király felállott, a népet bevárva ;
Nem ijedt ugyan meg, nem szokása félni,
20 De mégsem tudá a dolgot mire vélni.

Hiába tolultak a király elébe,
Hiába volt mindnek hangos a beszéde,
És hiába hallott a király oly sokat :
Egy csöppet sem érti zajos panaszkodat.

25 Végre egy kiállott s telt torokkal szóla
»Atyafiak, mondá, hallgassunk a szóra,
Ne beszéljünk ezren, ugy sosem lesz vége,
Nem figyelhet mindre király ő felsége.

Egy a kívánságunk, egy az akaratunk :
30 Egy is elbeszéli, mi pedig hallgatunk,
Vagy, ha más nem volna, én is elmondhatom,
Szóljatok, ha úgy nincs, ahogy előadom.«

Helybehagyta a nép és elcsöndesedett,
Akkor amaz egyik ily beszédet kezdett :
35 »Uram király, László, azt kérdem, tudod-e,
Hogy mi végett jöttünk most ennyien ide ?

Oh jaj! tekints végig széles országodban,
Meglátod a szörnyű romlást, ami ott van
Ide s tova elhull néped egész nyája
40 És vadállatoknak lészesz a királya.

Hiába parancsolsz böjtöt, imádságot,
Azzal meg nem óvod haldokló országod,
Könyörögtünk untilig, de a böjt, az éhség
Csak öregbité a pestis dühöngését.

45 Mi az oka ennek ? ismerjük el végre :
A mi bolondságunk és apáink vétke :
Elhagytuk az Istent, elpártoltunk tőle,
Ki Szittyaországból kihozott e földre.

50 Sovány puszták helyett szép országot adott,
Jó baromtenyésztőt, tágast és gazdagot,
Nagy széles folyókat, halat bennök sokat,
Vadas erdőt, hegyet, tiszta forrásokat.

De többet akaránk tudni az őseknél :
Meggzűntünk áldozni buzgó kútfejeknél,
55 Rátettük kezűnket sok áldozó köre
S új Istennek raktunk templomot belőle.

Ezért, hogy az Isten, magyarok Istene,
Nagy haragra gerjedt népének ellene
És monda : erőmet rajtok megmutatom,
60 Elsepervén őket, földjűk másnak adom.

Amit elmondott, azt meg is cselekedte,
A szép kútfejeket mind kiűrtette,
A folyóvizeknek elszelé futását,
Zöld méreggel vonta be a tavak hátát.

65 Hiába könyörgűnk most az új Istennek
Hogy szakassza végét a veszedelemnek ;
Erősebb a régi, az ősek Istene :
Jaj nekűnk ! mert nagyot vétkeztűnk ellene.

70 Azért, uram király, kérjűk felségedet :
Töröld el közűlűnk az új tiszteletet,
Régi Istenűnkhez folyamodjűnk vissza,
Áldozzűnk a kűtnál, hadd legyen az tiszta.

Ezt kell tenni, uram, s ezt fogjűk mi tenni,
Mert nem akarűnk mind egy lábìg elveszni,
75 És ez egész népèd kívánsága pedìg,
Csak a papoké nem, kik a bárányt szedik.«

Igy beszélt az ember, akkor félre álla ;
Nagy kiáltozás lett utolsó szavára,
Ráhagyá a népség, de a kegyes király
80 Felháborodék a pogány beszéd miá.

Összetette kezét, hogy reszketett belé
És nagy indulattal az égre emelé,
Maga is felnézett ; mindenik láthatta,
Mert egész fejével őket meghaladta.

85 És mint szózatot, mely a pusztában kiált,
Hallák imádkozni a felséges királyt :
»Hatalmas Uristen! seregeknek ura!
Haragod e népre ne gerjedjen újra.

Oh, ne vond el tőlük lelkednek világát,
90 Inkább orvosold meg elméik vakságát ;
Nagy Isten! mutasd meg erejét csudádnak :
Teremts csodát nekik : hisznek, mikor látnak.«

Még soká könyörge, mert mozgott a szája
Nézvén a magas ég domboru boltjára
95 Megnyitá *azt* Isten és *látást* mutatott,
De amit a király csak maga láthatott.

A nép pedig bámul a kegyes királyra,
Hamutól megöszült fedetlen hajára,
Nézi, nézi, hát csak azon veszi észre,
100 Hogy világosság száll a király fejére.

Megdöbbent a mellök, hajuk felborzadott,
Egy szilaj hidegség a szivükhöz futott,
Térdre hulladoztak és úgy könyörgének
A nagyhitű király erős Istenének.

III.

A király, végezve buzgó könyörgését,
Vissza sátorába intézte menését,
Elvonult a sátor benső rejtekébe,
Künn maradt ellenben térdépelő népe.

5 Ott letette a gyászt, bíbor köntöst vett fel,
Szög haját megkenete illatos kenettel,
Arany koronáját a fejére tette,
Aranyos keziját balkezébe vette.

És kiment a néphez, és hirdette annak :
10 »Örvendj, népem, örvendj! adj hálát Uradnak!
Adj hálát az *élő, egy, igaz* Istennek ;
Mert megadta végét a veszedelemnek.

Gyöngye szolgájának mert látást mutatott,
Népem orvosává engem felavatott :
15 Jertek el! lássátok s higyetek nevében
A keresztyén népek igaz Istenében.«

Szóla s ment előre, a csoport követte,
Pázsitos szép helyre a népet vezette,
Tegzéből nyilat tön a felvont idegre,
20 S inte mindnyájoknak térdepeljének le.

Megfogadta a nép. Akkor a fejdelem
Ment tovább s megállta egy dombosabb helyen,
Kézivét koronás feje fölé tartá, —
Pendült a feszes hur, mikor elpattantá.

25 A nyíl meg süvöltött a levegő égben,
Mint egy futó csillag tündökölt reptében,
Majd leszállt a földre szárnyasuhogtatva,
Szigonyáig fúrta fényes hegyét abba.

A király pedig ment fölvenni a nyilat,
30 S ím egy *fűlevél* van kopótyuja alatt
Ismeretes fűnek volt az a levele,
Melynek a nép száján *keresztfű* a neve.

S monda László : »Ime gazdag kegyelmében
Füvet adott Isten csodálatosképen,
35 Melytől enyhülést vesz a dühös nyavalya,
S megszűn öldökölni a halál angyala.«

Adta kézről kézre, hadd ismerje minden,
Ismeré azt a nép, szedett abból menten,
Szájról-szájra terjed híre a csodának :
40 A sir szélin állók visszafordulának.

Megszállt a halálnak vészes áradása,
Régi medre közzé visszatért folyása,
Házakban az élők folyvást szaporodtak,
Megsiratva mentek földbe a halottak.

45 A nép is e dolgot megtartá eszében,
Hite megerősült igaz istenében,
Nem sovárga többé pogány áldozatra,
Lelketlen kövekre, vagy forrás-patakra.

A fűnek pedig, hogy lenne emlékezet,
50 A »keresztfű« helyett ada másik nevet :
Felragadt az új név s a fűvet ma is még
Szent László fűvének híja a magyar nép.

MURÁNY OSTROMA.

(1847.)

Ó hölgy! az Isten *gyönyörűl*
Teremte tégedet.

Vörösmarty.

ELSŐ SZAKASZ.

Álla még Murányvár szúzi épségében
Hozzáférhetetlen szikla tetejében,
Kevélyen tekintett völgye lapályára,
Veselényi Ferenc ostromló hadára.

5 A tábor hatalmasb erővel, mint számmal,
Mind szemem szedett nép, gazdag borostyánnal,
De, ha nem mind órjas, aki bércet szaggat,
Hogyan víhatna meg a sziklás Muránnyal ?

10 E miatt boszúság, aggodalom, szégyen
Váltogatja egymást a vezér lelkében ;
Tervre tervet épít, de mind csak hiába :
Áll Murány, a sok terv összerogy magába'.

15 A csapatvezérlő hadnagyok elunták
Arcpirulva nézni a napok lehunytat,
Sarkalák a vezért : hagyja e sásfészket,
Másfelé keressen könnyebb dicsőséget.

20 Össze voltak gyűlve szellős sátorában
Órákat veszíteni hasztalan vitában,
Mert nincs oly tanácsuk, mely megingathassa
Veselényi lelkét föltett szándokában.

»Ne beszéljen nékem, monda, senki olyat,
Hogy céloom nem érve innen elmozduljak,
S annyi drága időn, annyi drága véren
Vásárlott gyalázat legyen minden bérem.

25 Azért kezdtem-é el, hogy végre ne hajtsam,
S a magamnál gyávább kacajt üssön rajtam,
Nagy fáról mesélvén s gyöngé kis fejszéről
Veselényieknek füstbe ment tervéről ?

Vagy azért jövék-e várat ülni itten,
30 Hogy talán a dolgot tréfaságnak hittem,
S hogy vén napjaimra, kérkedhetés végett,
Lopjak, munka nélkül, olcsó dicsőséget ?

Küzdelmet kerestem e helyen, nem álmot,
S nem feledtem ama híres vezért, Salmot,
35 Ki e sziklavölgyet, előbb egy századdal,
Hasztalan sokáig ülte vívó haddal.

Elejét, utóját meghánytam tettemnek
Csak nehéznek láttam, nem lehetetlennek
S mit egyszer magamban föltevék előre,
40 Ember nem, csak Isten tántorít el tőle.«

Igy szólván felállott. Csakhamar utána
Gombkötő emelt szót, Fülel kapitánya ;
Hallgatott a többi, nem volt szólni kedve,
Látván hogy a vezér fel vagon gerjedve.

45 S monda Gombkötő »Én előbbi szóltomban
Az ostromot félbenhagyni tanácsoltam,
De mostan (amiben nincsen semmi szégyen)
Ellenkező részre fordult véleményem.

Könnyü itt minékünk apró hadnagyoknak
50 Ez s amaz tanácsot adni a nagyobbnak ;
Könnyü megszállt várat hagyogatni sorba
A mi hirnevünkön nem esik nagy csorba.

Nézzük ám a dicső Veselényi nevet :
Retteg ettől Eger, Hatvan, Szolnok, Heves,
55 Reszket, míg kimondja, a pogány nép ajka,
Csecsemőket ijjeszt véle török dajka.

Ismeri hatalmát a ravasz Rákóczi,
Fáj neki, hogy véle nem szeretet fogózni
S hol babérja termett, a felső országot,
60 Róla tesznek élő tanúbizonyságot.

E dicső gyémántot szilárdul ölelve
Ékesen foglalja a király kegyelme.
S e nevet ha félti vezér ő nagysága
Kérdem én, bajtársak, nincs-e igazsága ?»

65 Végezé s leüle ; fél szemét azonban
A vezérre veté, lesve alattomban,
De nem hallgatá az a színes beszédet,
Sátorajtón állott és Murányra nézett.

Benn pedig felállá s így kezdé Kazai
70 «Nem új dolog, amit akarok mondani,
Isten bizonyságom, hogy ha kell s eszélyes,
Nem félek hazámért vérem kiontani.

Kérkedés, dicsekvés nem szokott kenyerem,
Nem szólok magamról, szóljon a fegyverem,
75 Szóljon a gyalogság, amelyet vezérek,
Hisz elég csatát nyert néhanapján velem.

Nincs, mi férfit inkább férfivá emeljen,
Mint szilárd kitűrés, állhatatos jellem ;
Ez hitem, vallásom, — szólhat bármi tettem,
80 E hitet magam is mindenkor követtem.

Így tehát örömmel hallom vezéremtül
Azt, hogy szándokában soha meg nem rendül,
És, hogy amit egyszer célbavett előre,
Ember nem, csak Isten tántorítja tőle.

85 De vajon, barátim, Murányvárt megülve,
Emberrel van-é most a bajunk meggyűlve ?
Nem békén tanyáz-e fent a renyhe őrség
S neveti a völgynek feltörekvő hősét ?

És kérdem mi volna e falakat nekünk
90 Meghágunk, bevennünk, izre-porra tépnünk,
Ha e sziklatömeg, mit Isten alkotott,
Semmivé nem tenne minden ily szándokot ?

- Szédítő magasra helyheték e várat,
 Hová felrepülve a madár is fárad*,
 95 Óriás kőszalak viselik ott gondját,
 És, mint féltő kincset, tenyerökben hordják.
- Az ágyúgolyó is félúton leszédül
 S szárnya-szegve hull le légi ösvenyérül,
 Vagy a sziklafalba ütve olykor magát,
 100 Széjjelzúzza benne kemény vas homlokát.
- Hányszor megkísértők, mint kőszáli zerge,
 Egyenkint hatolni fel a meredekre ?
 De szemes vadászok álltak lest felettünk,
 S jól jártunk nehányan, akik lejöhettünk.
- 105 Nincs tehát mit tenni, nagyságos vezérem,
 Mint tovább nem víni egyenetlen téren,
 Felhagyni a harccal, mit a föld embere
 Ezredeket élő sziklák ellen mere.
- S e kövekben Isten kezére ismervén
 110 Túladni az ostrom sikeretlen tervén
 Mit ha gyalázatul róna fel valaki,
 Jőjön maga és a kaput nyitassa ki.«
- Elmondá s leüle a derék Kazai.
 Ráhagyák beszédit alvezér társai :
 115 Gábor Pál, két Farkas : Ferenc s öccse Fábján
 De fölállt Vadászi homlokát megrázzván,
- S monda : »Mindezt immár hasztalan beszéljük,
 Bár saját tettinket hozzá elregéljük,
 S ami szépet tettünk : hol, mikor és mennyit,
 120 Mind fölemlegessük, nem kérkedve semmit.
- Régen megismertem a fővezért ebben,
 Hogy nem enged fogytig semmi föltételben
 A félbenszakítást azért ne sürgessük,
 Inkább az ostromnak végét siettessük.
- 125 Íme a szép nyárnak nemsokára fele
 Múlik, amióta itt vesződünk vele :
 És vajon a célhoz mennyit közeledtünk ?
 Jó remény fejébe' sok vitézt vesztettünk.

* Gyöngyösi szavai. — A. J.

Eljöhet az ősz is szürke hajszálakkal,
130 És elűzhet innen üres gyalázattal,
S a világ utána mondja majd nevünknek
Azok, kik oly soká Murány alatt *ültek*.

Hát ne üldögéljünk meddő kétkedésben
Még az éjjel, majd ha szép holdvilág leszén,
135 Csendesen másszuk meg e kevély sziklákat,
Holdvilágon az őr nem oly messze láthat.

S vagy sikerül végre bevennünk a várat,
Vagy kiontott vérünk e kövekre szárad —
S hadd száradjon inkább vérünk sziklaféle,
140 Mint szennyes gyalázat ennyi tiszta névre.«

Most Fekete László hátrább tette székét,
Fölemelkedett és így kezdé beszédét
Halk, nyugott, mély hangon, és ha néhol megállt,
Kezével törölvén szép magas homlokát

145 »Illik a vitéznek, kivált aki nem vén,
A veszélyt keresni, háborúba menvén,
Illik, ha már nem tud becsületben élni,
Pironságos éltet halállal cserélni.

De szükségtelenül tenni azt kockára,
150 Míg csillog felétek jobb remény sugára :
Ez nem csak botorság valóságos vétek,
Mít a közügy ellen tudva cselekvétek.

Vegyük gondolóra hiába hogy nyár van
Aratás ideje nincs magas Murányban
155 És az ég, midőn hull éjjeli harmatja,
Hogy szomjat eloltson, oly bőven nem adja.

Ivó víz nem léte és a kínos éhség
Sok várnak lerontá büszke erősségét :
S ami már nem egyen, hanem akárhányon
160 Magesett, miért nem eshetnék Murányon ?

Én hát azt javaslom, legyünk türelemmel,
A várnak útait tartsuk vizsga szemmel
Így remélem, hogy e gögös várbeliek
Magok kérnek egykor : hagyjuk lejőniek.«

165 Mindenik helyeslé amit ez tanácsolt,
Mert a többieknél érettebb korú volt
Maga Veselényi hajtott a szavára ;
Mostan is figyelt rá, mihelyest felállta.

S monda : »Erről én is sokat gondolkoztam,
170 Kémeim által is gyakran tudakoztam
Van-e a megszállott népnek elesége
És ivó kútvizben nincsen-é szüksége ?

Bizonytalan hírnél nem hoztak egyebet
Ma tehát Solymosít küldtem, mint követet.
175 Fenyegető szókkal kísérletet tenni ;
Nem soká meglátjuk, mire tudott menni.»

El se' mondta még jól, mikor a mogorva
Vén követ betoppant a hűves sátorba,
Eltörődött és a déli nap sugára
180 Sötét piros színt csalt az ábrázatára.

Nagy lélekzetet vőn és körültekintett,
De nem szólt előbb, mint Veselényi intett
Csak midőn a vezér megengedte jellel,
Kezdte el nyers hangon, de gyakorlott nyelvvel

185 »Ne gondolja senki, hogy talán mesélek,
Vagy déli álmomban történet beszélek ;
Amit mondok, úgy van mindenik szócskája,
Akár most előre hitet tegyek rája.

Magas Murányvárba amint feljutottam,
190 Annak parancsnokát kérdezém legottan ;
Mosolygott az ember, s ismeretes helyre
A hóhér bástyára vezetett egyszerre.

De mily rendkívüli lőn meglepetésem,
Midőn a nevezett bástyára felértem
195 Fegyvert öltve, mint egy szép ifju katona,
Maga állt előttem a várnak asszonya.

Sisak fedte fejét, szép aranyos sisak,
Róla háromszínű tollak lobogtanak,
Magas bokor tollak, hajlongván kevélyen,
200 Mint sugár jegenyék a tolongó szélen.

Gömbölyű vállait és karcsú derekát
Kékellő zománcos páncél övezte át,
Mellén vert ezüsttel gazdagon borítva
S két kisdéd halommá vala domborítva.

- 205 Csípejéig nyult a páncél, attól fogva
Földig ért tengerzöld nehéz bársony szoknya —
Nehéz már magában a nagybecsű kelme,
Nehezebb, arannyal pazarul terhelve.

- Kopja volt kezében, támaszkodott rajta,
210 És az őrség felett hadi szemlét tarta :
Szóló ajakáról messze csengett a hang
S egyik ó toronyrul a másikra pattant.

- Amint szembe lettünk a falon egymással
S köszöntém az urnőt illő meghajlással,
215 S láttam ékes arcát, gyöngé állát, melybe
Sisak-állazója el vala mélyedve ;

- Villogó szemeit amint rám vetette,
Szemöldöke ívét egyenesre vette,
Alsó ajakával felnyomá a felsőt
220 S homlokán redőkből könnyü felleget szőtt

Kétes habozásban állék egy darabig :
Merjek, vagy ne merjek mondani valamit ?
Végre megszólaltam, illően és szépen,
Válogatván a szót kitelhetőképén :

- 225 »Asszonyom, így mondék, én, uram vezérem
Hatalmas nevében, váradat fölkérem :
Nyittasd meg kapuid hős Veselényinek,
S harmadik Ferdinánd győztes sereginek.

- Nem kívánja rosszad a vezér, s ne véljed,
230 Hogy miatta bút lát nagyságos személyed :
Népedet foglyául, vagy kincses táraid
Nem kívánja, csupán váradnak kulcsait,

- Melyeket ha átadsz néki jószántodbul,
Úgy egész váradban egy cserép sem csorbul,
235 Kiki bátorsággal viheti vagyonát,
Egy ujjal se' bántják a békés katonák.

De ha átaladni még tovább is késel
S a vezért ingerled ellenszegüléssel ;
Akkor jaj neked s jaj a nyomorútaknak,
240 Kik e fecskéfészek üregében laknak !

Kő kövön nem áll meg reszkető faladon,
Szabad zsákmányra jut mindennemű vagyron,
Kardra hányatik mind férfi, asszony, gyermek,
Még a csecsszopója sem talál kegyelmet.

245 Mert ne hidd, hogy addig Fel-Murányt itt hagyja,
Míg fokán zászlóit szél nem lobogtatja,
Eszközölje bár azt okos hadi csellet,
Kínozó éhséggel vagy tüzes fegyverrel.«

Meghallá beszédem gróf Szécsi Mária,
250 De nem adott választ annak szavaira,
Elfordult, fogával bíbor ajkit marván
S nagy felindulását nehezen takarván.

Végre szóla gúnnyal »Elmondhatd uradnak
Amik e falak közt szemedbe akadnak,
255 Fenyegetésére az legyen a válasz.
Menj, mutass meg mindent a követnek, Kádas !«

Nagy kopasz ember volt, hajlott férfikorban,
Ki e névrül értett, s elvezetett sorban,
Megmutatva mindent : a derék őrséget,
260 Kútat, éléskamrát, bástyaerősséget.

Válogatott nép az, mind derék emberek,
Víni sík mezőn is dolgot adna velek :
Hátha még falaknak biztos vértje őrzi !
Nincs erő, mely bírjon ővelők mérkőzni.

Ismerem Muránynak külsejét, belsejét,
Szembehunyva járom tekergő ösvenyét,
Laktam egykor benne Szécsi György korában,
De sokkal különb most, mint volt hajdanában.

Mily roppant erősség! egy falat sem lelnél,
270 Mely csekélyebb volna a tizenkét önnél ;
Pattantyúk, mozsarak, nagy golyók halommal,
Fegyverek és lőpor két egész toronnyal.

Élelem, mi három évre is sok lenne,
Százöles kút, gazdag tiszta forrás benne,
275 Nyers anyag : fa, kő, vas ; műhelyek, munkások...
Szóval, semmiben sincs megfogatkozások.

Azért esztelenség itt tovább tanyáznunk,
Hő napon felégnünk, harmaton megáznunk :
Mert elébb ledőlnek e magas kőszálak,
280 Mint mi bévehetnők híres Murányvárat.«

Solymosi tovább is akart még beszélni,
De felállt tüzesen bajnok Veselényi,
Ki eddig hallgatott egész figyelemmel,
De szembetűnőleg fogyó türelemmel.
285 Most felugrott hévvel s hármat avagy négyet,
Míntha futva menne, oly sebesen lépett ;
Hirtelen megállott s monda békevesztve,
Solymosit szemével mintegy átszegezve

»Tudsz-e még Murányra s gőgös asszonyára
290 Több dicsőítő szót halmozni rakásra ?
Mérthogy róla nyelved olyan ékesen szól?
Hogy nem győz kitérni a magasztalásból?

Tán megvert szemével, és azért raggatod
Rá a napot, holdat és minden csillagot?
295 Vén, aszott velődöt megzavarta véred,
S eszed rovására bolondul dicséred ?

Nem...erre vén volnál ; pénzt adtak, ugye pénzt?
Vén embert, mint te vagy, a fősvénység emészt.
Rakodva, mint a méh, kellett visszatérned :
300 Szájad hazug hirrel, arannyal erszényed.

Az asszony asszony mind ; egy asszonytól ki fél?
Belőled, ősz, mégis a félelem beszél ;
Nem vesztegettek meg, van tiszta jellemed,
De rémet láttatott a félelem veled.
305 Öreg vagy a résre, félénk, erőtelen,
Azért akarsz mást is leverni szüntelen.
Eredj öreg, pihenj ; ne költs rossz híreket
Ne félj, a zsákmányból majd juttatunk neked.«

Az ősz katonának igen fájt e beszéd,
Mert öreg szolgának a szó is vereség,
310 Nehéz lecke ez, mit vén fejével tanul,
És, azt sugja lelke, most is ártatlanul.

Vér tódult szemébe, csikorgatta fogát
S már kemény szavakra megnyitá ajakát,
315 De az alvezérek integettek kézzel
Hagyja el, ne szóljon, béken távozzék el.

Meggondolta magát, szó nélkül kifordult,
Őszes bajszára nagy nehéz könny csordult,
Észrevette, mert a szíve könnyebbedett,
320 S titkon a kárpithoz törülé azt menet.

A vezér csak később, vére higgadtával,
Bánta meg amit tett az ősz katonával
Most még fogva tartá első gerjedelme,
Indulatvihartól elborult az elme.

325 Gyorsan járt alá s fel tágas sátorában,
A hallott beszédet forgatván agyában;
Meg-megállott néha és nézett merően,
Ismét menni kezdett s ajka járt menőben.

Sziklavár, magas fal, víhatlan erősség,
330 Hadszerek, telt kamrák, jól gyakorlott őrség,
És kormányon egy nő, aki páncélt visel,
Hősöket kigúnyol dölyfös szemeivel...

Evvel tépelődött, e szókból szalajta
Egy-egy érthetetlen töredéket ajka.
335 Egymásra néztek a hadnagyok s kelének,
Rossz kedvét, haragját látván a vezérnek.

Hirtelen eléjük áll a Veselényi
»Szégyen és píróság« így kezdett beszélni,
»Szégyen és píróság víni olyan várat,
340 Melyben asszonyi kar vezet gyeplüszárat.

De ha már megültük, nincs egyéb mit tennünk,
Mint akármi áron falait bevonnunk;
Mert egy nőt legyőzni fél gyalázat, igaz,
De győzetni tőle... mondjátok meg : mi az ?

- 345 Nem segít az éhség ? ne habozzunk sokat :
 Folytassuk a véres megrohanásokat ;
 Mert erő, vér, élet legyen bármi drága,
 Drágább a vitézi névnek tisztasága.
- Isten szent nevére esküszöm, hogy innen
 350 Még eszembe sem jut hadamat elvinnem,
 És nem is mozdúlok, míg vagy életem vesz,
 Vagy Muráynak kulcsát felszúrom övemhez.»
- Alig távoztak az osztályok vezéri,
 Alighogy magában maradt Veselényi,
 355 Kémek jelentkeztek, izzadt, poros kémek,
 Kik nehéz hirekkel terhelten jövének.
- Rákóczinak, mondák (amaz első Györgynek),
 Erdélyi hadai nagy-sietve jönnek,
 Mind erős, edzett nép, vérszomjas fenevad,
 360 Melyet a csatára vak buzgalom ragad.
- Útat irtogatnak embererdők felett,
 Vérrel írogatnak útzó levelet,
 Rá pecsétül fényes győzelmöket nyomják,
 S jaj azoknak akik ezt kétségbe vonnák.
- 365 Ott van Illyésházi, s hallva, hogy Muráynak
 Kénytelen-kelletlen vendégi volnának,
 Siet szabadítani a vár növezérét,
 Mert hitvesül bírja ennek a testvérét.
- És már, adák hozzá, nem is messze vannak,
 370 Csak egy napi járó föld a köze annak ;
 Ha nem hisz a vezér, ma-holnap itt lesznek
 S a hallott beszédről tanúságot tesznek.
- Lesujtá e balhír Veselényi lelkét,
 Szokatlan kétségnek vad kínai szelték,
 375 Mert, midőn valami becsületben jára,
 Maga volt magának kegyetlen bírája.
- Tudta, hogy a népes erdélyi seregnek,
 Kis számu hadával, ő nem felelhet meg
 Bizonyosnak hitte, hogy, ha azt bevárja,
 380 A murányi völgyön romlását találja.

Elfusson-e hát most, kerülve a csatát ?
Vagy cél s haszon nélkül elvezesse hadát ? —
Így sem, úgy sem övé híres Murány, csak a
Husszu ostromlásnak híres gyalázata.

385 Meghagyá, hogy senkit ne eressenek be,
Elzárkózott mélyen a sátorfenekbe,
Tábori ágyára ott leborult arccal,
És küzdött sokáig nehéz, benső harccal.

Néma volt a nagy harc. Végre könnyebbüle,
390 A gyötrő szorongás szavakban enyhüle,
S mit emberi fülek sohasem hallának,
Panaszolni kezdte a csendes magánynak.

»Azért jöttem-é hát« szóla kifakadtan,
»Magas Murányvárhoz, fenyegető hadban,
395 Hogy rideg völgyében, rút bélyegű helyen,
El sem feledhető síromat megleljem !

Vagy azért jövék-e, hogy hetekig ülven
Meredek szikláit hasztalan kerülném,
S végre, mint a tolvaj, szökném meg galádul,
400 Üldözve egy asszony méltó kacajátul !

Hah ! legnemesb kincsem', féltő drágaságom',
Melyért hősek ellen harcoltam csatákon :
Lovagsarkantyúmat, híremmel-nevemmel,
Sárba tapossa egy félénk asszonyember ?

405 Egy néember, egy özvegy, egy hősködő asszony,
Aki páncélt hordoz, hogy kacajt támasszon,
Aki gyáva kézzel nyúl hadi szerszámhoz,
S katonásdit játszó gyermeket utánoz ?

410 { Hős asszony ! asszonyhős ! neme kinövése,
A csodás természet méla tévedése ;
Férfi, aki tút fog, vagy guzsalyát őrizi,
Túlkörét bámulja és magát kendőzi.

Vagy ad-é a páncél, bárhogyan viselve,
Férfi-bátorságot a női kebelbe ?
415 { S a nehéz acél kard, női kézzel fogva,
Önt-e férfierőt a gyenge karokba ?

A szívben, ha védi mellvas boritéka,
Megszün-é a vérnek hullámzó játéka ?
Gyáva rettegésre nincs-e mindig résen ?
420 És nem döbben-é meg minden zörrenésen ?

Nem hiú, szeszélyes, változó, hivékeny ?
Könnyü, játszi sajka tenger gyöngösesen ?
Nem teremtve másért, mint, hogy készakarva
Meggyőzetés legyen legszebb diadalma ?

425 Egy nő, egy ilyen nő kacagjon engem ki... !
Hah, őket úgy, mint én, nem ismeri senki... !
Diadal, diadal ! enyém a diadal
Murány ! semmi dolgom kemény szikláiddal.

Kemény a te bérce, magas és meredek,
430 Falaid tövérek, megvehetetlenek,
Tornyaidd, bástyaidd, kapuidnak íve —
Minden, minden erős ! csak nem úrnőd szíve.

Hiába fedi azt vassal és acéllal,
Biztató paizzsal, férfias páncéllal :
435 Az lesz az én résem, melyen áthatolván
Felütöm zászlómat a vár büszke ormán.«

Monda, és tenyérrel homlokára vágott,
Csengetett, hívatta Pétert a deákot :
»Fel, Murányba, Péter ! szárnyakelt léptekkel,
440 Szécsi Máriához ilyen izennel

„Asszonyom, köszöntet és általam kéri
Magas személyedet uram Veselényi,
(Ki, bár ellensége pártfogolt ügyednek,
Buzgó tisztelője hősi erényednek)

445 Fontos tárgyak iránt, értekezés végett,
Hozzád küldene egy tábori segédet,
Ha, becses bizalmad által megtisztelve,
Annak szabad járást, kihallgatást nyerne’.

Add hozzá e kérést — nagy a reménységem —
450 Hogy nem tagadja meg neimes ellenségem,
Kit, ámbár személyét nem láttam, becsülni
Megtanított a hír s annyi veszteségem.«

Péter ment. Utána nézett Veselényi,
Látta bércösvényén jobbra-balra térni,
455 Végre elvesztette s többé nem lelé fel
A sziklák oldalán kereső szemével.

Visszament tehát a sátor bensejébe,
Írószközöket vett maga elébe,
Írt sokáig ottan, és megpecsételvén,
460 Íratát elrejté felső köntösébe.

MÁSODIK SZAKASZ.

Jót haladt eközben a nagy ég vándora,
Fellengő ösvénye lejtővé hajola,
S mintha nyugtanyáján kedvesi volnának,
Mind jobban sietett fogytán a pályának.

- 5 Murány falán állt a szép özvegy, Mária,
Nézve napkeletnek kéklő ormaira,
Napkelet tájáról várva segítséget
Illyésházi Gábort s az erdélyi népet.

- Jött azonban Kádas kopasz homlokával,
10 Szólván Máriához dörmögő szavával
»Asszonyom, össze van hordva a gabona,
Mely a hombárokön szétterítve vala.

- Mérni nem mértem, de hozzávetve szemmel
Hiszem és állítom akárhány hitemmel,
15 Hogy tíz nap sem eszünk kenyérből eleget,
Tíz nap mulva pedig éhhalál fenyeget.«

- »Tíz nap !« felelt a hölgy »tudod hogy tíz napban
Egy ostromlott várnak egész századja van
Várom Illyésházit, az erdélyi hadak
20 Nem lehet Muránnyal hogy ne gondoljanak.

Másfelől reményt nyujt egynémi sejtelem,
Hogy most tán elúzi Veselényit cselem
— Legalább nem számít többé az éhségre —
Nem vett-é követje semmi csalást észre ?«

- 25 »Dehogy vett ! remek volt a játék« felele
Kádas, Máriának leghívebb embere,
»Rakva lőn a magtár, mintha színig volna
Rozzsral a sok hombár, liszttel a sok tonna.

Meg-megállt csudálva benn az éléstárban,
30 Nézte a gabonát a tele hombárban,
Majd megint járkált a fenékre fordított
Hordók közt, melyeket ujjnyi liszt borított.

Féltem, ha koccanni talál kardja vége,
Elárul a hordók hangos üressége ;
35 Vagy, ha ujjjaival a búzát megvájja,
Csalfa deszka padját benne megtalálja

De jobban elámult mintsem hogy ilyesmi
Fortélyt észrevenne, vagy tudna keresni
Összecsapta kezét s esküvék nagy hittel
40 Három évig sem fogy az eleség itt el.»

Most félbenszakítá a kapus réz kürtje
Vitéz Kádas Mártont, kit asszonya küldte,
Hogy vezesse fel az alvezért, ki hozzá
Veselényi fontos közleményit hozná.

45 Kádas távozék, de megtért nemsokára,
Két lovász egy pár mént vezetvén utána
Almás szürke, épvér, hatodfű paripát,
Melyekben irigység sem találna hibát.

Hasonlók egészen mindenik arab faj,
50 Váltság gyanánt nyerte Veselényi tavaly
A szolnoki bégért, kit nagyon megszokott
Zsákmánylásin érve körülvelt s elfogott.

Most, takarva hímzett drága szőnyegekkel
És föléesítve csillogó nyereggel,
55 Ajándékul jöttek Murányba, nehezen
Vergődhetve csak fel a sziklaösvényen.

Hátul két legény jött, valamit emelve,
Szekrény volt az, ékes ajándokkal telve ;
60 Felnyitotta Kádas és kivett egy drága
Páncélt, vérpirosat, vert arany virágra.

Kékszinű sisak volt a vas derék megett,
Melyet nagy ezüst sas szárnyaival fedett ;
Ezt a vezér, alig serdülő korában,
Harcjátékon nyerte volt Lengyelországban:

65 De mindenek között leggazdagabb a kard,
Melyet drágaköves bársony hüvely takart,
Ritkaszép török mű, úgyhogy árát szabni
Sem lehetne könnyen, nemhogy azt megadni.

Nem kevésbé díszes egy ezüst kis óra
70 Hátral a hadistent képezi tartója
Szerelem-istennőt fedve paizsával...
Az óramutató annak paizsán van,

Ragyogó szemekkel nézte a hölgy, kivált
A nyeregszerszámot s a két szép paripát,
75 És hol a lovakra, hol Kádásra vetett,
Nyugtalan örömmel, kérdő tekintet.

»Veselényi küldi« szóla Kádas végre,
»Künn a kapuban vár tábori segéde,
Utasítva lévén be sem lépni addig,
80 Míg ez az ajándék el nem fogadtatik.

Ha megnyerné, ugymond, nagyságos kegyedet
Jó neven fogadni e csekélységeket,
Ez pecsét, ez zálog lenne, hogy azontul
Nem tarthat személye semmi bántalomtul.

85 Ellenben, ha e részt nyer tagadó választ,
Úgy magas Murányig céltalanul fáradt,
Benne semmi dolga, s megfordított nyommal,
Ösvenyén, ahol jött, visszatér azonnal.«

Mária neheztelt mérthogy, Veselényi
90 Az adott kezes szót oly kevésre nézi,
Hogy, szabad járásnak birva is szentségét,
Aljas bántalomtul félti követségét.

Másrészt kedve telt a drága küldeményben,
Hősi fegyverekben, két szép hadi ménben
95 De, főleg, ki kelle elégíteni vágyát,
Mivel égett tudni a követség tárgyát.

Azért a lovakat kötteté ólába,
A fegyvert vitette fegyveres házába,
S küldte Kádast, hogy a tábori segédet
100 Vezetné elébe kihallgatás végett.

Jött az nemsokára, szétvigyázva jövet,
De nem volt ám segéd, sem hadnagy, sem követ
Szécsi Máriának bajnok Veselényi
Maga állt előtte s így kezdte beszélni

105 »Magas Murányvárban légy üdvöz, asszonyom !
Veselényi Ferenc köszöntését hozom,
Aki nagyra becsül, nagyon tisztel téged,
Mint magához méltó vitéz ellenséget.

Gyermek volt, midőn már ismeré a nevet,
110 Melyet hős apáktól nemződ örökbe vett,
S mikor első kardját oldalára fűzte,
Példányul magának Szécsi Györgyöt tűzte.

Ennek tábora lőn néki versenypálya,
Hol első babérját nyerte homlokára,
115 S a fényes dicsőség, mely vezérét fedte,
Egy vagy két sugárát órá is vetette.

A halál azonban (mely irigy határt von,
Hogy halandó ember istenné ne váljon)
Sokalá a Szécsi névnek dicsőségét
120 S egy csapással hitte annak vetni végét.

De feledni látszott számítása mellett,
Hogy a Szécsi hír-név mindkét ágat illet,
És ha a fiágot eltörülte végkép,
Nőág örökli a család vitézségét.

125 Megdönté hatalma bajnok Szécsi Györgyöt,
Fiágon kihalt a Rimaszécsi törzsök,
S íme a ledölt törzs életerős fát hoz,
Bajnok leányt, méltót a hősi apákhoz...

Hanem...« monda mélyebb hangon »fővezérem
130 Meghagyá egyszersmind bocsánatot kérnem,
S kimondanom hogy te, nagyságos asszonyom,
Nem haladsz mindenben az apai nyomon.

Tévedésen kezdte Szécsi György a pályát,
Bocskainak tartá hajdan koronáját,
135 De megbánta vétkét s hódolva megtére
Törvényes királya igaz hűségére.

Ellenben a grófné — ne vegyed sértésül —
Pártütökhöz álla igaz fejedelmétül,
S melyen atyja járdalt érettebb korában,
140 Elhagyá az útat ifju mámorában.

Vagy talán szégyenled, asszonyom, az ösvenyt,
Melyen édes nemzód a sir széleig ment ?
Gondolod, hogy az tán nem becsület utja ?
S honnak ellensége minden, aki futja ?

145 Hát nem félne ütni egy Szécsi Mária
Árulás bélyegét atyja hamvaira ?
Vagy, kinek porában áldja jó emlékét,
Képes megátkozni annak véleményét... ?

Nem, nem édes urnó ! Engedd elismernem
150 Káromlék ellened és az elhunyt ellen ;
Kinek nem pirultál fegyverét fölvenni,
Mért pirulnál annak nyomdokain menni ?

Engedd hírüladnom lenn a fővezérnek,
Hogy vívó hadával más vidékre térhet,
155 Mert sziklás Murány, mint asszonyának szíve,
Mától kezdve immár Ferdinándnak híve.

És én — mit vezérem tisztémül is szabott —
Királyom nevében teljes bocsánatot
Igéreik Muránynak, s benne mindazoknak,
160 Akik a hűségre visszafolyamodnak.«

Mária csak mostan vette magát észre,
Hogy ráfeledkezett lelke a beszédre.
Másfelé tekintett, elpirult az arca,
Vérrel hintve azt meg pillanatnyi harca.

165 S monda »Mit apámról emlegetsz, a tetten
Nincs mit szégyenelnem, nincs is mit követnem
Tette, amit kívánt hona jobb reménye
S az akkori idők súlyos körülménye.

De ki van fárasztva a remény türelme,
170 A súlyos körülmény súlyosbba növelve,
És lábbal tiporva minden ami drága
Nemzetiség, törvény, s a hit szabadsága.

Vagy tovább is várjunk ? várjuk, hogy az ellen
Békes tűzhelyénél békóvasat verjen ?

175 És, ha kész a békó, járom, vagy kaloda,
Lábunkat, nyakunkat szépen tartsuk oda ?

Nem kell messze néznünk, országokon végig,
Nézzünk csak a szegény romlott cseh szomszédig
Amit ottan látunk, megtanít a példa,

180 Milyen tervet vettek ellenünk is célba.

Vagy, ha nem tanít meg a más kára minket,
Érezzük legalább tulajdon sebünket,
És, midőn naponkint újra vérzik, sajnó,
Ne hazudjuk azt, hogy megszűntek a bajok.

185 Még nem pártütés, ha nem segít kérelmünk,
Törvényadta módon kardunkat emelnünk
Mért várnók tehát a szolgálta napokat,
Mikor lázadás lesz egy szó, egy gondolat ?

Vagy talán vezéred oly gyengének tartott,
190 Hogy nem érzem mélyen, mért kötöttem kardot ?
Ha ! máskor is harcolt — tudnia kellene —
Hona mellett a nő, de soha ellene.

Azért, ha velem most nem akart egyebet,
Mint hogy honvédőből árulóvá legyek
195 Köszönöm tanácsát most egyszer, jövőre
Legyen lovagias megkimélni tőle.

Mert ezen az úton — bizonyossá teszem —
Míg élek, Muránynak urává nem leszen ;
Fegyverét sem félem, de ha bízik abban,
200 Ostromát folytassa minél szorgosabban.«

A dac, a hevesség, mellyel szólt Mária,
Gyenge mosolyt csalt a vezér ajkaira
Most komoly szint ölte nemes ábrázata,
S válaszul a hölgynek ilyen szókat ada

205 »Nagyon fájlalhatja uram Veselényi,
Hogy kegyes grófnénnak sujtják véleményi,
Mintha ő, azért hogy nem szejtett hűséget,
Árulókkal ülne kárhuzatos széket.

Hidd el, asszonyom, hogy előtte is drága
210 A nemzet, vélemény, vallás szabadsága
S meghal inkább, hogysen a szabadság ellen
Szentségtörő szókat, kezeket emeljen.

Sőt, ha a nemzetsérv már oly fokon állna,
Hogy orvoslatot csak fegyverből találna,
215 Hidd, vezérem kardja nem vonúlna félre,
Se az ellenséghez nem szegődnék bérbe.

És, ne adja Isten, de jöhet gonosz nap,
Melyen a remények hozzá csatlakoznak,
S ő lesz első azok közt, akik megóják
220 A nemzetszabadság sértett lobogóját.

De, míg tanácsosabb, módunkban is vagyom
Törvényhozás által segíteni a bajon,
Addig a legszentebb ügy elleni vétség,
Pártokra szagatni az erők egységét.

Nézz körül a honban, haj ez árva honban,
225 Mely török kanóctul füstölög még romban,
Melyben amit hagyott a had dühössége,
Azt is elrabolja hűtlen török béke

Nincs-e többé szükség hazavédő karra,
230 Hogy kardját emelte magyar a magyarra
S mihez még török tör és tatár nyíl nem fért,
Kíméletlen önti egymásból ki a vért ?

Mit nyerünk ha ekkép vesztegetjük egymást?
A hazát juttatjuk végveszélyre, meglásd
235 Kitépik kezünkéből lázongó vasunkat
S foglalt tartománynak nevezik honunkat.

Végre : hát Rákóczi György-e a szabadság,
Hogy hazánkat érte ennyit nyomorgassák
S aljas érdek végett, zsarnok önkény alatt,
240 Keserű legyen az el nem húzott falat...?»

»Uram« vága közbe Mária nagy hévvel,
»Óvatos légy itten élni zsarnok névvel,
Mert... azonban ez volt követséged tárgya ?
Ugy kihallgattalak. Semmi sincsen hátra ?«

245 »De van« mond a bajnok »ha Szécsi Mária
Nem hajol beszédem józan okaira,
Akkor Veselényi — fogadd el asszonyom —
E levélkét hagyta kezedbe nyujtanom.«

Átadá a vezér s távozék sietve,
250 Utána tekintett a hölgy meglepetve,
S mintha háboritná különös sejtelem,
Tétovázott keze a feltört levelen.

Átfutá s azalatt olyanná lön arca,
Mintha vére mindjárt csöppenni akarna,
255 Zavartan tekintett Veselényi után,
Aki épen eltűnt a várnak kapuján.

Összemarconglá a levelet két kézzel
És kettészakítá minden erejével,
Egyszersmind, darabját jobbra-balra vetve,
260 Magános lakába ment fel nagy-sietve.

Kádas pedig, aki nem vala oly messze,
Hogy a történt dolgot észre ne vehesse,
Óvatos léptekkel ballagott most elé
S a roncsolt levelet gyorsan fölemelé.

265 Összeillesztette, olvasgatta soká,
Rázta fejét, midőn értelmét felfogá,
S elrejtvé az írást dolmánya keblében,
Érthetetlen szókat mormogott inentében.

Felment asszonyához s benyitott sebesen
270 Járt az teremében fel s alá hevesen,
Hirtelen megfordult hogy Kádas belépett,
S visszatiltva kérdé »Hivattalak téged ?«

Az öreg megállott, nem ment se ki', sem be,
Csak nézett merően asszonyával szembe,
275 S szóla, megfeszítve ujját a kilincsen
»Nem tudám, hogy szabad járhatásom nincsen.«

»Igazad van, Kádas« a nemes hölgy monda,
»Mindenkor szabadon bėjöhetsz lakomba,
De most hagyj magamra, látod, semmi kedvem,
280 Hagyjad a vár gondját egy kissé felednem.« . .

»Nem is a vár gondja« válaszola Kádas,
»Hozta most asszonyom, régi hú szolgádat
Négyszemközt akartam egyet szólni veled ;
Szándékosan dobtad így el e levelet ?«

285 »Hah !« kiáltott a hölgy »mit nem költenének...
Szégyen és boszúság szelessé tevének ;
Milyen vakmerőség...ily ajánlat s nekem...
Aztán néma lészesz... addsa, elégetem.«

Elvévé az írást, s mely szünetlen égett,
290 A mécs fölé tartá elhamvadás végett ;
De mást gondolt megint : gyorsan visszakapá,
És, hogy olvasná fel, az öregnek adá.

»Olvasd« szólt nevetve »mit ir az az ember,
Meg sem érthetém jól fölgerjedésemben,
295 Most nyugodt a vérem és kacaghatom már,
Mint kellene néki mindenáron a vár.«

Kádas elfogadta s olvasott ekképen,
»Asszonyom, remélem megbocsátasz nékem,
Hogy, ki mind maig nem láttalak tégedet,
300 Így uton kerestem ismeretségedet.

Régen óhajtottam lenni veled szembe,
Messzehangzó híred elhatott fülemben,
És képzeletemben bálványomul lakott
Amazon szépséged, istennő alakod.

305 Mert a hír, mely fukar midőn dicsérni kell,
Felruháza téged dicső erényekkel,
S míg felmagasztalta benned saját nemed,
Feste másrészt bátor, férfias jellemet.

Mindenünnen tisztos hangok emelkednek
310 Szigorú voltáról női erényednek,
Mely, mikép Murányvár, sőt erősb en annál,
Sérthetlen, világos, büszke magasban áll.

Emiatt lelkemben lángoló vágy éledt
Színről színre látnom hódító személyed,
315 És aki előtted álla mostan épen,
Veselényi volt az, a követ képében.

De ne vedd, asszonyom, tőlem hízélgésnek,
Ha hired beszédit tartom mind kevésnek,
S a hallott csudákat a látott valóhoz
320 Mérvé, ámultomban alig jutok szóhoz.

Nincs nekem költői szárnyas képzeletem,
Szólni bájaidról meg nem kísérhetem,
Azt az érzelmet sem bírom kifejezni,
Mely égő lelkemet véges-végig rezgi ;

325 De, ha szólok egyet, elődbe omolva,
Kérlek a mennybéli örök irgalomra,
Fogadd meg azt a szót, az egyetlen egyet
Add nekem cserébe kezeddél szivedet.

330 És, mivel Muránynál becsesek az órák,
Várom válaszodnak fejez lobogóját,
Várom azt epedve, harcolok kinommal,
Oh küldj békét nekeim, küldj választ azonnal !»

»No lásd« kezdte a hölgy keserűn nevetve
S a levelet záros fiókjába vetve,
335 »No lásd, hogyan úznak és micsoda szemmel-
Láthatóan csúfot ezen gyáva nemmel.

Oh ! szégyen, gyalázat, amely lelket éget,
Föl is tenni rólam ennyi gyöngöseséget,
Hogy nem látnak által asszonyi szemeim
340 Jó haszon fejébe csinált érzelmeim.

Amazoni szépség ! istennői alak !
S minden képzeleten felül találtalak !
És mindezt megírja otthonn, jó előre,
Későbbi szerelmét szépen jövendőlvé !

345 Mégis, nincsen egy nő, nincsen ezer közül,
Ki az efféléknek nem hiszen, nem örül,
Aki, hízélgő szók által elhíthetve,
Rabbá nem aljasul, midőn úr lehetne.

Vagy nem ember a nő«, folytatá gerjedve,
350 »Hogy törvényét szabja férfi kénye, kedve ?
Hogy, mikép a kisdéd, járjon vezetéken ?
Szabad akarata megnyitgözve légyen ?

- Ki adá jogotok, büszke férfiak ti !
 A cselekvéstérről minket letiltani,
 355 S arra kárhozhatni ártatlan fejünket,
 Hogy türésben leljük minden erényünket?
- Vajha minden asszony olyan volna, mint én !
 Úgy az amazon-kort újra felderítném,
 S illő tiszteletet vínék ki a nemnek,
 360 Mely most bábja csupán puha szerelemnek.
- Büszke Veselényi... ! bárcsak úgy lángolna,
 Oly mélyen szeretne, amint írja tolla :
 Hadd bosszulhatnám meg — mit ő tépe széjjel —
 A sok nőerényért gúnyos megvetéssel.
- 365 És miként eped most Murány birtokáért,
 Égne százszor jobban annak asszonyáért,
 Hogy, midőn falamra nézne bús sóhajjal,
 Úzném messze onnan egy éles kacajjal.»
- Kapva kapott Márton e tüzes beszéden,
 370 Ő is azt akarta, hogy ne másképp légyen
 Mert sehogysem esnék lelke nyugalmára,
 Hogy más kézre birjék Murány erős vára.
- Mint Rákóczi híve, most azon lőn tehát,
 Hogy szilárddá tegye pártjához asszonyát,
 375 S míg az elmerülve ablakába hajlék,
 Kádas ajakiról ilyen beszéd hallék :
- »Nincsen is véredben, bágyadozó szemmel
 Bíbelődni apró, léha szerelemmel,
 S négy fal börtönébe hagyva zárni magad,
 380 Élvezni a házi boldog unalmakat.
- Gyermekséged óta lángol a vágy benned,
 Nemed szűk körén túl hősi módra tenned,
 S míg egyrészt irigyléd a férfi küzdelmét,
 Megvetetted másrészt hódoló szerelmét.
- 385 Jut-e még eszedbe, mily makacs, mily hideg
 Szívvel gúnyolád el számos kérőidet,
 És midőn ajtódnál esdett a szerelem,
 Mily nyugottan kérdéd ki az ? nem ismerem.

Eljött végre Bethlen, a szép ifju bajnok,
390 Szüleid reménye, kedve hozzá hajlott,
De atyád parancsi, szilárd akarata
Ellenére, lelked hajthatlan marada.

Sőt, ámbár az apa, bősziült haragjában,
Harminc napig tarta sanyarú fogságban,
395 Azt is túrted inkább, mintsem élethosszat
Férfi uralomnak magad feláldozzad.

Csak, midőn könnyezve esdekelt agg nemzöd,
Hogy fogadd el érte a reményteljes vőt,
Aki felfrissítse már haldokló vérét,
400 Gyűrüdet Bethlennel csak akkor cseréléd.

Hanem új rabságod sem soká viseléd
A halál elmetszé kényszerű kötelét ;
S most midőn szabad vagy, mint az égi madár,
Nyűgöző kalitkát miért választanál ?

405 De nemcsak egyéni szabadságod forog
Kérdésben, hanem egy még fontosabb dolog,
A veszteség, amely pártodat sujtaná,
Ha Murányt s Balogvárt másnak szalasztaná...«

»Jó hogy erre tértél« a hölgy közbevága,
410 »Szabadságom ugyan nem hajtom igába,
S nem uralok férjet...semmi esetre nem...
De van e dologbul egy derék ötletem.

Cselfogás ugyan, de helyzetem mentheti
Váramat rövidnap éhség fenyegeti...
415 És melyik csel volna, egy ostromlott várban,
Árulás a vívó ellen irányában ?

Illyésházi jötte szinte bizonytalan,
Rákóczi hadának sokfelé dolga van ;
De, bár jónének is, bár feloldoznának,
420 Mít magunk kibírunk, mért köszönnők másnak ?

Azért siess, öreg, siess a völgybe le,
Hamar választ kíván kérőmnek levele,
Légy, ha még nem voltál, vénséged korára
Harcias vitézből szerelem futára.

425 Mit bámulsz ? nincs minek megütköznöd ezen
Veselényi még ma hatalmamban leszen,
S a kevély orozslán, rázza bár sörényét,
Kényszerül követni egy asszony törvényét.«

Kádas kopasz fejét rázta kételkedve,
430 Nem hívé a dolgot, hogy való lehetne.
«Mégsem érted öreg ?» mosolyga Mária,
Leült asztalához és levelet ira.

Csakhamar készen lett a rövid levéllel,
S Kádasnak szeméhez tartá két kezével
435 Elolvasta Márton, hanem csak magában,
De még a szava is elállt bámultában.

«Hadd vigyem !» kiálta lelkesülten végre,
«Asszonyom, nincs párod okos cselvetésre,
Hadd vigyem !» vitte is, azt is alig várta,
440 Sárga pecsétjével míg a hölgy lezárta.

Most előkereste a bajnok levelét
Mária s a mécsen elégette felét ;
A másik darabját, míg amaszt égette,
Átfutotta szemmel s halkán visszatette.

HARMADIK SZAKASZ.

Murányalja megett, délszaki oldalon,
Tiszolc felé menve domborul egy halom,
E halom lejtőjén fekvék a tábor,
Tetején piroslott a vezéri sátor.

- 5 Megszállotta immár a völgyet az este,
Szürke félhomálya áradozni kezde,
Lassan elborítá a tábort, a halmot,
A sátort s vezért, ki a tetőn andalgott.

- Ott áll Veselényi a halomnak ormán,
10 Domború mellében új szerelme forrván,
Ifjú még szerelme, van sebes növésben,
S már is kínosan fér öblös kebelében.

- Szemeit függeszti magas Murányvára,
Melyen ég a napnak visszavert sugára
15 Azt reméli tán, hogy valaminek e kövek,
Úgy gyul szerelmétől asszonya szive meg ?

- Vagy talán azt nézi kétes borongásban,
Gondolati láncként fűződvén egymásban,
Mint ver a kő vissza minden szál sugarat,
20 S maga kemény, hideg, érzéketlen marad. ?

De im, jó jel gyanánt — ha nem csak képzelet —
Galambcsoport szállong az őrtoronny felett.
Fejér szárnyaikat megfestette a nap,
S megannyi aranyos lepkének látszanak.

- 25 Jöttök-é, szerelem s húség madarai,
A váró kebelnek édes hirt mondani ?
Hoztok-é a hősnek — ami üdvét áraszt —
Szécsi Máriától örvendetes választ ?

Nem, azok nem jönnek, nem, azok nem hoznak
30 Párosan enyelgnek, vígan múlatoznak,
Alantabb sötétlik, a szikla oldalán,
Egy . . . holló ? vagy ember ? az a hírnök talán.

Sem holló, sem ember a bércösvenyen már,
Elhagyá Murányt is a végső napsugár,
35 Tornyai sötéten merednek a falon,
Vár és szikla együtt egy óriási rom.

Elszállt az esthajnal a hegytetők felett,
Bő harmatot síra búcsukönnyek helyett.
Ormokon és völgyön gyászos éjtszaka ül,
40 Búsan feketéllik az őrtüzek körül.

A vezér ott áll még háborus kebellet.
Érkezik azonban Kádas a levéllel,
Kézbe adja és megy, tovább szónak sem áll,
Vissza a teljes hold kelő világánál.

45 Veselényi pedig sátorába mégyen,
A pecsétnek színén megdöbben keményen,
Felszakasztja mégis, bár retteg előre,
S tartalmát ekképen olvassa belőle

»A levél írója, ha válaszát várja,
50 Maga jöjön annak elfogadására,
Most kitüntetheti férfi-merészségét
S bebizonyíthatja szerelme mélységét.

Éjfélkor, a várnak éjszaki oldalán,
Egy ablakfény alatt kötélhágcsót talál
55 Azon siessen fel, hallgatva, egyedül ;
Belépve megtudja sorsát, hogy mire dűl.«

A vezér habozott egy kevés ideig,
Megfordult eszében, hogy törbe ejthetik,
Gondolt ó mesékre, szomorú példákra,
60 Férfiaknak ártott női ravaszságra.

Sokkal ébrebb volt ám szörnye szerelmének,
Hogysem elringassa régi mesés ének,
Sokkal kívánatosb vére kiomlása,
Hogysem gyávaságát szíve hölgye lássa.

65 Azt is átallátta, hogy, ha van reménye,
Csak az elmenésből csillog az feléje :
Ellenben, ha marad, úgy Szécsi Mária
Kezéről örökre le kell mondania.

Azért Vadászi Pált hivatja magához
70 És ily szökat intéz kedves hadnagyához
»Kedves jó vitézem, leghivebb emberem,
Nekem még ez éjjel Murányba kell mennem.

Hogy miért ? ne kérdezd, mert azt meg nem mondom,
Azt tudod, hogy a vár gondja főfő gondom,
75 Most sem teszek olyat, megnyughatol benne,
Ami terveimnek ártalmára lenne.

Jóval éjjél előtt, egyedül megyek ki,
Amiről kivúled nem fog tudni senki,
Azalatt te a rád bízottakat teszed
80 S legmélyebb titokban ezeket végezed :

Kiszemelsz száz embert a legjobbak közül,
Összegyújtöd szélen, valamely tűz körül,
Csörgő fegyverüket fúvel némíttatod,
Zörgő sarkantyúik szíját leoldatod.

85 Jeladásra vártok, hallgatözva, készen
Föltekert mordályom köntösujjban léssen,
Ha rosszúl találna kalandom kiútni,
Módot ejtek azt egy ablakon kisútni.

Csendes éj van : a hang lehallik bizonnal ;
90 Hallván, talpra keltek és jöttök azonnal,
Felmásztok Murányhoz s éjszaki oldalon
Kötélhágcsót leltek függeni a falon.

Felhágtok e lépcsőn, és ha ottfenn lesztek,
További parancsot akkor tólem veszte ;
95 Oly dolgot visúnk ki, mely hirúnk megedzi,
Fejúnk hervadatlan babérral övedzi.

Ha pedig a hágcsót nem lelnétek ottan,
Jele, hogy Murányban fogságra jutottam :
Akkor nincs egyéb mód. . . nem vezet célra más. . .
100 Mint véletlen, elszánt, teljes megrohanás.«

A hadnagy merész volt, néha vakmerő is,
Életét kockára sokszor tette ő is :
Mégis elszörnyedt most, hallván e szándokot
S felhordott az ellen minden józan okot.

105 De van-é ok, amely nyomna csak felényit,
Mint az a kettő, mely vonzza Veselényit :
Szerelem, becsület, kettős küzdelmi bér,
Hősi életével mindegyike fölér.

Engedett Vadászi, engednie kellett ;
110 De legott agyában merész terv szülemlett :
Haderőt javaslott a hágcson vinni be,
S egyéb kaland helyett, a várat venni be.

A vezér azonban, e nem várt szavakra,
A tanácsló ellen gyult nemes haragra,
115 Feelés helyett csak elfordúla tőle,
Forduló szeméből villámokat löve.

Érezé Vadászi, sebhete őt mélyen
Ez a néma feddés a vezér szemében,
Észrevette mindjárt hogy amit ajánla,
120 A cselt Veselényi aljasnak találja.

Abbahagyta hát azt megkövetés gyanánt,
És egyebet nem kért, egyebet nem ajánlt,
Csak hogy vészes útra ne keljen egyedül :
Hagyja őt legalább menni kíséretül.

125 De vezére abba sem egyezett belé,
Küldte, hogy végezzen amiképp rendelé.
Távozott a hadnagy ; Veselényi pedig
A rejtélyes útra tette készületit. —

Eközben az éjnek tündér fejedelme
130 A mennyre királyi székét fölemelte,
Rajt' ült maga, s a hold, szép szende arája,
Félénk szerelemmel símul vala rája.

Az ég szürke boltja keleten tiszta volt,
A nagy országútig nem fődte semmi folt,
135 Szerény csillagocskák álltak őrt, csoportban,
Királynéjok körül, illemes távolban.

Nyúgaton ellenben halkal emelkedtek
Óriás sziklái sötét fellegeknek,
Tarajos tetőik messze kihajlának,
140 Mintha minden percben földre szakadnának.

Messze, a látkörnek nyúgati legalján,
Vad vihar szágulda, szekéren nyargalván,
Rezgett a föld háta lassu morajától,
Szikrát hányt a felleg lova patkójától.

Most előre küldé gyenge hús fuvalmát,
145 Mely tovább lehellte az őrtüzek hamvát,
És a lenge álmot, mely könnyedén fedte,
Az örök szemérről el-ellebbentette.

Csendes volt a tábor, mély álmát aluván —
150 Mint a vér mezeje öldöklő harc után,
Melyen a halottak vérfagyasztó csendét
Egy-két álomszerű hörgés zavarja még.

S mint ott, a halálnak termékeny határán,
Olykor egy-egy árnykép széttelint, felállván,
155 De megint leszédül a földre (ah, hogy a
Lelkére nőtt álmot örökké alugya!)

Ugy állt, úgy fekütt le itt egy sötét alak ;
Csakhogy nincs halálköd szempillái alatt,
Testén volt elég seb, de már egy sem vérzik. . .
160 Legfőlebb az idő változását érzik.

De mint eleven seb, melyre balzsam helyett
Irgalmatlan orvos szíta izzó szemet,
Ugy ujúl örökké lelkének egy sebe
Kedves ember által bántott becsülete.

165 Solymosi ez, a vén ; — vénebb koru, hogysem
Elvett bántalmakat álomba temessen
De nem oly vén, hogy ha bosszulni akarna,
Ebbeli segélyét megtagadná karja.

Nem találta nyugtot éji sátorában,
170 Ridegen virasztott az alvók sorában,
Bosszusan hallgatva egyik avagy másik
Első álmu szomszéd éles horkanását.

Kelt, tehát, s mikép ezt egyébkor is tette,
A tábor őreit sorra kerülgette ;
175 Most elvégezé azt, s a táboron kívül
Félreeső árnyas helyen alunni dül.

De hiába nyitja s húnyja szeme héjját
Ki- s bezárva ennek két ezüst rostélyát,
Mert az enyhe álmot nem rekesztheti be
180 Benső küzdelemtől éber szemeibe.

Nem vala szivének egyéb óhajtása,
Mint hogy Veselényit megtorolva lássa
Megboszúlva *bátor, dicséretes* tettel
És egy diadalmas büszke tekintettel.

185 Míg így tépelődnék húzamos ideig,
Sík gyepen nyugasztva fáradt tetemeit,
Egyszer — amiut füllel földön fekvé vala —
Mintha tompa, csendes dobogást hallana.

Felüté fejét, de lecsapá megint, mert
190 Tiszta holdvilágnál a vezérre ismert,
Aki, burkolózva sötét palástjába,
A tábor felől jött Murány irányába.

Várta hogy haladjon : halkan emelé fel
Magát félkönyökre s kísérte szemével,
195 Majd fennült sokáig, azután felállá
S ballagó léptekkel indult meg utána.

Messziről követte, nem, hogy elérhesse,
Csak, hogy szemeivel folyvást kísérhesse ;
Egyszer elvesztette : az ég borulása
200 Előféde előle, nem hagyá, hogy lássa.

Egyszersmind nyugotról megzúdult a vihar
Csapkodván az erdőt széles szárnyaival,
Közelebb közelebb hallott mormolása,
Búgó bömbölése, füttyös sipolása.

205 Rémes, idomtalan, óriás fellegek
Lomha testeikkel átfekvék az eget,
Holdat, csillagokat éktelen, mogorva
Csudás szájaikkal elnyelének sorra.

Az apró, tüzelő villámok feljöttek,
210 Mindmegannyi hosszú lángkigyóvá nőttek,
Mérges üvöltéssel víttak a felhőben,
S nagyokat csattantak olykor, leesőben.

Egy percben a menny, föld villámfényben égett,
Más percben lesulykolt vastag sötétség lett
215 Mintha a vihar, hogy gazdagítsa magát,
Kirabolta volna a napot s éjtszakát.

A vezér azonban nem gondolt veszéllyel,
Szembeszállt viharral, birkozott a széllel,
Úti szövétnekül villámfény vezette,
220 A sötétben utja célpontját kereste.

Magasan, a várnak éjszaki oldalán,
Halvány lámpa rémlett égni annak falán,
Ködszerűn sillámlott kétséges világa
Irányában a hős bércről bércre hága.

Régen elvesztette azt a sziklaösvényt,
225 Mely Murányaljától a várkapuig ment,
Most magának kellett föllelni az utat,
Melyen küzdelemmel a falakig juthat.

Olykor, ha a felhők lángseb módra nyilván
230 Szemvakító fényvel lecsapott a villám,
Olykor meg-megállott, s fénybiró sas szemmel
Kémelé az utat, merre mehessen fel.

Ha pedig a szilaj tűzroham kiége
S összecsapott az éj sűrű sötétsége
235 És meg mert jelenni várfalon a ködfény
Megindult a bajnok, feljebb erőlködván.

Igy folytatta utját, míg egyszer fölére
A Murányt emelő sziklák tetejére,
És megállt pihenni, hol a töves falak
240 A szirtkaponyába gyökért bocsátanak.

Felleli a hágcsót, a függő kötelet,
Halad ingadozva sötét mélység felett —
S amint egy-egy villám lobban el ujonnan
Rettenetes lőn a letekintés onnan.

245 De azért nem szédült, ment főlebb merészen,
Feljutott s belépett a nagy ablakrésen,
S amely pillanatban a hágcsót elhagyá,
Akkor ért Solymosi a várablak alá.

Feltekingott arra : egy ragyogó villám
250 A belépő vezért láttatá meg nyilván ;
Most sötét lön újra ; a merész öregnek
Kezei a hágcsón kétesen remegtek.

E percben füleit tompa nesz üté meg,
Hallatszott felülről, mintha küzdenének,
255 Megfeszített lábak súlyos dobogása,
Titkos erőszaknak vad dulakodása.

Közbe hallott néha egy csikorgó nyögés
Amelybe kitört a néma erőlködés,
Egy-egy káromkodás dörmögő darabja
260 Fog közül bocsátva, meg' visszaharapva.

Solymosi fölfelé sietett ezalatt,
És már a hágcsónak legderekán haladt,
Fenn a tompa küzdés folyvást hallatott még,
De úgy vette észre, mintha távolodnék.

265 Végre sürüebben dobogtak a lábak,
De lágyabb ütéssel, amint távoznak,
S tisztán kivehette dörgegni a vezért :
»Áruló zsvány had ! meglakoltok ezért.«

Megfeszíté mostan izmai erejét
270 Hogy hamar elérje a hágcsó tetejét,
S nem soká, az ablakrésbe kapaszkodván,
Végigtekinthete annak boltos odván.

Hosszu, elhagyatott falsikátor vala
Melynek távolába kémlő szeme hala,
275 Melyet függő lámpa homályos bősénye*
Megől világított egy mécs fakó fénye.

* *Bősény* ; lantorna. Hártya, mit üveg gyanánt használtak : ablakhoz, lámpához. — *A. J.*

Nem nyílt abból ajtó sem jobbra, se' balra,
Szája egyenesen szolgált az udvarra,
Most az is sötét volt, de, ha villant az ég,
Fénye innen és túl egybetalálkozték.

280 E szűk folyosórul (ismeré Solymosi)
Hányták le a várnak régi birtokosi
Akit el akartak veszteni s innen vett
Mellette a bástya *hóhérbástya* nevet.

285 Nézett s hallgatódzott ottan egy darabig
Anélkül hogy látna s hallana valamit ;
Egyszer kialutt a mécsnek fakó fénye
S láthatatlanná lön a lámpa bősénye.

Lebocsátkozték most a fogas kötelen,
290 Jártasan tekergett a sziklaösvényen,
Melyen biztosabban jött imént fölfelé
Veselényinél, ki azt úgy nem ismeré.

Ez alatt kifogyott az ég a villámból,
Hulló szövétneke már sehol sem lángol,
295 Gyorsan száguldozó fekete fellegek
Meddő csoportjai borítják az eget.

Elszállt a vihar, de a felleg nem sira
Engesztelő záport pusztult nyomaira,
Itt-amott ha egy-két csöppet elhullatott,
300 Zúgó szelek szárnyán az is fennakadott.

Solymosi nem soká a táborhoz ére
S ráakadt Vadászi kisdéd seregére,
Mindjárt félrehitta Vadászit, Feketét
S elmondá azoknak a vezér esetét.

305 Ott a három hadnagy mély tanácskozással
Húzamos időig suttogott egymással ;
Végre elvált tőlük a derék Fekete
S a táborba vévén utját, elsiete.

Ellenben a kettő inte a csapatnak . . .
310 De míg ők Murányig küzködve haladnak,
Sólyom szárnyaidon, oh tündér képzelet !
Hagyj a sziklavárba felrepülnöm veled. —

315 | Szép hölgye a várnak tünődik magában,
Nyugtalanul víraszt éji szobájában,
S mintha tán szerelem ellen védné magát,
Harcias páncélban tölti az éjtszakát.

Néha gazdag bíbor kerevetjére dül,
Majd sebesen jár-kei és beszél egyedül ;
Most leül, majd feláll ; nyughelyét nem leli ;
320 Arcán indulatok változó jelei.

Csend van körülötte, a vár népe alszik,
Csak a kised óra szívverése hallik,
Arra veti néha nyugtalan szemeit,
S elmerengve nézi szobor-isteneit.

325 Gyakrabban tekinget a mutatólpra,
Hogy siet, hogy késik, boszankodik rajta
Éjfélíg hibául késedelmét veti,
Akkor sietését rója vétkül neki.

330 Tán azért nincs nyugta, attól látszik félni,
Hogy kelepccéjébe nem jut Veselényi,
Törét bizonyosra hasztalan vetette,
A vezér átlátott cselén s kinevette.

Ím az éjféi elmúlt, nincs semmi nesz mégis,
Mely előbb viharzott, már hallgat az ég is :
335 S tán alszik a bajnok édesen álmódva,
Hasztalan ül Kádas lesben ólálkodva.

»Esztelenség is volt« monda »amit tettem,
Hogy színes szavakra tervem építettem,
S pártom érdekébe', jó remény fejébe,
340 Gyöngéd becsüietem kockára vettem.

Hisz' tudhattam akkor s tudtam jó eleve,
Hogy nincs szerelmének mélysege és heve,
Hidegen kiszámolt aljas hadicsel volt,
Hogy bukjék el a vár s egy nő tiszta neve.

345 Mint írja előre : 'Ne vedd hizelgésnek,
Ha híred beszéiit tartom mind kevésnek
S a hallott csudákat a látott valóhoz
Mérve, ámultomban alig jutok szóhoz.'

A látott valóhoz ! s ,mely lelkem átrezgi
350 Nem birom az érzést szóval kifejezni . . .'
Mind szépen kigondolt hazug érzemények,
Csalhatlan tanúi színlelt szerelmének.

És én« folytatá most tüzzel, kifakadtan
355 »E csalárd beszédre kézvonásim adtam !
Titkos helyet tűztem a találkozásra . . .
Lesz mit magyarázni egyre avagy másra.

Ah ! ha Veselényi mint győzelem-jelet
Fogná mutogatni a kapott levelet,
S kacajt indítnának Szécsi Máriának
360 Férfiak iránti büszkesége felett . . .

Nem, nem . . . ! De láb kopog, hozzám valaki jó . . .«
Pedig ki volt volna egyéb az érkező,
Mint az öreg Kádas, aki örömittan
Benyitott s kiálta »Veselényi itt van !«

365 Megdöbbsent a szép hölgy Veselényi nevéu,
Megrezzent a lelke mint a nyárfa-levél,
Sohasem érezte ily gyöngének magát,
Egy szóra sem bírta megnyitni ajakát.

370 { Ő, ki félt az imént, hogy a hős elmarad,
Ravaszul kivetett horgába nem harap,
Most, midőn kezében a várt győzelem,
Azt látszék kívánni bár ne volna jelen !

Végre, hogy zavarát némileg fedezze,
Örömet színlelvén : »hol van ő ?« kérdezte ;
375 Erőltette hangját, de minden csengése
Mellett elárulta őt a hang rezgése.

Kádas elbeszélte diadalérzéssel
Az álarcosok mit tettek a vitézzel,
A sötét zugolyból hogy rohantak elé
380 Gyorsan a belépett Veselényi felé.

Hogy ragadták őt meg, aki szerencsére
Fegyvert sem vonhatott maga védelmére,
Egy mordálya volt, de az a küzdés alatt
Nyakából lefoszlott köntösében maradt.

385 Hogyan hurcolák el záros helyre rabul,
Honnan (biztosítá) élve nem szabadul,
Csak, ha felfogadja eskü szentségével,
Hogy Rákóczihoz tér egész seregével.

De a bajnok, ámbár mint a zárt oroszlán
390 Dúl-ful, árulói vérét szomjuhozván :
Készebb elviselni örökös rabságot,
Mint e feltétellel nyerni szabadságot.

Most kikelt az özvegy őszinte haraggal :
»Ha ! mily durva bánás egy nemes lovaggal
495 Utána zsványkép lest hányni bokorbul,
Hát megől ráütni s rabbá tenni orvul.«

Kádas álmélkodva nézett asszonyára,
Nem lón gondolatja, elméje megállá ;
Végre, összeszedvén a hallott szavakat,
400 Kérdé »Avagy nem így rendelted-e magad ?«

»Igen« felelt a hölgy »s te, amint elleséd,
Mít szól belőlem a megsértett büszkeség,
Siattél — hogy közbe ne jöjjon valami —
Azt vad mohósággal végre is hajtani.

405 Ki hitte, hogy eljő ! ha ezt hittem volna,
Kormányozó tisztem nem úgy vittem volna . . .
De nem hívém azt, és azért adott neked
Haragom játéka olyan rendeletet.«

»És most, midőn eljött« csudálkozék Kádas,
410 »Panaszra nem tudom miért nyitod szádat ;
Szerencsédet, midőn a vár felszabadul,
Miért kárhoztatod megfoghatatlanul.

Magának köszönje . . senkit ne okoljon . . .
Rajta állt eljőni, vagy maradni otthon . . .
415 Nem hoztuk erővel ha mégis megjelent . . .
Szorult állapotunk minden bánást kiment.«

»Oh !« felelt Bethlenné »nincs szorult állapot,
Mely lemossa rólunk ezen gyalázatot
Cél az aljas eszközt soha ki nem menti,
420 S itt nem Veselényit veti okul senki.

Íme ő elszánja magát jóhiszemmel,
Bátorítja keblét hősi szerelemmel,
Bérceket mász éjjel, viharban, egyedül,
Ellenséges várba lép fegyvertelenül :

425 És mi bizalmáért miképen fizetünk ?
Lábára véletlen bilincseket vetünk,
S kit virágfüzérrel szerelem csalogat,
Rút árulást talál s nehéz rabláncokat.

De, bár viszonzni szerelmét nem fogom,
430 Őt azért büntetni van-e méltó okom ?
Égő szenvedélye, bár nyugottan nézem,
Nem érdemli-é meg hideg tisztelésemet ?

Ah ! a világ előtt — ilyen úton győzve —
Engem kárhozatos árulás szeplőz be,
435 És míg őt dicsővé teszi a szerelem,
Én varázsló névnek átkait viselem.«

Erre hallgatás lön egy darab ideig :
A hölgy sorra nézte fénylő fegyvereit,
Vagy talán szemei csak tévedezének,
440 Nem levén bennök a kormányvivő lélek.

Kádas pedig ott állt egy állóhelyében,
A hallott beszédet forgatá fejében,
A hallott beszédet, a látott jeleket :
Összeillesztgeté gyanuja ezeket.

445 Tisztán kezdte látni, hogy erősen gyúlad
A hölgy kebelében amaz új indulat ;
Nőttön nő tagadva, gerjedez titokban,
Visszafojtva éled, míg egyszer kilobban.

Ő ugyan nem bánna, nem törődne vele,
450 Csak Muránynak sorsa ettől ne függene,
S melyért ő buzog, az erdélyországi párt
Egy ingatag nőért ne vallna ennyi kárt.

De félt, hogy egy percben, ha szive fölpezsdül,
Átengedi kezét s várát mindenestül,
455 Büszkeségét, pártja érdekét feledi,
S győztes szerelmének áldozatul veti.

Azt is tudta másrészt, hogy e titkos hevet
Hídeg tanáccsal már kihútni nem lehet,
Sem elnyomni többé . . . ki ilyet akarna :
460 Tűzokádó hegyet tenyérrel takarna.

Most azért mindenkép azon mesterkedett,
Hogyan egyesítsen két külön érdeket :
Hogy, ha a büszke sziv láncra lesz is verve,
Árulóvá mégse változzék szerelme.

465 Szóla hát : »Asszonyom, én meg nem foghatom,
Miért ne bánhatnál foglyoddal szabadon,
És, midőn e cseletől élet függ vagy halál,
Kezedből ily fegyvert ki mért bocsátanál.

470 Ám, ha világ előtt, mintegy fölöslegül,
Igazolni tettetted van könnyebbségedül :
Íme a mód, melyen e célt is eléred
A fogoly vezérnek kezedet igéred«

Mária, e szókon igen megütközve,
»Ki beszél itt kéziről« vága gyorsan közbe,
475 »Ki kérd ily tanácsot tőled, s ki emleget
Gyáva nőhöz illő hitvány szerelmeket . . . ?«

»Hallgasd végig előbb asszonyom« mond amaz,
»És ne szaggasd félbe jó célú szavamat :
Mondám, a vitéznek kezedet nyujthatod,
480 Csakhogy a feltételt ilyenformán szabad :

»Jól van, ám legyen meg, birja hát a lovag
Egy feltétel alatt szívemet s jobbjomat :
Ha esküt teszen hogy Ferdinánd királytól
A szabadság üggyhöz — Rákóczihoz — pártol.«

485 Ezt, ha szerelmének nem a vár birtoka,
Hanem személyed volt felingerlő oka,
Megtenni éretted nem oly nagy áldozat,
S te győztél, mert dicsőn nevelted pártodat.

Ellenben, asszonyom, ha nem fogadja el,
490 Áljas haszonlesés vezérli, ott a jel !
Akkor kitünik, hogy csábitó és csalárd,
Akkor méltán lakol . . . érdemli a halált.

Így, a rágalmazó kaján világ előtt,
Ha ő halált választ, te nem léssz felelős :
495 Akár a bástyáról fővel levetteted,
Akár kegyelmet adsz s szeliden büntetted.«

Elhallgatott Kádas. Nem felelt Mária,
Szép arcát lehajtá fekvő karjaira ;
Tünődött sokáig, és mire felállta,
500 Rózsát nyomott vérből fejr homlokára.

Szóla most »Hatalmas két erő küzd bennem :
Lázad egész lényem férfi-járom ellen ;
Másrészt a közügyért égek s mindenáron
Annak előmentét óhajtom, munkálom.

505 Szeretem egyéni szép szabadságomat ;
Tőle megfosztatnom . . . iszonyú gondolat !
És minden bilincstől visszaborzad kezem,
Mert csak hidegségét, csak súlyát érzem.

De midőn ama szent szabadság követel
510 Tőlem áldozatot és választanom kell
Akkor . . . ha a közjót előmozdithatom,
Keblemben az önző szívet megtagadom.

A lovag kezem közt. Fogsága, halála
Ügyünknek bizonytal szolgálna javára,
515 Mert midőn nagyot vesz és gyengül az ellen,
Nem lehet: a más fél hogy nagyot ne nyerjen.

De ha Veselényit pártom szent ügyének
Buzgó és hatalmas bajnokul nyerém meg,
Nem tettem-e így mind emberileg szebbet,
520 Mind az ügyre nézve nyereségesebbet ?

És ezért . . . nem másért . . . igen, csupán ezért
Elszántam . . . férjemül fogadni a vezért ;
Szenvedni egymagam gyűlölt bilincseket,
Ha szabadnak látnám végre a nemzetet !

525 Most eredj s tudassad. Megállj . . . azt ne hazudd,
Hogy erről valamit talán szívem is tud :
Mert nem hő szerelem . . . oh ! kinos áldozat
Adja — szívemet nem — csak hideg jobbomat.«

Kádas eltávozék. Sietett az öreg,
530 Szóltá asszonya, de nem hallotta meg ;
Vagy talán jól hallá, csak félt visszamenni,
Hogy szavát megbánta s vissza fogja venni ?

Mária még egyet kiáltott utána.
»Elment már !« sohajtott s tüköréhez álla,
535 Kalpagát fejéről egy szögletbe dobta,
Hollószín fürteit körül leontotta.

Hollószín fürtei amint leomlának,
Elfödék páncélját karcsu derekának,
Eltakartak mindent, ami csak férfias,
540 Váltól csípejéig nem látszik semmi vas.

Csak mellén tör elő, jobb és bal oldalon,
Sötét fürtök közül egy-egy ezüst halom,
Melyen a mécs fénye játszik enyelegve
És hullámszik rajta, mintha az remegne.
545 Vagy valóban remeg a szép hölgy kebele ?
S a hideg kemény érc, az is remeg vele ?
Mi az, ami bántja : borzadó félelem ?
Vagy sokáig szunnyadt, nem ismert szerelem ?

Érzi-e már szíve — amit szája tagad —
550 A csiklándva metsző lelki fájdalmat ?
Érzi-e a lángot, mely midőn áthatja,
Fázlaló hevétől reszket minden tagja ?

Nem, mégse szerelem . . . lám nem hiszi ő sem,
Hogy szerelme birna kelni oly erősen :
555 Tán csak álmatlanság vett hatalmat testén,
Amiatt lön rosszul, forró lázba esvén . . .

Ellankadva dőlt le bársony pamlagára,
Kádas visszajöttét rettegve és várva,
Ki azalatt az éj visszhangját fölveré,
560 Kopogván a lépcsőn le, a börtön felé.

Hallá kopogását a vár nemes foglya,
Aki négy fal között ült nagy-buslakodva ;
Háborús melléből sóhajok kelének :
Kínai s átkai vészes szerelmének.

565 Nem félt a haláltól hányszor látta szembe ?
Hányszor ingerlé azt, ütközetre menve ?
Rabságát se' bánná, ha vére-szakadva,
Kétségb'esett harcon jutott volna abba.

De egy asszony által ekkép kijátszatni,
570 Élni gúny alatt és bosszút nem állhatni,
Szenvedélye tárgyát átokkal illetni,
Vérét szomjuhozni — és mégis szeretni . .

Majd higgatag vérrel rágondolni végre
A kemény vádlóra, a kötelességre,
575 Látni ennek rémét, mint halálfőt, jelen,
Melyet a gyalázat kínos fája terem . .

Kell-e még egyéb ok, hogy kétségbe essék !
Égő szerelem és fagyos kötelesség
Az kigúnyoltatva, eldobva, megvetve ;
580 Ez fenyegetőleg ujjait zörgetve. —

Megbirá nagy lelke a kemény ostromot,
Megrendült alatta, de le mégsem rogyott ;
S most, amint erében lohadni kezd a vér,
Szokott szilárdsága s nyugalma visszatér.

585 Helyzetét vizsgálja. Nem kétkedik semmit,
Hogy hiv seregétől várnia nincsen mit ;
Sőt, amint eszébe jutnak rendeleti,
Szégyenli azokat s keserűn neveti

Mintha meg lett volna verve kemény bortul,
590 És most józanodnék zavaros mámorbul,
És eszébe jutván egy-két dőre tette,
Félne : hátha mégsem álomban követte.

De ébren, józanul, miképen jöhetne
Veselényi Ferenc oly balga ötletre :
595 Ellenséges várban lövéssel adni jelt,
S hinni hogy az őrség nem gyanít semmi csejt ?

Vagy, hát várható-e, hogy (amit meghagyott)
Szabadítására jönnek a hadnagyok,
S rögtön, egy rohammal beveszik a várat,
600 Melynek vívásából őmaga kifáradt ?

Felkacagott erre, keserűn, hangosan ;
Érezé hogy sorsa egy nő kezében van ;
És amint füleit kopogás üté meg,
Úgy képzelé, mintha gyilkosi jónének.

605 Most csikorgott a zár és kiöltött nyelve
Kétszer visszapattant, nagy kulccsal tekerve
Megnyilt a vas ajtó, és aki belépett,
Kádas Márton emigy kezdé a beszédet

»Úgy hiszem volt időd, uram nemes lovag,
610 Jól szemügyre venni ez uj szállásodat,
Mely erős falával talán meggyőzhetett,
Hogy kegyelemtől függ eljátszott életed.

De im, midőn épen kezében a halál,
Nagylelkű asszonyom szabadságot ajánl,
615 Jobbját azonfelül — ha a nemes vitéz
Rákóczi s a vallás ügyéhez állni kész.

Ellenben, ha magad annyira felednéd,
Hogy ezen feltételt így is visszavetnéd,
Akkor . . . a szép hajnalt többé nem láthatod
620 Menyegzős ágy helyett választál vérpadot.«

Hallván e beszédet bajnok Veselényi,
Szíve gyors örömnék már-már kezdé nyilni ;
De midőn Kádas a feltételhez ére,
Összekulcsolódék s visszahökkent vére.

Végre felelt büszkén : »Szünjék meg« izeni
625 »Asszonyod lelkemet tovább kísérteni,
Mert nincsen előttem semmi drága — olyan,
Hogy hűségem árán is megvásároljam.

Tudja a grófné, hogy nem szabad éltemmel,
Gyilkosságra talán vetemedni nem mer :
630 De inkább választom a tört, vagy vérpadot,
Mint akármilyen díjért ama gyalázatot.«

Kádas megütközék e kerek válaszon,
Nem várta, hogy a hős oly hamar válasszon.
»Kérj időt« unszolta »és határozz jobban :
635 Lovag . . minden késő, ha a mécs kilobban !«

Igy szól amaz kérve, de a hős nem felel,
Csak megrázza fejét gazdag fürteivel,
Nagy sötét szemeit a szólóra veti,
Melyek égetését Kádas nem tűrheti.

640 Megfordul tehát és a rabot elhagyja ;
Küzd a kulcs a zárral s fogát csikorgatja,
Csörömpöl a vas rud a nehéz ajtókon,
S elhal a kopogás messze folyosókon.

NEGYEDIK SZAKASZ.

Bethlen Istvánnének éjjeli szobája
Csendes, mintha volna halottak tanyája,
Azt hinné az ember, nincs benne más élő
Csak az ezüst mécs, mely függ mennyezetéről.

- 5 Ott áll pedig Kádas, szemét lefüggesztve,
Gondok között fonta karjait keresztbe
Gondjai szerzője a hatás lehetett,
Mít a hozott válasz a szép özvegyre tett.

- Nem felelt az, foglya izenetét hallván,
10 Ábrázata elhült : hideg lón és halvány ;
Fölkelt a nyugágyról, de visszahanyatlék,
S szótalánul fekszik fél dülésben ott még.

- Hímezett vánkösát arcára öleli,
Keserves könnyével zokogja azt teli,
15 Melyet önt szerelem, önt szégyen és harag,
Kik most kebelében együtt viharzanak.

- Majd felszökik onnan. Lángol ábrázatja,
Sűrű zápor könnye tüzét nem olthatja,
— Sűrű zápor könnye még olaj e tűznek —
20 Meg-megriad, mint kit kísértetek úznek.

»Ezt kelle megélnem« kezdé kifakadtan,
»Megélnem a szégyent, hogy jobbomat adjam,
Legyőzve a makacs természetet bennem
És nyujtott kezemet vissza kelljen vennem !

- 25 Ha ! rút, becstelen kéz, mely unszolva sem kell,
Miért nem vágta el . . . miért nem dobtak el . . .
Miért nem született nyomorú bénának
Hadd okoznál undort : így nem gyaláznának.

Azt gondolám, kincs vagy — hiu egy gondolat !
30 Mint nagy drágaságot őrzém birtokodat ;
Epedve tekintett rád a férfi sereg
Te hívem maradtál, s büszke voltam veled !

Mit nem adtak volna — nem áldoztak volna
Egy szem-intésemre, egy biztató szómra
35 Éltet, becsületet, örök idvességet :
Mindent rajtad kívül . . . hogy birjanak téged.

És ím . . . ! ez a büszke, ez a gögös, kevély !
Még véleményt : egy szót, egy semmit sem cserél !
S midőn engem és a szabadság zászlaját
40 Együtt ölelhetne, inkább választ halált.

Halált . . . ! mi a halál, ha ismernem szabad ?
Ismerni szeretném új vetélytársamat :
Mint ama tükörben, szebb-e képe mása ?
S én rútabb vagyok, mint ösztövércsontváza ?

45 Tudja-é a dölyfös fogoly, mi a halál ?
Képzeli-e fagyos ölet, mely rája vár ?
Nem borzad-e vissza, nem fázik-e vére,
Nem vágy melegebb kar hév ölelésére ?

Hah ! tudja-e mi az : ott állani, szembe,
50 Fegyvert sem emelni önnön védelemre,
Zúgó füleiben hallgatni az eret,
Mint háborus örvényt szédült feje felett ?

Egyszer : »suh . . .« az érnek szétpattan a medre,
Kíront a piros vér, tóvá kerekedve ;
55 De míg az utolsó csepp vér is elakad,
Szenved . . . ki mondja meg, miféle kínokat ?

Képzelted-e, ember, mily szörnyű a halál,
Hogy azt jegyezed el, midőn választhatál ?
Nincsenek reményid, melyek elhervadnak ?
60 Nincsenek gyermekid, kik árván maradnak?'' —

— »Hadd lássa közlül« szünet mulva kezdi
»Amint váz karjait felé kiterjeszti,
Hadd érezze arcán hideg fúvállatát,
Mely egyet lehell még s . . . az ember nincs tovább.

65 Kádas ! a fekete szobába vérpadot !
Ha kész . . . közel leszek s uj rendelést adok.
Ne állj meg, ne nézz rám : miért vagy oly halvány?
Vigadni akarok kérőm lakodalmán !«

Megfogadta Kádas s ahhoz láta tüstént,
70 Nem mintha örülne Veselényi vesztén,
De nem is fél attól, mert nem hiszi soha,
Hogy pártért szerelmet áldozzon asszonya.

Azt ohajtá csak a pártjához hú öreg,
Hogy véleményét a bajnok cserélje meg :
75 És most e céljához jó eszközi vannak :
Nem a halál, hanem félelmei annak.

Mária sebesen járt körül ezalatt ;
Szeme véletlenül egy tükreán megakadt,
Hirtelen megállta, mintegy felijedve,
80 S monda, képmására mérges szemet vetve

»Ez hát az a kép, mit szépnek tart a világ ?
Melyet, mint egy csudát, kikürtöl és kiált ?
Ez hát az a termet — e nyúlánk, pongyola —
Mit tőlem irigyel félország asszonya?»

85 Rúttá tesz e páncél . . . nehéz is : levetem.
Benne oly férfias, zordon a termetem,
Oly visszataszító . . . hideg, mint a halál
Ily nőtül a férfi iszonyodik talán.«

Csengetett azonban, háromszor keményen,
90 Mert a szobahölgyek már aludtak mélyen ;
Titkába nem akart beavatni nőket,
Azért este mindjárt elküldötte őket.

»Így látott a bajnok« folytatá gerjedten,
»Karcsu derekamat páncéllal öveztem.
95 Rút sisak borítá szép hajfürteimet.
Elfödé homlokom és képemből kivett.

Hadd lásson egyszer még. Hadd lásson engemet
Amikor magam is hiszem szépségemet :
Gazdag öltözetben, mely ékszertül ragyog,
100 Melyben én a hölgyek királynéja vagyok.

Ha ! mily élvezet lesz . . . majd midőn a vitéz
A halál szemébe összeroskadva néz.
Szétteltekint segélyért s csak a bakót látja,
Mint villog kezében irgalmatlan bárdja ;

105 Majd, midőn kezeit ég felé emeli,
De az imádságnak egy szavát sem leli,
Ajka értelmetlen zagyvalékot rebeg.
Szólítja gyermekit, de nem láthatja meg

Ah ! mily élvezet lesz akkor megjelennem,
110 Új menyasszonyának nyoszolyója lennem
Hadd érezze szíve, összehasonlítóván,
Mit nyert a halálban, és mit veszte bennem.

S majd midőn lelkének elnyomott lángjai
Önmegátkozásban fognak kirotni —
115 És az élet sem kell, ha nem nyer szerelmet
Akkor dobni gúnyval a *hideg kegyelmet.*»

Most közelegni hallván felrettent hölgyeit,
Árnyékba fordítá kisírott szemeit,
Mert nem akará, hogy megsejtsék a nyomot,
120 Dúló könnyek árja melyet arcán hagyott.

Páncéla kapcsait velök megoldatá,
Legszebb kösöntyűt, ékszerét hozatá,
Köntöst válogatott, s öltözék gazdagon,
Hogy hódítást tegyen mindjárt . a vérpadon.

125 A vérpad fennáll már. Egyszerű valami,
Melyről semmi szörnyűt nem lehet mondani
Négyszegű pad, egypár lépcsőig emelve,
Lépcszeit és magát földi vérszin kelme.

Rajta áll a bakó, némán és mereven,
130 Mintha nem is volna érző és eleven ;
Olyan ottálltában, mint egy vérbe mártott
Kőszobor, mely visel hosszú fényes bárdot.

A teremnek fala merevül fekete :
Sötétebb időknék munkája lehete,
135 Mikor mintegy házi szükségnek tartatott,
S ily célokra, mint ma, többször használtatott.

- Ajtaja kettő van : közepén és balra,
Emennek ablaka fátyolla! takarva,
Amaz kettős ajtó, a folyosóra ki, —
140 Keményen csukódvák egymáshoz ajaki.
- Nyílnak most. A bakó megmoccan és figyel,
Arra tekint apró fényes szemeivel,
Látja jőni Kádas megett a bajnokot,
Kit hat erős szolga fegyver közé fogott.
- 145 A hős arca nyugott, léptei szilárdak
Legrövidebb útján a szörnnyű halálnak,
Viselete komoly, elszántsága erős,
Mely a félelemmel távol sem ismerős.
- És ha választani jőne egy idegen
150 Melyik ezek közül aki halni megyen,
Változékony arcról vetve hozzá, talán
A bakót magát is inkább választaná.
- Midőn a kis csapat a vesztőpadig ért,
Kádas megszólítá kérőleg a vezért
155 »Ím, látod a pallost ; ez nem játék, lovag ;
Ne erőszakold ki tőlünk halálotat.
- Még nem volna késő ; nem kerül egyébbe
Egy ajkmoccanásba, egy hitvány igébe,
Hogy élet, szabadság, hatalom, szerelem —
160 Nagyobbá mint valál s boldogabbá tegyen.
- Hisz' szabadságodnak van-e illőbb ára
Mint a *szabadságnak* kened oltalmára?
Miért még akkor is ez árt sokallanod,
Ha Szécsi Máriát fölöslegül kapod?
- 165 És vajon e hölgyet mikép győzheted meg
Tiszta szándokárul ajánlt szerelmednek,
Ha az áldozattal ekkép fősvénykedel,
Midőn nem bűnre kész, sőt erényt követel?
- Bizony, hidd el nékem, kiomolhat véred,
170 S asszu hamvaiddból kihalhat a féreg,
Mégsem hiszi ő, hogy e vakmerő tettet
Nem *váráért*, hanem *szerelemből* tetted.«

Mondott volna Kádas akármit egyebet,
Veselőnyi szívéen nem vágna uj sebet,
175 Sebjei, amelyek előbb fakadának,
El vannak zsibbadva, és többé nem fáznak.

Megszokta volt immár a halálnak képét,
Kezde lassan-lassan kötni vele békét ;
Sőt, mint rossz számoló tévedésből a kárt,
180 Nyereségnek kezdte számítani a halált.

Minek éljen? ugymond, mi öröme benne?
Élete ezentúl csak gyalázat lenne ;
És a szabadsággal, nyerne bár, mit érne?
Csúfos hadi törvényt vonnának fejére.

185 Így — midőn hűségét halállal pecsétli,
Annak tisztaságát a világ nem kétli,
Legnagyobb vétkéül vak szerelmét rója,
Hogy oly könnyen hajlott az asszonyi szóra.

Sőt szerelme — oh szív csudás önzései ! —
190 Édes bosszút hitt a halálban rejleni :
Méreg-édes bosszút, hogy, ha neki vége,
Gyötri majd a hölgyet kísértő emléke.

Ily gondolatokból veve nyugasztalást
És ilyen alakban szokta meg a halált ;
195 De száz rémarca van e rút szörnyetegnek :
Mást mutat, ha egytől a szív nem ijed meg.

Iszonyúvá lön most, Kádas szavaira.
Tehát mégsem hinné szerelmét Mária?
Hát csak rajtavesztett kalandornak veszi,
200 Ki mindezt csupán a vár fejébe teszi?

Ím meghal, anélkül, hogy akiért elvész,
Hígye, méltányolja, tisztelje szerelmét !
Oda lesz, mint olyan levélnek frati,
Melyet olvasatlan éget el valaki !

205 És meghal anélkül, hogy legördült feje
A kegyetlen nőben *szerelmet* költene,
Szerelmet, mely annak, halál órájaig,
Bosszút teremjen : a megbánás kínjait.

De mit tegyen hát most? megszegje a hitet,
210 Melyet zászlajának hítségére letett?
Elfogadja ez egy gyalázatos útat,
Melyen szerelmének céljához eljuthat? —

E gondolat kellett, hogy csüggedő lelke
Nagyságát, erejét ujfent visszanyerje ;
215 Arca elszántságot öltözék magára . . .
Rendületlen hágott a vérnek padára.

Szóla ott, bal kezét megfeszítve mellén,
S jobbját ünnepéllyel ég felé emelvén :
»Bizonyosságom Isten, aki ottfenn lakik,
220 Mily igen szerettem . . . amaz egy valakit.

De ha nem elégli amit eddig tettem,
Ha kevésli amit zálogul vetettem :
Szép szabadságomat, reménydús életemet —
S áldozatul kéri ép becsületedet :

225 Úgy, bár jogtalanul vett is rajtam erőt,
— Miért tiltakozom Isten s világ előtt —
Áldozatul inkább életemet adom . . .
Mely szerelme nélkül úgyis rideg, vadon.«

Azzal térdre hullva könyörög magában,
230 Istennek ajánlja lelkét egy fohászban ;
— Méltóság van arcán, nyugott, lelkigható —
És szól erős hangon »Most vágj, ha mersz, bakó.«

De a bakó nem vág . . . bámul meglepetve :
Suhogó selyemben hölgyalak siet be,
235 Melyen a legtisztább, a legszebb nőiség
Királyilag úli diadalünnepét.

Szenvedély-ragadtan siet a vérpadra,
Megáll a hős előtt, és szól kezét adva
»Vitéz, vedd jobbomat . . . csudát tesz erényed
240 *Pártomat* elhagyom, hogy kövessenek *férjet*.«

Veselényi fölnéz, hallja e szavakat,
Szeme, szive, vére, elméje elakad,
Remegő kezében érzi a hő kezét :
Összefoly lelkében remény, emlékezet.

245 Megtapintja fejét, mintegy kételkedve,
Hogy *élő* embernek ily *álma* lehetne :
Hát majd, ha föleszmél hogy való amit lát,
Megbirja-e szíve üdvének rohamát?

Nem birta volna meg földi gyarló kebel,
250 Hogy ily boldog legyen s mégse repedjen el,
Mégse váljon mennye küszöbén semmivé,
Csak az oly erős, mint a Veselényié.

Eldobá a multat kínzó álom gyanánt
A valóért, melyet a jelenben talált,
255 S gyötrelme feloszlott e pár feddő szóba
»Oh Mária, miért e kegyetlen *próba* !«

A hölgy elpirult a feddő szemek előtt,
Mosolygva emelte föl a térdepelőt :
Fölkelt Veselényi, a délceg levante,
260 S tündöklő aráját szívéhez ölelte. —

Nem esett inyére az öreg Mártonnak,
Hogy a dolgok itten ilyeténkép folynak,
Bosszusan vakarta üstökének helyét,
Köszörülte torkát és csóválta fejét.

265 Végre nem állhatta hogy ki ne fakadjon :
»Asszonyom« zsémbele, »ez igen jól vagyon,
Igen szépen vagyon, én megnyugszom benne,
Ha nem nyugonnám is, tudom egyre menne.

De talán jó volna megkérdezned elébb
270 Ha belé egyez-e a Muránybeli nép
Hogy a várt, melyet ők védnek, más kézre add
S vele ráadásul őket mint juhokat.

Mert, bár tied a vár, az őrség is tiéd,
De Rákóczi birja a katonák szívét :
275 Csak egy *lázasztó* kell . . . aztán ki bir velek?
Isten óhat ugyan, de én nem felelek.«

Szóla és megindult, távozni akarván,
Hanem Veselényi megragadta karján
»Itt maradsz,« mennydörgé, »te itt fogsz maradni,
280 A többi nép alszik, nem ér rá lázadni.

Hűséges szolgálid ezek itt, asszonyom . . . ?
Mint ura e várnak, nektek parancsolom,
Fegyver közzé mindjárt e vén árulóval
S le kell vágni, ha zajt ütne csak egy szóval.

285 Addsa kardod, öreg, arra szükségem lesz
Vissza kell sietnem váró seregemhez ;
Jó erős a hágcsó : ha megbirt engemet,
Mért ne birna meg egy csapat emberemet.«

Mária csudálva nézett jegyesére ;
290 De bezzeg kihült a szegény Kádas vére,
Kit a hajduk s bakó, mint hív új cselédek,
Fegyver alá venni legott sietének.

Nem birta megoldni a kard szíjazatját,
Rajta járt a keze, mégsem lelte csatját,
295 Megtalálta végre, búsan kipeckelé
S fanyalogva nyujtá Veselényi felé.

De az másra figyelt : hirtelen valami
Lábak topogása kezde hallatszani :
Megnyílt a nagy ajtó és rajta bejöttek
300 Solymosi, Vadászi, Gábor_Pál és többek.

A derék Solymosi bosszut állva vetett
A vezérre győztes, büszke tekintetet
»Uram vezér, téged szabadítani jövénk
Jer velünk, szabad vagy, a vár pedig miénk.«

305 Veselényi alig mert hinni szemének
Amint hű vitézi begyülekezének ;
Meglepetve kérdé : az égből estek-e,
Vagy honnan teremtek ily váratlan ide?

»Nem az égből estünk« vén Solymosi felel,
310 »Inkább mély pokolbul vergődtünk ide fel . . .
Ámbár, amint sejtem, már szükségtelenül . .
De hisz elbeszélmem semmibe sem kerül.

Nem sokat ér, ha vén, ez az emberféle,
Másnak és magának van csupán terhére,
315 Sokat fekszik, mégis keveset alhatik, —
Tán, mivel majd ráér az itéletnapig.

Kehel-kahol mindig ; itt is fáj, ott is fáj,
Hol egyik, hol másik nyilallás kezdi rá,
Sebje, amit egész életében felszedett,
320 Meg-meg újul, mint a fájós emlékezet.

Az álom szép leány ; a vén nem kell neki,
Irtózva fut tőle, hiába kergeti :
Ellenben az ifjat ölébe fogadja,
S arcát símogatván szépen elaltatja.

325 Rajtam is úgy történt. Vén szemem, hiába
Hogy oly sokat nézett élte világába,
Nem akart alunni tegnap egy mákszemnyit,
Soká nézte fájva a fekete semmit.

Fölkelék tehát és mentem a mezőre,
Ott vártam az álmot egy part megé dőlve,
330 Láttalak, vezér, a vár felé sietni,
Unatkoztam úgysis, kedvem jött követni.

Messziről kísérlek, fel a várig épen ;
Hallom a siket zajt a rés közelében ;
335 Gondolám : vigan megy ottfenn a lakoma !
De az ördög benne a násznagy, a koma.

Inam szakadtában sietek lefelé ;
Vadászit az Isten útamba rendelé,
Igy s így van a dolog, elbeszélem neki :
340 „Megmondtam» kiált ő, »hogy most nyakát szegi !’

De, bajtárs, az idő» mondok vigen drága,
Egy pillanat is sok a sopánkodásra,
Ott a kötélhágcsó, készen vár bennünket . . .
Vagy rabbá hagyjuk-e lenni vezérünket?

345 Azonnal Feketét küldjük siettébe :
Vezesse hadunkat fel, a vár elébe ;
Kis csapatunk pedig némán indul, halad,
Mint fellegek árnya, mely a mezőn szalad.

Csakhamar rálelünk a kötélhágcsóra,
350 Feljutunk a hosszú régi folyosóra,
Ott bevárjuk egymást és nyugodva késünk,
Míg lecsillapodik fáradt pihegésünk.

Most, hol keressünk fel — az volt a bökkenő —
Hogy zajt, verekedést ne idézzünk elő?
355 Lärmát kiált az őr, ez éji vészkakas :
Kibúnak a baglyok, s fogva marad a sas.

A kakasnak kell hát előbb szegni nyakát,
Hogy ne háborítsa a csendes éjtszakát ;
Titkon elfoglalni minden őrhelyeket,
360 Fegyver alá venni az őr vitézeket.

Úgy lett : az öröknek elnémúla nyelve,
Megnémítá azt a halálnak félelme.
És most nagy fordítást tenne e kis csapat . . .
— De, sejtem, nagyobbbat tettél, uram, magad.«

365 Nem várta a hős, hogy végződjék a beszéd,
Megrázta erősen az ősz bajnok kezét,
A jobbot ; — szabadon lévén pedig a bal,
Letörlé az öreg hév könnyeit avval.

Ekkor Veselényi, a vitézek felé
370 Nyájasan fordulva, szavát fölemelé :
»Bajtársak ! a hajnal, mely imé ott derül,
Emlékezetes lesz Murány hőseirül.

Tettetek dicső, de én is követelem
Hogy babérotokat megosszátok velem :
375 Ki *ily erősségnek* lettem hódítója,
Mikép . . . ? Isten annak a megmondhatója.«

Szóla, s elhagyandó a rémség tanyáját,
Jobb karjára fűzte mosolygó aráját :
Megnyilt minden lélek, megnyilt minden ajak,
380 S a szép párnak öröm-éljént riadtanak.

Csak az öreg Kádas, csak ő áll ott félre,
Nézvén szomorúan a nemes vezérre,
Ott tartá, leoldva, fegyverét kezében
S mindenféle dolgot forgatott eszében.

385 »Uram, ha már így van« megszólala végre,
»Hagyd ez ócska vasat felkötnöm helyére ;
Már kopott : de van még belőle valami,
Húségem irántad megbizonyítani.«

»Kösd fel« mond a vezér, vállát veregetve.
390 »Kösd fel, öreg,« monda Mária nevetve,
»Most legyőzeténk, de csak azért hódolunk,
Hogy biztosabb legyen *egykor* diadalunk.«

Távoztak. Lenn pedig megperdül a dobszó,
Harsog hahotával a réz tárogató,
395 Felriad az őrség . . . markában fegyvere
De nem viaskodni, hódolni jön vele.

És mire a napnak felkelő sugára
Röptében pihenni száll magas Murányra,
Csattogó zászlókat, mint győzelmi jelet,
400 Lobogtat a hús szél a nyílt kapuk felett.

Pénteki nap lévén mely reájok viradt,
Nem ültek menyegzőt e baljós nap miatt.
Murányt Veselényi két éjen, két napon
Megrakta Fülekről éléssel gazdagon.

405 Harmadnap a völgyet hadsereg telé be
Rákóczi zászlai, Illyésházi népe.
Fenn mozsarak zúgtak s tomboló vitézek
Termetes kupákkal leköszöngetének.

Néz föl Illyésházi, fölnéz keseredve,
410 Nem jön az áldomást elfogadni kedve
Mély völgyén Muránynak, mint tolvaj, elhalad,
Meg sem áll hadával a büszke vár alatt.

LOSONCZI ISTVÁN.

NÉPIES KRÓNKA.

(1848.)

Nehéz az én szívem, nehéz bánat nyomja,
Mert hazámnak sorsa fordul siralomra :
Csak most kezde rá szép szemmel nézni a nap,
Ege alján már is nagy fellegek vannak.

- 5 Eljött a Szabadság, ez a drága vendég,
Kit a jó hazafi várván-vára mindég,
Eljött, felkeresni minden kis hajlékot,
Gazdagnak, szegénynek hozni ajándékot.

- De nem ismertek rá, szívesen nem látták,
10 Sok helyen előtte a kaput bezárták,
Sok helyen azt mondák, nagyot káromkodva :
Nem vagy te szabadság, elmehetsz dolgodra !

- Hát mi a szabadság? tán bizony csak ennyi :
»Ne fizess, ne szolgálj a hazának semmit?
15 Élj, mint a here méh, légy az ország terhe?«
Szép szabadság! illik a magyar emberhe'.

- Sokszor elgondolom : én uram, Istenem!
Ha jőne hazánkra egy nagy veszedelem,
Feltámadna-é a magyar mind egy lábíg,
20 Vérrel és vagyonnal védeni halálíg?

Felnyitom a régi krónikás könyveket,
Olvasok belőlük példás történetet
Azokról, kik hajdan vitézül felkeltek
S haza védelmében dicső halált leltek.

- 25 Édes jó Istenem! válna-é magyar ma,
Aki e hazáért oly örömetst halna,
Mint Losonczi István Temesvárott régen?
Kinek történetét mostan elbeszélem.*

* Ki, mint szerző, 1848. első havaiban a nép között élt, érteni fogja e bevezetés hangulatát. A. J.

Híres Amhát basa, vitéz török ember,
30 Tömösvárnak indult százhatvan ezerrel,
Száz taraszka, tizenhat álgyu vala nála ; —
Pusztá Somlyó mellé seregével szálla.

Ott előljáróba kiszemel valami
Tizenöt száz embert s küldi száguldani,
35 Kiket a vár népe közeledni látván
Töprekedni kezd kizárt kapitányán.

Mert Losonczi aznap nem vala a várba',
Csak negyedmagával a vidéket járta,
Hogyha valamerről kapna segítséget ; — —
40 Így ő kinnszorult és benn nagy ijedség lett.

De a vitéz ember nem úgy ijed ám meg
Hogy no, rugjad a port, szaladj el, ne állj meg!
Hanem veti fejét oly vakmerőségre,
Amitől maga is csak elszörnyed végre.

45 Így tett a Losonczi hadnagya is, Milák
Egy öreg századdal a törökre kivág,
Tesz olyan vérontást, amint nekidőle,
Hogy itt-ott maradt egy hirmondó belőle.

Azalatt Losonczi, bár hiában jára,
50 Három emberével bejutott a várba :
Kin a nép öröme felhatott az égig,
Ujjongatva vitték az utcákon végig.

Mihelyest Losonczi a piacra lépett,
Sorba állította a várbeli népet,
55 Megszámlálta őket, azután magával
Együtt meghitelte Uristen szavával.

Kis Kampó nevűnek és a Don Gáspárnak
Espanyol vitézi ötszázan valának,
Losonczinak ötszáz, egyszáz Perényinek,
60 Csak hatvan Forgácsnak, de száz Serédinek.

Ennyi a lovasság. A magyar, cseh, német
Gyalog hajduk száma szint' olyanfelé ment
Kik előtt Losonczi fölemelt kalppal
Ekkép esküvék meg harsogó szavakkal

65 »Esküszöm Ur Jézus vére hullására,
Hogy leszek hazámnak holtomig szolgája,
Szégyenért a halált soha nem cserélem :
Áruló nem leszek Isten úgy segítjen!«

Mire a vitézek egy szívvel és szájjal
70 Mind megesküvének a hitnek szavával :
Hogy ott élnek, halnak ők is együtt véle
Hitszegők nem lesznek, Isten úgy segítse!

Ekkép esküvének a derék katonák ;
Azután megitták egymásnak a torát
75 A napot kitoldák kancsó-töltögetve,
Vígán járt közöttük Magyarát jó nedve.

De Losonczi nem vett részt a mulatságban
Csendes mécse mellett írogat magában,
Levelét megírja, mint ki halni készül,
80 Utoljára veszen búcsut hitvesétül

»Messze lévő társam, kedves Pekri Anna,
Szólok egyet hozzád, figyelmezz szavamra
Nem beszélünk többet együtt élő nyelvvel,
Azért leveletem kísérd figyelemmel.

85 Itt van a pogányság, másfél-száz-ezernyi,
Kit csekély hadanival nincs mód visszaverni
De van mód hazámért vitézül meghalni,
És örökbe nektek dicső nevet hagyni.

Ne busulj, szerelmem, így van ez legjobban.
90 De kis lányaimtól tartsad még titokban
Én szép csemetéim, szőke teremtések,
Tőletek be hamar, hamar búcsut vészek!

Megkérem a királyt, felséges uramat,
Ossza fel közöttük minden birtokomat,
95 Ugy sincsen fiam, csak öt kis lánycselédem
Fiusítsa őket ország törvényében.

Mihelyest meghalod vesztét Tömösvárnak,
Ezen leveletem vidd fel a királynak :
Tegye meg Felséged amit benne kérek,
100 Hiszen érte halok, nemcsak érte élek.

Téged pedig, Annám, az árvák s özvegyek
Istene tartson meg, ha majd én elmegeyek ;
Ő viseljen gondot egytül-egyig rátok,
Legyen én helyettem férjetek s atyátok.«

- 105 Így szólott a levél. Melyet ő lezárva
Fekete pecsétet ütö a hátára,
S od'adá Istvánnak, a titkos deáknak,
Vigye Csejte-várba nemes asszonyának.

- Megfogadta István s vitte annak rendén.
110 Messze Csejte-várban, a Vág vize mentén,
Lyánykái közepett, a hü Pekri Anna
Játszik és enyeleg, gondjait megcsalva.

- Akkor is ott játszó, hogy István belépett,
De mihelyt meglátta a gyászos pecsétet,
115 Felszökött. A lyánykák Istvánt körbevették
Mit hozott? honnan jő? vallatásra kezdték.

- Anna pedig gyorsan ment az ágyas-házba
Odalett, elsápadt, a hideg is rázta ;
Reszkető kezében tartá a levelet,
120 Azt is majd elejté, olyan terhére lett.

Könnyü kis levél, de a beléirt bánat
Száz malomkőnél is súlyosabb Annának :
Nincsen annyi lelke, hogy mindjárt felbontsa,
Csak zokog erősen és könnyeit ontja.

- 125 Nagy-soká erőt vesz könnyeinek árján.
Arca meg se' moccan, mint valamely márvány,
Szeme a pecsétre, a levélbe tapad,
Hidegen bámulja a benn' írottakat.

- Olvassa-e vajjon, vagy talán csak nézi,
130 Nézi és nem érti, érti, de nem érzi?
Vagy tán nem is él már, a szíve megszakadt,
Hogy csak egyetlen-egy jajszóra sem fakad?

- Nem hasadt meg szíve, ámbár nem sok híja ;
Érzi, érti mi van a levélben írva :
135 És mivelhogy érzi, és mivelhogy érti,
Nem rí semmihaszna, Istent nem kísérti.

Egynéhány cselédet nyugodtan beszélit,
Hívatja magához minden tisztartóit,
És mikor begyültek, fájalmát takarva,
140 Asszonyi fogással így szól nekik Anna :

»Húséges tisztjei az én jó uramnak,
Temesvár falai nagy veszélyben vannak :
Húszezret felülmúl a töröknek száma,
Akik által meg van vég Temesvár szállva.

145 Uram írja ebben : „Nagy veszély fenyeget,
Nem kapok sehonnan pótoló sereget . . .
Bár mindent eladtok és zálogba vettek :
Tíz nap alatt nekem katonát küldjetek.’

Ezt írja, de hosszan, — én röviden mondom,
150 Mert hogy’ teljesítsem, súlyos az én gondom :
Hol teremt az ember mostan pénzt eleget?
És hogyan állit ki pénzen is sereget?

Ingó-bingó vagyon, arany-ezüst marha,
Az egyébire sem sok, hát egy ilyen hadra!
155 Legtöbbet segítne a fekvő, a zálog
Jaj, de sok szép váram . . . tőle meg hogy válok?

Én magam csak inkább . . . hanem az öt kis lány!
Mert ámbár a birtok fiágra megy, tisztán :
Néz Istent a király, apjokat is nézi,
160 Megsajnálja őket és fiakká tészí . . .«

Itt elhagyta rögtön ; — tán hogy csak pihenjen ; —
Tán nem is gondolta hogy ennyire menjen
Kicsi híja, hogy a dolgot meg nem bánta,
Árva kis leányit oly igen megszánta.

165 Szóla most egyik tiszt : »Nemzetes asszonyom,
Nem kell ily esetben kapni a vagyonon :
Lesz, nem lesz, — marad vagy nem marad valami :
Nemzetes urunkat vétek volna hagyni.

Bizony átok lenne maradtján eleste ;
170 Megérdemli azt az, aki azt kereste,
Többet is keres majd, ha megtartja Isten,
Ha meghal, nem illik *hívalkodni* itten.«

Éles volt ez a hang a szegény Annának,
De másrészt örül a tisztartó szavának,
175 Mert elérte célját — azt látja belőle —
Nem ellenzik, amint gondolá előre.

Hát el is végezték, utána is láttak,
Várat, pusztákat zálogba bocsáttak,
Katonát szereztek, lőport, eleséggel,
180 És visszaindíták Istvánt sietséggel. —

Ezalatt nem szűnt meg a sok álgyu torka,
Bömbölését a szél messze földre hordta,
Mintha vízibika buffogat a réten,
Ugy hallott egész nap távol a vidéken.

185 Losonczinak nem volt más segítő társa,
Csak a jó Ur Isten ; nem is számolt másra ;
Egynéhány vitézre, önnön két kezére,
Melynek törökhalál mindenik csepp vére.

Gyakran kicsapott ő a tenger nép közé,
190 S minden kiütéskor ezrivel öldöse :
De mi híja látszik a mélylő tengernek,
Ha egy-egy vödörrel belőle kimernek!

Olcsó a török vér, van most döge annak,
Jut is, marad is, mert nagy bővibe' vannak :
195 Emberét, álgyjúját nem kiméli Amhát,
Hogy szélnek bocsássa vég Temesvár hamvát.

Hirdetést ereszt ki pogány seregében
»Figyelmezz szavamra igazhivő népem :
Harmincegy nap óta hullunk itt rakásra
200 S minden napra ötszáz esnék egyre-másra.

Őket már az égi lyányok ölelgetik,
A szép paradicsom velök népesedik ; —
De mi itt a földön még vagyunk elegen,
A felséges szultán győzhetlen serege.

205 Parancsolja szultán s a nagy isten, Allah,
Szánjuk el magunkat, rohanjunk a falra :
Mert ma, hár utána vesszünk táborostul,
E vár kutya népe mind pokolba pusztul.«

Erre a pogányság : Allah, Allah, Allah!
210 Nagy rivalkodással mászni kezd a falra,
Túrja a tajtékot, fogát csikorgatja,
A falak törésin nyüzsög mint a hangya.

Mert nagy sok törés van már a víziváron,
Egy oldala ép csak, düledez a három
215 Hogyne? harminc napi kemény ostrom alatt
Csuda, hogyha egy kő a másikon maradt.

De minden törésen harcol öt-hat ember
És erősen helyt áll a törökkel szemben,
Maga jár Losonczi elül jó példával,
220 Buktatja le onnan ötével-hatával.

Biztatja vitézit »Veszni tért a hitlen,
Nem kell félni semmit, megsegít az Isten ;
Elfogyott a porjok, ma egyet sem lőttek,
Most csak, mint juhokat, mészároljuk őket.«

225 Tettek aztán dolgot, két kézzel és lábbal,
Hullott a pogányság lefelé nyalábbal,
Hullott ám, hogy amint a krónika írja
Lett egy rohanáson három ezer híja.

Nem vevé tréfára, aló! futni kezdett.
230 Losonczi ugyan csak százhusz embert vesztett,
De nagyon kifaradt népe a csatában,
Nem bírá kergetni a pogányt futtában.

Hej be jó lett volna, ha most jőne István,
Asszonyától pihent hadi népet hozván!
235 De színét sem látta jó Losonczi annak
A hú társa által összegyűjtött hadnak.

Mert amint a Maros folyóig jutának,
Egyszer nagy üvöltés, acsarkodás támad :
Körül voltak véve kóborló pogánnyal,
240 Alig futhattak el onnan egynehányan.

Azok így megjárták. Losonczi pediglen
Vizsga szemmel tartja, mit csinál a hitlen ;
Elállott seregét pihenni ereszti,
De maga a táborát szemmel, nem veszti.

245 Épen jól is tette, mert a dühös pogány,
Hogy magát kifűtta, visszajött azután,
Nem is a fáradt nép volt az, hanem akik
Még közel sem férték a falakhoz addig.

Érkezik sok porral a *natóli* basa,
250 Elbődül az álgyu, fájván szülő hasa ;
Száz halált szül egyszer, százszor is szül aznap,
A falon a rések egymásba szakadnak.

A szegény magyar nép enged, mivel fáradt,
Török birja immár a szép vízi várat,
255 Losonczi hadának nincsen hova lenni,
A legbelső várba kell magát bevenni.

Ott még valameddig maradhatott volna,
De sem vize nincsen, sem enivalója
Vár és város közit a török ellepte,
260 A csatorna-kútnak torkát betemette.

Város népe sí-rí, a várba izenget :
Adják fel a várat, kérjenek kegyelmet ;
Török is hitet mond szultánja nevében,
Hogy nem bántja_őket, elbocsátja szépen.

265 De Losonczi füle mindezekre süket,
»Ismerem én, úgymond, azt a török hitet,
Nem bizom pogányban, legkevesebbet sem,
Bízom Istenemben, kinek esküt tettem.«

Igy beszél Losonczi, így van ő elszánva,
270 De a többi népség csüggendez a várba',
Tanakodik itt-ott, zúg, morog, kér, sarkal,
Fenyegetődzik, vagy rimánkodik halkal.

Kin a várkapitány szörnyen nekibúsul :
»Hát így kell az esküt megszegnetek rútol?
275 Nem megesküvétek Ur Jézus nevére
Hogy leszünk halálig egymás védelmére?

Magamat hagynátok külön értelemben?
Jól van. Ám lássátok. Én nem állok ellen.
Szebb is elfogadni a pogány kegyelmet,
280 Mint dicsón kimúlni itt a kapu mellett.«

Monda keserűen és megindult elől.
Künn a török állott két sorban kétfelől
Köztük megy Losonczi, a vár kapitánya,
Egy ifjú apróddal, — a többi utána.

285 Hagyták egy darabig menni az ő népét,
Hát egyszer elkezdik kapkodni a szépét :
Ha egy valamirevaló ifjat láttak,
Elrabolták azt, és vele továbbálltak.

Sejtvén ezt Losonczi, csikorgatta fogát,
290 Nagy nehezen mégis türtóztette magát,
De mikor az önnön apródját vivék el,
Azt már nem lehetett túrni teljességgel.

»Kutya vagy te, pogány, kutya a te hited,
Ne gondold hogy ezt így szárazon elviszed ;
295 Én veszek, te is vész . . . !« dühös módra kiált ; —
S egy török combjáról egy nagy kardot kiránt ;

Avval jobbra, balra, ameddig beéri,
Neki a töröknek, szabdalni, metélni ;
Példáját követi mind a többi társa,
300 Két kézzel aprítják a pogányt rakásra.

Lett aztán zavagy, de nem sokáig tartott :
Sűrűen forgatja a török a kardot,
Száz jut egy magyarra, még talán több jutna,
Ha egyhez olyan sok hozzáférni tudna.

305 Ott megadta Isten egy maroknyi népnek
A dicső kimúlást, melyre esküvének ;
Nem engedte őket hitszegővé lenni,
Töröknek tatárnak szolgaképen esni.

A derék Losonczi legtovább kiállta,
310 Végre szíve táján átveré egy dárda,
S elterüle azon testhalomra, hanyatt,
Mely a viadalban omlott lába alatt.

*

Kinek is megértvén szomorú halálát
A király, felfogta özvegyét, árváját,
315 Visszaváltá nekik mind, amit eladtak,
Lyány-ágra bocsátá a sok szép maradtat.

Szegény Pekri Anna bánatja azonban
Nem talált enyhülést a földi vagyonban
Egy gondolattól nyert minden vigasztalást :
320 Hogy hazájaért halt férje dicső halált!

KATALIN.
KÖLTŐI BESZÉLY.
(1850.)

1.

Megszűnt a vígadók nesze,
 Mogorván ül az ősi vár
 Mint élet-unt vén remete,
 És, melybe visszasúlyede,
 5 Rossz kedvét nem zavarja már
 Harsány zene, csengő pohár.
 Szellős fokán nagy, fekete
 Ágyuk lomhán könyöklenek,
 Hogy a ledörgött *éljenek*
 10 Heve után hűtözzenek ;
 Érc ajkuk többé nem rivalg,
 Végső morajjok is kihalt ;
 Sőt már a visszhang is pihen,
 Mely összetorlott bércen
 15 — Hol a felhőnek fészke van,
 S a völgyben, ott, hol *Vág* folyam
 Őrült kacajjal elrohan —
 Dörgésöket fel és alá,
 Mint könnyü labdát, vagdalá.
 20 Az elriasztott néma csend,
 Tanyáján, újra megjelent,
 Felütni sátrát *Budetin*
 Mohos, sötét párkányzatin,
 És a szokatlan zaj után
 25 Visszafoglalt uralma tán
 Még teljesebb lön, mint előbb,
 A *kézfogási* nap előtt.
 Bástyán az őrvitéz, ha vált,
 Szótlan tovább megy, nem kiált.
 30 Falai közt a többi nép
 — Bár a kidőzsölt lakoma
 Észökre bélyeget nyoma —
 Lassan beszél s lábhegyre lép :
 Mert, bár agyán bor gőze van,

35 Ki merne szólni hangosan,
Ki merne zajt emelni, ha
Nyugodni tért a *vár ura*?!

2.

Alugyál, büszke harcfia,
Pihenj meg, ősz levente,
Ki annyit küzde, mint te,
Annak lehet nyugodnia.
5 Ne háborítsa álmodat
Kisértő, gyilkos öntudat,
Hogy *gőgödnék* feláldozád
Egyetlenegy leányodat!
Miert ne lenne boldog ő,
10 Ez a szeszélyes, balga nő?
Szerencsését megalkotád:
Hogy, elhagyván ős Budetint,
Mindenki úgy tisztelje, mint
Oroszlánkőnek asszonyát.
15 Fenn, a tetőn, e büszke vár,
Egyetlen kő a zsámolya,
Egy óriás kőszál, hova
A felleg is hódolni jár;
Az a felleg, mely a mezőt,
20 A völgylapályt egy perc előtt
Sötét homlokkal járta be
És, mint haragjának jele,
Palástja tág redői közt
Ottan-ottan kitündökölt
25 Vakító fényü fegyvere.
Onnan tekint le, mint király,
Oroszlánkő, a büszke vár,
Lenézvén lábai alatt
A vén kopasz hegyormokat,
30 Melyek, mint törpe szolgahad,
Bár fú, esik, villám szakad,
Bár éget a déleesti nap,
Fedetlen fővel állanak.
És — míglen így néz szét-alá,
35 Ameddig a távolba lát,
Körülte valamennyi bérc,
Melyek veséi közt az érc,

A drágakő és az arany
 Bölcsője, koporsója van ;
 40 A zord fenyűs, melynek tövén
 Nem mer fakadni más növény ;
 Lentebb a szálás bükk-sereg,
 Hol annyi hús kútfő ered ;
 Alább meg a tölgy, mely, mikép
 45 Szörnyű madár, terpeszti szét
 Esetlen, bütkös szárnyait,
 Védvén velük, mint fiait,
 Az ifju bokrok sűrűjét ;
 A róna, hol fényes, fehér
 50 Háttal kovályog át az ér,
 Csak itt-amott bűván elő
 Selymes rekettyéi megőli ;
 A völgyi csendes, tiszta tó,
 Melynek vizéhez fogható
 55 Tükört a hold, ha este kel,
 S a nap, midőn kényén delel,
 Csak néhol és elvértve lel ; —
 Erdő, mező, dombliget és
 Völgy oldalán a zöld vetés,
 60 Melynek dülői harmatos
 Reggel, ha rájok néz a nap,
 Szivárvány-szinben játszanak ;
 Végtére, mint leült salak,
 Fenekén, a szép völgy alatt,
 65 Sötétlő falvak száma, hol
 Becsület, munka és nyomor
 Füstfogta kunyhókban honol :
 Mind, mind, — a szélső távolig —
 Oroszlánkőhöz tartozik !
 70 Ott tétováz, mosolygva, lelked,
 Szunyog, szerencsés ősz apa !
 Míg karja közt lágyan ölelget
 Az álom és az éjtszaká.
 A harcos *vő* előtted áll,
 75 Mint hegytetői cserfa-szál,
 Melyen madár nem zeng ugyan,
 Mely illat- és virágtalan,
 Sötét, haragos lombja van
 De délceg ám, magasra nőtt
 80 Megkoronázni a tetőt, —
 S ha kérge kissé durva is,

Edzett, kemény, mint érc-paizs,
 Annál erősebb a derék, —
 S bár nem hajolt vészek között,
 85 Melyekbe százszor ütközött,
 Megküzde és meg nem törék.
 Így áll előtted *Jakusics*,
 A férfiú, kinél jövőd
 Reményét, *kincs* gyanánt letőd :
 90 *Koros*, de bajnok s büszke vőd.
 Haj! mert leányodat te mindég
 Oly drága *gyémánt*nak tekintéd
 Mely dussá teszi azt, kinek
 Idővel birtokába jut ;
 95 Ragyogni, sőt vakítani tud ;
 Szépsége tündöklő sugárán
 A harmat, a nap és szivárvány
 Egymást felváltva enyeleg ;
 De, bár ég, olvadoz, remeg,
 100 Érzése nincsen és *hideg*,
 S más nem kíván, mint foglalót,
 Drágát, nemest, hozzávalót.
 Most, látva álmaidban őt,
 A szép, magasztos, büszke nőt,
 105 S a hódoló pompát körül :
 Lelked, mint a hajós, örül,
 Kinek mosolyg az enyhe rév,
 S kérded : »Leány, mi kell egyéb ?«

3.

Mi kell ? — Egy szende kis virág,
 Mely kedvesen, de rejtve nyit,
 S a hosszú emberélten át
 Csak egyszer, ah! egyszer virít.
 5 Ama virág, mely a vadon
 Tüskéi közt is megterem,
 Taposva bár, nő szabadon ;
 De nincsen annyi *kincs*, vagyon,
 Mely átültesse őt oda,
 10 Ahol önként nem fakada :
 Virágod, *első* szerelem!
 Első, utolsó, egyszeri!
 Ki szellem vagy, nem földi rög,

Teljes, megoszthatatlan, ép,
15 Szent és hatalmas, mely, mikép
Az, akinek itten nevét
Fölvenni lantom nem meri,
Teremtesz, ölsz — üdv és pokol
Határain uralkodol :
20 Oh jaj! miért nem vagy örök ?

4.

Mint máglya, ég a tele hold
Magas *Fátrának* ormain :
Nyilt ablakából kihajolt
Szunyog leánya, *Katalin*.
5 Előtte fekszik a vidék,
Mint egy bűbájos éji kép,
Melynek világos részeit
— Hol a kelő holdnak szelid,
Sugáros fénye terjed el —
10 Mélységes árnyék váltja fel.
Keletre púpos hegygerinc,
Melynek innenső oldalán
Gyérülni kezd a vastag árny
S elhagyta immár Budetint ;
15 Délszak felé erdős hegyek
És völgy-odúk sötétlenek,
Felettök a csillagokig
Emelt kőszál uralkodik,
Fehéren — mint felhődarab,
20 Melyen keresztül néz a nap —
Csucsán Oroszlánkő lebeg,
S a holdvilággal összefoly :
Egyszínűek vár és alap,
Egy ködtömegnek látszanak.
25 Nyugot felé tekintve, hol
A Vág hegyek közé szorúl
S mellette a szűk völgyi ut,
Szabadulást remélve, fut —
Kopár *Oblaczow* domborul.
30 Ily foglalóba van bezárva
Regényes Budetin határa :
A völgykebel, melyet a Vág
Mint nagy pallos, két részre vág,

— A napvilágnál buja zöld —
 35 Most lennsötétlő néma völgy,
 Mely nyugszik Katalin előtt.
 De őt a csendes éji kép,
 A holdvilágos szép vidék,
 A folydogáló tiszta lég,
 40 Alant és fent, a föld, az ég,
 Nem látszik, hogy érdeklenék.
 Áll, mint kihajló falszobor,
 Nyílt ablakában, mereven,
 Csak a könny, mely szemébe' forr,
 45 Mutatja, hogy még eleven.
 Fehér arcára fátyolul
 Gyász fűrtinek árnyéka hull ;
 Kezei, mint kis hódarab,
 Mely barna kósziklán maradt,
 50 Nyugosznak a párkányzaton.
 Egyik kezéből szabadon
 Ereszkedik kendője le,
 Az eltítkolt vágyak jele ;
 Zászlód, veszélyes szerelem!
 55 Másik kezén új ékszerül
 A mátkagyűrű villog,
 Síralmas gyémánt! mely körül
 Nem egy hév könnyü csillog.
 Néz, néz alá, de tárgyitalan
 60 S merően, mint világtalan,
 Szemén a könnyek fátyla van ;
 Nem eszmél, nem gondolkozik,
 Bánatba fáradt lelke, mint
 Ha tengeren szálló madár
 65 Pihenni árbocot talál,
 Elszenderedve nyúgoszik.
 Néz, néz alá, de nem tekint
 Lak-tornya mély falainál
 Egy bércfolyammal összevág
 70 S miután ott örvényt csinál
 Sebesen fut tovább a Vág ;
 Fodros vizén ezüst lepel
 — A sугárokra szétfoszolt,
 Vékony, tördelt szövésű hold —
 75 Hosszan, rezege nyúlik el.
 Nyugotra ő, a part keletre,
 Szaladnak egymástól sietve.

A torony is *indul*, halad
Katalin lábai alatt,
80 Mint gyors hajó, mely keleti
Boldog sziget felé repül
S vitorláját csüggedtlenül
Vágy és remény lebegteti.
El, el hajó ! akárhová :
85 Csak messze, messze ég alá,
Hol a lelket ne érje be
A kényszerítés vas keze.
El, el hajó! akárhová :
Vagy süllyedj a mélység alá,
90 Temesd el a fájó kebelét,
Szerelmével, gyötrelmivel . . .

Azonban im! hab loccsanása
Hallatszik a tulpart felől
Meggzúnik a hajó *futása*,
95 Szilárd torony lesz, mint előbb.
A lányka néz, hallgat, figyel
Kezében a szerelmi jel
Lobogva int a táj felé,
Hol a homályos part megől
100 Egy barna csónak küzd elé.
»Ó az!« kiált s szívvére mind
Arcába fut örömszökellve,
Mintha a kedves jövevényt
Meglátni ablakhoz sietne.
105 Egy perc az, míg öröme tart
Megcsillan a gyűrű köve,
S lehull a kéz, halvány az arc :
Haj, mert a hú, ki eljőve,
Kétségb'ésést hoz, nem reményt!
110 De bár remény — bár *veszte* annak —
Feszíti *Forgács* csónakát ;
Bátran törí az a folyamnak
Ellenzegült habtorlatát.
Dühében, mint szilaj csikó,
115 Tajtékot hány a vad folyó,
Majd körbe fut, majd elrohan,
Tombol, prüszög : mind hasztalan!
Nyergét viselni kényszerül,
Leszórni azt nem sikerül,
120 A sajka megküzd és halad :

Már ott van, a torony alatt,
Honnan a víz-felületig
Kötélhágcsó ereszkedik,
Melyhez megkötve csónakát
125 A vakmerész ifju, megyen
S eléri a lég-ösvenyen
Szerelmesének ablakát.

5.

Sokáig, néma élvezettel
Ölelte Forgács Katalint :
Multnak, jövőnek kinja mind
A percek árjában veszett el.
5 Ki fesse azt a kéjt, mikor
Gyötrelmes távollét után
Ily két rokon mell egybeforr ?
Midőn szót nem talál az ajk,
De a kebel feszül, sohajt,
10 A szívek összevernek
És — mint őszinte gyermek,
Vagy két találkozó leány,
Kik, ami történt évekig,
Egy perc alatt elcsevegik, —
15 Egyszerre, hévvel, szaporán,
Szünet nélkül feelve, kérdve,
Egymást előre is megértve
Dobogják el mind a panaszt,
A szenvedést, mi őket érte
20 Ki fogja, oh! leirni azt ?
S midőn az így könnyült kebel
Erőtlenebb ütésivel
Ritkábban kérdez és felel ;
Midőn cseppenként száll a vér
25 S medrébe lassan visszatér ;
Midőn bizalmas szív szíven,
Eggyéfonott érzelmiben,
Bágyadt elomlással pihen
Hol a szavak, e nyugalom
30 Édes báját kimondanom ?!
Egy álom ez könnyű, mikép
Az illat és a napsugár ;
Egy új világ, tündéri szép,
Hol a lélek mosolygva jár ;

35. Nem élvez ilyet az alélt
 Vándor, ki hús ligethez ért,
 Hol fürtös árnyék, lenge szellő
 S fehér gyöngyökben felszökellő
 Hideg forrás, mely szomjat olt,
 40 Aláterülten a puha
 Fűnek sötétzöld bársonya,
 Fenn, lomb között, a tiszta bolt,
 Mely távolabb változatos
 Festői táj fölé hajolt, —
 45 Madarének és illatos
 Virág és kellemes színek
 Enyhíteni őt versenyzenek.
 Ilyet nem adhat semmi más,
 Csak a boldog tapasztalás,
 50 Melynek ha egyszer vége lett,
 Nem fogja felvarázslani
 Soha többé a szolgálai
 Másolató, . . . a képzelet!

6.

- Egyszerre — mint rémkép miatt
 Álombul aki felriadt,
 Vagy az, kit égő háza költ,
 Vagy a halálra vált beteg,
 5 Midőn az éjmadár süvölt —
 Retten föl a szép mátka-hölgy.
 Arcán a szétrezzent ideg
 Futtába' mind kővé jeged,
 Halálos a szín, melyet ölt ;
 10 Sötét a homlok és szemöld,
 Mig, fennakadván, a szemek
 Vad-kétségben veszteglenek.
 »Fuss, fuss« kiált »boldogtalan!
 És már, amint kimondja ezt,
 15 Hatalmasan reszketni kezd —
 »Sorsunk pecséte nyomva van ;
 Köztünk a föld mélyen sülyed,
 Nem léssz enyim, én nem tied —
 S mely égfelé száll tiszta-hűn,
 20 Oltáraink szent lángja bűn,
 A szívnek üdve kárhozat

Égymást szeretnünk — nem szabad!
Vagy nem tudod . . . nem azt te még,
Mit megtudott a föld, az ég :
25 Mert *ez* sötét gyászban maradt,
Az ingott lábaim alatt,
Midőn a *szó* kimondaték ? —
Nézd e gyűrűt . . .«

»Hah! gyáva érc!

Ez hát a *sors*, miről beszélsz ?
30 Ez hát — ismétli a legény —
A sors, mitől rettegjek én ?
Volt : nincs!« kiált, s a mátkajel
Mélyen merül a Vágba el,
Gyorsan, előbb mint a leány
35 Ujja megérzi a hiányt.
»Nem ugy! korán lesz válni még,
Bucsúra hozzád nem jövök.
Az esküdött hűség örök,
S ha boldogságom ajtaját
40 Elzárja tőlem bármi gát
Mint férfiú, utat török.
Jer, jer velem : nyugodt az éj
Édesden alszik a veszély :
Siessünk. Túl e völgy-folyam
45 Medrén, a bokrok árnyiban
Vitézeim hű népe van
A csolnak itt : a büszke Vág
Karom csapásit rettegi,
S bár ellenére van neki,
50 Megszokva már a szolgaság.
Ne szólj ne reszkess : jer velem :
Leszállni biztosít ölem ;
A könnyü sajka perc alatt,
Mint egy szilaj pók, átszalad,
55 S ha túl vagyunk — *túl, én, veled*
Minden veszélyen . . . képzeled ?«

Mond, s balkezével, öv gyanánt,
Átfogja a karcsú leányt,
De reszket ez ; csaknem kihull
60 És elfoly érc karjaibul.
»Oh jaj, ne még! ne oly hamar!
Keblem szorong — fejem zavart —

Érőm nincsen — fázom nagyon —
Pihennem kell. —«

»Anyám, anyám!

- 65 Ha búcsu nélkül itt hagyom...!
Majd fölkel ő reggel korán,
És várni fog hiába rám;
Betegnek gondol: látni ég
Bontatlan ágyam szólni fog...
70 Előbb, mintsem kifejlenék,
Gyilkosa léssen e titok.
S boldog! ha rettegés ölé meg
— Előcsatárja a veszélynek —
Míg férje, a bőszült apa,
75 Dühös tigrisként nem jön el,
Keresni benne életet,
Melyet ezerszer öljön el.
Te nem tudod, mit szenvedett
E gyöngéd asszonyi kebel,
80 E szikla közt nyiló virág,
Hová nap nem tekint soha,
Hol örökös a tél hava,
És, mely felé mosolygana,
Nincs egy fűszál, egy lombos ág.
85 Igen, te nem voltál jelen,
Midőn a vas kényúri gőg
S apai akarat előtt
Fetrenge a hű szerelem;
Midőn sarokkal tipratott
90 A nő legszentebb érzete:
Miért hogy érez gyermeke,
Szívet belé miért adott!
És most... Nem! oh, az nem lehet!
Ha áldozat kell én legyek.
95 Váljunk el, ifju! menj, siess;
Ah légy erős: türj, vagy felejts!
Kísérjen a bú ösvenyén
Vigasztalásul egy remény;
Hogy, amidőn oltári hit
100 Vetné reám bilincseit,
Azt a napot nem érem én!
Élj boldogul...«

»Tenélküled?

Boldog jegyes Isten veled!«

»Forgács : oh, égi kegyelem!«
105 »Eljössz tehát ? jössz ugy-e ?«

»Nem.«

»Ugy én mihaszna szenvedek,
El innen, el!«

»Anyám . . . *megyek!*«

Mennének is ; de hirtelen
A hölgy apródja megjelen,
110 Bomlott beszéde, külseje,
Nem várt veszélynek a jele.
»Bajnok! hamar, fuss ; nincs idő :
Urunk boszút lehellve jó,
Kezében *vas*, szemébe' *tűz*,
115 Csövében a halálos ón
Ha! már közelg a folyosón —«
»Irgalmas ég! s te veszteg ülsz ?
Fuss« — mond a hölgy — »oh, Istenem!
Előzd meg a percet : el, el!«
120 De Forgács elszántan felel :
»*Én* meneküljek és *te* nem ?«
»Fuss« a leány ismételi
S kezét, a gyöngye pár kezét,
Kétségb' esetten tördeli :
125 »Reményünk még el nem vezett :
Még visszajössz — nem! én lelek
Utat, hogy felkeresselek . . .«
»Remény!« szökik most fel, »remény!«
— Villámsugár e gondolat —
130 S az ablak ingó lépcsaján
Bizton siet le a legény,
Míg rendítő csapás alatt
A záros ajtó beszakad
S kivont karddal Szunyog belép. —
135 Nyomában fegyveres cseléd
És bámuló kíváncsi nép.
Mint kóbor villám, járja be
A hely minden zugát szeme,
Egy pillanat! s a büszke cső
140 Dörögve a mélységbe lő ;
Süvölt a visszhang a habon —
És felsikolt : »nagy Isten! ó . . .!« —
És összerogy a hajadon.

- Éjfél van . . . éjfél elhaladt,
 Csöndes, mikint elébb, a völgy.
 Apolgotó kezek alatt
 Lassan magához tér a hölgy.
- 5 Körülte gondos ór gyanánt
 Isméri meg a jó anyát,
 Minek jeléül egy mosoly
 Rideg, halvány ajkára foly.
 Esmél, de még az öntudat
- 10 Homályos képeket mutat, —
 Mint csecsemőnek gyertyaláng.
 Előbb világos oldalán
 Tünik fel néki a való :
 Később fejlik ki majd az árny ;
- 15 (Igy rémlik a vizbehaló
 Szemébe csillagfény talán,
 Mig a veszélyt, melyben lebeg,
 Nem látja és nem érzi meg.)
 És vissza rámosolygana
- 20 Szülője, a gyöngéd anya,
 De, melyet így erőszakol,
 Arcán vonaglás a mosoly :
 Egy színe-vesztett ajk-fodor,
 Mikép az a rózsalevél
- 25 Mit tűz fölé repít a szél
 S annak hősege megsodor.
 Ó tudja, hogy közelg a vész,
 Mely gyermekére törni kész —
 S amit szorongó keble sejt,
- 30 Borzaszt, gyötör, kétségbe ejt.
 Miért ez a halotti csend ?
 Férje hová s mivégre ment ?
 Gyors távozása mit jelent ?
 Haragját, amellyel tele
- 35 Sértett apai kebele,
 Miért nem mennydörögte le ?
 Miért akadt el ajakin
 A bosszuvágy, mint néma kin ?
 Arcán miért szinlel jeget,
- 40 Hol vére — mint égő folyam
 Hegyek lává odúiban —
 Kirohanással fenyeget ?

Ah, volna most is bár olyan!
— Zsémbes, dacos, nyers, mint szokott,
45 Mentségre nem tűrő okot ;
De — mint felleg, mely hirtelen
Kitör s ha célt talál, ha nem
Villámival — tovább megyen, —
Egyszerre föl- s kilobbanó,
50 Kinek rövid lángját legott
Eloltja a józan való :
Rettegni úgy nem volna ok.
De most mi történik ? mi fog . . . ?
Méltán remegsz, szegény anya :
55 Szörnyet hordoz méhében a
Haragtól viselő titok!

— — — — Mint óriási
Kebelnek tompa dobbanási,
Kondul meg egy várbolt alatt
60 A sziklatépfő kalapács
És megrendítve a falat,
Belé mindig mélyebbre ás.
Egy mécs rövidlátó sugára
Világol a sötét munkára ;
65 Pőrólye húzamos, kimért,
Visszarugó csapásinál
A munkás néha meg-megáll,
Letörli égő homlokát :
Kérdőleg föltekint, *miért?*
70 De egy szó rádörög : »tovább!«
Mögötte Szúnyog zord alakja,
Mint barna kőszirtből faragva ;
Árnyékát mozdulatlanul
Végig fektette a falon.
75 Arcára egyik oldalon
A mécs fakó világa hull,
S a domború csontok megett,
Melyekre bő fényt ereget,
Mutat homályos völgyeket.
80 S e megfagyott ábrázaton
Nem rezdül egy ér, egy izom ;
Ezüst eresztől árnyazottan
Az ajk, ha szól is ottan-ottan,
'Tán föl se' nyílik, meg se' moccan ;
85 Csak szeme villog mély gödörbül,

Mint tigrisé, midőn sötét
Barlangjából prédára lés —
Kísérve mindenik követ
A sziklafalnak, mely legördül,
90 S a dolgozó gyors eszközét. —
A munka foly, tágúl a rés ;
A kar hevül, a pöröly ég,
Nyomán szikráznak a kövek :
Meghódol a kemény tömeg
95 És felkiált az úr : »Elég!«

8.

Fátyolt kezembe!
Az éj legsűrűbb fátyolát
Hadd fedezem be
E jelenetnek iszonyát!
5 Ne lássa senki a leányt,
Kit a szörnyé vadult apa
Mostan előhurcoltata,
Midőn, élőhalott gyanánt,
Halványan, szétbomló hajakkal,
10 Kulcsolt kezekkel és ajakkal
A gyász üregbe tétetik,
Melynek nyílásán bérc kövébül,
Mint ami századokra épül,
Erős zárfal emelkedik.
15 Fátyolt reá . . .

9.

Utolsó volt a dobbanás :
Elhallgatott a kalapács.
A börtön kész, hová a lég
S leány meghalni záraték.
5 »Igye! mond az ősz »élj, mig lehet,
Mig lekönyörgöd vétkeket ;
Elődeim sírboltja szent
Te sem viendsz beléje szennyt.«
Szól, és hideg vonásiban
10 Kevély bűn méltósága van :

Hiú dölyffel takarja még
 A poklot, mely keblében ég.
 Akarja hinni, hogy lemosta
 Ama képzelt gyalázatot,
 15 Mely ősz fejére hozatott,
 Gyalázatos tettének mocska,
 S elégtételt vön és adott!
 És, mint ki jól végezte dolgát,
 Indúl a termet hagyni el,
 20 Midőn árnyék megől a szolgák
 Kárhóztató morajja kel.
 Az eddig néző s hallgatag
 Várnépe zúgásra fakad,
 Itt-ott a zúgásból pedig
 25 Merész vádhang emelkedik.
 Felháborult vérök vad láza
 A fegyelem nyúgét lerázza ;
 Mind hangosabb, mind hangosabb,
 Merészebb és haragosabb
 30 Lesz a természet szózata
 S emberiség irtózata!
 »Való tehát ? nem csak ijesztés ?«
 »Szörnyű dolog! mi látjuk ezt, és —«
 »Pajtások, ezt elnézni bűn!«
 35 »Uram, harminc év óta hűn
 Szolgáltalak, de —« »Hát ki mer ?«
 »Én is merek, ha lesz kivel!«
 »Én is — mi is — mind —« Ám kivont
 Karddal Szunyog közéjük ront :
 40 »Ha! szolga nép, hitvány salak,
 Utamba állsz ; kiszórjalak ?
 Tisztulj! különben fegyverem
 Rossz véreddel bekeverem.«
 Ekkép üvölt és mint veszett
 45 Farkas, midőn nyájnak esett,
 Akit elől-utól talál,
 Jutalma seb — itt-ott halál.
 Az ellenállók száma fogy :
 Csapás elől, csapás alatt
 50 Sok elfut és sok összerogy :
 A zaj tovább, tovább halad
 S az elhagyott boltban csak a
 Világtalan, bús éjtszaka
 S egy-két halálhörgés marad.

»Szemem világa volt a lyány :
De én kiástam e szemet
Mivel megbotrántoztatott —
Megszégyeníte engemet! —

5 »Ki mer vádat emelni rám ?
Panaszra másnak nincs oka :
Ényém a fájdalom joga
S én e jogot nem engedem :
Meggyilkolom . . . eltemetem! —

10 »Bűn ez ? Ne hidd, ősz fej, ne hidd,
Hazudnak mind — s a szív, ez itt,
Ez a bolondos vén gyerek
Éretlen dolgokat cseveg.

»Kitéplek innen, húsdarab!
15 Kitépem e bezárt kigyót :
Békén pihent, mig fagyva volt,
De már melepszik és — harap!

»Mardoss, harapj! nem érzem :
Érc akaratom a paizs,
20 Fogad nem érzik át ezen ;
Becsületem megvan ma is :
A veszteség *nem fáj* nekem,
Azért se' fáj — azért se' fáj —
Nincsen, nem is volt gyermekem,
25 S ha volna, ha lett volna is
Eltemetem . . . elátkozám!

»Hagyjátok a vén Szunyogot!
Becsületével sirba megy ;
Mint a fa, mely dőlésben egy
30 Férges gyümölcsöt eldobott!
Hagyjátok őt . . .

» . . . rém alakok,
Mít üldöztök! nem szaladok —
Nem, nem, nem félek tőletek,
Kiállom égő szemetek —
35 Kezemben a kard — vére foly —
Ki vérezé meg kardomat ?

Hol a csábító fattyu, hol ?
Az ölte meg jó fegyverem,
Elébe! ott jó, ismerem :
40 Ahol szalad! ni, hol szalad ...
Oh — oh — oh ... !»

Igy üldözé Szunyog sötét
Váranak ó tornácain,
Bujdokló szolgálk arcain,
45 Önnön lelkiösméretét ;
Midőn szokatlan zaj riad
S jó *cél*u táruulás miatt
Felnyílik a nehéz kapu.
Az apród az, a hú fiu
50 (Miért hosszasan mondanom ?)
És az anyai fájdalom,
Mely szabadítóul legott
Behítta Forgács bajnokot.
Forgácsot, aki, mint hivék
55 S akarták, nincs elveszve még :
Erős indúlat, gyöngé szem,
Nehéz csó reszkető kezen
Szunyog boszúját megcsalá
És, melyre bizta, a golyó,
60 Hűtlen merült a víz alá.
Most riadó csoport előtt
Látjuk sebes rohamban őt ;
A várpiac pallókövén
Átcsattog az érckörmü mén —
65 S mig hirtelen felzúg a harc,
Növekszik a zaj, cseng a kard,
A nép tömegben kavargog
Mindenfelől, mindenfelé,
Mint a vetés, mikor belé
70 Csaptak civódó viharok ;
A meglepett őrség üvölt,
Ordít az ég, dobog a föld,
Rendetlen, elszánt, egyveleg
Harcban gomolygnak a felek ;
75 Fegyvert barát barátira ránt,
Őr ví az őrral egyaránt,
Az tudja, mi a *cél*, ez nēm,
Az rábeszél, ez nem hiszen,
Amaz békít, ez agyargog

- 80 S értelmez végre a marok. —
 Mig így dühöng a bős csata
 Mint egy örült világtalan
 S középen — kész harc ő maga —
 A háborodott ősz apa :
- 85 Még egyszer a várbolt alatt
 Kondul a súlyos kalapács,
 S döngetve a kemény falat,
 Belé mindig mélyebben ás.
 »Add vissza, sir, add vissza őt,
- 90 Élőhöz nincs jogod« kiált
 A pöröly, s zúgva feltöri
 A börtön sziklás ajtaját.
 És halványan kilép a hölgy
 És bajnokát fölismeri,
- 95 Arcát a vér, szemét a könny,
 Szívét örömfény megteli, —
 De gyorsan, mint éjtümemény,
 Ragadja hölgyét a legény,
 A szél suhog, száguld a mén,
- 100 Megettök a harc elmarad,
 Hegyekbe mélyed el az út, —
 S utánuk az örült harag
 Nehéz átkot hiába zúg.

11.

- Rabló, megállj« fölsí a vén,
 »Halottrabló lidérc, megállj!«
 S a ló után üldözve száll ;
 De lába lassu, gyors a mén,
- 5 Beérni örült gondolat
 S ő mégis csak szalad, szalad.
 Utána elbámúl a had,
 Nem ví, nem is véd a vitéz,
 Nem cseng a vért, zaj nem riad,
- 10 A kard lehull, lecsügg a kéz,
 S minden szem a távolba néz. —
 »Megállj rabló, megállj, megállj !
 Várd meg az ősz fejű apát,
 Kedves halottam ellopád —
- 15 Hová viszed gyors lovadon?
 Ényém a fehér hajadon ;
 Elásott kincsem' el ne vidd,

Hozd vissza holt leányomat :
 Itthon felede valamit,
 20 Itthon felejté *átkomat*,
 Azt kell utána hoznom — és
 Az átok oly nehéz, nehéz —
 Ha l elrogyék súlya alatt . . .
 De fölkelek . . . megfosztalak . . .
 25 Egyetlen lányod elveszem,
 Ha elástad is, megkeresem,
 Ha elástad, én felásom azt —
 Hahó! hahó! hová szaladsz . . . ?
 Így, tüskén bokron botlik ő,
 30 Megtépi galy, megvérzi kő,
 De majd feláll és fut tovább,
 Fájdalmát nem hiszi a láb.
 Minden erőt, még ami van
 Korhadozó tagjaiban,
 35 Mít a természet gondja ott
 Évekre bölcsen elrakott,
 Elékutat s eltékozolja
 Az örültség, semmi haszonra.
 S míg ő mindjobban elmarad,
 40 Távol, sötét bokrok megett
 — Mint gyors-menekvő hold, mikor
 Felhők rónáin bujdokol —
 Mind távolabb, mind távolabb
 Feltűnik a futó lovag ;
 45 Fejér lován fejér a hölgy,
 Sötét árnyékban ül a völgy.
 Majd a látás sem éri be,
 A hang sem jut füleibe,
 Félúton, mint fáradt golyó,
 50 Lankad a szem — lehull a szó,
 A villámos — az átkozó.
 »El, el . . . !« a mén gyorsan halad,
 Futnak visszafelé a fák, —
 Mellette versenyez a Vág,
 55 De tajtékos habja, hiába,
 Nem ér a paripa nyomába.
 »El, el . . . !« sohajt a völgyi szél,
 Midőn jobb- s balfelül kitér,
 Puha, selyemkezével a lány
 60 Dús fürteit megsímogatván.
 Csattog az út : mint tűzvirág

Fel-felfakadnak a szikrák
 S meg eltűnnek, mint buborék,
 Melyen a nap sugára ég.
 65 Zördül a lomb, rezzen a vad
 S önkénytelen beljebb szalad ;
 Fészken megrebben a madár
 S álmában is megrázkodik ;
 Friss martalékát a kuvik
 70 Elhagyja és messzére száll.
 Megdöbben a csendes magány,
 Visszhangja felriad s elámul :
 Ki jár ily késő éjtszakán.
 Ki veri föl szokott álmából ;
 75 De — mint a nesz odább haladt —
 Lenyugszik újra, fák alatt,
 S a messziségben elhaló
 Dobogásra más visszhang felel,
 Míg azt is elhagyá a ló.
 80 »El, el . . . !«

. . . S miért így futnia ? —
 Lassítja habverő lovát
 És szétvigyáz a dalia.
 Előtte csend, utána csend,
 Az üldözéstől, látja, ment :
 85 De hölgye kér : »tovább! tovább!«
 Szegény leány! őt üldi még
 Egy rémalak, egy szörnyü kép,
 Mely szétzilált ősz fűrtivel
 Megettök egyre fut, szalad,
 90 S nem éri el —
 El sem marad.
 Hiába fordul más felé,
 Szemét hiába hunyja bé,
 Az iszonyatos ősz alak
 95 Mindig szalad, mindig szalad.
 Fejérbe fordult nagy szemét
 Órája szegzi untalan,
 Arcán a holt ember sötét,
 Földszínü sárgasága van,
 100 S ez arcra véres könyje foly ;
 Vonási torzak, mint mikor
 Valaki csufságul feszíti
 Képét, s az Isten úgy veszíti ;

Kezében éles, hosszú kard,
 105 Melyet magasan rázva tart ;
 Futtában amint lép a ló,
 Futtában akkor lép amaz
 S minden föl- és ledobbanó
 Lépésre kardjával hadaz.
 110 Olykor, egy- egy pillanatig,
 Valamivé elváltozik :
 Majd egy bokor lesz, majd egy ág,
 Majd egy kidölt fának fejrőlő
 Csontváza, majd egy kőhasáb,
 115 Báméskodó árnyas helyéről,
 Majd a kibukkant szőke Vág :
 De csakhamar előbbeni
 Rémalakját visszanyeri
 S fut egyhangúlag, egyaránt,
 120 Üldözve a szegény leányt.
 »Oh, csak siessünk« esdve kér
 »Hamar, hamar, míg el nem ér«
 S erősebben karolja át
 A hölgy az ifju derekát.
 125 »Ki érne —« kérdez és felel
 A hű lovag — »ki érne el?
 Mi üldöz, ah! mi képzelet
 Rémit, szerelmem, tégedet?
 Nézd : a sötét vár régen eltűnt,
 130 Nézd : hogy marad a föld megettünk,
 Nem üldöz senki, csak magok
 Futnak velünk a csillagok :
 Mindenhová kísér az ég,
 Bizzunk az égbe Katalin ; —
 135 Ott, ott az én jó csillagom
 Legszebb a mennyboltozaton,
 Fénye vezérl, hatalma véd :
 Ah mint ragyog, *no lásd, no nézd !*«
 De, mikor a lyány feltekint,
 140 A fényes csillag leszalad
 S kialszik, mint tüzes szalag.

12.

E percbe' . . . szemközt . . . hah ! mi ez? —
 Lovak robajja, harci nesz
 Zajdúl a hegysarok megől

- Kevély Oroszlánkő felől.
- 5 Jakusics az, ki felriadt
Az iszonyatos hír miatt,
A Hír, miatt, amely soha
Nem alszik, és szárnyas lova
Idő, távolság emberi
- 10 Határait nem ismeri.
Az verte őt fel, ablakán
Zörgetve késő éjtszakán :
»Kelj, kelj vitéz, most nincs idő
Álmok ködében bolyganod
- 15 Sirban sohajt a deli nő,
Temetve szép menyasszonyod.
Fel, szaporán ! fel, iziben,
Élőhalottnak özvegye !
Most csak a gyávaság pihen.
- 20 Piarcodon a vári had
Nem hallod-é mikép riad?
Zablód körül nyerít a mén ;
Acélod megcsörren szögén,
Hüvelyében nem fér hegye,
- 25 Nyugvó helyén csördül magától
Hogy a természetlen apától
Jegyessedet számon vegye.
Boszúlni vágnak ők . . . s te tűrd?
Hadd zengjen a tárogató,
- 30 Mint a *feltámadási* kürt,
A sírok álmát zaklató.
Fel, fel ! — s előbb mint elhaladt
Gyors szárnyain a pillanat,
Fegyverben áll az éji had
- 35 S megindul — Jakusics elől —
Kevély Oroszlánkő felől. —
»Apám . . .« sikolt a hajadon,
»Csitt !« mond az ifju és lovát
Magsarkantyuzva félre vág,
- 40 Hol legsötétebb a vadon.
De sas szem és sasróptü mén
Kiséri útlan ösvenyén ;
Utána felzúg, mint csata,
Az üldözők gyors csapata.
- 45 »Akárki légy,« — üvölti nyers
Hangján az úr — »sötét lovag,
Ki gyöngé nőt rabolni mersz,

Megállj, hadd lássam arcodat !
 Rá a hegyek visszhangja szól,
 50 Fut a lovag s nem válaszol,
 Száguld a ló . . . de majd, de majd
 A bős csoport köréje hajt ;
 Előtte sziklás meredek,
 És egybe szótt-font rengeteg,
 55 És — mintha a föld megrepedne —
 Egy bérc-sió vizásta medre ;
 Mögötte és két oldalon
 Növekvő harci rialom,
 Acél csöngése, dárdafény,
 60 Szabadulásra nincsen ut,
 Kétségb'ésés minden remény :
Ezt híja védül a legény.
 Mint üldözött struc, körbe fut :
 »Gyávák !« kiált »nincs köztetek
 65 Ki megvíjon, mint dalia,
 Hogy ekkép, mint haramia,
 Mind egymagamra törtetek?«
 »Gyáva ! a bajnok nem szalad :
 Állj meg tehát s védjed magad«
 70 Felel Jakusics hirtelen
 És a lovag mellé terem.
 Felzajlik a hadvész legottan,
 A két levante összeroppan,
 Szikráz a haragos acél,
 75 Suhint a lap, csorbúl az él.
 S míg fenn vihar csatáz, alatt
 Nyögdécsel a rémült galamb.
 — Egy szál ideg : a *félelem* :
 Hogy még van félteni-valója :
 80 Hogy még *lehet* boldogtalanb :
 Szívét ez, ami tartja fenn,
 S kettérepedéstől megója.
 De most . . . utolsó roppanat !
 A fegyverél mélyen behat :
 85 A két kar egyformán erős,
 A két vivó egyforma hős :
 De a *pihentebb* végre győz :
 Forgács leomlik hű lovárul,
 Szemeire halálköd hárul.
 90 S együtt lehanyatlék vele
 Kit védő karja ölele —

Ki, mint repkény az oszlopon,
 Csüggött a sугár bajnokon —
 Tört szivvel a szép hajadon.
 95 Ekkép, haj ! ekkép dőlné le
 A fejedelmi jegenye
 Ha — időnek előtte még
 Tövére fejsze vetteték !
 S ekkép ölelné azt len is
 100 — Döltében is, fektében is —
 A hű folyondár, — csüggeteg,
 Fejérfürtös virágival,
 Gyökerétől elszakadottan,
 Lombjaival egybefonottan
 105 Hervadva, míg amaz kihál ! —
 »Segély ! segély : a hölgy elájul !«
 Parancsol s teljesít maga,
 Gyorsan leszökve ménlováru
 Oroszlánkőnek bajnoka ;
 110 S borzadva, mintha sejtelem
 Nyilallnék át az érc keblen,
 Hozzája lép, hozzá hajol :
 Ott fekszik a halotti mátka !
 A bánatos hold gyér világa
 115 Nyugvó, szelíd arcára foly
 Keblét a lég nem emeli,
 Mozdulni nem bir semmi tag
 De, amint hunyva voltak,
 Hunyvák maradtak szemei ;
 120 Azt gondolnák, csak álmodik,
 Mert a halál, e *harmadik*,
 Győztes *vetélytárs*, nem nyoma
 Újonnan nyert menyasszonya
 Szépségeire bélyeget :
 125 Egy torzvonást, egy kínjegyet.
 »Még él !« kiált örömteli
 Arccal Jakusics »élni fog !«
 És a halottan is deli
 Hölgyet lovára öleli
 130 S Oroszlánkőre felrobog.

13.

Legott a bajvivás helyére
 Más nép gyülenegez, más had ére
 Forgács, Szunyog hadnépe, kik

- Futtában a bomlott apát
 5 Őrködve, szánva követik.
 Későn jövének : a csatát
 Hallák, de meg nem oszthaták,
 Mindaz, mi ottan látható,
 Egy, a hegyekbe vágató
 10 — Most eltűnő — lovas csapat,
 Mely hölgyi alakot ragad.
 Mert, mielőtt homályba vesz,
 Felcsillámlik a női mez,
 S egyszerre, mint villámi lob,
 15 Kapván meg az őrült szemét,
 Utána iramlik Szunyog.
 Felrajlik és utána robban
 Csoportonként a szolganép,
 Mig némelyek vérben, halottan
 20 A bajnok ifjat meglelik
 S borongó néma fájdalomban
 Dárdák nyelére emelik.
 Ekkép a zavaros tömeg
 Eléri Oroszlánkövet
 25 S mint ostromló tábor, megáll
 Magas, bezárt kapuinál.
 Minő had ez ! mily képtelen !
 Mint a kacagó gyötrelem :
 Vezéri : egy *őrült s halott*.
 30 Mi célja van ? mit akar ott ?
 Avagy csupán élvezi a
 Borzasztó látvány gyönyörét,
 Midőn az őrült dalia,
 Fedetlen fővel, véres arccal,
 35 *Megostromolja* dőre harccal
 A vaskaput, a vár kövét ?
 S míg eszeveszett átkait,
 »Nyilj, szikla, nyilj ! repedj meg érc !«
 Miket üvöltve széthajít,
 40 A völgyodú, az ormi bérc
 Arcul meg arcul verdesik, —
 Dühöngve a várnak esik.
 Acélja gyors csapásitól
 A kapu öble kongva szól ;
 45 Szikrát ver a fal, s mintha gúny
 Tüzes szikráit ontaná :
 Széttörve a kemény kapun

Jó kardja pengve hull alá.
 Fegyvere most a puszta kar,
 50 Éreje nincs, de ő *akar*, —
 S a tehetetlen örülés
 Veszetten önmagába mar. —
 Ekkor váratlanul, hamar
 A vaskapu megdördül és
 55 Széles, kitárt karjaiban
 Nép látható csoportosan.
 »Itt van leányod : ime, nézd !
 Ismered őt, Szunyog vitéz ?
 Itt a leány : szép, mint előbb,
 60 Zordon apa, *temesd el őt !*«
 Fájdalmasan így a lovag,
 S alvó jegyesére mutat,
 Kit, ősei nagy paizsán,
 Gyászban hozat maga után.
 65 Felsír az apa s felkacag :
 Szeméből könnyek omlanak,
 Arcán nevető fájdalom
 Iszonyu torzképe vagyon ;
 Üvöltő ajkán a kacaj
 70 *Jajjá* huzódik — és a *jaj*
 Fonák, csapongó, vad szeszéllyel
Hahotává tördelőzik széjjel.
 Majd néz, merően, hosszasan :
 — Szemén lelkének *árnya* van ;
 75 Sötét, sötét árny, — oly borult,
 Mint a lélek, — a háborult.
 És fájdalommal, mintha kin-
 Forrás buzogna ajakin,
 Zokogja fel-felbuggyanó
 80 Szavait : *hamisak* azok :
 De, amely bennök felbuzog,
 Az érzet, hajh, nagyon *való* !
 »Irgalmas Isten —« felkiált
 A vőlegény — »*így* van tehát !«
 85 S körültekint a romokon :
 Apán, leányon, bajnokon.
 »Szegény apa ! te bűnödér'
 Iszonyuan megbühnhödél —
 Boldogtalan két martalék !
 90 Vesztökre, jaj, mért is valék — ;
 Oh, hú szivek ! oh, nemesek ! . . .

De most igazságos leszek :
 Ha élvéjök utjokban álltam :
 Hadd egyesítsem a halálban !
 95 Sohajt fel és szemeiről
 Keserü könnycseppet töröl,
 Első, utolsó harmatot,
 Mely ott valaha fakadott. —
 Még szól, midőn engesztelő
 100 Fénnel mosolyg a nap elő,
 Megelégetve a rövid
 Éjnek sötét borzalmait.
 É fölpirosló fáklya mellett
 Vitézek gyászos utra kelnek :
 105 A harci kürt reszketve bűg,
 A harcfiak mind szomorúk.
 Jakusics a hű párt azonnal
 Ős Budetinre vezeti, — —
 S azóta csendes nyugalommal
 110 Kettőjüket egy sír fedi.

Hát az *anyaszív* . . . Feleded
 Ének, hogyan repede meg ? —
 Kitép, legázol a vihar
 Kemény tölgyet, nyiló virágot ;
 115 A zöld mező télben kihál :
 De nézd el a sivó kopárt
 Az *asszu kóró* ott sovárg,
 Hogy hervatag szálaival
 Jelképezze . . a *pusztaságot* !

120 Oh vándor ! ösvenyed ha jár
Trencsén magas vidékein
 S a Vág kanyargó partinál
 Szemedbe ötlík Budetin :
 Nézd meg mohos *falüregét*
 S gondold hozzá e bús regét.

BOLOND ISTÓK

ELSŐ ÉNEK.

(1850.)

Bolond Istók bekukkan a világba s megkezdi vándorlását.

1.

Kedvem van énekelni (ritka kedv
Egy idő óta !) s ami több, vigat,
Vagy víg-szomorkást, melyben játszi *nedv*
(Humor) nevetett s olykor szívre hat.
Ám lássa múzsám, hogyha belekezd
Bolond Istókként, és belészakad
A legderekán, vagy már kezdetin is,
Mielőtt alányomhatta volna : finis.

2.

Szeretem én langy május-reggelen
A permet-essőt, mely gyéren aláhull,
Csillámfonalkint, a dörgéstelen,
Napszúrte felhők tiszta fátyolárul,
Midőn a tájnak élénk zöldje lenn,
A szőke fényü légből visszahárul
És sárgazölddé lesznek a sugárok,
Melyekben a kelő nap átszivárog.

3.

Szeretem a hölgy szép szemét, midőn
Egyszerre könnyet hullat és mosolyg,
S a még le nem simult bánatredőn
Félénk örömnnek kétes lángja bolyg.
Szeretem, hogyha — mint tavasz-mezőn
Árnyékot napfény — tréfa úz komolyt :
Ez a hullámos emberszív *nedélye*
Halandó létünk cukrozott epéje.

4.

Szeretem nézni (bár lábam ügyetlen)
 Komoly-vig táncod, keleti fajom :
 Mikor feljajdul rátermett kezekben
 A hegedű s méláz a cimbalom ;
 És olykor a bú fátyola lebben
 S kiront a jókedv táncban és dalon :
 Egy élet e tánc, melyben lélek a dal
 Kevés öröm, vegyítve sok bánattal.

5.

Hanem dologra. Kit s mit akarék
 Megénekelni csak ? Tudj' a manó,
 Hiszen nem is gondoltam arra még ;
 Pedig, könyörgök, azt előre jó
 Megtudni mégis : ki az a *derék*,
 S mi rajta megénekleni való,
 Mielőtt az ember a jámbor papirra
 Tíz vagy tizenkétszáz verset leírna.

6.

Hogyan kezdém hát ? lássuk ott elül.
 »Kedvem...szomorkást...játszi nev...« Igen ;
 Tovább ! talán még hősem is kerül
 Ahá ! Bolond Istók *ez jó nekem !*
Istók, szerény név, s rája címerül
 Az a *Bolond* szó illik képtelen
 Gyöngynév ! s mi *terjedt* fogna lenni, ha
 Viselné az *egész* familia !

7.

Megvan. Tehát Bolond Istók. Legyen.
 Bár hősi tette most nem jut eszembe,
 S a monda sem fog rá semmit, egyen
 Kívül mikor *bekukkant Debrecenbe*.
 De hát azért én lantom letegyem ?
 Nem én ! neki gyürkőzöm jóhiszembe :
 Nem ő az első, kinek érdemét a
 Hisztórikus csinálja, vagy poéta.

8.

Különben én igazságos leszek,
 Más érdemét Istókra nem ruházom
 S ha mit netán az övéhez teszek,
 Kárt amiatt másik bolond ne lásson.
Éljen, ki nagy bolond volt, mint ezek !
 No már, az első versben kér'm alásson,
 Nem Istók, hanem Hűbelé Balázs
 Érdeme volt a mindenbe kapás.

9.

Évvel tartoztam a históriának.
 Könnyült kebellem most jerünk odább
 Ki volt Istók ? szüléi kik valának ?
 Ki nagy-, szép-, ős-, déd-apja s így tovább ?
 Bohó kérdés ! otromba egy kíváнат !
 Hát tudom én minden feje-fokát ?
 Annyit tudok, hogy első e családfán,
 Ki magát lóvá hagyta tenni : Ádám ;

10.

S hogy föl nem vette a családnevet
 Annak oka, mert nem volt még divatban,
 Vagy szégyenelte kissé, meglehet,
 Ádám apó ; de az mindegy ; miattam
 Viselje bárki azt, amit szeret,
 Az *igaz* név előbb-utóbb kipattan,
 S minél több névvel és címmel takarják,
 Annál hamarébb kiüti a szarvát.

11.

Ezt sem azért mondám, hogy vele bántsak
 Valakit — oh dehogy ! távol legyen !
 Ahhoz konyíték félvállról csupáncsak
 (Mit nem vehetni tőlem rossz neven),
 Hogy ünnepelt hősem nem áll magán csak,
 Mint egy bitófa, a lét-ösvenyen,
 Hanem vannak szerelmes rokoni —
 S széles családja mindenütt honi.

12.

Egyébaránt becsületére válik,
 Hogy, amikép bölcsőben fölvevé,
 Ő e nevet viselte mindhalálíg,
 Nyiltan, anélkül hogy szégyenlené :
 De a többi rokonja, mind egy szálig,
 Titkolja és még rá'dásul kevély...
 Mondják, e földön nincs elégedés :
 Ki zúgolódik hogy...esze kevés?!

13.

Azt még Bolond Istók se tette, mert
 (Négy szem között) nem volt hozzá esze,
 S ha olykor ő valamit feltekert
 Az nem az ész volt, csak helyettese,
 Egy töksi homlok, mint a szénakert
 Indái közt az *örjás csemege*,
 Melyről aligha fogná phrenológ
 Jóslani, hogy belőle zseni lóg.

14.

Nincs ostobább, mint a külső idombul
 Belbecsre vonni következtetést ;
 Megengedjen dr. Gall, de bolondul
 Keresi hajszálak között az észt,
 (A dinnye az csak, mely úgy jó, ha kondul,
 S nem mindig hősi termet ad vitézt
 Például, ott van a *kis törpe lengyel*,
 Szegény ! ő meglehetősen majom-ember.

15.

Ki éneklendi meg dicső csatáit ?
 S ki hallja meg a költő énekét ? ...
 Azonban Istókhöz térnem *muszáj* itt,
 Nem is kerítek ily nagy fenekét,
 Pegazusom még most szépen leszállit,
 De, ha tovább sarkantyuzom, le-vét :
 Jobb lesz tehát gyalog sétálnom addig,
 Hol *hősem* első nyikkanása hallik.

16.

Füstös vityilló gunnyaszt egyedül
 Pusztá-középen, mint egy vén banya,
 Ki gombolyagba töpörödten ül
 S élére áll födetlen kóc haja ;
 Két asszu kar az oszlop kétfelül,
 Melyekre lebókol a *csősz tanya* :
 De melyik tartja egymást : oszlopok
 A kunyhót ? vagy *viszont* ? kétes dolog.

17.

Midőn azt mondom «tartja» annyi mint-
 Ha mondanám : «tartotta, egykor, régen» ;
 Mert már biz annak híre-hamva sincs
 Nem úgy csinálták, hogy örökös légyen.
 Palotát épít a dús, kéjekint,
 Századok élte van szilárd kövében
 De ő csak egy szú, féreg, vagy penész,
 Mely egydarabig öröl, váj, tenyész,

18.

Avval kimúlik. Oh mért örökíted
 A halandóság emlékezetét
 Halandó ember ? és mért nehezíted
 Az elválást attól, mi nem tiéd ?
 Elhunyt apáid által létesített
 Minden műemlék nemde nem sötét
 Koporsó, mely körül az egykor éltek
 S kimultak árnya leng, mint gyász kísértet ?

19.

Nem volna-é jobb, mint szokás halottal
 Elásni a köntöst, melyet viselt, —
 Megsemmisíteni hajlékát legottan
 S utána föl nem hagyni semmi jelt,
 Hogy az uj nemzedék frisen, nyugodtan
 Virulna helyén, mint tavaszra kelt
 Természet, amelynek föl nem talál nád,
 Új életében, múlt évi halálát ?

20.

Azonban ezt *én* fütyölöm, szegény
 Poéta, vagy tán csak versifikátor,
 Gondolva, hogy zarándok jövevény
 Számára elég egy veszendő sátor,
 Amely, ha bujdosója *tova mén*,
 Leroskadván, legyen földdé magától
 Palotám persze nincs ; ha volna, tán, tán
 Másképp beszélnek, Hátha megpróbálnám !

21.

Füstös vityilló áll tehát, vagy ül,
 Vagy guggol, összetörped, zsgorog
 Sik pusztaságban, mélán, egyedül ;
 Körötte dúlakodó viharok
 Egymás hajába estek. Zúg, repül
 A szél, — a vemhes felleg kavarog ;
 Borult az ég : a támadó veszély
 Láttára elfödé szemét az éj.

22.

Sötét van ; ámbár a felhő szivén
 Tűz-fájdalomként gyakran átnyilallik
 Egy-egy villámlás — egy rövidke fény —
 Mire a felleg kínmoraja hallik,
 Stb. — De minek vesződöm én
 Ezekkel? innen-onnan meghajnallik
 S addig benézünk a csósz-kaliba
 Méccsel világitott titkaiba.

23.

Középen, t. i. a terem
 Közepén, négykézláb egy bizonyos állvány
 Áll, mint komoly bölc, szenvedélytelen,
 Nehézke méltósággal pauzálván ;
 Dagasztó-lábnak híják sok helyen ;
 Öblös tekenőt emel görbe vállán,
 Melyben, kovásztól szellemet ha nyér,
 Feltámad a rozs, mint élő kenyér.

24.

E lóca mellett, vagy épen alatta
 Fetrenge földön egy új csecsemő,
 Pogányul ordítván az istenadta
 Hogy szinte rászakadt a tekenő, —
 Talán jövődő életét siratta?...
 A rossz fedélen átcsurgó eső,
 Mely, tóba gyülvén, majd felvette őt,
 Szolgáltató az első feredőt.

25.

Nem messze tőle, eszméletlenül
 Fekütt, a nyirkos szobaföldre végig-
 Omolva egy nő ; karja merevül
 Egy tészta volt...mind a kettő könyékig ;
 És senki, senki sincs rajtok kívül
 Jelen, hogy ápolást nyújthatna nékik ;
 Egy lélek sincs...csupán egy, ott a vackon
 Halállal küzködő öreg vak asszony.

26.

A csősz...no, a vén csősz, mint rendesen,
 Távol serénykedik hivatalában,
 Horkolva lelkiösméretesen
 Valahol a vetések oldalában ;
 Se' a mennydörgős mennykő fénye, sem
 A zápor, mely hull isten-igazában,
 Nem képes, hogy kifordított bundája
 Almaiból a hú embert kivájja.

27.

Alszik tehát : álmában hortyogat,
 Élvezve sok szép lelki látományt,
 Markol temérdek csősz-garasokat,
 Úveg pálinkát és pipa dohányt ;
 Hatalma roppant : akár a lovat
 Behajtsa törvényes zálog gyanánt,
 Akár elnézze, (holmi kis jutalmat
 Beszámítván) a megtérdelt tilalmat.

28.

De, bár alunnék ítélet napig,
 Azt mégse álmodná meg, hogy mi történt
 Ott, hol az »anyjok« és »a lány« lakik ;
 Az ember ilyet sose képzel önként,
 Nem is dukál az eskető papig
 Gondolni rá. Hisz érti ő a törvényt :
 Hogy volna máskép, télen ugy, mint nyáron,
 Hítes személy, kerülő a határon !

29.

Pedig való volt, szemmelátható,
 Csak az öreg *vak* nem láthatta szemmel,
 Hogy mit palástol gondosan Kató.
 Szegény asszony ! lefekütt jóhiszemmel,
 Azon siralmas, de önmegadó,
 Szívnyugtató keresztyén érzellemmel,
 Hogy, istenfélőnek nevelve lányát,
 Eleget élt elnyerni koronáját.

30.

S már látta azt, az égi koronát,
 Már bomladoztak földi köteléki,
 Midőn egy éles hang : »kovát ! kovát !«
 Majd csakhogy a kezéből nem üté ki
 Az égi kincset. Fölríada hát :
 Füle zúg...? nem tudá, hiszen-e néki :
 Várt egy kicsinyég, majd irtóztató
 Hangon üvölte : »Gyermeke! Kató!«

31.

De a lány, kit becsületes nevéül
 Többször szólíta, egyszer sem felelt ;
 Erőlködék hát fölkelni helyérül
 Az aggnő, ami nem menván, fülelt :
 »Kié az a gyermek?« kérdé, szivérül
 Lehazudandó a mázsás tehert,
 »Miért nem szól az *anyja*, vagy *te*, lányom?
 Vagy itt hagyta beteg...halálos ágyon?«

32.

Ismételé, de válasz nem jöve
 A többször újra kérdező szavakra :
 Az ég villámra villámot löve,
 Csak *az* felelt, isten tüzes haragja ;
 S nem messze immár lángoló köve
 Miatt kigyulván egy nagy szénaboglya
 Irtózatot robajjal porraégett...
 Intés gyanánt a gazda bűne végett.

33.

Igy, mikor én mindentől elhagyottan
 (Tavaly nyáron* esett, nem költemény)
 Kergetve önnön lelkemtül futottam,
 És láthatáromon nem volt remény —
 S kétségb'ésés örvényeig jutottan
 Kezem égre emelni nem merém :
 Egy — asztagomba feddőleg hajított —
 Villám-üszök imádkozni tanított.

34.

Ekkor (a mondott éjjel, nem tavaly)
 Esmélni látszék az elhalt leány,
 Kebléből hosszú és nehéz sohaj
 Erőlködött halványkék ajakán ;
 De a *színt* képzelem csak, mert olaj
 Nem volt a mécsben, így nem láthatám ;
 Gondolta a mécs, minek égne jobban,
 Hol egy vak, egy kisdéd s egy félhalott van.

35.

Két félhalott inkább : az, ki sohajta
 S ki azt meghallá és *megismeré* ;
 Reszketve nyílt meg a koros nő ajka ;
 Testét halálos harmat kiveré ;
 Üres szemével — mintha volna rajta
 Mit nézni — bámult a *sohaj* felé :
 Azt várta tán, hogy több is jöjjön... és
 Valóban jött is egy süket nyögés.

* 1849 augusztus végén. A. J.

36.

Az ifju nő, vagy inkább hajadon,
 Vagy egyik sem... no a mely'k jobban illik, —
 Még folyvást ott hevert a pamlagon
 (Az istenadta földön t. i.)
 Szemei zárják, keblébe szabadon
 Nem jár a szellő; még ájulva mindig
 De mintha lelke így is érzéné
 A szemrehányást, nyugtalan belé.

37.

Tulajdonkép nem is volt szemrehányás
 Az, melybe mostan az aggnő kitört :
 Átok-, halál-, és kárhozat-kivánás
 Volt, mely egy szóban káromol s könyörg ;
 Midőn sebet a lélek önmagán ás —,
 Kétségbeesésben talál gyönyört,
 És, mint vészföcske a hullám-csatában,
 Magasra, mélyre száll önviharában.

38.

Oly állapot volt ez, mint aminőt
 Jóbnak tanácsolt a házsártos asszony
 »Átkozd meg tenmagad« készlette őt
 »És halj meg !...« Volt esze, hogy rá ne hajtson,
 Nem is hajtott rá, — így szépen kinőtt
 Fekélyiből: de öregünk a vackon,
 Ki oly türelmes, mint Jób, nem vala,
 Megátkozá magát és...meghala.

39.

E percben a tiszteletes homályban,
 Milyet haldokló mécs idéz elő,
 Két tünemény jelent meg a szobában
 Ifjú az egyik, fürge, víg, merő
 Hús, vér, egészség; büszke hév szavában,
 Sajátja szépség, szellem, kedv, erő,
 Arcán elégséges remény világolt
 Átfényleni egy örökkévalóságot.

40.

E volt az *Élet*. Szemközt vele, lomhán
 Egy más alak is tántorgott elé,
 Szűette karjait keresztbe fonván ;
 Bordája szürkén dülyedt kifelé ;
 Köntöse nem volt, egy halotti ponyván
 Kivül, mely, ámbár sarkait veré,
 Nem takará el a váz semmi tagját,
 Kitünteté minden bötykét s darabját.

41.

Röviden, egy górlábu, hórihorgas
 Csontváz jelent meg ; olyan, amivé
 Leszünk mindnyájan, hogyha majd lesorvad
 Rólunk az, ami éltünket tevő, —
 És nem marad más kaponya, meg ordas
 Csontok, melyekről a hust leszedé
 Ugyanaz a *lég*, mely éltette hajdan,
 (Azért *hizlalta*, hogy *levágja* majdan.)

42.

Csontváz ! halálfej ! Írtózom. De mért
 Iszonyodik az ember önmagátul?
 Ez a fő, mely ma képzél, gondol, ért,
 E mellkosár (mely néha fáj, galádul !)
 E kéz, mely mostan is cérnára mért
 Sorokat irkál, rímbe szedve hátul :
 Mindez halálfej, csontváz, — nemde nem?
 Egy év különbség, vagy tán annyi sem.

43.

Hidegen állt meg a váz. Gúnymosolyra
 Vonultak volna ajkai talán,
 De ajka *nem volt*, amit félrevonna,
 Rég elfogyott az, férgek asztalán :
 Sötét gödörré süllyedt szeme, orra ;
 A rózsakárpit arcának falán
 Megszűnt virulni, csupán a fakó
 Rom, puszta csont, maradván látható.

44.

Az ifju visszarettent : »Hah ! megint te?
 Mindig te !« és elfordítá szemét,
 De a másik zörgő kezével inte
 S maradni kényszeríté ellenét :
 »Számolsz !« dörögte, és mohón tekinté
 Egy lapra : »hm ! hogyanne töltenéd
 Be a világot proletár sereggel ;
 Egy, kettő, három : ez több egy gyerekkel.«

45.

Igy szóla, és háromból kitörölt
 Egyet, — no, ez nem sok, mindet akarta,
 De a fiú hatalmasan pörölt
 És a lapot keményen fogta marka :
 »Enyéim ök, ha mondom ! meg ne öld —«
 A dúlakodás jó sokáig tartá.
 Nem egyhamar lón, míg a fiatal
 Részéire dőlt el a párviadal.

46.

»Legyen« mond a Halál »mért küzdjem én?«
 A kénytelenségből erényt csinálván,
 »A győzelem előbb-utóbb enyém :
 Szolgám az inség, annyiféle járvány,
 Kórság, nehéz bú, gond, vak esemény
 S mi oly szépen terjed a föld határán
 A *bűn* ; továbbá hadvész, cholera,
 Doktor, adó, rossz vers, etc.«

47.

Ezt mondva eltűnt egyik egyfelé,
 A másik másfelé, mint egy olyan pár
 Hitves, ki a válópert megnyeré ; —
 Ideje is volt, mert az ablakon már
 Hajnal pirosló fénye tört elé,
 A rózsahajnalé, mit annyi kontár
 Mázol le, úgyis, íróasztalán,
 Hogy szégyenében oly piros talán.

48.

A »rózsaujju hajnal« mint Homér,
 A költők apja, szokta mondani,
 Mig egyszerűen olaj és babér
 Koszorut viseltek a dal fiai,
 S nem éltek-haltak úgy minden *gyomér'*
 — Csakhogy virítson — mint a mostani
 Költőnc had, amely (egy-kettőt kivéve)
 Minden badarságot feltűz fejére

49.

Piros galandot, zsályát, tulipánt,
 Százsorszépet (de mely egyszer se' szép),
 Üveg kalárist, rézgombot, csalánt,
 Mit egy bolond, vagy csóka, összeszéd,
 Idegen tollakat, szemétre hányt
 Sok színü rongyot és több ily *izét*
 Melyek fölé még csörgősapka jő
 Hirdetni fennyen, hogy »poéta ő.«

50.

Ezenben a csősz ökigyelme, fogta,
 Fölebredt és fölebb tápázkodott,
 Száját, ameddig nyult, széjjelnyitotta,
 Leásitozván egy hang-nyolcadot ;
 Majd ökleit szeme gödrébe dobta
 S midőn kivette, látván a napot —
 (Mely épen akkor kezde fél fejével
 A sik lapályon nézdelődni széjjel

51.

Mint egy kis gyermek a nagy asztalon,
 Ki lábujjhegyre áll, hogy azt elérje) —
 Torony-irányt vőn, át az ugaron,
 Az ő szerény hajlékának feléje ;
 Sem a légillat az éroldalon,
 Sem a pacsirták fönnkelő zenéje
 Nem bájolak őt, — csak az a pohár
 Gugyi, mely (mint képzelte) rája vár.

52.

De, mintha teljes földi életében,
 — Le nem számítva bakkancsos korát —
 Sohasem forgatá vala kezében,
 Oh gugyi ! a te szalmás csutorád, —
 Ugy elfeledte azt rémületében
 Midőn elérte önnön pitvarát,
 Hol egy régóta nem hallott *zene*
 Ily szóra fakasztá : »mi a f...«?

53.

Azzal belépett és odatapasztá
 Szemét, hová a fül vezette azt,
 Megállt, könyökét botjára nyugasztá
 S bámulta hol az ordító kamaszt,
 Hol ennek anyját. Ajka nem szalasztá
 — Szitok képében sem — ki a panaszt
 De, két marokra fogván a botot,
 Útés végett neki húzalkodott.

54.

Három nagy gondolat villant keresztül
 Fején egyszerre, vagy egymás után
 Első agyon zuhintni gyermekestül
 Leányát ; — másik, hogy *kétágu* fán
 Szellőzni mégse jó — mert hátha meghúl
 Az ember, ugy köntös nélkül, csupán ; —
 Harmadszor azt is elgondolta bölcsen,
 Hogy a pokolban fűtnek ám erősen.

55.

E két utóbbi gondolat legyőzte
 Az elsőt, — így történt, hogy a botot
 Alábocsátván (mint igazi csősze
 Indulatának) rátámaszkodott.
 Agyába' mit, mit nem, sokáig főze :
 Végtére szörnyü mód felkacagott, —
 Hogy majd kiordítá a nyelve csapját
 A gyermek, míg túlríhatá nagyapját,

56.

Ki most kacagva ment az ágy felé
 Hol jó hitestársát alunni vélte
 »Anyjok ! hej anyjok !« (s fuldokolt belé,
 Mig e néhány szócskát végig beszélte)
 »Anyjok ! na nézd e rossz lyányt mi lelé...
 Hogy' a nyilába tudsz alunni *délbe* ?
 Nem lát'd — de hisz' hogy látnád — a napot?
 Hanem füled van egy pár : hallhatod

57.

Ezt a kerékcsikorgást, Hahaha !
 Kelj, Sára, kelj ! hogy' van alunni lelked?
 Örülhetsz, már ki van az *orgona*,
 Ennekutána hárman *énekeltek*.
 Hé...hé ! tán csak nem állt el a szava?
 Még tennap úgy elébb s tovább szédelgett...»
 Megrázta vállon, megfogá kezét :
 S torkán akadt a szusz, meg a beszéd.

58.

Mert amidőn Sárát megrázta vállba,
 Mind a két vége megmozdult belé,
 Mintha darab kővé lett volna válva ;
 S midőn fagyos kezét is meglelé
 És észrevette, hogy leesve álla,
 Csakugy tekinte jobb és balfelé,
 Mintha valakit várna hirtelen,
 Vagy kérdené »kim lesz már, Istenem?«

59.

De szót se szólá, csak gyorsan kifordult
 A házból és elbútt a ház mögé ;
 Ottan szemének forrása kicsordult
 S két tenyerével arcát elfödé ;
 Paraszt keblében iszonyú vihar dult
 S nem hallgatóság kedviért nyögé
 Fájdalmait... hisz, ameddig belát,
 Alig vehetni föl egy-két tanyát.

60.

És ráborulván a kunyhóereszre,
Mint egy koporsó födelére, ott
Keszervének zúgóját megeresztve
Sokáig és keményen zokogott.
Nem, mintha tán oly rendkívül szerette
Volna leányát s a szegény vakot :
De megszoká *ezt*, és *amaz* után vőtt
Reméle, aki majd eltartaná őt.

61.

Magát siratta. Önzés. No de hol van
Igazi bánat, amely nem önös?
Ki *nem veszítte* semmit a halottban,
Képmutatólag sír, vagy közönyös ;
Minveszteségünk az, bármely alakban,
Mi a bának mélységet kölcsönöz
Kemény igazság ! — Hát mért kegyeli
Az ember a bút...? Mert oly *emberi* !

62.

Déltájban a pusztát nyakába vette,
Bekóborolt nyolc vagy kilenc tanyát ; —
Idő telt abba, míg elősze'hette
Segédül azt a két-három banyát
Kikkel a tekenő helyére tette
A holtat ; — a földön fekvő anyát
Ellenben ágyra vonták, a halott
Helyére...hisz mégis puhább van ott !

63.

Dologidő volt: ember a világért
Sem vala — sírt hogy ásson — kapható ;
Mégásta hát ő, — minekutána rá-kért
(Pálinka szónál) egy nyujtóztató
Banyát, hogy fusson éneklő diákért,
Ávval, deszkája nem levén, a tó
Gyékenyiből (mint bölcsőt egykor a
Mózes szüléi) koporsót fona.

64.

Másnapra kelve, úgy délforna reggel,
 A közelebb látszó torony felől
 Feltünt a mester, vagy két szál gyerekkal,
 Hatalmasan pipázgatván elől.
 Most, egy lepedőfajta lebenyeggel
 Takarva, kihozák onnanbelől
 És ház elébe tették a koporsót ; —
 Kapott ez alkalmon Pityeri Erzsók.

65.

Nem volt Erzsók asszonyhoz fogható
 Rágalmazója teljes életében
 A boldogultnak : most a sirató
 Nem más, se' több, mint Erzsók néni épen.
 Reáborúla hát s szivreható
 Verset rögtönze pythia-dühében
 Legajdolá éltét, mind egy betűig,
 Behordva mindent, istentől...csepűig.

66.

És még talán most is gajdolna, ha
 Mest'ram, ki épen odaérkezett,
 Nagy mérgesen rá nem kiáltana
 »Ne böggjön ott, mint valamely veszett...«
 De a hasonlat nem t'om mi vala,
 Minthogy további *simile* helyett
 Félvállra csapta száját és rikolta,
 Mint valamennyi mester, Kálvin óta.

67.

A két tanítvány, duzzadó nyak-innal
 Érölködé a felső nyolcadot,
 És mintha fojtogatták vón' *patínggal*,
 Fejükből a szem úgy kidagadott ;
 Tán az akasztás sem jár annyi kínnal...
 De most mind a kettő felkacagott,
 Mert az, ki hősem lesz (ha könyvem elsül)
 Közéjük ordított *impertinensül*.

68.

A mester összehúzta homlokát,
 Kacsinta szemmel, majd öklével inte
 De a két gyermek (noha szándokát
 Érté) nevetett, a rogyásig szinte ;
 Amaz tehát a pálcá vastagát
 Fordítva, jól nyakuk közé legyinte ;
 Mire a kettő kétfelé szaladt :
 Mest'ram az ének közepén maradt.

69.

Mit vala tenni? elkáromkodá
 Magát, hogy a botrányt jóvá tegye ;
 Aztán a pálcát hón' alá fogá
 S azt nézte, merre a torony hegye.
 »Isten nevében, ingyen«, mormogá,
 »Elég volt ennyi, sőt ezt is vegye
 Köszönettel az úr-adta holt szegénye
 Ne pompázzon, ha üres az erszénye.«

70.

Könnyes szemekkel fogta most ölon
 A férj halottját s egy gödörbe tette, —
 Hol földi-bodza, vad paréj, üröm,
 Varjútövis, bojtorján nő felette ;
 Emléke nincs fel, sem fán, sem kövön,
 Dombját az első zápor eltemette
 De, földné bár a gúlák sziklahalma,
 Volna-e akkor csendesebb nyugalma? !

71.

Hosszas valék, de Byront követém :
 »My way is, to begin with the beginning« —
 Azaz hogy *kezdem a legkezdetén* ;
 (Ő mondja ezt, pedig különb *legin'* mint
 A többi dúdoló e sár-tekén ;
 Vagy ha nem is, különb bizonynal mint *mink.*)
 Méltán! hisz' a kis búszerző elég
 Sokat tön már, noha picinyke még.

72.

Nagyanyját holtra bosszantá ez egy ;
 Nagyapját majd bitóra vitte : másik ;
 Nem várta, 3-adszor, míg végbe megy —
 Megháborítá régi szent szokásit
 A temetésnek. — Így hát csak eredj
 Zoile ! vidd el szemhunyoratásid :
 Mert amit írtam — hisz' nyilván kitűnik
 Hogy amit írtam, kell, mind egy betűig.

73.

S még egy okom volt, hogy a földi lét
 Küszöbén — halandó pályánk indóháza
 Körül — ragadjam meg hőszám fülét :
 Nehogy az olvasó nagy-fel csigázza
 Kíváncsiságát, s *főrangú* szülét
 Várjon, ha egykor a titok külmáza
 Lepattan. — Oh ne, nyájas olvasó!
 Nem drágakő biz e, csak békasó.

74.

A temetésnek vége lőn. Eloszlott
 A nép (mindössze vagy három darab) ;
 Mily állapot, midőn az így kifosztott
 Szívvel az ember *egyedül* marad!
 Éreztem én, haj! mert nekem is osztott
 A végzet ilyen üröm-poharat,
 Midők sirjátul a legjobb anyának
 Küszöbére léptem az *üres* tanyának.

75.

Ketten valánk ott... *sámra* legalább ;
 Leszerelt hárfán a két szélső ideg ;
 Egy alpha, egy ómega a család
 Tépett könyvéből ifju és öreg :
 Én, ősz apámmal. Nem magam tehát :
 De hol van oly magány, oly bús, rideg,
 Mint mikor ő ott ült, az élet árnyán,
 S én virraszték *szemének* éjtszakáján!

76.

Szemének éje, lelkének borúja
 Nem gyötri többé. Még *ezt* a napot
 — Előbb mint a halált — *meglátta* újra...
 Szerencsésb mint Izsák, megáldhatott.
 Majd életét lenyomta önnön súlya,
 Az évhalmaz tömegbe roskadott,
 Mint ama bálvány, mely érc és ragyog
 Felül — csupán alapja rossz agyag.

77.

A csősz sokáig egy zugolyban üle,
 Anélkül hogy fel is pillantana ;
 Míg, felüdítő álomba merülve,
 Nyugodtak immár csecsemő, anyja.
 Majd közelébb, az ágy mellé, kerüle,
 Majd mintha olykor felsohajtana
 És könny rezegne odvas szemein :
 »Pihenjetek, *édes jó lelkeim!*«

78.

Egyszerre csak valami gondolat
 Ötlék eszébe, olyan, amitől
 Az ember, minden hosszas fontolat
 Nélkül, felugrik és danol, füttyöl.
 Ő nem danolt, füttyölt ; de ment szaladt ;
 Feljárta a határt mindenfelül
 De sem vetés közt, sem az ógaron,
 Melyet behajtson, nem volt egy barom.

79.

»Pedig nekem most« végre fölkiálta,
 »Pedig nekem *pénz* kell, igen nagyon!
 Szegények, *ők* ne lássanak hiányt : ah,
 Kim lesz nekem, ha őket elhagyom!«
 Várt, leskelődött mint egy pók ; hiába!
 Nincs ami hálójába akadjon ;
 Elúnta egyszer, — cselhez nyúlt : saját
 Legelőjéről behajta egy gulyát.

80.

Értsd : a gulyáé volt a legelő,
 Nem a csószé, nem is botja körében. —
 Esküdve rontott a gulyás elő,
 Hogy őtet uccse, most szunyadt el épen,
 Azóta egy fél harapást tevő
 Kárt is sokallna a tilos fűvében
 Hiába! csószünk »hittel doceálta«
 Hogy a gulyát kártételen találta.

81.

Igy pénzre kapván, mindenek előtt
 Jóféle törköly-pálinkát veszen,
 Attól nyer, úgymond, a beteg erőt,
 Egy korsóval fejéhez is teszen.
 Majd arra gondol, a keresztelőt
 Hogyan lakná el ünnepeyesen ;
 De szűk levén saját tapasztalása,
 Pityeri Erzsókot hívá tanácsra.

82.

Legott ajánlást tón Erzsébet asszony
 Majd ő besétál a paphoz gyalog,
 Ugyis van egy kis dolga a piarcon,
 Egy füsttel végbemegy mindkét dolog ;
 A csósz pedig komákat hívogasson,
 A komaság majd sütni-főzni fog
 Kinek lepénye lesz, kinek kalácsa,
 Lesz csőröge, tézstasulyom, pogácsa.

83.

A csósz helyeslé a lepényt, kalácsot,
 Bélest, pogácsát, sulymot, csőrögét ;
 Szintúgy nyelé a jóízű tanácsot ;
 De nem felejtve szalmás üvegét,
 Komám-asszonnyal addig áldomásolt
 Belőle, míg elérték fenekét
 Akkor találós ésszel Erzsi néne
 Egyet lök a dolgon »Na! menni kéne.«

84.

Mondván, ölébe vette a *fiút*
 És elporoszkált a vert ösvenyen ;
 Papucs-sarkától a mezei út
 Mértékre tapsol, amerre megyen ;
 Miből a lesz, hogy a városba jut,
 Városba érve, papnál megjelen :
 Elmondja mit hoz, — egyszersmind a karján
 Nyugvó fiúcska búbját feltakarván.

85.

A pap viszont elsöpré a nehány
 Garast, könyörge, s azt kérdé : *kinek?*
 De Erzsók nem felelt, — nehéz talány
 Volt e kérdés a jámbor néninek.
 »No, mondja hát, ki lesz? fiú? leány?...«
 »Úgy úgy galambom« súgdos az öreg,
 »Kereszteljük — ne holmi cifra névre :
 Katónak, az édes anyja nevére.«

86.

Vón hát a gyermek Katalin nevet.
 Erzsébet asszony távozék nyugottan,
 Egy-két gyüszűnyi...mit, mit nem? — bevett
 S hazafelé botorkázék legottan ;
 Mit bánja ő, ha fú-fa ránevet!
 Papucs elmaradt hite-hagyottan,
 De, *többi részben*, Erzsók néni már
 Ott megy, hol az út X betűt csinál.

87.

Azaz hogy *menne* ő, haladna, látszik,
 Hiszen mindég elüljár a feje,
 Igen ám! szegény feje sietne váltig,
 De a két láb nem érkezik vele,
 Ez, — mint a rossz ló, mely jászolra vágyik
 S ha egy kaput sejt, mindjárt térne le, —
 Minden lépten-nyomon fekünni készül...
 Míg, lám, a főt is elrántá vitézül!

88.

Lőn pedig egy alföldi púpos gáton,
 Hogy Erzsók asszony négyfelé terült
 S feledve mindent, mindent a világon,
 Fenéktelen álomba szenderült ;
 Ő maga ugyan ott maradt, a háton,
 Ellenben a kisdéd lehengerült
 A mély árokba, melynek tekenője
 Puha pázsittal volt körül benöve.

89.

Ott egy vad tüske (az, melynek fáját
 Török sertések hozták Debrecenbe)
 Szelid árnyékkal védve fogta át,
 Nem is nyikkant szegény a hús verembe'
 Most kém-szemektől nem boszantva járt
 Az idő, és merült a végtelenbe
 Mind akkorig, míg Erzsók néni végre
 Föleszmélt e viszályos földi létre.

90.

Midőn felvirradt álma éjjelébül
 S kinyitogatta szeme ablakit,
Első tapasztalása lőn, hogy szédül
 S fáj a feje, nagyon fáj. *Második*
 Hogy nem kel ő most dunnája pihéből ;
Aztán hogy ő nem is ottan lakik ;
Aztán : hogy ő tán az idén se' járt ott :
 »Hm, hm! a sok kicsi ujfenn megártott!«

91.

Körültekinte és örömmel látta
 Hogy, ameddig belát, senkit se' lát ;
 Most, gondolá, nincs semmi dolga hátra,
 Mint hazamenni ; ballagott tehát ;
 Az a *kis ostoba* meg' nem kiálta
 Utána, — nem jelengeté magát
 Sem egy csuklással, sem valami prüsszel :
 Hiszen csak adna jelt egy árva pisszel!

De nem! hanem midőn már látható
 Sem vala Erzsók néni a határon,
 Akkor kezdé el a rivást Kató ;
 Szerencse mégis, hogy jött végre három
 Szekér cigány... ország-világ futó
 Nép, — sátorok lakója télen, nyáron :
 Ezek az árva sírót meglelék
 S a barna rajkók közzé göngyölék.

Avval gyűh! délfelől éjszakra, mert ők
 Keresztuton jövének *nótabéne* ;
 Majdan elértek egy kis füzfaerdőt,
 Hová az út lélekzet-venni méne,
 Ott eltünének a ravasz tekergők ;
 Mialatt a másik úton Erzsi néne
 (Csupán fejére lévén panasza)
 Csendes kedéllyel ballagott haza.

Azonban a csősz, meg némely komák,
 Nehezen várták a keresztanyót ;
 Nem kezdhették el a nagy lakomát
 Míg a multság hőse oda volt ;
 Figyeltek ajtón és ablakon át,
 De nem láttak semmi látnivalót ;
 A csősz felálott egy vigyázó-fára
 Hogy messze lásson a sík láthatárra.

Egyszerre, kit lát? a jó öreget
Mellékirányba mendegélni távol.
 Kurjant felé, kalappal integet,
 Nevén kiáltja gégeszakadtából ;
 De az szónak sem áll, mint egy siket,
 Arra se' néz, hanem ugyancsak lábol
 Hazafelé tart, oda, hol tanyás
 Az öreg »apjok«, Venyige Tamás.

96.

Egy ízben észrevette hogy köszönget
 Feléje a csósz és kalappal int,
 »Ej!« monda, — »hát isten megáldja kendet«
 S tovább inalt Erzsók asszony megint.
 Ennek láttára nagyokat köhentett
 A csósz ; de mit vala tennie, mint
 Szaladni nyomban Erzsók néniékhez
 S megtudni, hogy ment a menőke véghez.

97.

Volt ugyan Erzsók asszonynak elég
 Széles, hosszú, mély emlékezete :
 Hét vármegyében nincs olyan cseléd
 Kinek ne tudná minden élete-
 Sorját, — szép-anyja és apja nevét,
 Ki volt rokonja, honnan erede :
 Hanem, mi történt reggel óta véle?
 Ez egyre semmi módon nem eszméle.

98.

Lön hát igen nagy lótás meg futás
 Nyomába jöni a szegény fiúnak :
 Hová tűnt a szerencsétlen dudás?
 Ki lopta volna el tehernek, búnak?
Denique addig lett minden tudás,
 Hogy mostan ebből még semmit se' tudnak,
 De majd idővel kilelik a sorját,
 Kurrenst bocsátnak róla, kidobolják.

99.

Mit volt csinálni? gondolom, megették
 A sok pogácsát, sulymot, csőrögét ; —
 Azonban a cigányok messzevitték
 A csószki kunyhó árva gyermekét ;
 Ha kérded, olvasó, mivégre tették
 Ezt a cigányok? olvasd e regét :
 Légy béketűrő, majd kisül alább,
 Mi hasznot hajta nékik e nyaláb.

100.

Kilenc mérföldig meg se' állapotnak,
 Hanemha étetés végett talán :
 Lehet, hogy kissé hir ne'kül rakodtak
 Valaki házában, vagy udvarán.
 Most, bátorságba tett bőrrel, kifogtak,
 Sátort verének egy domb oldalán,
 Honnan az út egy kis faluba jára,
 És szép kilátás nyílt a sík Tiszára.

101.

A nap hanyatló-félben vala már,
 Az égen semmi felhő, semmi rojt,
 Csupán ott hamvasabb a láthatár,
 Hol a menny széle a földhöz hajolt ;
 Néhol sötétes lombokat csinál —
 Mely a redőtlen éggel összefolyt —
 Egy lomha füst, gyér kunyhók vándora,
 Vagy messzi utak fellengő pora.

102.

Különben a lég csöndes, néptelen ;
 Kék távolában itt-ott függ vala
 Egy barna szárnyas a lág étheren,
 Mint pár-szemöldök írott vonala.
 A pusztá sík volt, mint a kék elem
 Melynek ködében széle elhala ;
 Alig jegyezte néhol egy csekély domb,
 Mely mult csatákról sejtelmes regét mond.

103.

Mint némi földbe szúrt vékony cövek
 Tünt fel néhány torony a láthatáron,
 De oly kicsiny, hogy a pásztor gyerek
 Meglátja, végignézve szalmaszáron.
 Majd egy sovár kút, melyből a meleg
 Minden vizét kiszürcsölgetve nyáron,
 Hosszú nyakát szomjan emelte égbe
 Fállábon álló, ostoratlan géme.

A remetelak' Geszten.

Íbben a kerti lakban töltött Arany 1852-ben tanári szünidejéből néhány hetet' vendégképen — írta Arany I. ászló, atyja önéletrajzához. 1851-ben, mint nevelő, a kastély emeletén lakott; akkor is örömet idézött e nád-fődeles házikó egyetlen szobájában. E nagy fák alatt sétálgatott, Homerost szavalva — mondta Kovács János nevelő. A remete-lakot Mészöly festette le, mikor Tisza Kálmánt tízéves miniszterelnöksége alkalmából barátai kedves emlékü helyeinek albumba foglalt akvarelljeivel tisztelték meg.

104.

Nyugotra lenge-sásas zöld lapály
 Terült a lassan mélyedő Tiszáig,
 Hol szőke csorda látszott, az apály
 Vizében állva térdig, vagy bokáig.
 Innent ezüst-szín, túl-részen homály
 Borítá a víz tükrét fele-tájig, —
 Túlparton egy halász. ül, andalog :
 Fejérlük a hal, melyet néha fog.

105.

Folyam mentében itt-amott egyes
 Vén fűz sötétlő körrajza veté
 A sík lapályra hosszú és hegyes
 Árnyát, minő torony-épületé.
 Így a világost az árnyék vegyes
 Rónája váltogatva követé ;
 Kék, hol nem éri nap, hol éri, sárgul
 A gyepek, s homályos fényt kap a sugártul.

106.

Majd a nap is leáldozék. Haránt
 Fektette a fodor habú Tiszára,
 Mint búcsu-jobbot, rezgő sugarát,
 És mintha még egy kis ideig várna,
 Szélesen, hosszan, arany híd gyanánt
 Ingadozék ott lángszinű sugára :
 Aztán vakító ragyogással ége
 A falu szélső ablakán, és — vége!

107.

Legott sűrűdni kezdte a homály,
 Terjedve lassan, ámde biztosan,
 (Mint a vakság, midőn a tudomány
 A hatalomnak ellenére van ;—)
 Majd egy betyár tűnt el szilaj lován,
 Majd varju rebbent föl csoportosan, —
 Majd, földre hullott gyér csillagokúl,
 Csikós-gulyásnak esti lángja gyúl.

108.

Most, mint amely hártývával van bevonva
 Otromba lámpás, a cselédedé, —
 Átalvilágolt a nem sűrű ponyva,
 Mely a cigányok sátorát fedé ;
 Körül póznákkal volt feszesre nyomva,
 Felül azonban látni engedé
 A tűz vereslő füst anyját, megint
 A sok szíporlát, játszó gyermekit.

109.

Ott hemzsegének üst-szin arcaikkal
 Leirhatatlan ékes rendben ők ;
 Tüznél kopólé sustorgott fazekkal
 És szolgafán bográcsok, serpenyők ;
 Egy része ül, hasal, pipázva guggol,
 Ifjú, öreg, nagy, apró, férfi, nők ;
 Más része jó, megy, szed, vesz, rakodik,
 Táncol, füttyöl, visít, marakodik.

110.

Egy ócska nyergen ül a tisztos vajda,
 Kitűnő zugban, egymaga, külön ;
 Panyókán fityegő kék mente rajta,
 Ézüst gombokkal sárgaréz fülön ;
 Sűrű bajusztól fedve hallgat ajka,
 Kivéve na egyet kahint : »ühön!«
 Hallgat pedig, mivel most agyarán
 Bagó van, hogy kimondjuk magyarán.

111.

De egyszer aztán felnyitá foga
 Sövényét (mint Homérosz mondaná),
 És a kemény hang, melyet mormoga,
 Rendítve bújt a földbe, föld alá :
 »Hol a *rajkó*, te Éva, Rebeka?
 Megint egyiknek sincsen gondja rá?
 Hogy a pokolba felednétek így el!...
 Mingyárt szoptassa meg egy, aki tölgyel!«

112.

Mondá. Legottan a vajszívü Rébék
 Letette földre önnön kisedét,
 Kasfarba' hosszasan keresgelődék,
 Sok lom levén ott, és öreg setét ;
 Meglelte aztán vékonyabbik végét
 S kirántja onnan *hősünk* termetét ;
 Hogy tágul a hely : annak rosta, csizma
 Örült, meg ócska hám, ködmen, tarisznya.

113.

Mint a szemétdomb nyirkos tetején
 Fehérlő gomba, avvagy pöfeteg :
 Ugy csünge Rébék májszin kebelén
 Fejér képével a magyar gyerek,
 Dózsólve annak mézédés tején
 S nem győzve abból szívni eleget, —
 Midőn egy haska férfiú belépe
 S a vajda e szókkal fordult elébe.

114.

»No István gazda, itt volnánk megén.« —
 »Látom« felelt az. »Hát?...« »*Három*, de jó!
 Kend tudja, hogy mi nem járunk gebén.
 De milyen három harapó-fogó!
 Ritkítja párját, egy sincs közte vén.«
 »Nincs! csak kehes, mint multkor a fakó...«
 »Az, Istók bácsi? az?!...én a nyakát —
 No de hadd dicsérje meg maga magát!«

115.

»Hol vetted azt a rajkót, hé menyecske?«
 Kérdé a gazda, mellék néven *or*.
 »Kaptam!« vigyorga rá a füsti-fecske —
 »Kendnek ilyen sincs, úgy-e vén lator?«
 »— Ha mégis oly cirmosra volna festve...
 Azt loptad, úgy-e, valld meg, valahol?«
 — »Loptam! — ki ördög lopna ily kamaszt?
 Loptam! hogysisne! hisz csak nem malac!«

116.

»Sokan vagyunk itt« sугá Faraó
 Fiának István — »majd *otthon* leszek.«
 S ez, mintha mondaná szavára : *jó!*
 Értő kacsintást vága rá keszeg.
 Avval kifordult a látogató ;
 De a moréknak is volt ám eszek :
 Könyéken rugta Rébékét a vajda
 »Most meleg a vas, most kell ütni, rajta!«

117.

Mint a kuvasz (vagy rím okáért : *fecske*)
 Elkapja gyors röptében a legyet :
 Hamar felfogta e szót a menyecske ;
 (Gaz nép erénye, érteni egyet) —
 És, felugorva mint... no persze : *szöcske*,
 Ment, — hogy hová? azt meglátja kegyed,
 Meg fogja látni, nyájas olvasó!
 Csak légyen őt velem követni jó.

118.

Ment, meg se' állott, mígnem a falu
 Szélső, kerített udvarához ére,
 Hol nád tetőjü és fehér falu
 Házacska élelmes gazdát dicsére ;
 A gyöp felé nyílt ajtó és kapu,
 Talán hogy a szabad lég jobban érje (?)
 S ne kelljen rágni oly sok útcaport,
 Mit nékem a szél ablakomba hord.*

119.

Nincs nyájasabb, mint néha, ősz este,
 Midőn sötét van és a táj rideg
 S dérharmat immár a mezőt meg-este,
 Nyílt konyha lángját pillanthatni meg.
 Ezt látta most a gyöngyfogú menyecske,
 De ő nem vette ily költőileg,
 Hanem belépett, — egy marok talizmán
 A hú kutyákat lekenyérhajzván.

* Tolvajok,orgazdák falu-szélén szeretnek lakni, hogy a lopotton könnyeb-
 ben túladhassanak. — A. J.

120.

Kit Sára asszony, a pozsgás, kerek,
 Gödörkés állu házi korona
 Látván, csudálta mily szép a gyerek,
 Ölébe vette, rá csókot nyoma :
 Szegényke! mily vidáman szendereg
 Beh kár, hogy nem az ő tulajdona! —
 Sohajta ekkor, — minthogy NB.
 Gyermektelen volt a jó szívü néne.

121.

Ha István gazda így nevezte Sárát
 »Anyjok« s ez »apjok« mondta rá viszont,
 Nem egyszer vette meg e szónak árát
 A felhő, mit ez arcaikra vont.
 Kiért hagyák el a *törvény határát?*
 Kinek számára gyűjtik a vagyont?
 Tán a lopástól is elmenne kedve
 Istvánnak, ha nem volna — rászületve.

122.

Hány szép fehér pénz, hány kövér falat
 Jutott varázsló asszonyok kezére
 A meddőségi harminc év alatt,
 Mely, mint üres felhő, folyvást *igére!*
 S midőn nem ígért, egy más gondolat
 »*Fogadni* a hiába várt' helyére« —
 Az szinte nem ment : nem került a tájon,
 Ki gyermekéből tolvajt graduáljon.

123.

Sok szóbeszéddel így az alku meglett,
 Egyfüstön a ló- és gyermek-csere ;
 Megnépesült az ól s a kályhaszeglet.
 Még akkor éjjel István nevire
 Lőn bélyegezve, mit a két öreg vett :
 Hősünk, Kató, *Istók* nevet nyere.
 Hogy kapta mellé aztán a *Bolond*-ot,
 Ez, amit én másszor talán elmondok.

Talán, talán. Ha jó sors engedi.
Fogadni bizonyost én nem merek.
Bányász a költő: hányszor kergeti
Mély föld alatt vakon a vak eret!
Bizvás elindul, hévvel követi:
Az egyszer elvész, meddő szirt mered
Eléje: s ő áll e szirtnél merőbben,
Sápadva színben, fogyva kedv- s erőben!

MÁSODIK ÉNEK.

(1873.)

Melyben ama híres »bekukkanás« voltaképen előadatik.

1.

Tengersok éve immár, hogy Bolond
Istók felől kezdettem éneket ;
Akkor nem a leghűbb anyai gond
Alatt hagyám az árva gyermeket ;
S azóta, mint Aldighieri mond,
»Mély hallgatásban torkom elrekedt« ;
Illő tehát kissé megráspolyoznom,
Vagy híg tojással ismét rendbe hoznom.

2.

Oh Múzsza ! kit minden poéta *per te*
Szólít, midőn szülési kínja nagy,
Midőn a szeplő homlokát kiverte
És új Minervától feszül az agy —
Méltóztassál hozzám leszállni, mert te
A versek jóltevő bábája vagy
Törvényes a sarj, vagy törvénytelen,
Az végre mindegy, csak te légy jelen.

3.

No s a cigányok . . . Au ! isten-csapása !
Hogy velök annyi mindig a bajom !
Nem volt talán elég a forró kása,
Midőn keresztül buktam e fajon?
Midőn megrontott *Ida* nagy romlása?
Bár ehhez is fér még egy-két *vajon*.
Elolvasták-e, vagy föl sem szelék? —
Korcs volt, üres volt, aljas volt : elég.

4.

Ki gondolt arra, hogy van benne *eszme*,
 Cigányfölötti érzés valami,
 De, *Pucheim* kardja szívemnek szegezve,
 Félig se mertem azt kimondani !
 A *szalmapörnye* sem volt tőlünk messze,
 Miről magyar fül nem tud hallani,
 S melytől sötéten jártunk akkoron,
 Barnítva színünk' s szívünk nagy korom.

5.

Dicső, nemes faj, mely vérezett Idánál !
 (Ott volt a végcsapás, *Világoson*)
 Halálra mennék érted, ha kívánnál ;
Engem esz a lúg, ha fejed mosom ;
 Rothadjon a nyelv, mely téged profánál,
 Édes enyím, szentem, magasztosom !
Azért kívánnám még, hogy el ne haljak,
 Hogy rólad méltán zönghessen ez ajjak.

6.

Oh láttam én (hisz ott is voltam egyszer :
 Tenni kevés — de halni volt esély)
 Győzelmeid napját ; s a szörnyű perccel
 Én is alólbukám, midőn esél.
 Bámulta *egy világ* amit cselekszel,
 Minőt rege is csak ritkán mesél :
 De vállvonítva kullogott tovább
 Hogy sebeidben tipra büszke láb.

7.

És engem akkor oly érzés fogott el . . .
 A szőlős gazda is, az egyszeri,
 Magánkívül s őrzöngve kacagott fel,
 Látván, hogy szőlejét a jég veri,
 Dorongot ő is hirtelen kapott fel,
 Paskolni kezdé, hullván könnyei :
 »No hát, no !« így kiált, »én uram isten!
 Csak rajta! hadd lám : mire megyünk *ketten !*«

8.

Igy én, a szent romon, emelve vádat
 Magamra, a világra, ellened :
 Torzulva érzém sok nemes hibádat,
 S kezdék *nevetni*, a sírás helyett ;
 Rongy mezbe burkolám dicső orcádat,
 Hogy rá ne ismerj, és zokon ne vedd :
 S oly küzdelemre, mely világcsoda,
 Kétség'esett kacaj lón Nagy-Ida.

9.

Rajongva tűnt elém a sátrak népe
 A vajda Csóri, a nagy *álmodó*,
 Ki maga alszik egy nemzet nevébe',
 Álmában újabb, szebb hont alkotó ;
 S hogyan koppasztja, mely még nincs kezébe',
 Madarát a többi por-puffogtató ;
 Mind csupa bátor, nyílt őszinteség
 De a bús tréfa mégis megesék !

10.

Dicsőséget szomjaznak minden áron,
 De, ha nem kell vér, olcsón is veszik ;
 Ritka dolog, hogy egyetértsen *három* ;
 A holnapot *ma* bizvást megeszik,
 Stb. — — hisz megírtam akkor-nyáron.
 Ne irtalak vón' kis könyvem pedig !
 Rossz vagy, silány vagy ; másként nem hevernél
 Száz-számra most is *Julius Müllernél*.

11.

Nos s a cigányok . . . Ejnye ! — Várjanak.
 Nagy számadással tartozunk elébb.
 Húsz éve már, hogy a költő hanyag
 Túzokká nőtt az akkori veréb.
 »Igérted : add meg !« csúfra mondanak,
 »Mért vagy a here méhnél is herébb ?
 Húsz év alatt más száz kötetre menne,
 Sok millió betűt számlálva benne.«

12.

Tudom, bevallom gyöngeségemet ;
 Nem dolgozom, csak ha *valami* hajt ;
 Egyébkor lusta mélabú temet,
 Mely elefántnak néz szűnyognyi bajt,
 (Ámbár nagyobb is ért biz' engemet)
 S nem tagadom meg a keleti fajt,
 Mely ópium-gőz, latakia s ambra
 Illat között vár — vár a sült galambra.

13.

No meg, mi tőrés-tagadás ? *Bolondom*
 (Istókot értem) alig született,
 Nagyobb volt ő nála kisebbik gondom
 Hamupipőke lőn és megvetett.
 »Ha méltóbb énekim' eldandolandom
 (Mátyást, Lajost, Csabát s még vagy hetet)
 S időm azontúl még verselni jut,
 Kirántom a sutból szegény fiut.«

14.

Ezt gondolám, nagy-bizton és kevélyen.
 Oly dús, pazérló az ifjú remény ;
 Örökké nem hiszi ugyan, hogy éljen,
 De *jó sokáig*, s ami egyre mén
 Hogy változatlan, át borún, veszélyen
 Kedv, ihlet, alkalom és érzemény,
 Erő, kitartás, ízlés, akarat —
 Egy szóval ami kell, mind *ép* marad.

15.

Ezért halasztám mind tovább-tovább el ;
 Tudtam, kevésnek is fog tetszeni :
 »Istók« bolond, s nem épen *respectábel*,
 Mily képtelen, ily hőst megzengeni !
 Tárgy, dictió silány, a nyelve bábel,
 Írója nem tud »szeményíteni« ;
 Magyar dicsőségről nincs benne *nagy szó* . . .
 S nem ily példát adott Virgil, se Tasso.

16.

Így a közönség. Egy-két műbirám
 Akadt ugyan (elismert jó fejek)
 Biztatva, hogy nem hasztalan irám,
 Bármily bolondos úton tévelyeg.
 De annyi »Első Ének« várt reám,
 Annyi kerített óriás »fenek« :
 Hogy, amelyekben semmit nem haladtam,
 Ezt még azok közt is utótra hagytam.

17.

Isten veled, jobb részem arany álma !
 Hí Toldi, Csaba, isten veletek !
 Oly messze a cél, oly magas a pálma !
 Rég törve lelkem, és a test beteg.
 Ily hangulathoz Istókom talál ma
 Előveszem — ha mire mehetek —
 (Kerülve inrázó erőlködést)
 Mint öreg asszony a letett kötést.

18.

Hol is hagyám el? Mindegy ! Régi nóta
 Húsz éve, mondom, egy-kettő hián ;
 Jó nagy kamasszá nőhetett azóta
 S túl járhat Istók óperencián.
 Hosszúra nyúlnék minden élte-volta
 Ugorjuk által ! Jó ötlet ; *bien* :
 Így franciás lesz, meglepő, regényes ;
 Költő segít magán, ha leleményes.

19.

Különben is, amennyi életírat
 É zsenge korról, mind egyforma rajz ;
 A jellem, az lassan, elrejtve virrad,
 Nézőnek összefoly, mint gyermekarc ;
 Így a biograph egyebet sem írhat,
 Míg nem ütöget az ifjúi bajsz :
 Nőtt, nyúlt ; az iskolát szerette, unta ;
 »Jeles« számár volt, vagy zseni *secunda*.

20.

Hip-hop, édes lovam, te vén Pegaz !
 Hozzuk szénánkat egy csapásra rendbe ;
 A mondaként is, úgy-e, szent igaz?
 Egyszer »bekukkant Istók Debrecenbe« ;
 Aligha ott nincs. No ni ! *rittig*, az !
 Ott ül szerényen a »bagoly« terembe,
 (Ez egy fellegvár, egy magas Sion,
 Mellyel dicsekszik a kollégium.)

21.

Halvány, sovány alakját hosszú *tóga*
 — Mint gyászlobogó a nyelvét — fedi ;
 Nem látszik, hogy nagyon jól menne dolga,
 Étvágya is több, mint betöltheti ; —
 Hagyján az éhség! a test földi szolgálta
 Lelkét dicsőség vágya kergeti,
 S mindig valami olyanért sovárog,
 Mit nem tanítanak a tudós tanárok.

22.

Nem, mintha geniális hetykesége
 Böcsmérlené a tisztos tudományt
 Sőt a tudásnak vonzaná is *vége*
 Akármi szakban, s mindben egyaránt ;
 Ismerni ő mindent hő vággyal ége,
 A Zend-Avesztát úgy, mint a Koránt
 De azt az iszonyú »kásahegyet«
 Keresztül enni, míg tud csak *egyét!*

23.

Oh, hányszor elmereng a tiszta mennybe,
 Hol a tejút és többi napkörök
 Egy-egy láncszem tovább, a végtelenbe,
 Hol milliárd nap és bolygó görög ;
 A Sirius-hossz, ily távovall szembe,
 Már semmi, hát még ez a földi rög !...
 De iskolában rettenté a sok
 A + b, nagy $\sqrt{\quad}$, a dúlt ∞ -asok.

24.

Zsúfolva is van termök : ő tanára
 Alig százötvenedrész gondja volt ;
 A tábláig sem ért el szemsugára,
 A legszebb képlet rajta — szürke folt ;
 »Folytassa Istók !« »X, emelve á-ra« .
 Szegény myopsunk csak ötölt-hatolt ; —
 S ha csillagásztak, ő nézvén a csöbe
 Sípkat akasztott más lurkó elébe.

25.

Szerette volna ő ismerni, oh nagy
 Természet, alkotó kezéd művét!
 Keresve, hol szűzen található vagy,
 Erdők virágát és a bérc kövét ;
 De a padokban (ah, szánni való agy!)
 »Magolni« kelle kő, virág *nevét* ;
 S ha kézről-kézre járt valami ásvány :
*Brügó** darabbá vált körútazásán.

26.

Isten, világ, ember : a tiszta ész
 Nyitját ezekhez vágya feltalálni
 De, ami pár évezred óta *kész*,
 Belátta, hogy *neki* kell megcsinálni.
 Mind »térj-meg-utca« ez, bármerre mész ;
 Így kedve nem sok volt philosophálni ; —
 Egy ismeretkez mégis eljutott :
 »Hogy semmit nem tud, annyit jól tudott.«

27.

Nem volt erős fej : kategóriák
 Szerint sehogysem járt bolond esze ;
 A logikában nincs gyöngébb diák,
Majör- s *minorban* ő nyakig vesze,
 Vagy az *okot* nem lelte, vagy *fiát* ;
 Kivéve, mint pók, ha mit *érezte* :
 Mert (amin elbámulna Kant, Spinoza)
 Észtszerűbb volt verse, mint a próza.

* Kollegiumi barna kenyér. — A. J.

28.

(Tudnillik azt is irt ő; hogyne? *stultis, Pictoribus* . . . s mi még a harmadik?) —
 Történelemből ha micskét tanult is,
 Meg elfelejté a vizsgálatig ;
 Mert a fonál, ha oly hosszúra nyult is,
 Nem az volt, mi szellemnek mondatik ;
 De a föld minden évszáma s királya,
 Meg a tanító körmönfont írálja.

29.

Classicusokhoz épen szíve vonta
 Kedvence volt Horác, Virgil, Homér ;
 De szót hüvelyből nem örömet bonta,
 Virágot nem tiport el a gyomér'
 Ő az *egésznek* bátran nékironta,
 Kileste, hol foly az a finom ér,
 Melyen halad cselekvés, érzet, eszme —
 Habár egy *szócska* néhol kárba veszne.

30.

Egy szóval ami tesz egy jó diákot,
 Abból kevésre ment Istók szegény ;
 Az érdemlépcsőn nem magasra hágott,
 Se' a tanuló hosszas évekén ;
 A pálya fele-útján félre vágott,
 Nem, mint amolyan kirugó legény
 De csüggeszté e taposó malom
 Egyhangusága és az únalom.

31.

Tanúlni ugyan annyit a »tanárnak«
 Iparkodott ő, »a becsületért«,
 Hogy nem nevezték publice számárnak,
 S elfújta hangosan, amit nem ért ;
 Jobb »calculusa« is alig egy párnak
 Lőn, mire az esztendő véget ért ;
 Azonban őt ez mind nem boldogítja,
 Sőt, hogy időt lop, azt érzé, gyanítja.

32.

A pálya végén hosszú reverenda
 Intett felé, vagy olyan kutyabőr,
 Minőt nem rejteget az ős gerenda
 Pap is lehetne, ügyvéd, ingenieur ;
 Bajtársit e pálmák varázsa vonta,
 Lett is valami, valamennyiből,
 Ki mind az iskolát végig taposta,
Lesz az. (Ha más nem, egy falusi »kosta.«)

33.

De ő a »lenni vagy nem lenni« célt
 Nem így fogá föl : »enni vagy nem enni« ;
 »Kenyérrel« ő csak napról-napra élt,
 Tíz-húsz év múlva *ma* szüksége semmi ;
 Annak fejébe nem túrt és remélt :
 Hol fogja egykoron magát »letenni«
 Mint doctor, prókátor, ludi-magister,
 Vagy más ilyen *tor-ter* nevű philister.

34.

Látszik, bolond volt. Ami szünidőre
 A megszabott órák s napok során,
 Önvád nekül szert tehetett, a dőre!
 Azzal henyélt el későn-korán,
 Hogy *olvasott* borúra és derűre,
 Mohón, systéma nélkül, szaporán,
 Mintha, mit a világ nyomdái nyomnak,
 Fejébe kéne félni mind, a lomnak.

35.

Legjobban a versköltőket szerette,
 Ünnepe volt, ha effélet kapott :
 De szükségből a prózát is meg-ette
 Új s régi könyvet, pamphlét, hirlapot ;
 A »Juhtenyésztést« egyformán bevette,
 Meg a vitázó dogmás vén papot ;
 A bibliát rég tudta volt merőben,
 S mind, amit nyomtanak »ez esztendőben«.

36.

Vágyának az sem épen akadályá,
 Ha könyve néma, nyelve idegen :
 Előbb egy-két szó értelmét kivájja,
 Tünődve mint hieroglypheken,
 Míg a mondatnak is nyitját találja ; —
 Így ássa, mint szú, a laprétegen
 Magát keresztül ; — s ha kezére jön,
 Nyelvtant is olvas, meg szótárt — *külön*.

37.

Csodálatos fő ; hova fér e zagyva,
 Émészthetetlen *brutto* töltelék?
 Jut-é fiókja mind ennek az agyba' ?
 Vagy, mint edény ha színig megtelék,
 A többi átfoly még nyomot se' hagyva? —
 Elfolyt biz' abból, gondolom, elég :
 Sőt, ami része benmaradt nehánynak,
 Nevezni azt se' merném tudományak.

38.

Tény az, hogy Istók, minden olvasása
 Dacára, *tudni* többet nem tudott ;
 Nincs tárgy, miből, az iskolák szokása
 Szerint, kiállná a vizsgálatot ;
 De általában véve, egyremásra,
 Elméje mégis nyilt, gyarapodott :
 Mint testi étünk nagy részben lemállik,
 S mi benmaradt, az *más anyagra* válik.

39.

»Elég ! elég !« kiált az olvasó,
 »Mit érdekel s kit, e könyvek molya ?
 Az ilyenektől könyvtár, folyosó
 Hemzseg, kiállhatlan egész faja ;
 Mozgó halálfej, létrataposó
 Gép, a betű lelketlen szípolya ;
 Képzelve alacsony, kedélye száraz,
 Érzése nincsen, vagy rideg, sivár az.«

40.

De jó bolondunk (ebben is bolond)
 Mélyen tudott érezni s melegen,
 Szeretni embert — és szeretni hont,
 Melyből pedig, az étető egen
 Kívül, sajátjának semmit se' mond,
 Legtöbbször azt is nézi üvegen :
 Mert őfelőle már az volt megírva,
 Hogy, míg csak él, bámuljon a papírra.

41.

Azonban olykor, ha gyér alkalom
 Kirántá mégis holt falak mögül ;
 Vagy mert hiányzott a csend, nyugalom,
 Hogy olvasson tovább, szünet nekül ;
 Vagy e holtig viselt *ciliciom* —
 A kötelességnek ha menekül
 Szúrásítól, kissé hogy szertenézhet,
 Szent templomodban, oh dicső Természet,

42.

A boltozatra föl, mely tiszta kéken,
 Éjből, sugárból szöve, domborul ;
 A zöld mezőn el, a rengő vidéken,
 Mely délibábot öltve fátyolul,
 Egy rész alul leng, más fölül, az égen,
 Mely, mint ezüst tó, közzéjük szorul ;
 Ha szétekint — — aligha lát sokat
 Szegény myopsunk, bárhogy pislogat.

43.

De jut, s halálig jutni fog eszébe
 Egy földi elvesztett paradicsom :
 Az élet első tiz-tizenhat éve,
 Midőn látása még nem vala rom ;
 Honnan — »tudásnak a gyümölcsit« éve,
 (Apró betűket) s éve nagy-mohon —
 Kíúzta a fény kardos angyala
 S a kéj, mit a látás nyújt, elhala.

44.

S az nem csekélység. — Oh, ha negyven évem
 (Vagy közel annyi) nem lett volna vak !
 Ha mint egy fényrajz tárult vón' elébem
 Természet, ég, föld, hegy, mező, patak ;
 A távol a kicsiny' körrajza *épen*,
 A lég, — az égnek *folytatása* csak —
 Mint mikor elnéztem a kicsi pontot
 Röptében a gólyát : egy szem porondót !

45.

Ha fűben apró — s végtelen világok
 Titkát az ürben, leshetem vala ;
 Ha népes körbe én *a tudva* hágok,
 Hogy nem csalékony e szem sugara ;
 Ha szenvedélyek s millió hívságok
 Tükrét az arcon, s szívet általa,
 É negyven év alatt híven figyelve,
 Tapasztalással hímesebb ez elme

46.

Talán poéta lettem vón' — különb.
 De sorsa üldi a szegény vakot ;
 Kinek szemében a látlencse gömb :
 Bár nem vadászhat, mindig lő (bakot).
 Kitérül a legszebb festői tömb :
Zwickert hamar ! *guckert* ! szemablakot ! . . .
 Ah, már hiába ! ő meg nem ragadja —
 Tovább röppent a *költő pillanatja*.

47.

Szerette Istók a természetet
 Éhomra is ; — ha egy szünnapra szert tön,
 Ebédre vackort és kökényt szedett
 S egész nap elcsatangolt a Nagy-erdőn ;
 Olvasni fűbe ha telepedett,
 Nem olvasott, — csak egy mohlepte cser-tőn
 A mikrokosmost, sürge hangyabolyt
 Órákig nézte, amint föl- s lefolyt.

48.

Vagy elbocsátá lelkét ringatódzni
 Szellő fuvalmán, bólító galyon,
 Felhők futásával versent hajózni,
 Hanyatt terülve egy partoldalón, —
 Engedte önmagából kilopódzni
 Hang, szín, sugár lett; tér és mozgalom,
 Ó a természet, a nagy és örök —
 Mi ott henyél, csak hitvány földi rög.

49.

Télen is olykor — a fél öl fa végett,
 Mely nyolc diákra egy »házban« kijár —
 Meglátogatta az erdős vidéket
 Gyér köpönyegben (hét galléra bár),
 Metsző hidegtől keze, arca égett,
 S mikép a cet fuvallta vízsugár
 Úgy tornyosult fagyos lehellete
 Amint a kristály hóban törtete.

50.

De a »vágásban«, hol tágas karám
 Fogadja nagy fatörzsekből leverve,
 Ott máglyatűznél jó világ van ám !
 S felejtí a fázást, mellé heverve ;
 Pirít, szalonnáz ; míg künt szaporán
 Felelget, a nyers visszhanggal perelve,
 Száz fejsze, — közbe meg, amint ledől, ha !
 Ropogva ágyúz a fagyvette tölgyfa.

51.

Estére megtér ; s hall vigalmi neszt :
 Laktársi egy bitang pallót oroztak,
 Ennek hasábja fűti a lemezt
 Vörösre, — ők danolnak és boroznak ;
 A karcos vinkó, mit fanyar gerezd
 Kínjába szűlt, alig válik be *rossznak* ;
 De a dal ömlík fájos-édesen :
 »Je-her a-hab-lakomra, kedvesem !«

52.

Istók nem egyszer maga is kiróg,
 Lelkérül a pedantságot lehántja
 Mikor »tanyáznak« a vidám fiúk,
 Most is belévág átható discántja.
 De majd kijózanúl, és koszorúk
 Távol kecsegtető sejtelve bántja :
 Sovárg egy *cél nélküli* cél felé,
 Amelynek utját-módját nem lelé.

53.

Majd alabástrom sótartó-darabból
 Egy rossz bicsakkal vés szobor fejet,
 Ferenczy híre pislog néki abból,
 S *Vitéz* fanyar mellképe ránevet ;
 Fogalma sincs, hogy mintázná agyagból,
 Sosem látott még szobrász műhelyet,
 (Mert akkor Debrecen szobrászata
 »Vászon«-pipán túl még nem baktata).

54.

Majd apró válu-festék és ecset
 (Mihez a macska szőrit megrabolta)
 Kerül napfényre ; — rajzol keveset,
 Gyönyörrel úzi gyermeksége olta.
 Arc, ló, virág, tájkép, torony, mecset . . .
 S mindezt csak úgy *találta*, nem tanulta ;
 Szép is volt rendesen az *ideál* :
 De tőle a mű — száz mérföldre áll.

55.

Ezekben ő a *mester* névre várt.
 Zenét már csak *diletians* módra üzte ;
 Elpöngeté a zongorát, gitárt,
 A hangjegyet lassacskán elbetűzte,
 Hallása jó volt és ütemre járt,
 Lelkében a hangot jól összefűzte,
 Még *componált* is (megbocsásson e szó)
 De nem készült — cigánynak *ex professo*.

56.

Hanem billentsük a mesét odább. —
 Istók elúnta, mondok, Debrecent,
 Lévéen fejében csodásnál csodább
 Ábrándozásból jókora procent.
 Mint elmosódó, játszi délibáb :
 A képzelet mindég előtte ment,
 Csalván az útról nyom nélküli tájra,
 Sivar pusztákba, zombikos lapályra.

57.

Történt, hogy ekkortájban egynehány
 Kortársa, némi bűnös »alkalomból«
 (Már nem tudom, bor volt-e vagy leány)
 Megugrott a tisztos kollégyiomból
 S mivel Dunában ott nagy a hiány ;
 Meg, ifju ember nem is arra gondol,
 Sejtven a bakkancsot mégis nehéznek :
 Ég-föld dacára — felcsapott színésznek.

58.

Istók előtt most nyílt meg a világ
 Hisz ez dicső, mindég szerette pálya !
 Ő nála jobb színházjáró diák
 Úgy sincs — ha Cerberus utját nem állja ;
 De a bent hangicsáló Délilák
 Szavát *kivül* is bájosnak találja ;
 S ha pénze nincs s az őr-eb rámorog :
 Künt óraszámra is elkuncsorog.

59.

Különben is, mit olvasó dühében
 Nyomatva egyszer-másszor megkapott,
 Mind olvasá — nem, *eljátszotta* épen,
 Úgy képzeletben, a szindarabot ;
 Hős volt, király, nő, agg, váltott személyben,
 És mindenikre más jelmezt szabott ;
 Rossz volt darabja, fércmű, slendrián :
 De hát törődik *gyermek*, ló hián?

60.

Ez naptól fogva vesszőparipája
 Csak a színészet : mind szaval, danol,
 A hősi állást tűkörben csinálja,
 Ha ily butorhoz férhet valahol ;
 Büdös neki »Pallás« vén laktanyája,*
 De a színháznál örömet napol,
 Melyet Harmincados köz vagy sikátor
 Rejtett zugában ápolt N. szenátor.

61.

Próbára ez s ez »úr« — »tens« vagy »kisasszony«
 Ott leste szüntelen ha megy, ha jó,
 Volt gondja hogy semmit el ne mulasszon
 A hódolatból, mint hú tisztelő ;
 Hogy' fénylenek, suhognak a terasszon !
 Mily arszlán, aki már előkelő !
 De a volt társit is, ámbár kopottak,
 Bámulja szinte már, hogy bejutottak.

62.

De nem mint olyatén »rugott« deák
 Akart ő szökni Thálja templomába ;
 Őt vonja ihlet, vérmes ideák,
 S van bizodalma *testimoniumába* ;
 Elébb is *ezt* kivenni fut tehát
 (Baráti, hogy bolond, inték hiába)
 Aztán aláíratni ; — sok tanár
 Fejet csóvál rá, és azt mondja kár !

63.

Egy ősz tanára, egy agg Simeon,
 Kinek nem fért a híre Debrecenben,
 Sőt már nevének keskeny volt e hon
 (Kibőgte a deák ezt is különben)
 Föllelkesült a lelkes ifion,
 Szavalni fogta, énekelni . . . minden . . .
 Említe *Shakespeare* »hallatlan« nevet :
 Megáldá, s írt ajánló levelet.

* Debrecent is láthadd szép oskolájával,
 Hol lakik a *Pallás*, gyászos táborával. *Hármas Kistűhöz*.

64.

Ily készüléttel Istók a *direktor*
 Szent ajtaján kopogtat és belép,
 Nem oly merészen, mint valami Hektor,
 Künn fészkelődött jó soká elébb.
 »Azért jön — úgymond — hogy szeretne *aktor*...«
 S kibontá nagy bizonyság-levét.
 Belétekint az, csak vállán keresztül,
 Pedig virít ám a sok *eminens*-tül.

65.

»Tud-é táncolni — kérdé — vagy dalolni?«
 Ráhagyta Istók a dalt, hogy igen,
 S a tánc helyett majd fog *Kontból** szavalni;
 »Épen, magának!...« szólt az hidegen.
 »Hát *garderobja*? frakk s efféle holmi?...«
 Egy *tóga* volt a falba vert szegen
 Azt elcserélte egy diák barátja,
 S helyette most van, ím, tisztos kabátja.

66.

Igazgató úr végignéze rajta,
 S nem mondta bár, minő a »láttelelet«
 Érezte a fiú, nagyot sohajta
 S átnyújtá az ajánló-levelet.
 Mosolyra görbült a direktor ajka,
 Mert az aláírt név köztisztelet-
 Tárgy a vidéken, s monda: »Így... no... tán.«
 Jőjjön gyűlés — azaz hogy délután.

67.

Jött hát, szegény — vagy inkább el se' ment,
 Künn várta míg foly a halál-ítélet —
 Szabott időben aztán megjelent
 S megtudta, hogy fölösleg bár, színész lett.
 Az este kissé már szétnéze bent;
 Nem oly szép, sejti, mint kívül, ez élet:
 Erdő, terem, *kulisszák*, *kortinák*
 Mind léc, papír, vászon, kötél, — fonák.

* *A bújdosók*, Vörösmartytól. — *A. J.*

68.

Szerepje is volt már, a szín megett :
 Majd vas-lemezt ráz és dörögve-morgó
 Zajjal rendíti, mint Zevsz, az eget,
 — Míg gyantaporral a színlap-kihordó
 Kulisszamécsvillámot ereget ; —
 Majd mint *tüzér* áll, a kezébe' furkó,
 S *inspiciens* úr hogyha jelt adott :
 Döngeti hátul, bum ! bum ! a padot.

69.

Már másnap a színpadra kelle menni,
 Ez egyszer a nehéz, nem a szerep !
 Mi az, fényes ruhában megjelenni
 És ott szavalni mint a szélkerep?
 De *változáskor* a széket betenni,
 Ödöngni fel s alá, mint vak-veréb,
 Hol már a puszta *bennlét* megaláz :
 Ez ám a csúfos, kínos lámpaláz !

70.

Volt olyan este, *szóhoz* is jutott,
 Több volt ugyan a »schlagwort«, mint a szó :
 »Érttem !« — »Befogtak.« — »Tessék : a botot . . .«
 Ebből bizony nem alkot *Garcilasso*.
 Szerencse, hogy segíteni jól tudott
 Melodramában, és mint *primo basso*
 Kótából a szót pontosan nyelé :
 »Oh ! (mint) *so-(vár-)gok* (fény-) *la-* (kod) *fe-(lé.)*«

71.

Azonban egyszer köpcösebb mondóka
 Jutott részére, több mint fél lapon :
 Egy *német herceggel* gyúlt meg a dolga,
 Nagy hódítóval ott a színpadon,
 Kinek Damokles-kardja győzve lóga
 Egész város fölött e gyász napon,
 Melyet tövébül most kivágni készül
 S leölni aggot, nőt, babát vitézül.

72.

E fenevadhoz polgártársi épen
 Istókot deputálák esdeni :
 Hogy nézzen istent, s az ártatlan népen
 Ne álljon bosszut, mint fogát feni.
 Felöltözik hát bő kantusba szépen,
 Szenes dugóval ráncossá keni
 Ábrázatát s tesz nagy fehér szakállat,
 Ha *vén* korát megszáná e vadállat.

73.

S lábához esve, mond : »Kegyelmes herceg !«
 S'attöbbi ; — mondja szívből, melegen ;
 Előtte nincs más, mint a szörnyü percek :
 Az égő város, rabló idegen ;
 Könny felbuzog, kebel gyorsítva perceg
 Halomra ölt anyákon, gyermekén ! . . .
 Úgy hogy kendőt emel sok gyenge szülő,
 És tapsba tör ki fenn a kakasülő.

74.

Másnap korán hivatja a *régisseur*
 »Jól van, barátom ; *tudta* szerepét,
 De mondja fel csak, kezdje újra, többször —
 No lássa, hogy az accentusba vét ;
 »Ke-gyelmes herceg !« így ; halkán először,
 Ott hangsulyozza *gyel*, a közepét.
 »Ke-gyelmes« érti hát már . . . ? nem »ke-gyelmes.« —
 Maga nem kap *rollét*, ha nem figyelmes.«

75.

Nem is kapott szegény, vagy mind olyat,
 Minőt idéztem (*lásd : nro 70*) ;
 Környékezé is már a gondolat,
 Hogy színpadon ő hasznavehetetlen ;
 Azonban hol a *díszítő* alatt
 Segítve, hol csoportos jelenetben,
 (Mínthogy hé-lelke nincs hová legyen)
 Pályáján nem halad, de hát — megyen.

76.

Egy reggel — épen a bolondok napja,
 Az *ő* névnapja, april elseje
 Volt, hogy fülét a hír oldalba csapja,
 Hogy *társaság* nincs, már csak hült helye,
 Már útra is kelt egynehány darabja. —
 No, mit tegyen most *ő*, szegény feje?
 Mondják : egy vándor színész verbuál
 A hulladékból, — *ő* bizony beáll.

77.

S fut a *civishez*, melynél a direktor
 Megszállva volt, nem is kap kosarat ;
 De ott áll két szekér rakodva, s hatkor
 Indúlni fog : »ha itt nem lesz, marad.«
 Igéri Istók, hogy pontban berukkol,
 Csak még az ágyért, ládáért szalad ;
 «Mi—it? magának ágy, podgyász, barátom?
 Köszönje meg, ha *úgy* jön, amint *látom*.«

78.

Mit volt csinálni? Hősünk holmiját
 »Míg érte nem küld« a gazdára bízza,
 S hogy el ne vétse a kompániát,
 Nyargal megint lélekszakadva vissza ;
 Direktor úr épen *indúlj*-t kiált,
 Csak még előbb kancsó sörét kiissza
 Aztán az ostor, piff, paff ! (a nyele)
 »Arany fővennyel ékes« Nyír fele !

79.

Oh, szép utazni még *most* is : robog
 A gőzös, mint egy elsütött rakéta ;
 Lány pamlagon időt, tért meglopok,
 Bécs, Páris, London egy alkalmi séta ;
 Gunyasztok, füstölök, az oszlopot
 Számlálom amin fut villám-staféta ;
 Van társaság (egyet sem ismerék) :
 Plaid, táská, bunda, ordító gyerek.

80.

De szebb volt akkor, fiatal koromban,
 Hej, akkor volt még útagatni jó !
 Az ember messzi sem ment egy huzamban,
 És mégis, mennyi *com- s emotio* !
 »Kifogni« mindég, ahány alkalom van,
 Szekéren hálni, vagy a »nagy-ivó«
 Tölgy-asztalán ; . . . örült az ember szíve :
 Mily útagást tón, — bár csak *intensive*.

81.

Istók az útagat élvezé örömmel,
 Mint a kalitból menekült madár ;
 A bámulást nem győzte volna szemmel
 Midőn kitágult a sík láthatár ;
 Kocsis mellett, övé a legkülönb hely,
 (Mert a szekér csak ernyős, nem batár ;)
 Nyílt a kilátás — benn, kulissza, ponyva-
 Trónjárul mit se' lát a primadonna.

82.

Könnyü podgyással útagat, de keble,
 Úgy érzi, könnyebb mint málhája is ;
 Aggódní a jövendőn semmi kedve,
 Búsuljon a ló ! (lám fogadja is.)
Ott játszik ő, falun ! . . . ott megrekedve
 Nincs a talentum, — s ha meg volna is
 Nem adna — hol regény vár rá, kaland —
 Száz bizonyosért egy bizonytalant.

83.

»Gyihé ! . . .« de Sámson és Acsád homokja
 Az ifju vágynak, hajh, szárnyát szegi ;
 A társaságnak minden férfi-tagja
 Tehát gyalog száll, könnyebb *így* neki ;
 S vígan — kezökben kard vagy színi kopja —
 Mennek Thalia bátor gyermeki,
 Kalandra készen, — ez sisak-tarét
 Tett, annak a fején lovag-barét.

84.

De a kaland — egy Fra Diavolo
 Vagy Sobri — úgy látszék, el fog maradni,
 Csak a falukban szétcsatangoló
 Ébek zsvajját késztek felriadni ;
 Így ment falun, mezőn át, danoló
 Csapatjok, míg öreg delet mutatni
 Kezdett az árnyék ; így *ebéd* után,
 Melyhez egyéb se' volt — idő csupán.

85.

Volt egy tarisznya, a direktor úré
 S azé, kit illet primadonna-kegy :
 De másnak a szájába, — hogyha *júré*
 Részt nem vehetsz — bámulni mégse' megy
 A csárda hölgye meg haluskát gyúr-é,
 Ha réz garasból sincs zsebedben egy?
 A csárda hűsén hát nagyot deleltek,
 S újabb erővel ismét útra keltek.

86.

Így eljutának a kis tiszaháti
 Városba, mely kíván komédiát,
 Hol a színészetnek nemes baráti
 Böven tenyésznek, a csizmadiák ;
 S emeltek csarnokot, melyben a táti
 Nappal csizmát árúl, este DIÁT-
 ROM tartatik, mint akkoron nevezték
Utíle a nap, *dulcis*-ok az esték.

87.

Legott, amennyi deszka száradóban
 Ács-, asztalosnál fel lőn hajtható,
 Elkunyorálták, melyekért, adóban,
 Szabadjegyet küld az igazgató ;
 Mind neki gyűrközik, s másnap valóban,
 A színpad áll, függöny *felvonható*,
 Minek titkát, a díszítő teremben,
 Kileste Istók-mester Debrecenben.

88.

Ő általában hasznossá tevő
 Magát a fúró és festék körül :
 Az a paraszt-ház függöny már övé,
 Az »erdőt« is kifoldá emberül,
 A »kortinát« ő varrta együvé
 Négy-öt darabból, s most a szív örül
 A rája festett három Gráciának,
 Kik táncot oly szűz negligésébe járnak.

89.

Nosza, *megírni*, és kihordani
 A színlapot nagy harcban a kutyákkal ;
 Aztán sietve próbát tartani,
 Butort felkölcsonözni napvilággal,
 Öntetni mécesest, — majd felgyújtani —
 Jött a közönség, ámuló pofákkal
 De a kifestett pénztárnok panassza
 Egyre susog, hogy mégse' gyűl a kassza.

90.

Mert a padokban, kimutatható :
 Az ott a »hivatalos engedély«
 Egész családdal ; *ott* szállásadó
 Gazdáik, a céh, az ingyen-fedél ;
 Az ott a *mécses* ; *ott* az alkotó
 Léc, deszka, vas-szeg, fúró és kötél ;
 A többi is majd mind csak *requisitum* :
 Szék, pamlag, asztal, — satt. *in infinitum*.

91.

Nem csoda hát, mire lejárt a hónap,
 — Bár a direktor jó »gázsit« szabott : —
 Egy szörnyeteg (hívják *proportiónak*)
 Régen benyelte azt a hónapot ;
 Úgy hogy szerencsés aki, kóstolónak,
Igért forintból krajcárt is kapott ;
 Díj száz forint : »aránylag« *őt* telik :
 Nem csuda, hogy adós lett mind, fülig.

92.

Istók barátunk is, jó *huszonöt*
 Pengő forintját úgy se' látta, mint én,
 Hanem bizony, míg eszméletre jött,
 Magát ő is »zálogba ette« szintén ;
 Azontul közebéd elől szökött,
 Csavargni a hegyen, s a lanka mentén,
 Ott áfonyával élt, böngészve, szedve
 Egy oldalon ő, másfelül a medve.

93.

De még az ábránd, a varázs igézet
 Mind' bírta, bírta, s ő túrt és remélt ;
 Csak az bántá, hogy a *látott* művészet
 Nem *isteni* (kenyérrel bár nem élt) ;
 S hogy a darabból sose tud *egészet*,
 Csak épen a nyakába varrt személyt,
 Mert »a darab« féltett, becses portéka
 Hét zárral őrzi a »bibliothéka«.

94.

»Próbát« ugyan tartottak hébe-hóba
 Próbálok erről képet festeni.
 Hát, összegyűltek a »nagy« fogadóba,
 (Lévén a színház csizmával tei) ;
 Ott kiki várta, míg a *péce-szóba*
 Beléakadhat, és nyitját leli
Hol már *övé* az egyhangú szerep,
 Mit a sugó hadar, mint szélkerep.

95.

Azazhogy *várta* Istók és néhány
 Ujonc barátja ; mert a többi »úr«
 Ki már kolompos, fő-fő veterán,
 Az, bár felejthet, többé nem tanul ;
 Ők adomáznak serkancsó s dohány
 Mellett, s fecseg mind, szakadatlanúl,
 Vagy kergeti egymásnak a pagátját —
 Míg a sugó megdöfi a kabátját.

96.

Szerephez — ahhoz ő itt sem jutott,
 Nem, mintha nem lett volna a darabban,
 Hanem, mivel négy-öt megalkudott
 A legjavára (szépen, vagy haragban);
 S a többi jellem mind *vesszőt* futott,
 Nagy *virgulákat* irt pennájok abban;
Meg- vagy *kihúzták*, vagy egymásba toldák
 Papot leányba, és uracsba szolgát,

97.

Hogy nem maradt más, mint a leg-kocsánya,
 Mit valakinek épen *tenni* kell
 »Jő« »távozik« »nevet« »kardját kirántja« —
 Hozzá csak egy szó, mely *kérd* vagy *felel*.
 Istóknak ebből állott tudománya,
 Restellte is már, amit ott mivel
 De, mondom, a bűbáj még egyre húzta,
 Még színpadon cipőjét el se nyúzta.*

98.

Máskép, a társaság morálja ellen
 Istók panaszra nem talált okot,
 Maradt ő, ami volt, szűz tiszta jellem;
 Ittak, ha volt mit (más is úgy szokott)
 De külsőkép megvolt a társas illem;
 Mert azt, ha *Q*-né *X* úrral lakott,
 Csupán szükség okozta, semmi más:
 Így, összetéve, olcsóbb a *menázs*.

99.

Még akkor is, midőn Klárcsi kisasszony —
 Hanem, ki volt ő? lássuk azt elébb.
 Nem épen oly rút, hogy visszariasszon,
Kifestve pláne tetszik, ha belép.
Írást ugyan nehéz hogy baggadozzon,
 De máskép helyt áll, mint *soubrette* (cseléd)
 (Hiszen folytatja csak;) — még akkor is
 Hogy Klárcsi, mondom, (azelőtt Boris)

* Közmondás, hogy aki színpadon egy pár cipőt elnyő, az aztán végképp ott marad. — *A. J.*

100.

Őtöle vett leckét magános órán,
 (Istók előtte mondá szerepét,
 Az meg követte, egykissé az orrán
 Keresztül ejtve az *m*-et, s a *b*-t ;
 Nagy munka is volt feltörni a jó lány
 Elméje már rég nem művelt gyöpét ;)
 Őszinte volt vesződség, áldozat
 Istók, a jámbor, nem gondolt rosztat.

101.

Játék után egy este, vacsora
 Helyett, Bolondunk a szín ágasát
 Künn támogatta, minthogy még kora
 Volt a lefekvés, — andalgott tehát,
 Ragadván képzelet hosszú sora
 (Kivált hogy meg sem terhelé hasát)
 Midőn jól hátba vágja Klárcsi *mondur*-
 Csomagja : »Kísérjen haza, Bolond úr !«

102.

Átvette a nagykendős csomagot
 Istók szerényen, Klárcsi meg nevetve
 Karjára ölté a hű lovagot,
 S ballagtak együtt, csöppet sem sietve ;
 Istók a holdat nézte, csillagot,
 S szavalt *Iréneből* nagy-lelkessedve ;
 Míg Klárcsi a sóskiflit tördelé,
 Mít a zsebébe nappal gyúrt belé.

103.

Elérve a kisajtót nagy-sokára,
 Hol Klárcsi hajadon-szállása volt,
 (Két szárny egymás felett, ki az utcára,
 Léven sajátkép az só-mérni bolt ;
 Nappal közös, hol öt-hat garas-ára
 Sót mér az »asszony« ; estve ott hajolt
 Szép Klárcsi a magános nyugalomra,
 S jól rejté az ablak-nélküli kamra),

104.

»Jöjön be hát« sugá a declamáló
 Istóknak a lány, húzván a kezét,
 Ki rögtön észrevette, hogy a váló
 Perc itt van, már sok is volt a beszéd ;
 »Késő van, instálom« mondá, találó
 Mentésre kunkorítván az eszét ;
 Azzal köszönt, ment. S hallá, hogy mögötte
 Becsapta az ajtót Klárcsi, nem betette.

105.

A színpadon, hol rendszeren tanyázott,
 Lámpákba' gyertyafarkat kerese ;
 Rossz garderobból éjjeli matrácot
 Terít a földre (ez már nem mese)
 Elővevé az ócska zseb-Horácot,
 S álomba szenderítő kedvese
 Oly szépen mondja »Nox erat et coelo«
 — S hamisan — »fulgebat luna sereno.«*

106.

Mit álmodék, mit nem? . . . másnapra kelve
 Utcán bevárta director urat,
 S határozottan, bár rebegve nyelve,
 Kimondá, hogy tovább ő nem marad.
 Megérlelé kiábrándult szerelme,
 Mit eltökélni nem birt hamarabb ;
 És, kérem, itt ez nem jellemhiba
 Ő csak *bolond* volt — de nem *ostoba*.

107.

Oly korba' volt, midőn az ifju ember
 Az első nőszemélyhez, kit talál,
 Hajlik zománcos, tiszta érzélemmel,
 Előtte az tündérkép, ideál ;
 Még jó, ha hozzá közelíteni sem mer,
 Úgy, bár »kegyetlen«, szent fénykörbe' áll
 Ellenben Istók az olcsó kegyet
 Megútálá — mint borban a legyet.

* Éj vala és a hold ragyogott felhőtelen égen. — A. J

108.

Aztán hová megy? kérdé a director.
 Harminc mérföldre, most mindjárt, gyalog ;
 Lesz tán belőle írnok, vagy preceptor —
 Kijózanult : többé nem andalog.
 »Biz a, barátom« — szólta megszánya ekkor
 Igazgató úr — »nem csekély dolog«.
 És útra egy fehér huszast adott ;
 Ő ment — az erdőn tört vándorbotot.

109.

Hét napra elvergődött a parányi
 Helységbe, hol lefolyt gyermekkora,
 Melynek lapályos, erdős ingoványi
 Közt megvonúl a kunyhók gyér sora ;
 Nincs tornya, csak — hol fiai, leányi
 Tanúlnak — templom a rossz iskola,
 Előtte fábul egy rozzant harangláb,
 Melyről becsengi egy mozsár a lankát.

110.

Ott most gyűlés van, az egy ablaku
 Teremben, mert nem t'om miféle csint tett
 A mester, a *peregrinus Paku*,
 Ivott bizonynal, szám nélküli pintet ;
 Most a kurátor a kemény nyakú
 Presbitereket összehívta mindet,
 És »kicsapás« foly a ház szőnyegén —
 Künn hallgatódzott a mester, szegény.

111.

Különben ez nem újság évrül-évre
 Barangol ő, míg állomás akad,
 (Így tőn szert a peregrinusi névre)
 S egy állomáson nem tanyáz sokat
 Pár hét az ő leghosszabbik tan-éve,
 Aztán a kostákhöz* belátogat
 És rajtok él, amíg ki nem lökik ; —
 Hol el nem csapják, onnan megszökik.

* Falusi rector, azaz tanító és kántor gúnyneve.

112.

Künn hallgatá hát, míg foly a vita,
 Orrát tekervén a sokféle bűz,
 S midőn megérté, hogy nem *lévita**
 (Konyhán az erdőháti Veszta-tűz)
 Egy üszköt a fedélre lódita,
 S az ablakon, melynek redőnye fűz-
 Galy (hón'alatt egy zsebkendő ingóság)
 Nagyot kiált be : »ég a templom, oltás !«

113.

Azzal : vesd el magad ! — Rögtön kizúdul
 A gyűlés ; nézi hát való a tett ;
 »Utána ! fogjuk el !« ordítja rúdul,
 De már a szalma lángot is vetett,
 Míg azt eloltják, Paku messze lódul. —
 Hogy mért beszéltem e történetet?
 Azért, hogy Istóknak épen e furcsa
 Véletlenből fejlik további sorsa.

114.

Mert híre futván : megjött »a diák«,
 Egy vélemény lón a mesterre nézve
 »Nem kell bitang, sehonnai !« kiált
 Mindenki, és tódul, hogy lássa, nézze ;
 »Tegyük meg István jó hazánkfiát !«
 Azon vevé magát a jámbor észre,
 Hogy ő vasárnap surrogál papot,
 S köznap tanítja az *a, b ab*-ot.

115.

Mellesleg olt fát, burgonyát kapál,
 Hízalal malackát, csak könyvet nem olvas ;
 Bírakkal a közügyben elpipál,
 Jegyző helyett is ő levén a *tollas* ;
 Ábrándos multja mint törölt lap áll
 Mögötte, nem érdekli semmi ollyas ;
 Búcsúztató verset ha írogat :
 Embernek gyászost, disznónak vigat.

* Pap, mester, kántor egy személyben.

116.

Majd Debrecenből megjött holmija,
 Azaz : néhány könyv és *irott füzet* :
 A többi tárgyat »a világ molya
 Megette« — de raktárdíjt nem fizet.
 Átlapozá még a phantasia
 Első szülöttit, de elébb tüzet
 Gerjeszte borzalmas *auto da fé*-nek,
 S egymás után röpiült belé az ének.

117.

Az első zsenge »Kis Tükör« modorban
 Nyolcéves gyermek dadogása volt ;
 Haladva, Csokonait vette sorban,
 »Légy-pókcsatáról« víg eposzt dalolt ;
 Majd írt »Regét« is, mely az ősi korban
 Egy képzelt várrom odvából huholt
Kovács műasztalos remekbe *szépen*
 »Rakott« riméből is tűzre *tesz épen*.

118.

Jött majd az óda-kor : »Hová ragadtok
 Pieri szűzek?« . . . s méltó szuszt keres
 Elzöngni ottfenn, hol sas-szárnya csattog,
 Minő félisten a vén esperes.
 Virgiliusból is »scandálva« pattog
 Egy hosszú ének, hexameteres, —
 Nem-ismert bűnökről itt egy szatíra,
 Ott egy Priap-vers, mit csak borhoz íra.

119.

Most látszik, a következő darabból,
 Hogy már az újabb nyelvben otthonos,
 Mert *rény* a virtus, *hullám* lett a habból,
 S a dal rövid, elől-hátul csinos :
 Hanem hiába ! oly *eszményit* abból
 Nem tud kinyalni, mint Császár, Kunoss ;
 Mindig marad — ha a fejére áll is —
 Őnála valami vaskos, *realis*.

120.

Még a zsebéből egy kis-rétbe hajtott
Csomót keres ki : címe »K . . . csihoz«,
Átfutja egyenkint a leszakajtott
Lapot, s bedobja égő társihoz ;
Hogy vége lett, mélyen, hosszan sohajtott
Felnézve a menny tűz lámpásihoz
Előbbi ön-jét, úgymond, elfemette —
Csak még a fejfá hiányzik felette.

121.

Igen ! megírja — és ez lesz utolsó —
Elzöngi, versben, életíratát ;
Azzal bezárul a mult, mint koporsó,
Ábrándozásnak mond jóéjtszakát.
De, írva, nem majmolja senki olcsó
Fogásait, vagy a kor divatát,
Csupán a belső ösztönt követi,
S lesz, jó avagy rossz, — de eredeti.

122.

Felejtí, úgymond, mit annakelőtte
Tudott s tanult : nem publikumnak ír ;
Sajátjából — mint pók a maga-szötte
Fonált — eresztí amit tolla bír ;
Tekintély vagy szabály nem lesz előtte,
Csak amit gondol, s az üres papír ;
És ily szavakkal rögtön is belékezd —
De már hosszú ez ének : Múza, végezd.

BOLOND ISTÓK FOLYTATÁSÁNAK TERVE.

Egy 1880. júniusi akadémiai ülésre szóló meghívó hátlapjáról.

HARMADIK ÉNEK.

Bolond Istók látszólag lemondván, alacsony helyzetében, minden hírnév utáni vágyairól, praktikus ember akar lenni ; de hogy mégis nyoma maradjon földi ittlétének, elkezd megírni élete eddigi történetét, mely az I. énekbelitől nagyon különböző.

Mikor eszmélni kezdett, a mama igen szép asszony volt, s úgy hívták hogy *grófné*. Egy nagy kastélyban laktak, melynek pompás kertje volt, de azontúl az egész vidék pusztá, fátlan, alföldi síkság. Apjáról, a grófról, nem hallott semmit, nem is látta; egyszer azonban rebesgetni kezdték a cselédek, hogy a gróf haza jön. Úgy is lett; a gróf és grófné közt heves vita támadt, — minek eredményéül ötet a gróf inasa kocsin kivitte a pusztá közepére, ott az országutra letette s maga visszahajtatott. Ósírva maradt ott egy éjtszaka, nagyon szeretett volna visszamenni a kastélyba, de nem is látta már be, — megindult hát az úton s egy falu végihez ért. »Ni hiszen olyan, mint a kis Pista«, mondá egy asszony a férjének, »ezt az Isten küldi nekünk a kis Pista helyett.« Befogadták, úri ruháit levették róla s parasztosba bújtatták. Pista lett hát ő is, a fogadó apja nevérol pedig *Borond Pista*. A vén orgazda, saját bűneit expialandó, s a legrosszabb emberben is lappangó jobb érzéstől ösztönözve, *papot* akart belőle nevelni; első dolga telhát, hogy iskolába adja, (mert ő nem tanult soha), hol a gyermek igen tanulékonyan bizonyul. Azonban az öreg Pista bácsi pár évre börtönbe kerül, javait a tett károkért elérverezik, az asszony meghal és így Istók öcsénk, kit társai az iskolában *Borond* helyett *Bolond*-nak hívogattak, egyedül marad a világon. Senki nem gondolván vele, s mélyen sértve lelkét a fogadó apján esett szégyen, ott hagyja a falut; megy, megy; hol libapásztor lesz, hol csizmadia-inas akar lenni, de az élet practicumát nem tudja megtanulni, lelkét sérti a függés s valami elérhetetlenre vágy. Utoljára, az *erdőháton*, megakad egy faluban, hol az iskolamester ügyét felfogja, az eleven esztű gyermeket tanítja, majd Debrecenbe juttatja. *Eddig* az Istók önéletrajza.

NEGYEDIK ÉNEK.

Most következik, vagy az ének végén, vagy a IV. kezdetén, a *cigányok stratagémiájának megfejtése*. Tudniillik a cigányok tovább vándoroltak s idő múltával ismét tanyát ütöttek egy falu végén. Kastély volt ott, közel. A kastélyban ez történt. A grófné egyetlen csecsemő fiát a dajka a szénapadlásra vitte, hol, míg ő a kocsisal szeretkezett, a gyermek a lyukhoz mászott, hol a szénát lehányják a tartóba; lebukott és az ott heverő szénavágóba esvén, e rettentő pallos kettévágta a nyakát. Lett hát rémület nagy; a dajka elindult, a hátsó udvar kapuján, hogy világgá fusson. A közel tanyázó cigányok észrevették a nő kétségbeesését és kivájták belőle titkát, begélyt ígérve. Megtudván a bajt, a vajda mindjárt tanácsot ült a ravaszabb cigányokkal, s eredmény az lón, hogy Istókot lopják vissza és jó pénzért adják el a grófi háznak, mintha csak a másik volna. De a dajkától a követelt összeg nem telt; kénytelen volt a grófnénak bevallani a bajt és hogy mikép lehetne, a távol levő gróf előtt eltitkolva, a cigányok váltott gyermekét becsempészni. A grófné, ki érezte bűnös voltát, mert gyermekét egészen a cselédekre bízta, belé egyez, ígér nagy sommát a cigányoknak, ha egy oly korú csecsemőt kerítenek. A cigányok visszalopják Istókot, a holtat titkon eltemetik és Istók (valami aristocrata név alatt) mint grófi sarj nevezedik.

Itt az ének átmege Istók lévita-élete folytatására. Megeret a szomszéd faluban egy árva leányt, tanulatlan, de természetes ésszel és gyöngédséggel felruházott nőt. Már azon a ponton van, hogy elvegye, (csak hogy nincs miből élniök) midőn híre futván Istók állását fölülhaladó eszének és tudományának, meghívást kap nevelésre egy szomszéd grófi kastélyba. A grófné, (egykori anyja) miután férjével végkép is szakított (el nem válhatott), most saját jószágán egy német nevű órnaggal mint férjével él s tőle gyermeke van, kinek a nevelő kell. Az órnagy úr azonban ritkán lehet honn, az asszony megszereti fia nevelőjét, s elcsábítja.

A JÓKA ÖRDÖGE.

PÓRREGÉ.

(1851.)

I.

Zsémber asszony Júdit. Csak az Isten látja,
Mennyit szenved tőle szegény Jóka bátya.
Nincs inyére semmi ; szüntelen veszekszik,
Átkozódva kél és szitkozódva fekszik.
Sőt álmában sincsen néha tőle nyugta
Azon veszi észre, hogy oldalba rugta,
Vagy körmölni kezdi és hajába ragad
És motyog káromló becstelen szavakat.
Szidja, mint a bokrot, akármit csináljon,
Azt se' tudja, szegény, mé'k lábára álljon
Ha leül, az is baj, ha feláll, az is baj ;
Pedig áldott ember Jóka, mint a friss vaj
A légynek sem ártott, mióta kétágú,
Oly szelid, türelmes, jó tulajdonságú.
De reá az asszony még ezért is nyelvel
Érti a hat-vágást Judit asszony, nyelvvel.

Nincs oly rossz, aminek huzamos időig
Az emberi állat neki nem törődik
De a Júdit asszony úgy intézte sorját,
Hogy soha *két ízben* ne mondjon egyformát,
Hanem váltogassa mind szavát, mind tettét
Más-más lében adja fel a szedteveltét
Ha ma borssal adta, holnap paprikáson,
Egy napon ecettel, tormával a másón ;
Szóval, hogy az ember soha meg ne unja,
Hogy veséig hasson talpraesett gunyja.
Mint a jó bakancsos, aki régen szolgál,
Jelen volt Lipcsénél, jelen Waterloonál,
Hétszer úszta át az óperencjás tengert,
Bajuszához sem kell ragacsolni kendert ; —
Mint ez a bakancsos szégyenlene, mondom,
Káromkodni, mint más, »*tisztességes*« módon,
Hanem újat talál minden alkalomra,
Mást, ha jól van lakva, mást pedig éhomra :
Azonságosképen a találós Júdit,

Bár örökké zsémbel, de örökké újít
Kétszer a piacon nem volt semmi átka,
Mióta az anyja a nyelvét felvágta.

Ha pedig nem használ háromélü nyelve,
Nem talál mindenkor fájós elevenre :
Akkor, tartva tőle, hogy majd hozzá szokik,
Duzzog idebb-tovább és *nem szól* napokig.
Ilyenkor van osztán »csett-csatt« élé s hátra,
Borogat és hány-vet, tör-rombol rakásra ;
Minden ingóbingó tövel-heggyel össze :
Szegény Jóka csak úgy csetlik-botlik közte.
Ilyenkor török ki nem egy ablaktábla,
Csupornak, fazéknak léssen ő halála,
Az ajtó lefekszik, a kályha kimozdul,
A tapaszt lemállik, kutya macska pusztul ;
Még a vaslapát is, ha *leteszi*, pattan
S a falu cigányát óhajtja legottan.

II.

Három álló napig vala egykor épen
E csókolnivaló áldott jókedvében ;
Ha mellé ült Jóka, legott dérrrel-durrall
Kétféjű sast csinált az asszony az ural.
Soha rá nem nézett, nem felelt szavára,
Leragadt a nyelve, befagyott a szája ;
Mint ördögkötötte rokka, azt mivelte
Ugy se tudta Jóka, *mint én*, hogy mi lelte.
Ámde nincs oly hosszú a világon semmi,
Aminek végére ne lehetne menni.
Lám! a kerékvágás milyen messze szalad :
Hortobágyi kompnál mégis kettészakad ;
A kemény cserfát is összeőrli a szú :
A kolbász is elfogy, akármilyen hosszú ;
Szűj-madzag nem állja, ha erősen húzod ;
Uj bocskor lyukas lesz, ha örökké nyúzod :
Igy a *béketűrés* elkopik idővel.
A féreg, ha tiprod, visszafordul fővel
Jókat is kikezdé az asszonyi kormány ;
Pártot üt magában s beszél ilyenformán :

»Megverem : kevés lesz ; megölöm : sok volna,
Ő pokolba menne, én pedig bitóra.
Hadd éljen. Talán majd, ha nem is a *vallás*,

Istenhez téríti az oldal-nyilallás.
Jó apostol a súly, hurut, köszvény, guta :
Majd csak megtéríti, ha vénségre juta.
De tovább nem tűröm! Nem leszek egy vászon
Cselédnek kutyája, vezető pórázon.
Török vagy szakad : de megmutatom azt ma,
Hogy ennél a háznál *én* vagyok a gazda.
Neki *ereje* van, nekem meg van *eszem!*
Legyek én akármí, ha csuffá nem teszem.«

Igy szólott, azaz hogy így szólani nem mert,
Benne a bátorság gyökeret még nem vert,
De, hogy ezt *gondolta*, már az is sok tőle,
Aki őt ismeri, nem hinné felőle.
Azzal félre kullog és a boglya mellett
Főz vala furfangos, bosszuálló tervet :
Nem hamar főtt az meg, mint olyan rossz lencse,
Milyentől az Isten a gazdasszonyt mentse.

Végre, mint a vak tyuk, addig-addig kapar,
Míg a sok szemétből egy árpát kitakar ;
Ugy ő is találta egy alkalmas tervet,
Hogy mozgásba tegye az elállott nyelvet.
Megörült, — kész volna verebet is fogni,
A tulsó szomszéd is hallá mosolyogni.
Azzal kapta magát, egy percig se' késett,
Bement a szobába, meggyújtá a mécset,
Fényes nappal ottan keresgélni kezdte,
Mint aki tűt, vagy más effélét elveszte.
Nem maradt el egy szög, nem maradt el egy zug,
Minden ágyat felszór, minden lomot felrug,
Padon és pad alatt, házban, ólban, színben,
Összehány, tűvé tesz minden helyet kinn, benn.

Látta ezt az anyjok, szemével kísérte,
Mint orsót a macska ; de nem szóla érte ;
Csúnya görbe szemmel majdhogy át nem szúrta
Oldalát a *kérdés* majdhogy ki nem fúrta. —
Nem állhatja egyszer . . . egyet-kettőt köhent
S megszólal »No, mi az *ebszemét* keres kend?«

»Megvan, édes lelkem? Hálá az Istennek!
Csakhogy végre megvan! no, azon örvendek ;
Már biz' én azt hittem — már kétségbe estem —
Hogy sose lelem meg a *nyelvedet*, testem.«

Így kiáltott Jóka. De bizony vesztére.
 Nyomban összeröfönt Júdit asszony vére,
 A felzaklatott vér mind képébe futa,
 Környékezte is már egy nagy ménkő guta. —
 Láttad-e a pulykát, ki magas szeméten
 Gógösen országol, mint királyi széken,
 Legkisebb bántásra, legcsekélyebb gúnyra,
 Mirigytelte nyakát amidón felfúja?
 Vérszin pötyögője, haragtűzben égve,
 Mikép megyen által szép világos kékbe?
 Mikép játszik újra halaványas zöldet?
 És mikép kotorja szárnyával a földet?
 Annyiféle színt vált Júdit asszony arca,
 Mig tart önmagával pillanatnyi harca,
 És toporzékolva egy álló helyében,
 Nem tudja leöntse? vagy nyakára lépjen?
 Végre, amit keze ügyiben meglátott,
 Veszi a tüzhelyről a tüzes lapátot,
 És úgy vágja képen szegény Jókát vele
 Hogy a világ mindjárt egyet fordul vele,
 Lebukott a földre, nagyot kalimpázva,
 S fekszik vala, mint holt, önvérében ázva.
 Ott sem volt azonban kedvesétől nyugta,
 Mig fel nem ocsúdott, addig tépte, rugta,
 Akkor a hüvelykét csipőire tévén,
 Ily beszéd csörömpölt a hatalmas gégen

»Hát, aki mondta is! hát, aki adta is!
 Hát ilyen amollyan! erre is, arra is!
 Ki parancsol itt, *he?* ki az ur a háznál?
 Még *te* így kötődnél? még *te* így komáznál? ...
 Most köszönje meg *kend*, hogy csak ennyit kapott,
 S tisztuljon, ne nézze hiába a napot :
 Ott az *én* kenderem : fel kell nyóni márma ;
 Egy kettő! — az ételt kiviszem, csak várja.«

III

Megtörölte arcát az inge ujjával
 És ballagott Jóka mardosó bújával.
 Ballagott a kertbe, onnan a mezőre,
 Onnan a pusztára, ott a kenderföldre.
 Tetszős munka volt a kenderyövés néki,
 Úgy képzelte, hogy a Juci haját tépi,

Bár a haja volna! bár a nyelve volna!
Bár az a pokolra való lelke volna!
Hogy kigyomlálhatná, valamint a kendert,
Hogy ne vekszálná a jó keresztyén embert.
De vékony reménység! azt ő már *hajason*
Nem éri, — *kopaszon* is, tudom, bajoson ;
Sohase' pillant rá boldog özvegsége,
Amig Júdit asszonyt *táplálja a mérge* ;
És az a *kis mérég* sosem fogy ki pedig,
Mint *olajoskorsó*, ha fogy, ismét telik.

Közepette ilyen búnak és panasznak
Eszébe se' jut, hogy nem is evett aznap.
Hej, pedig immáron megdelelt a csorda,
Még se' jó étellel a hú oldalborda.
Végre a gyomrából kiszorult a bánat,
Egy láncos komondor mivel reá támadt,
Egy láncos komondor, a kegyetlen *éhség*,
Mely sosem hagyja el állandó fekvését ;
Néha ugyan alszik, meg se moccan fékén,
Láncainak súlyát elszenvedí békén
De jaj ha felébred! rázza szeges örvét!
A vesékbe mártja éles-hegyes körmét,
Habzó szája morog, mardos, harap, ugat . . .
Az ember horpasza majd hogy ki nem lyukad. —
És már a tüzes nap az utolját futja,
Lekonyult az égen szekérének rudja,
Tüze, fénye csökken ; maga, lova fárad ;
Délibáb elfekszik, és a szunyog támad ;
Hosszú árnyékot hány a sötétlő káka,
Réce reppen közte, ümmög közte béka,
A halász golya is meglóditja szárnyát,
Viszi haza, lomhán, ma fogott prédáját
Apró muslica-légy, táncoló csoportban,
Követi a vándort sűrű oszlopokban.

Vándorok az úton noha járnak kelnek,
Híre sincs Júditnak, nemhogy az ételnek!
Minden gyalogembert annak gondol Jóka,
Mig utóbb kisúl, hogy a remény csalóka.
És már alig állja — és már haza menne,
Ha az asszony előtt megállani merne
Hanem ahhoz kéne vakmerő bátorság . . .
A pogány megszánna szegény Jóka sorsát!

Megkönyörült rajta . . . megszaná az ég is
Judit asszonyt látja valahára, mégis.
Nem t'om, öröme volt-e nagyobb, vagy búa
Lesz mit *nyelni* mindjárt, lesz *leves*, csak fúja.
Legalább úgy látszik a menyecske képén,
Amint közelebb ér, nagy sebesen lépven,
Hogy megin' feljött — vagy tán nem is ment még le
Vagy sosem is megy a *veszekedhetnék*-je.
Egyik szeme *hajsza*, másik szeme *csára*,
Mutatja, hogy sajnál nézni is urára ; —
Jobb is volna, bizony, ha láb alá nézne
Úgy e históriát folytatnom se kéne.

A dolog így történt. — Valahol dugaszban
Mély ó kut vala ott, rejtve fúben, gazban
Judit asszony pedig, amint jó begyesen,
Az ó kut szájának tartá egyenesen.
Látta ezt a férje — hogyne látta volna!
Azért ő magában ilyenéknép szóla :
»Vajjon, uram Isten, ki lenne az oka,
Hamár most a kútba belémenne maga?
Hiszen nem ölöm meg, egy ujjal se bánom,
Még tán megharagszik, hahogy visszarántom.«
Alig gondolá ezt : *zupp belé* a másik,
A füle sem látszik, kis körme se látszik,
És az egész Judit, ameddig eleven,
Elsülyedt és eltűnt, odalön hirtelen ;
Lepottyant, tehetlen, mint valami gömböc,
Mint az, akit elnyel titkos kaszatömlöc,
Mint az egér, amely, semmin sem aggódva,
Egyszer csak lebillen az egérfogóba!

IV.

Furdalá azonban a lelkiösméret
És ilyen szavakkal mardosá a férjet
»Boldogtalan ember, hajh! mit cselekedtél?
Mily nagy bolondságra, bűnre vetemedtél,
Hogy te nem sajnáltad az Isten áldását,
Amit Juci hozott, a — tepertős kását?
Egyél hát, ha van mit! Hanem ugy-e jobban
Esik bosszut állni? Most szemed száz koppan.
Ugy kell! ne az asszonyt nézted volna magát,
Hanem a kezében ételes fazokát!«

»Hátha még nem késő ; megpróbálom« ugymond.
Kapta, rekettéből egy nagy hosszú guzst font,
Lebocsátá mélyen a homályos kutba
És kiálta : »Csipd meg, feleségem Jutka!«
Meg is fogta Judit ; legalább érezett
Férje a guzs végén valami nehezet,
És kezdé nagy ügyyel vonni azt fölfelé,
Mert igen nehéz volt, majd megszakadt belé.
Mikor addig huzta, hogy már feleútban
Volt az a valami fölfelé a kútban,
Hol nem oly sötét volt, hol már jobban látszott
»Uram! ne vigy . . .« még a szeme is káprázott.
Hazudni nem illik, sose' volt kenyerem,
De ugy láttam, *mint most*, állítani merem . . .
Mi volt a kötélén? — egy rút fertelmes dög,
Szőröstül, bőröstül egy nagy kamasz ördög!
Farka volt és szarva, lábain lókörme,
Egész teste gyapjas, háta pupos, görbe
Legcsodálatosabb pedig az, hogy félig
Csupa ősz a feje, másutt feketéllik.

»Miféle szerzet vagy?« kiált Jóka, »mi vagy?
Szólj, vagy visszalöklek, vessz oda lenni, maradj!«
»Jaj csak vissza ne lökj,« amaz így könyörgött,
»Jaj csak húzz fel innét, én volnék az ördög!
Nem tudom, *mi van itt*, csak most került ide
De, uttarcsón! már is megöszültem vele.
Húzz ki szegény ember, bizony megiszolgálom,
Mert én ezt az *izét* soha ki nem állom.«

Monda pedig Jóka »Felhuználak, földi :
De nem fogsz-e ám majd velem is kötődni?
Csiklándós portéka a te barátságod :
Köszönöm az olyan cifra mulatságot.
Ámbár, annyi mint az — *mindegy ördög* nékem,
Rosszabb már nem lehetsz mint a feleségem
Felhuzlak. De elébb kapard össze még ott
És hozd fel nekem az ételmaradékot.«

Felelt rá az ördög »Ne kívánd vesztemet,
Hogy ismét lemenjek. Mondok én egyebet :
Majd én belebúvok a király lányába,
Ejtem azt ördöngös nehéz nyavalyába.

Mindenféle borbély próbát teszen vele,
De egynek sem használ kenőfenő szere
Akkor oda jössz te, kívánsz nagy jutalmat,
Összevetett-kas pénzt, vagy fél birodalmat,
Többet is ígérnek ha megorvosolod ;
Te pedig azt bátran magadra vállalod,
Mert én, a te szódra, mindjárt eltávozom,
Másik királylányról másutt gondolkozom.
De onnat kibúni nem fogok szavadra,
Azért, édes öcsém, jól vigyázz magadra,
Mert csak *egyszer* adom magam a kezedbe,
Ródd a füled mellé, s vedd jól az eszedbe,»

Jóka ezt magának nem mondatta kétszer,
Hanem az ördögöt felvoná két kézzel,
És, hogy az alkuban ne essék galiba,
Áldomásra mentek, egy rossz gugyoriba.
Ott, kupec módjára, mintha venne marhát,
Jól megverte Jóka ördög bácsi markát,
Végre a sok lőre az inába szállott
S *felbukék*, mikor az egyességök *állott*.

V.

Ura lett azonban szavának az ördög,
Tövises szekerén sebesen elgörgött,
Meg sem állt, ameddig, egy bolha képébe',
A királyleánynak be nem bútt fülébe.
Legott a leányzó kapdos a füléhez,
Viszkető fájdalmat, kolompolást érez,
Ágyából kiugrik, táncol, fut, kiabál,
És kacag, ha viszket, és sikoltoz, ha fáj.
Szalad a tornácba, szalad az udvarra ;
Udvaron fel s alá, erre meg amarra ;
Anyja egy papucsban, atyja is egy ingben,
S aki van a háznál, úzi, hajtja minden.
Elfogják, — de akkor harapdál, lefekszik,
És megint tovább fut, mikor fölereszti ;
Végre összeroskad, ereje elhagyja ;
Ölbe viszi haza kedves ura-atyja.

Nosza lótni-futni ! boltba ! patikába !
Száz cseléd a várost veszi a nyakába ;
Medveháj, álkörmös, esencia, bakvér :
Mindezt próbálgatják, mindez nem sokat ér.

Doktorok, borbélyok, valamennyi bába
És tudákos asszony . . . ott van, de hiába!
Recipe, érvágás, köppöly és fürdő-lé
Teszi a nyavalyát még nevededővé ;
Ráolvasni, kenni, párolni, füstölni,
Kilencféle fáról kilenc ágat törni, —
Aggatni nyakába százféle babonát . . .
Mindez a betegnek könnyebbülést nem ad.

Ki miatt az apja és az édes anyja
Ő szivét kegyetlen búbánatnak adja ;
Sem étel, sem ital, egész álló hétig . . .
Ha aranyból volna, mégsem kéne nekik.
A király, hogy a nép ne járjon nyakára,
Bizza minden dolgát az írődeákra ;
Ő maga nem végzi senki ügyét-baját,
Csak emészti szivét, csak tépi a haját.
Hát még a királyné! öltözik mély gyászba,
Sírhatja leányát egy kis oldalházba ;
Majd egy légycsapóval oda ül az ágyhoz . . .
Egész nap se néz ki a kender-munkához.

Dobolják azonban országvilág-szerte
S így kiált a hajdu, ki a dobot verte :
»Becsületes népség, hallja kigyelmetek!
A királykisasszony igen nagyon beteg.
Ki meggyógyíthatja, bizony meg nem bánja :
A maradéka is nagy ur lesz utána :
Ha hát tud valaki olyan mesterséget,
Jelenjen meg, bővebb tanakodás végett.«

Erre nagyot kurjant valaki a nép közt
»Tudok én« azt mondja »olyanféle eszközt.«
»Kicsoda az az *én*? hadd álljon ki! lássam!
»Én vagyok az az *én*, követem alássan . . .«
S előállott Jóka, levette kalapját,
Szégyenli erősen, mert nagyon kacagják,
De azért a szavát vissza mégse vonja
És, hogy ő nem tréfál, esküszóval mondja.

Fülön fogta Jókát mindjárt, hevenyébe,
S felvivé a hajdu a király elébe ;
Megállott a hajdu, mint valami pecek, —
Fölsodort bajusza két nagy fekete szeg —
S monda : »Itt egy ember, felséges királyom,

(No ne bujjék kend el, hanem erébb álljon)
Ez a paraszt ember azt meré állítani,
Hogy ő a kisasszonyt meg tudná gyógyítani.
Hazudik-e vagy sem? *nem állok* afelől,
Azért engedelmet instálok afelől.«

Szólt a mesekirály : »Együgyűnek látszol :
Tudd meg, szegény ember, hogy fejeddel játszol,
Nem gyerekség ám ez ; vakmerő a próba,
Mely ha rosszul üt ki, húzatlak karóba.
De ha megorvoslod egyetlen-egy lányom,
Hitvesül őt akkor teneked ajánlom ;
Vele országomat adom, mint vejemnek ;
Ugy is nagy nyüg az már nekein, vén fejemnek.«

Felelt erre Jóka : »Uram és királyom!
Ne legyen terhére, de én megpróbálom,
Még pedig most mindjárt, ezen pillanatba',
Mít ma elvégezhetsz, ne halaszd holnapra.«
Avval fogta magát és bement a házba,
A leányt akkor is a nehézség rázta ;
Elővett egy régi kalendáriomot,
Amit jóelőre szűrűjába nyomott,
Nézett a betűkre, hogy a szeme dagadt,
S olvasá, könyv nélkül, ezen bölcs szavakat

»Turgudorgod mirgit forgogargadtárgál
Argadörgősorgom margarargadtárgál?
Targakargarorgodj hárgát korgomarga,
Irginerget arga porgokorgolbarga!«*

Amint e szavakat meghallá az ördög,
Megrázta a leányt, hogy minden csontja zörgött,
És kiment belőle, végkép odahagyván :
Mindjárt' jobban is lett szemlátomást a leány.
A király pedig, mint szavatartó ember,
Összeadta őket szíves szerelemmel
A lakodalmukra fél gulyát levágott,
Végre átereszté nagy Meseországot.

* Ki ne emlékeznék gyermekkorából az úgynevezett *madár* vagy *szarhanyelvre*. Az idegen abrakadabra helyett bátorkodtam ezt használni. Tartalma a fentebbi soroknak :

»Tudod, mit fogadtál — Adósom maradtál,
Takarodj hát koma — innét a pokolba«.

VI.

Híre futamodék e szörnyü csodának
És fülébe jutott a szomszéd királynak ;
Őneki is beteg egyetlenegy lányja,
A Jóka ördöge lévén nyavalyája.
Fogja hát a szomszéd, ír egy szép levelet,
Minek a sommája ilyenforma lehet

»Kedves öcsém uram! — Terhére ne essék,
Nem busítanám, de hajt a kénytelenség ;
Nagy bajom érkezett, nagy szomorúságom,
Aminél nagyobb nincs nekem e világon
Kedves jó leánykám, egyetlen gyermekem,
Az ágszalmát nyomja, halálos betegen.
Mindenféle orvos kifáradt mellőle,
Már kétségbeestem, igazán, felőle.
Különös, hogy épen aznap esett baja,
Mikor a *hugomból* ki-vált a nyavalya,
(Tartsa meg az Isten, szivesen kívánom,
Mert a *hugomasszony* kedves keresztlyányom.)
Még különösebb, hogy a kórság is olyan,
Mintha ereszkedvést jött vón' ide onnan.
Nem is gyógyítja meg senki, — elláttam azt,
Ha csak egy kis időt kigyelmed nem szakaszt.
Nézze meg, jöjjön el, tegye rá a kezét
Bizony az Uristen is megáldja ezért.
Lesz ebédje nálunk, zab, széna lovának ;
És ha felét kéri kis Meseországnak
Azt is od'adom . . . vagy akármiibe kerül
Sőt meg is köszönöm szépen azonfelül.
Minden jót kívánunk, mind közönségesen
Köszönti kelmedet a szegény hitvesem,
Köszönti kelmedet a napamasszony is,
De még (bár eszén sincs) kedves leányom is.
Az öreg kanász is, meg a szolgáló is,
Meg, aki a háznál legalábbvaló is ;
Kelmedet magát is, az ipa-urát is,
A feleségét is, napaasszonyát is :
Szóval mindnyájokat, az egész cselédet
Kívánunk szerencsét, sok jó egészséget.«

Igy hangzott a levél. Jóka nem szerette,
És az egész dolgot hallatlanná tette,
Mert jól tudta, hogy már lejárt tudománya :

Nem gyógyul meg attól több király leánya.
A levél azonban, a sok követ, posta,
Egymást érte, egymás tyukszemét taposta ;
Az egyik kizörget, a másik bezörget ;
A szomszéd előbb kér, de azután sürget,
Azután parancsol, azután fenyeget,
Azután küld rája pusztító sereget.
És már a lakosok, nyúzva, sütve félig,
Szaladnak előre s a dolgot beszélik ;
És már égve minden határszéli falvak,
Látszottak az éjben megannyi hajnalnak.
Jóka is megszeppent, amidőn ezt látá,
Mert a katonáit mind haza bocsátá,
Kit csak egy hónapra, kit pedig kettőre,
Kit meg bizonytalan szabadság-időre.
Most, alig egy-kettő lézengvén utána,
Ily sok nép elébe annyival hogy állna?

Voltak nemkülönben szörnyü ijedségbe'
Ipa, napa és a kedves felesége.
Ráestek, beszéltek, nógaták hogy menjen,
Orvosolja meg, hisz' megteheti könnyen.
Jóka a világért sem meré mondani,
Hogy az ördöggel volt köze . . . vagy valami,
Hanem fogta magát, ráveté a fejét,
Megpróbálni megint orvosi erejét.
Ment — az ellenségtől fegyvernyugvást kére,
Megadá azt mindjárt annak a vezére, —
Ő pedig futott és nagy-lélekszakadva
Érkezett a szomszéd fejedelmi lakba.
Akkor is ott táncolt a szobaközépen,
Langauszt járt az ördög a leánnyal épen,
S hogy meglátta Jókát kérdi acsarkodva :
»Mit keressz itt? hol jársz? takarodj dolgodra!
Nem megmondtam-e, hogy *többször aztán soha?* . . .
Az apád lelkének se' megyek sehova!«
»Jaj« rebegi Jóka szörnyü léhhel-péhhel,
»Nem is azért jöttem, nem feledtem én el — —
De a feleségem mindjárt idebenn lesz,
Az elől futok én — jaj! ha megcsip, megesz.«
»Messez van?« kérdé most szeppenve az ördög.
»Oh dehogyan! itt van már, a konyhába' dörmög.«
S aló! mintha ostor pattogna a hátán,
Megrugaszkodik és elnyargal a sátán,

Vissza sem néz addig, míg pokolba jutva,
El nem rejtezik egy kályhafűtő lyukba.
A kisasszony pedig nyert azonnal erőt
S egészségesebb lőn sokkal, mint-azelőtt.

Jóka is megkapta jótéte jutalmát :
Od'adá a szomszéd fele-birodalmát,
S mindjárt a hüvösben ki is mentek reggel,
Kijegyzék a határt, hosszába, cövekkal.
Aztán a határra dombokat emelnek,
Fájdalmára néhány bámész sühedernek,
Kiket a helyszínen, a halomnak ormán,
Lefogtak erővel, kényszerítés-formán,
S hogy eszökbe jusson szakállas vén korig,
Az *emlékezetet* hátuljokra verik.*

VII.

Hát szegény Júditról mit beszél az írás?
Ottan zöldült-e ki, valamint a csírás,**
Vagy pedig valami jószívű keresztyén
Kivoná a kutból, kötelet eresztvén?
Nem hallottam erről semmit is pletykában,
Hiába kerestem régi krónikákban ;
Maga Jóka (pedig jobban állt bőrébe')
A fejét utána nem igen töré be ;
Nem is nagyon törte, nem is verte falba :
Híre sem hallatszott a király-udvarba'. —
E közben az órák s az apró minuták
Kergetősdit játszva egymást váltogaták ;
Telt, fogyott a hold is, — görbe uj sarlója
Majd hegyesen állt fel, majd pedig csurgóra ;
Tél tavasz, nyár és ősz egymást fölemészték
Tél a gazdag ősznek gyümölcsit, gerézdét,
A tavasz leszopta jegeit a télnek,
Őt s virágít a nyár sütötte lepénynek,
Végre megkopasztá hives ősz a nyarat, —

* Szokás a népnél határdomb hányáskor, egy két pásztorfiút megvesszőzni, hogy vén korában annál inkább visszaemlékezék a helyiségre.
A. J.

** Csírás, a gabona, mit a szeszfőzők, vízzel öntözve, csírába hajtának.
A. J.

Az előbbeniből semmi fel nem maradt.
Eszkendő után így esztendő lejára,
Új év hurcolkodott a másik nyakára :
De napon és hóban, évben, esztendőben,
Boldog vala Jóka, húzamos időben.

Egyszer nagy-sokára, midőn nem is vélte,
Vagy heted magával jön az ördög érte,
Kik, körülkapdosván, úgy elvivék őtet,
Hogy de még a lába sem érte a földet.
Hasztalan evickél, lármáz, sívalkodik,
Meg sem álltak véle a tüzes pokolig,
Ott aztán beveték egy vas kalitkába
S mellé — Júditot, hogy ne legyen magába’.

»Jaj« kiáltott Jóka, »odavagyok! végem!
Hát nem elég volt-e már teveled égnem?
Itt is, a pokolban, jössz megint kínozni :
El se tud az ember békével kárhozni!
Te miattad égek . . . te vagy oka ennek,
Hogy oda nem mentem, hova mások mennek,
A jók és igazak, kik a más világba’
Ördöggel nem estek egy cimboraságba.
Jaj! ne bánts, ne kínozz, férjünk össze szépen
Térjünk el egymástól, édes feleségem!
Neked is könnyebb lesz, nekem is könnyebb lesz :
Hidd el, a pokol is mindjárt hűvösebb lesz.«

Nem tudom, mit felelt Júdit asszony néki ;
Elég a hozzá, hogy ő most is a régi :
Osztoznak, perelnek, csúnyán marakodnak,
És ez mindig úgy lesz, míg össze nem szoknak.

Eddig van. Mi haszna toldanám, foldanám?
Akinek esze van, ezt se’ hiszi talán.
De bölcs tanulságot vehetni belőle, —
Mert az ember sosem tudhatja előre :
Hátha valamelyünk *igazán* úgy járna,
Mint a szegény Jóka s az ő életpárja!?

A NAGYIDAI CIGÁNYOK.

HÓSKÖLTEMÉNY
NÉGY ÉNEKBEN.

(1851.)

FOGLALAT.

Vár szorult védelme, Vajda fényes terve,
Cigányok gyűlése, Harci zendülése,
Csóri eszes volta, Hősök többi dolga,
Ez ének rendében Le van írva szépen.

ELSŐ ÉNEK.

Egyszer volt özönviz, mióta a világ ;
Egyszer nyit, száz évben, az áloe-virág ;
Egyszer esett, mondják, kutyavásár Budán :
Egyszer a hős dádek romlása Nagy-Idán.

- 5 Múzsá, te, ki nem jársz idres-bodros konttyal,
Vézna bőrödet sem fested bécsironggyal —
De piros, de pozsgás napégette arcod :
Te segíts, méltóan elzengnem e harcot!

- Add rívó hegedű bűgását dalomnak,
10 Cincegő zengésit húros cimbalomnak,
Klarinétok füttyét, dobok dobbanását,
Harsány trombitákkal összeroppanását.

- Önts szájamba édes, hatalmas éneket,
Mellyel örökítem választott népedet ;
15 Míg a magyar nóta daliáit zengem :
Parlagok múzsája! cserbe' ne hagyj engem, —

- Írtanak ezerben, ötszáz ötvenhatban,
Pártosság magyar közt vala szép divatban ;
Nagy-Idát Perényi birta, egyik párton ;
20 Kapitány a várban jó Gerendi Márton.

Kapitány a rangja, de lehetne káplár,
Mert alighogy tíz-husz alattvalót számlál ;
Hanemha betudjuk egy-egy emberszámba,
Ami ráadás volt gyűlevész cigányba'.

- 25 Miért be ne tudnók s miért be ne vennők?
Eddig is a várat ki védte, ha nem ők?
Töri az ellenség, már tizenhét napja,
Mérgében a nyelvét hiába harapja.
- És harapná, bizony, isten tudja meddig,
30 Ha az ennivaló el nem fogyna keddig ;
Ezt a bölcs Gerendi látta még szombaton,
Hogy próféta lett vón' pedig, nem mondhatom.
- Hívatá azértan cigányok vajdáját,
Ledicsérte rútul az egész fajtáját,
35 Azután így szóla bizodalmas hanggal
»Bölcs, vitéz, nagy férfi, fejedelmi ranggal!
- »Jól tudod, hogy e vár minden baja, gondja
Egyedül erőtlen vállaimat nyomja :
De sok, ami hogy sok, több mint elegendő
40 Nem bír annyi terhet egy szamar, mint kettő.
- »Több ész többet talál, nem hiába mondják.
Ím azér' rád bízom a vár fele gondját
Társam vagy ne a kulcs! hordjad és viseljed ;
Töltsd be énutánam a második helyet.
- 45 »Hanem esküdjél meg — tartsd fel három ujjod —
Közös titkainkat hogy el nem árulod
Mondjad »isten« szóval : téged úgy segéljen . . .
(Mondá Csóri vajda ötöt úgy segéljen).
- »Tudd meg azért : vagyon az élelmünk fogytán,
50 Sőt, ha nem kiméljük, holnap is elfogy tán
Azontul? . . . nézhetjük a csillagos eget,
Azontul keserves éhhalál fenyeget.
- »Én hát ma (de *titok* jól szivedre kötöm)
Kevés magyarimmal a várból kiszököm,
55 S holnap éjjel bőven hozok eleséget
Igy teszem luddá a botor ellenséget.
- »Te pedig, barátom, míg távol leendek,
Válj becsületére híres nemzetednek ;
Kitörést ne próbálj . . . a nagy világer' se!
60 De légy ember, ahol ember kell a részre.«

Így beszélt Gerendi. A fővajda pedig
Azt gondolta elébb, hogy csak ingerkedik :
De mikor bevette a várnagyi hitet,
Pislogó szemével hunyoritva intett.

- 65 Megfeszült örömtől mind a kilenc bőre,
Dicsősége majdnem kihízott belőle ;
Hanem ott ült — fedve harcsabajuszátul —
Egy kicsi ravaszság, szája végén, hátul.

- És felelt ekképen : »Vitéz kapitányom!
70 Nem is utolsó nép ez az én cigányom :
Tűz van bennök, uram, hogy szinte *sűt*, ragyog . . .
Én pedig — vajdának épen illő vagyok.

- »Csak ide kell bízni *Puk Mihály* uramat :
Megkeserüli, ha bizgatja váramat!
75 Bátran mehetsz, pajtás, itt a vitéz sereg ;
Mehetsz bátran, fiam, itthon lesz az öreg.«

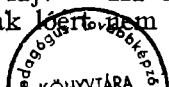
- Így szólt ; és komolyan, mint vajdához illik,
Nyujtotta kezét, a jobbot tudniillik,
Vontatva, begyesen, fejedelem módra,
80 Mintha nagy pártfogó nyujtaná kéz-csókra.

Most az Éj fölvette tolvajköpönyegét,
Eltakarván azzal pitykés öltözetét ;
Várban a magyarság készül titkos útra ;
Esze ágában sincs visszatérni újra.

- 85 Alighogy a várból a magyar katonák
Egy rejtek-kijárón lábukat kivonák :
Népét Csóri vajda feljáratta rendbe ;
Gyűlést hirdetett a legnagyobb terembe.

- Volt a szép rokonság hetven sátoralja
90 Mindenikből egyet hívatott a vajda,
Mindenik sátorból a legvénebbiket,
Amennyibe' nem volt csupa vak, vagy siket.

- Hamar a cigányok kezdenek begyűlni,
Csóri vajda körül tanács-széket űlni :
95 Büszke faj! nemes faj! — Ha elsorolhatnám
Őket illően, egy vak ~~lojtot~~ sem adnám.

Jött elébb Akasztó, hórihorgas cigány,
Nem volt ily kovács több, sem Nagy-, sem Kis-Idán ;
Fejjel haladá meg a többit Akasztó :

100 Hátha még nem volna görbe, mint egy patkó.

Jött azután Nyúlláb, meg a kancsi Degesz :
Mindenik iszkábál, hasadt teknőt szegez ;
VékonypéNZü Nyúlláb szőrös mivoltától —
Vette nevét Degesz domború hasától.

105 Csakhamar követte Vigyori és Kolop
Ahol e kettő jár, jól megy ám a dolog!
Vasfúvel kinyitnak minden zárat, békót, —
Az anyja hasából kilopnák a csikót.

Nemkülönben Gyügyü, — Gyügyü, kinek párja
110 Messze földön nem volt tapasztó munkára ;
Nyeszegi, a rostás ; Pityke, a rézmíves,
Henye férfiú, kit úgy csúfolnak : *Híves*.

Egyszersmind betámaszt félszemű Toportyán,
Ő, kit Éva szüle Hernád vize partján,
115 Göndörhaju Éva, — nem bizonyos, kitől
Talán a hajdankor pogány istenitől.

Nézd el immár Bugyit és vitézlő Kákát!
Ennek a mentéjét, annak a nadrágát :
Téglasszín a nadrág, és a mente kéken
120 Rugta el a sujtást, valamikor — régen.

Jó Habók, Irhával, s Diridongó hátul,
Ki huszonegy rajkót nemze Dundijátul ;
Apja, anyja is él, — nagyapja, nagyanyja
Mind együtt lakozván, nőténye és kanja.

125 Múza nekem mondd el : hány szekér és hány ló
Az, miből parancsol vitéz Diridongó? —
Szekér ugyan kettő, s egy kopott taliga ;
Ló három, szilajok, valamint a csiga.

Ne feledjük immár Süsüt, aki szépen
130 Tud vésni betűket, címert a pecséten :
Címerbe oroszlánt három-négy farkúnak,
Metszi a **p** betűt, megfordítva, **q**-nak.

Ezután belépett a híres Juhgége,
Ennek a hegedű tanult mestersége :
135 Vele jött a bőgős, aki sántit hajsza,
Himlőhelyes arcu, bádog szemű Kajsza.

Láttad-é tavasszal, de mikor még hó van,
Szemétdomb körül a havat olvadóban?
Itt kibarnul a domb, fehér még amoda :
140 Ilyen ősz hajával a tisztos Laboda.

Laboda, ki ellát messzi jövődőbe,
Az elásott kincset meglesi a földbe' —
(Legalább azt, amit maga elásatott)
S tudja hogy ütni fog, ki emel rá botot.

145 Érdemes továbbá említésre Hubi ;
Ennek tudománya sem volt mindennapi :
Mert nincs oly pipaszár széles e világon,
Melyhez ő szurkáló-vasat ne csináljon.

Ott van Csucsuj, akit egy időben Mokra
150 Téglavető szűrűn hitt kemény birokra :
De úgy vágta Mokrát Csucsuj a homokra,
Hogy azóta mindig arról kódul Mokra.

Jó Csimaz, kit hajdan értek lólopáson.
»Nem loptam, felelé, követem alászon.
155 Keskeny úton fekütt, hol menni akartam —
Bizony sosem esett ilyen csufság rajtam.

»Hátul mennék : de rug ; elől mennék : harap ;
Átugrani könnyebb, sokkal is hamarabb ;
Ugranám : felpattan ... a hátára estem ...
160 Jó, hogy elfogátok, áldjon meg az isten!«

De leírni őket vajh! ki győzné sorra?
Dicsőségök nem fér a papirosomra :
Nohát nem is bántom. — Lássuk már a gyűlést,
Mivel Csóri vajda megnyitá az ülést.

165 »Urak és urfiak!« szavát így kezdé meg,
»Válogatott cigány férfiak, legények!
S valaki jelen van, az egész rokonság!
Amér' összegyűltünk, fele sem bolondság.

»Legelőbb halljátok (de csak négyszem között)
170 Magyar nép ma este a várból kiszökött...
Nem baj! még szerencse! megmondom az okát —
Addig minden ember túrtöztesse magát.

»Régi híres nemzet cigányok nemzete,
Sötét o világban vész el eredete ;
175 Azt mondják, Faraó lett vón' első vajda :
De ma is civódnak a tudósok rajta.

»Akar innen, akar onnan kerültünk is,
Akar — ha mindjárt az *égből* cseppentünk is
Dicső nép vagyunk mi, annyi már szentvaló ;
180 Csak az irigyünk sok, hordja el a manó.

»Holmi eskütfélék, sőt falusi bírák,
Szép szabadságunkat nagyon körülnyírák ;
Elfajít, elszéleszt a vármegye végre :
Mint valami retket, plántál faluvégre.

185 »Hagyjuk-e, túrjuk-e, véreim, cigányok,
Hogy erőt vegyenek ezek a zsványok?
Éltöröljék a föld színéről fajunkat,
Kordovány bőrünket, fekete hajunkat?

»Van-e a világon vitézségre párunk?
190 Lett vón' alkalom csak egyszer megpróbálnunk!
Aztán meg, nagy átok e szép ivadékon,
Hogy az egyetértés közte igen vékony.

»Tartsunk össze, urak! most, urak, vagy soha!
Itt a jó alkalom ; hí a nemzet java. —
195 S miután ez a vár nekünk esett ingyen
Neve is ezentul Csórivára légyen.«

Most a nemzeti gög kítőre nagy zajjal,
Mint dugóját a szesz kiüti robajjal.
Tetszett Csórinak, hogy a beszéde tetszik,
200 Folytatá azértan, amint következik :

»Először is tehát ez a végzés márma :
Nem *bocsátjuk* többé a magyart a várba,
De magunk kezére folytatván a harcot,
Széjjelverjük innét holnap a labancot.

205 »Másodszor : miután a ránkjövõ héttel
Be fog következni az új vajda-tétel,
E fő hivatalra oly férfiut híván,
Akit a mi lelkünk iszonyúan kíván :

»Örökös fejünkké tesszük Csóri vajdát,
210 Ki Cigányországnak megveti alapját,
Összegyűjve itten, a régi Nagy-Idán,
Mindazt, aki vitéz, mindazt, aki cigány.

»Harmadszor . . .« de tovább nem mondhatta Csóri,
Mert iszonyu lármát kezdtek hallgatói :
215 Többen ezt kiálták : jól van! helyes! éljen!
Sokan ezt : halljunk szót! más is hadd beszéljen!

Főkép Diridongó, jeles helyre állván,
Tátoga erősen valamit a kályhán,
Képe sötétveres, nyaka, szeme dagad,
220 Csillapodván a zaj, monda ily szavakat

»Nem hagyom halálig! csak azér' se hagyom!
Csórinál miköztünk emberebb is vagyok ;
Nem kell Csóri, nem kell! van különb legény is
Főfő vajdaságra . . . akar ehol én is !«

225 Így beszélt a kályhán. De Akasztó fogja
És lerántja onnét a lábánál fogva ;
Hős Akasztót Irha fejbeüté hátul
Hogy csak elnyújtózott, messze a padkátul.

Nyolcan vagy kilencen most körülcsipkedték —
230 Kicsibe, hogy Irhát ki nem készítették ;
De megvédte Irhát vitéz Diridongó,
Nyeszegi és Vacok, Hagymaszár és Kongó.

Gyügyü Csóri felé mutogat hüvelykkel
»Hallja-é kend, Csóri : kend leülhet! nem kell!«
235 De körmére húzott Dámi, hogy beszopta,
Mintha medvecúkor volna ráragasztva.

Dámit eunnélfogva legyűrte Kanálos.
Lőn immár a veszély közös, általános :
Kétszer elfáradtak, kétszer megpihentek ;
240 Harmadikszor mégis újra összementek.

Hallván pedig e zajt kívül a közönség,
A legelső neszre mindjárt beözönlék ;
Férfi, nő, fiú, lány ; még a csecsszopó is,
Még a száz esztendő's vén anyó, s apó is.

- 245 A barna fehérnép lelkes arccal iget,
Védeni, segítni harcos férjeiket ;
Fegyverök hatalmas fog, köröm vagy gége,
Meszelő, seprűnyél s az üszökfa vége.

- Láb alatt pedig a nagyreményü rajkók
250 Minő lármát csapnak! valamint a szajkók.
Boldog apa, kinek öt-hat fia harcol!
Mint nagy puska mellett sok ropogó pisztoly.

- Ím hős Diridongó tíz fia, tíz lánya
Ütközet hevében apját körülállja ;
255 Harcol Dundi asszony, mint a kölykös medve,
Szügyei, mint bástya, merészen dülyedve.

- A gyarló csecsemők s öregek ellenben,
Nem tudván egyéb kárt tenni az ellenben,
Sikoltnak, hogy ég-föld lesz beléje siket,
260 Tépik ruhájokat, tisztos fürteiket.

Dúl a harc dühösen, mint egy veszett gulya,
Esztelen polgárok gyilkos háboruja ;
Ennek orra véres, annak háta kékül . . .
Csuda hogy megesett emberhalál nélkül.

- 265 Bizony emberhalál is lett volna vége,
Hogyha el nem illan a vitéz Juhgége :
Erre Csimaz horgolt, szörnyen fenekedett ;
Jó, hogy eloldhatta mégis a kereket.

- Bölcs Laboda ugyan százszor fölemelé
270 Ökleit az égre, vagy a padlás felé,
Százszor is kiálta : csitt no! egyet mondok!
Százszor föl se vették ötöt a bolondok.

- Akará mondani a tapasztalt öreg,
Hogy minden baj, inség háborúból ered :
275 Döghalál, sok vén lány, sok rossz vers . . . hiába!
Nem birt szóhoz jutni a csaták zajába'.

Lőn pedig, hogy újra kidőlte pihenni,
Negyedik tusára lélekzetet venni.
Kapott ez alkalmon Csóri eszes vajda,
280 Főlveté fehérló szemét s így sohajta :

»Oh te szent Habakuk! cethalas szent Jónás!
Vajmi bolondság ez, dőre visszavonás!
Hisz még meg se' fogtuk, hát minek koppasztjuk?
Jobb bizony, e kérdést másszorra halasztjuk.

285 »Ki legyen a vajda : *én*-e, vagy pedig *én*?
A győzelem után szóba jöhet megén' :
Most készüljünk harcra — s hogy *erősek* legyünk :
Addig is — itt a kulcs : nosza igyunk, együnk!«

Mint az összeröfent nyáj, midőn a zsákot
290 Meglátja, — felejtí a háboruságot,
Rohan válujához, egymást töri, tolja,
S a kanász jóltéví kezeit csókolja :

Nem máskép tevének a lelkes cigányok
»Éljen Csóri, éljen, *örökös* vajdájok!«
295 Mind inába fornak, majd agyon tapossák,
Azt mivelí bennök a háládatosság.

Egy percben üres lett kamara és pince,
Görnyed az áldástul cigányok gerince.
Feledik, mint a bölcs, a kétes holnapot,
300 Csinálnak karácsont és szent Ivó napot.

Künn, szabad ég alatt, piacán a várnak,
Egynehány ölfából nagy tüzet csinálnak,
Sátrakat vonnak fel, mint az isten gyepén,
Sistereg a bogrács, pirul lángos, lepény.

305 Majd az étel sorját nem győzik bevárni,
Kezdenek fütýölni, ugrós táncot jární :
Csattogó bokával jobbra balra futnak ;
Megfóvén az étel, mellé kuporodnak.

Gyöngé az én tollam, írni erről képet.
310 Oh, arany szabadság! nézd el a te néped :
Hogy eszik, hogy iszik, hogy örül, hogy múlat!
Millyeneket fal — és még csak meg se' fúlad!

Nincs ott asztal, abrosz, cifra evőkésztség,
Nincs egyéb fűszerszám, mint a jó egészség,
315 Nincs egyéb mérték, mint kinek-kinek gyomra
Mégis ritka eset, hogy ez megromolna.

De van nálok egy bűn, mégpedig halálos :
»Mikor egyik *aprít*, a másik *kandózik* ;
Ezt nem szívvelhetik, ezért haragusznak,
320 S mint kutyák a koncon, összemaragosznak. —

Miután hasából kiveté a drágát,
Megereszté Csóri szíjjal a nadrágát
S monda : »Most az ágyu hadd dörögjön, hagyom!
Örömeire hogy ma vajdatétel vagyok.«

325 S legottan vitézlő férfiak menének,
Hogy kihoznák a port, ágyut töltenének.
Rárántá azonban Juhgége s a banda,
Megkezdé a táncot legelőbb a vajda.

Egyengeti lábát komoly lassu táncra,
330 Nem hozzávaló már, hogy megszaporozza ;
Illegeti fejét, lebbenő nagy hajjal ;
Néha így tesz »hap! hap!« néha így tesz »haj! haj!«

Ezüstgombos mente lóg le a nyakáról,
Fityeg a nehéz gomb, mint körtvély a fáról ;
335 Kékszinű a mente, báránybőr perémes,
Buja kövérségtől a posztója fényes.

Sárga csizma lábán, sárga sarkantyúval,
Csizmarojtját néha megérinti ujjal,
Néha lábujjhegyen megállva sokáig,
340 Összebillegteti sarkantyús bokáit.

Majd körültekint, hogy társat is válasszon :
Dundihoz megy és mond : »Ej no, komámasszony!
Eb aki haragszik, én már elfeledtem
Nosza egyet-kettőt fordulnánk mi ketten.«

Mosolyogva Dundi nyujtja fényes kezét,
345 Átengedi magát s minden ő nehezét ;
Könnyen lebeg ő, mint vontatott petrence,
Akarám mondani a boglyakemence.

De mikor a táncnak jött szilaj ugrósa,
Leszakadt szép Dundi, mint egy bazsarózsa,
350 Leszakadt a vajda gyólcshingés válláról,
Mint a bazsarózsa leszakad bokráról.

Vajda is megpihent tetején egy zsáknak,
Helyet engedvén a szép fiatalságnak.
Lőn már a vigasság közös, általános,
355 Kedvök semmi részben nem vala hiános.

Ott evés-ivásban hogy felmelegedtek,
Táncra ott mindnyájan mikép kerekedtek,
Sok legény hogy verte *majd* a hátát sarkkal,
Sok piros viganó hogy repíte farkkal ;

360 Hogy raká és hányta a sarjú-nemzedék
Díszes rókatáncát és cigánykereket :
Hadd zengjék el azt már énutánam mások,
E dologra méltóbb kölyök-óriások.

Ezalatt az ágyú dörge-morga folyvást,
365 Nem golyókat lővén — lővén pusztá fojtást,
Nem kimélik a port, egyre puffogatnak,
Öröme a nagy, nevezetes napnak. —

MÁSODIK ÉNEK

FOGLALAT.

Kérded : mi van ebben? Puk vezér megszeppen,
Majd egyebet forral De leül nagy orral.
Vajda pedig ébren Tűnődik az éjben
S talál nagy szerencsét — A Dárius kincsét.

Puk Mihály azonban, ellenség vezére,
Nem fekütt sem a jobb sem a bal fülére,
Cigányok zajától nem tudott alunni,
Dehogy merte volna a szemét behunyni.

- 5 Első ágyúszóra (mivel nagyot pukkant)
Felüté az orrát, hanem meg se' kukkant ;
Másik ágyúszóra, pápaszemet rakva
Hallgatá erősen, füttyöl-é a magva.

- Harmadik lövéskor felugrott s kiméne.
10 Kérdi a pattantyus : tán felelni kéne?
»Világért se, ugymond, hiszen *pufra* lönek
Ki tudja, miféle hadi fortélyt szőnek!«

- Rendelé, hogy kiki lenne szerbe-számba'
Nyeregben a lovas, az igás ló hámba',
15 Sorban a gyalogság, felállítva szépen,
Ágyunál a tűzér, kanóc a kezében.

- Őmaga, miként egy vén fogatlan farkas,
Kit megűz a *Bodri*, megkerget a *Talpas*,
Kerüli az aklot sanda, görbe szemmel,
20 Otthagyni sajnálja beugorni nem mer :

Azonképen ő is kullog a sötétben,
Kerüli a várat, megáll minden lépten,
Majd a pápaszemmel, majd csak az övével
Majd pedig kukucsál nagy hosszú csövével.

A költő rajzai .1 nagyidai cigányok kéziratainak szélén.

Laboda

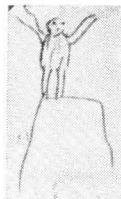
felső részlet Toporvázán

Degesz

Diridongó

Diridongó »tátogat valamit a kályhán«
I. én., 218. sor.

»... mint valami retket I. én.
184. sor.

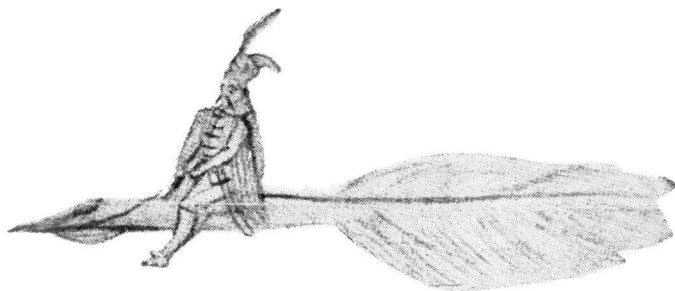
a hátára esem.

I. én., 150. sor

. körmére húzott ...«
I. én., 235. sor.

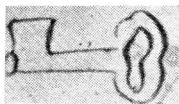
»Mint dugóját a szesz kiüti ...«
I. én., 197 sor.

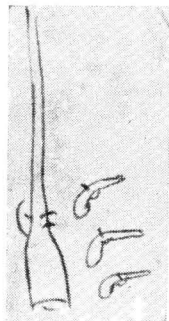
Ezt a rajzot a költő nyomtatott kézipéldányába rajzolta írónnal,
a III. ének kezdete fölé. — A III. én. 1. sora ; »Nosza én paripám,
gúnár líba tolla . .«

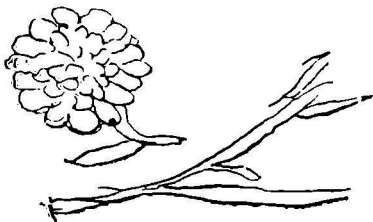
»Sistereg a bogrács. I. én., 304. sor.

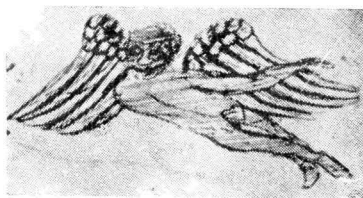
»... itt a kulcs, nosza igyunk, együnk«. I. én., 287. sor.

»Mint nagy puska mellett sok ropozó pisztoly«. I. én., 252. sor

. mint a bazsarózsa . . .«
I. én., 351. sor

»A szegény dádékat repülni tanítják
IV. én., 404. sor.

25 Néha jobbra fordul, néha balra fordul ;
Kérdezi a jelszót minden kis bokortul ;
Oly vigyázva lépdés, nyomot alig hagyván,
Mint macska, ha sétál a tövis-garadján.

Mert hogy a zaj ottbenn nincs minden ok nélkül,
30 Ennyit ő belátott a maga fejétül,
Azér' ősz a haja, azér' képe ráncos,
Azér' a tarkója arany paszomántos.

Összehívátá a tábori tanácsot,
Ily veszedelemben hogy adna tanácsot,
35 Mert amely dologba nem láthatni bele,
Ki tudja, mi szörnyü veszéllyel van tele!

Miután azok a fővezéri szóra
Hamar összegyültek, gyülekeztek volna
Magukban a dolgot forgaták erősen
40 És annakutána hallgatának bölcsen.

A vezér pediglen ágy alól kivonva
Egy nagy papirosat, mint egy szóró-ponyva,
Leterítetté a sátor középeré
És lehasaltak mind, körül a szélére.

45 Képzелhetni, milyen nagy volt az a levél
Amelyikre, festve egész ország lefér!
Város, falu, erdő, hegy, folyóvíz, patak .
Még *hal* is a vízben és az erdőn *vadak*.

Voltak azon gályák, hullámbhányó tenger,
50 Bozontos hegyek, mint egy-egy gubás ember,
Kacsaringós folyók, találomra . . . mint a
Dinnyeföldön mikor széjjelfut az inda.

Ott a tokaji hegy, mint egy cukorsüveg,
Mellette mindjárt az asszaboros üveg ;
55 Ott a Hernád vize . . . híres folyam váltig,
Azér' mondják : nincsen párja a Hernádig.

Csonka tornyaival ott vagy on a vár is,
Rajzban sem kisebb mint ez a kalamáris ;
Őrzi nagy-kevélyen három szál levante,
60 Egy a kapu előtt, kettő pedig benne.

Mindez, többel együtt, megvolt a levélen,
Írva sok színekkel : sárgán vagy fehéren,
Feketén, pirosan, kéken vagy irombán.
Környülfeküvék hát a vezérek, mondtam.

- 65 De sehogy se' birták belőle kinézni,
Mit akarnak mostan Nagy-Ida vitézi ;
Noha mind oly tudós képeket formálnak,
Mintha a világon semmitsem tudnának.

- Kezdődtek ugyan szép tekervényes viták,
70 Jegyzé utánok kilenc iródiák,
Sok papir elpusztult, sok tinta elfogyott :
Akkor csapta feljebb a zsidó a rongyot.

- Míg így tanakodtak a mi bölcs vezérink,
Monda egy sovány ur (legyen neve Héring)
75 »Sok szónak sok alja : én találtam egyet :
Uraim, nem látják ezt a magas *hegyet* ?»

- És *rittig* ! ahová ő a körmét tette,
Állott egy magas hegy, a várnak felette,
Olyan, hogy ha e hegy tetejére másznak,
80 Kéményébe látni a várban a háznak.

Monda most vezér Puk örvendetes arccal
»Ami megvan írva, az barátim, nem csal.
Könyvben a valóság : másról nem felelek ;
Ki nagyobb hadvezér, mint e bölcs levelek!

- 85 »Hányszor összejártam az egész vidéket,
Csetlettem-botlottam tapasztalás végett,
Szemeim jól látnak, üveget is tettem
S ihol, e nagy hegyet észre nem vehettem!«

- »Van biz' ott hegy, ménkö!« csúfolódott Czibak,
90 »Hisz' talán meglátná . . . még az is, aki vak . . .«
Tovább mondta volna, de csak ennyit mondott,
Mert nagyon lebögték érte a bolondot.

- Szóla Puk, miután elment az izgága :
»Oh! e felfödözés nekem igen drága ;
95 Innen lövetem a várat szerteséjjel,
Ide vonszoltatom ágyuim az éjjel.«

Fogta hevenyében, és a hegytetőre
Ágyukat rajzola, szájukkal előre :
S amint a sok ágyu Nagy-Idára lenéz,
100 Reszketni látszott a három festett vitéz.

Tökéletes a terv, mi híja sem látszik,
Netalántán még a kivitel hiányzik.
»A kivitel enyém« monda Puk kevélyen,
A többi vezérek meghajoltak mélyen.

105 Azzal szétoszoltak, kiki ő helyére,
Kiadá parancsit a had fővezére :
«Nosza, minden ágyu felállítva legyen,
Nyugat felől, itt s itt, ez s ez magas hegyen!»

»Az lehetetlenség.« — »Nincs lehetetlenség!
110 Ha nem bírja négy ló, hát nyolccal vitessék,
Ha nem bírja el tiz, be kell fogni százat,
S mindenik kerekét taszítsa egy század!»

Mint mikor valahol, sötét csendes éjen,
Viszik a halottat fekete szekéren,
115 (Mert ha nappal vinnék, a nép botra kelne,
Nehogy a határát jégeső elverje) ;

Nincsen egy hang, egy *hisz*, tengely sem nyikorog,
Csak a lovak lába s kocsis melle dobog —
S tompán a koporsó kondul meg ha zökken :
120 Ugy vitték az ágyut az éjjeli ködben.

És már odaértek, hova céljok menni :
De bizony a hegyből nincs ott semmi, semmi,
Ellenben a kerék az agyáig lejár,
Lévén ott nem egyéb — mint egy csúnya mocsár.

125 S mint a részeg ember, ha jókedve feles,
Elhagyja az ösvényt, másik utat keres,
Hát egyszer csak sülyed, csak sülyed féllábbal,
Felborul s nem gondol többé a világgal ;

Bő nedvesség miatt megdül, mint a búza,
130 Csak úgy horkol aztán, a bőrt egyre húzza :
Nem másként az ágyuk a puha mocsárban,
Lefeküdtek *húszan*, visszamentek *hármán*.

»Gyihé! gyühé!« mármost ; kezdődik a hú-hó,
»Gyihé! gyühé!« kiált a várbul az ekhó ;
135 Reccsen a rúd, felhérc, és az ostor pattog ;
Gúnyosan a várfal reá visszacsattog. —

Nem hallák azonban már ezt a cigányok.
Édes Álom hinté párnáit alájok :
Kavicsból, göröngyből, úton és ut mellett,
140 Számokra puhitván szenderítő pelyhet.

Jött az édes Álom, csöndesen, meztláb,
Hogy a vigadókat meglóphassa inkább ;
Élringatta előbb a kicsiny purdékat,
Azután a tisztos öszhajú dádékat.

145 Ott egy csecsemőnek az anyja ölében
Szájából az emlőt kiforditá szépen
És beföcskendezte kormos arcát téjjel,
Mintha barna földre friss hó esik éjjel.

Mást kopasz fejével lefelé ugy csünget,
150 Mintha felakasztjuk füstre gömböcünket ;
Másnak, ámbár alszik, melyet épen rágott,
Meghagyá szájában az ízes cobákat.

Hős Diridongónak a tele poharat
Kiüté kezéből, csak a füle maradt,
155 Aztán földre dönté magát is, hogy orral
Fúná a port, mint egy szuszogó bocskorral.

Akasztót, a nyulgát, hosszú volta miatt,
Karikába gyúrte, mint egy nadrágszíjjat,
Ellenben kinyujtá Degeszt hátrafelé,
160 S rőfögő disznónak lelkét adta belé.

Elynomá szép lassan hegedűs Juhgégét
Álmában is húzta ő a nóta végét,
De mikor nem húzta s minden ujja megállt,
Lelke azután is mindegyre muzsikált.

165 Így a csöndes Álom, ez a szende angyal,
Betakarta őket holmi kapca-ronggyal,
És legott a kérges, ponyvaféle vászon,
Olyá lett, mikép a gyenge, síma bársony. —

Csak te, vitéz Csóri, csak te nem alhatnál ;
170 Virrasztasz kegyetlen harci gondolatnál,
Egyedül piszkálsz a fél-álmos tüzet,
Míg körültesz alszik a daliás nemzet.

Igenis, a vajda, egyedül az éjben,
Bagót csemegézve, gondolkozik mélyen,
175 A holnapi harcról, véres viadalról,
Nevezetes, fényes, dicső diadalról.

Eljárta eszével Nagy-Cigányországot :
Hogy s mikép vesz ő majd új veres nadrágot,
Amely senkinek még soha testén nem volt —
180 Anglia-posztóján bársonybul lesz a folt.

Képzete képtelen földi boldogságot,
»Annak közepére egy szál gyöngyvirágot«
A virágszál *ő* lesz, Csóri nemes vajda . . .
De mi jutott hozzá, hogy olyat sohajta ? —

185 Nagy szomorúsága jutott az eszébe
Két szép urfikája, meg a felesége,
Kiket a Maros, hajh! már azelőtt jóval,
Elvitt, taligástul, és egy tarka lóval.

Mennyiért nem adná, ha hogy őket mostan
190 Járáthatná talpig bíborban, bársonyban!
Így a boldogságán nem örül, csak félig :
Mit ér a *nagy lepény*, ha nem törhet nekik!

Azonba', hisz' ő még vénnek sem olyan vén,
Hogy ki ne pótolja, feleséget vevén ;
195 Aki adott *tálat*, adni fog melléje
(Gondolta magában) ki azt *körülülje*.

«Megvettetem — úgymond — a szerencse-kártyát!»
S vón kezébe üszköt, mint valami fáklyát,
Ment egy omladozott ó pincébe, ahol
200 Rasdi, a varázsló, tanyáz mint egy bagoly.

Így esett, hogy a zajt nem hallá meg ő sem,
Noha az ellenség kurjongat erősen,
Száz kötél szétmállik, száz rakonca pusztul
Hanem az ágyuknak a füle sem mozdul.

205 Így midőn a bivaly, forró-meleg nyárban,
Szekerestül együtt elfekszik a sárban :
Sem istenkáromlás, sem pedig vasvilla,
Úri kényelméből kivájni nem bírja.

De a bivaly fölkel, midőn kedve tartja,
210 S ami szekér még van, azt is kiragadja :
Ellenben az ágyuk ott maradtak végkép,
Miért is vezérink a hajokat tépték.

Összegyűltek újra, hogy tanácskoznának,
De utoljára is ily végzést hozának :
215 Hogy amit ki nem bir húsz ökör húsz lóval,
Azt a bölcs tanács se' húzza ám ki, szóval.

Legelőszőr is Puk leszidá Heringet :
»Az ur vitt, nem egyéb, e nagy kárba minket!
Az ur *tette oda* — átkozom a körmét!
220 Az ur sütte-főzte . . . egye meg a tervét!«

De Hering lesöpré magáról a vádat
Azáltal, hogy ő meg Czibak ellen támadt
Ha *tudta*, ha *látta*, hogy mi lesz belőle,
Mért nem gátolá meg a dolgot előre?

225 Nosza, valamennyi mind Czibakra zúdul :
»Szörnyűség! cudarság! gyalázat az urtul!
Maga is jelen volt, nézte, leste, várta :
S egy szóval se' mondá : ne vigyék a sárba!«

De megszólalt mostan a gyűlés Nesztora,
230 Fogatlan inyével az öreg Kusztora :
»Nem úgy, urak, nem úgy! itt egyik fél sem ok :
Csupáncsak, egyedül, maga ez a *dolog*.

»Mert, ha mi a rajzban mocsárt láttunk volna
Bizony ilyen tervet nem csináltunk volna ;
235 Szűrét' Czibak úrnak ki nem tettük volna,
Sőt inkább tanácsát helyeslettük volna.

»Ellenben, — ha a hegy *igazán* megvolna :
Akkor a mi tervünk ugyan remek volna!
Czibak ur pediglen nagyon felsült volna :
240 Drága jó húsz ágyunk el nem csücsült volna.

«Kettős úton halad az emberi élet
Egyik a gyakorlat, másik az elmélet,
S minthogy az elmélet, most ezuttal, *sáros* :
Hadd lám, a gyakorlat merre viszen mármost?

245 »A gyakorlat *ez*, hogy szedjük a sátorfát,
S míg széjjel nem virrad, hordjuk el az irhát :
Mert, ha az ellenség észreveszi kárunk' :
Lesz nekünk hadd-el-hadd! ugyan ebül járunk.«

Szavait az ősznek nagy »éljen« követte,
250 S legott a tarisznyát kiki szedte-vette ;
Nem is tudom én, ha a dolgok így állnak,
Lessz-e kit megverni holnap a vajdának, —

Csóri pedig, mondám, az oduba méne,
Hol bagoly módjára lakott Rasdi néne ;
255 Költeni sem kelle a tisztos agg dadát,
Minthogy akkor épen felköhögte magát.

Ki mihelyt megérté amit Csóri kíván,
A földre ültette, mert nem is volt diván,
Nyirkos földre szúrta az égő hasábot,
260 Mely, amint csak tudott, oly szépen világolt.

Azután vevé a sors-intéző kártyát,
Leraká és kezdé nevezgetni tárgyát
Ez nagy uraságot, amaz nagy háborut,
Ez jelöl vidámat, a másik szomorut.

265 Ez régi kedvesünk viszont meglátása,
Kiról már az ember nem hinné, hogy lássa ;
Az töménytelen kincs, melyet kiki talál ;
És amaz ott csúnya, erőszakos halál.

»Te pedig, bölcs vajda, te vagy e tökkolop.
Ide vigyázz mármost, kezdődik a dolog.«
270 Figyelt is a vajda, mert bizony kevésben
Mult, hogy el nem szunnyadt a figyelmezésben.

Rasdi meg a kártyát jól összevegyíté
S így szólott, miután a földre teríté :
275 »Tökkolop — uraság : ez jól illik össze ;
Kár, hogy igen véres háború van közte!«

»Hadd legyen!« dörmögte a vitézlő vajda,
»Hát az a fekete mellettem micsoda?«
»Ez fiam? ezt híják . . . *fekete embernek*,
280 Mivelhogy más nevet említeni se mernek.

»Boldog az, ki mellé esik ez a kártya!,
Annak a szerencse örökös barátja ;
Melletted is, vajda, mennyi *kincs* van körül
S itt a *régi kedves*, kinek szíved örül.«

285 Mint midőn a jó pap papol igen szépet,
Viszi képzeletben a figyelmes népet,
Csak viszi, csak viszi . . . mignem a jó nénék
Már inkább *álmodják*, mintsem hogy képzelnék :

Úgy hallgatja Csóri míg amaz terécsel,
290 Mert sok szóval mondta, amit én kevéssel ;
Háromszor veté meg a kártyáit neki,
Háromszor egyformán jött a szerencse ki.

Hanem harmadikszor beszélt már süketnek,
Adta magát Csóri fényes képzeletnek :
295 Iszonyu roppant kincs : arany, ezüst, gyémánt
Hever lába előtt, káposztakő gyanánt.

Majd ezek eltűnnek . . . csak a banyát látja,
Ki előtte térdel, kezében a kártya —
S igazítja olykor, hogy égjen, az üszköt,
300 Amely ott füstölge nagy-makacsul köztök.

Hát egyszer csak, látja, hogy az asszony fölkel,
Megy előre és int a tüzes üszökkel ;
Háromszor int vissza ; ő pedig követi
Pince belsejébe, ahová vezet.

305 Mohos falhoz értek, — de az nem vala gát,
Körmével a banya kiszedi a téglát,
És olyan rést karmol hevenyébe rajta,
Hogy könnyen beférne három cigány vajda.

Alighogy azonban egy téгла kiesett,
310 Egyszerre, mint nappal, olyan világos lett ;
Mikor pedig a rés ki volt bontva tágra,
Csaknem elveszett a Csóri szemvilága.

Fényes nagy terem volt az ahová léptek,
Híre sincsen abba' gyertyának, vagy mécsnek :
315 Gyertya helyett olyan darab gyémánt ragyog . . .
No, mint egy malomkő, hogy ne mondjak nagyot.

Merevül egy tükör a terem oldala,
A padlás-gerenda mind ezüstből vala,
Aranyhomokból van a ház földje verve,
320 És az ajtó megé gyöngy-szemét seperve.

Környöskörül a ház rakva káddal, üsttel,
Az is tele volt mind arannyal, ezüsttel —
És az ágyláb mellett arany kotló ragyog,
Számptalan sok apró csirkéihez vatyog.

325 Beh szeretett volna ezek közül Csóri
Kettőt avagy hármát az ingujjba lopni ;
A nagy kívánságtul viszket minden ujja,
Már le is hajolt hogy a zsebébe dugja :

Hát csak elébe áll a *fekete ember*
330 Szakálla, bajusza valóságos kender,
Vállig ér bajusza, térdig a szakálla,
Haragos szemekkel csúnyán nézett rája.

»Ne haragudjék kend, édes öregapó!
Nem vagyok én tolvaj, sem pediglen lopó ;
335 Nem bántom a csirkét, csak nézni akarom
Nem terem mifelénk ilyen apróbarom.«

»Köszönd« felel amaz, »hogy apádnak mondtál,
Mert te is azoknak a dijjára jutnál,
Akiiket én itten olykor, hébe-hóba,
340 Megsütöttem-főztem száz esztendő óta.

»Hanem már most, fiam, kettő közzül válassz :
Vagy elméssz üresen, úgy békével járhatsz, —
Vagy, ha kell e sok pénz, a szádat feltátod :
Hogy mi lesz belőle, akkor majd meglátod.«

345 Gondolá a vajda »miért ne tátanám?
Hátha csak sült galamb repül belé talán?
Majd az ördög megyen üres kézzel vissza,
Ha a pénz után csak száját kell, hogy nyissa!«

Azzal ásít egyet, miből lenne kettő,
350 S gondolta magában : ez tán elegendő ;
De csak elhült, mikép a leöntött parázs,
Mert ihol! szájába csapódik egy . . . darázs.

Összecsapta ugyan fogait ész nélkül,
De már akkor ott volt a darázs vendégül ;
355 Csórit ijedtében a hideg is lelte :
Kinjába' mit tegyen? a darázst *lenyelte*.

»Szerencsés vagy fiam!« kiáltott az öreg,
»Ezt még egy halandó ember sem tette meg,
Szájából a darázst mindenik kizárta
360 S holtig nyomorék lett, aki megpróbálta.

»De te — minthogy bátran le meréd azt nyelni,
Ez a pénz, amit látsz, tied valamennyi ;
Nemcsak ez, de több is : gyere, megmutatom,
És minden szobának kulcsát átadodom.»

365 Csóri azt gondolta, hogy mindez csak álom,
Dörzsölé szemeit s monda : megpróbálom!
Belemarkolt egyik közellevő üstbe,
S meggyőződött, hogy mind huszasok, ezüstbe'.

Majd egy kádba markolt : valóságos arany!
370 A királykép rajta ; fénye, neheze van ;
Borjuszájas ingét összeköté alól
S megraká, gondolván : csak *ez* legyen *való* !

Azután követte a kenderszakállut ;
Arany kútat leltek, hozzá arany válut ;
375 Onnan pedig gyémánt istállóba mentek,
Hol tátos paripák arany zabot ettek.

Vajda kiválasztott egy fehért magának,
Gondolá : ez jó lesz harci paripámnak ;
Akkor egy kamrába vezeté az ember,
380 Ott pedig volt sok szép mindenféle fegyver.

Hát mikor a pompás ruhatárba értek!
Van ott vörös nadrág annyi, hogy temérdek :
Egyen meg is állott Csóri szeme-szája,
És nem állhatá meg, hogy fel ne próbálja.

385 Szóla most az öreg : »Itt van a kulcs, nesze!«
Nagy csomó kulcs felé nyúlt a Csóri keze ;
Hanem, mikor épen elvenni akarta,
Ugy érezé, mintha égne attól marka.

Egy percig a *tüzes üszköt* látta csupán,
390 Leve nagy sötétség körülte azután ;
De a nagy sötétség nem sokáig tartott :
Ekkor monda Csóri : »nem is hoztam kardot«.

Visszament, hogy kössön egyet oldalára,
Aztán minden ajtót gondosan bezára
395 S fölment a pincéből, hogy meglássa, vajon
Odakünn az idő milyen tájba' vagyon.

Mínthogy pedig ottkünn már tetszett a hajnal,
Csóri a népséget fölveré nagy zajjal ;
Ruhát, fegyvert oszta, parancsot ada ki,
400 Hogy az ütközetre készen álljon kiki.

De hogy és mint készül a vitézlő sereg,
(Lévén már most annyi szép ruha, ló, nyereg),
És hogyan állá meg dicsően a sarat
Ennek elmondása más énekre marad.

HARMADIK ÉNEK.

FOGLALAT.

Fel trombita, síp, dob! Nagy dolgokat írok :
Ágyúk morogását — Puskák ropogását ;
Harcháboru mérgét, A nagy csata végét ;
Melyek csodavoltán Bámul kiki méltán.

Nosza én paripám, gúnár liba tolla!
Eleget pihentél, meg vagy abrakolva,
Megvakartalak, mert a füled se' látszott ;
Nosza hát, kezdj mostan vidám fürge táncot.

- 5 Háborúba mégyünk, ahol ölnek, vágnak :
Köszön is nem is az ember a világnak ;
Köszön, aki ráér ; sok a berenán tul
Rövid búcsút vészen a kapufél-fátul.

- De mielőtt érnénk a dolog nagyjára,
10 Vessük szemeinket Csóri fővajdára
Mit gondol, mit akar, mit csinál, mit rendel
Ékes ritmusokban hallja minden ember.

- Veszi legelőbb is a pincébe útját :
Felhordatja onnan a sok cifra gúnyát
15 És kiosztja rendre, vitéz népe között ;
Mind egy-egy pipacs lett, mikor felöltözött.

- Azután a fegyvert osztotta ki renddel ;
Azután jött zabla, nyeregszerszám, kengyel ;
Kérdik a cigányok : hát a *cocó* hol van?
20 Felel Csóri vajda : odalent, az ólban.

Amit szája mondott, bizonyítja tette :
A sok szép paripát sorra fölvezette ;
Akkor büszkén nézett a seregen végig,
S gyönyörködött benne, hogy a szemök fénylik.

25 Egy része huszár lett, másik része gyalog,
Mindannyian égből lepottyant angyalok ;
Maga Csóri, amint a sort végigjárja,
Igy kiált : »Csak nincsen a cigánynak párja!«

Hát még a fehérség! a vidor apróság!
30 Mint ládára festett tulipánok, rózsák!
Szeme, szive szerint öltözék mindnyája :
Csak ránézve is már hízott Csóri mája.

Hamar egy lapátot felkap örömében,
Megmeríti aranypénzzel a pincében,
35 Viszi népe közé, odaszórja : nesztek!
Amin a cigányok kissé összevesztek.

Hát ím! a sokaság közül síva-ríva
Csak elébe toppan felesége, Éva,
Mellette kunyorál két süheder cigány :
40 »Nekem is adj, dádé! adj nekünk is, apám!«

»Gyöngyeim! véreim!« így szólítja őket,
»Éva! Dámi! Jónás! milyen nagyra nőttek!
No, ki hitte volna hogy megint lássalak ;
Azt gondoltam, régen megettek a halak.«

45 Monda erre Éva »Bizony, meg is evett
Az a roppant nagy hal, melynek a neve cet ;
Szerencse, hogy épen ottankörül uszkált
S benyelé kocsinkat, mint én egy galuskát.

»Nagy üreg volt benne, mint valami templom,
50 De sötétség lévén, üss ki Jónás, mondom ;
Kicsiholt a Jónás az első ütéssel,
Akkor a hal gyomrát összejártuk méccsel.

»Micsoda mája volt! mint valamely szikla,
Malomkő nagyságu benne a halikra ;
55 A szálkája pedig — — lett volna belőle
Alkalmas szarufa bármi háztetőre.

»Épen akkor nyelt el egy nagy úszó lápot ;
Dámi a fejszével favágáshoz látott ;
Jó tüzet perditénk, amilyen csak kellett :
60 Ugy szárítkoztunk a ropogó tűz mellett.

»Én e rossz bicsakkal a májának estem,
Egy bográcsra való darabot lenyestem,
Még sütöttük-főztük, jóllaktunk belőle,
Hogy még a hasunk is félreállott tőle.

65 »Inni pedig vizet, mint valami kúton,
A kopótyujából meregettünk, rúdon.
Kilenc évig laktunk a cethal gyomrában,
Mint kukac a sajtban, féreg a tormában.

»Végre addig ástuk oldalán a lyukat
70 Az ennivalóért, hogy egyszer kilyukadt,
S kimásztunk belőle, ott hagyván a dögöt,
Melyet a víz régen a partjára lökött.

»Igy kerültünk vissza. Nem csoda különben, —
Még nagyobb csudák is szoktak esni könyvben.
75 Pogány szívű Csóri! de te nem szánsz minket :
Legyen eszed, Csóri : adj egy fél fityinget!«

»Adok, szentem, adok, lépem, vesém, vérem!
Elég egy lapáttal? vagy teknővel mérjem?
Mít adjak? mi kéne? mit isztok? mit esztek?
80 Ihon a lekem is, odaadom, nesztek!«

Erre Dámi fia szólalt meg az első
«Nekem avas háj kell, vagy szalonna-felső.»
De felrugta Csóri, hogy elesék hanyatt :
»Bolond! nem tudsz kérni mézbe főtt aranyat?«

85 Amily hamar tette, oly hamar megbánta,
Simogatni kezdé a fiút, mert szánta ;
Akkor bévezette őket egy szobába
És felöltözteté aranyos ruhába.

Most a Dámi nyalka! most a Jónás hetyke!
90 Fénylenek a napon, mint a fényes pityke ;
Közbul jár az apjok, fehér lován léptet,
Viszi ütközetre a daliás népet.

Rákezdi Juhgége a Rákóczi marsot :
Huszonnégy trombita gyönyörűen harsog ;
95 Noha, amin Csóri nem kevéssé bámul,
Vagyon trombitájok mind lopótök-szárbul.

Mindjár' a kapuban kiadja parancsát,
Hogy az ágyu végét merrefelé tartsák ;
Hatvan öreg ágyu az ellenség felé
100 Ugy tüzel, ugy füstöl, majd megpukkad belé.

De, ami különös, nem szólnak nagyot
El vannak rekedve? vagy szájok befagyott?
Azt gondolja Csóri, bundát vernek bottal,
Dehogy kell a fülét bedugni gyapottal!

105 Ám minden lövéskor dül az ember sorra,
Ugy veri le egymást, ugy bukdosik orra,
Mint kártyakatonák, mikor mind elesnek,
S egyenlő a sorsa *királynak, hetesnek.*

Hanem az ellenség ágyuja sem alszik,
110 Iszonyú tüze van, bár szava nem hallszik,
S ámbár a cigányság többször így kiáltott :
»Ne lőj erre, bolond, ember van itt, látod!«

Különösen féltik fényes szép szemöket,
Hol erre, hol arra, kapdossák fejöket ;
115 Nem csuda aztán, ha bizony hébe-hóba
Beleütik is egy nagy ménkő golyóba.

Legelül a vajda, Dámival, Jónással,
Nem győzi a bátor népet biztatással
»Rohamra cigányok!« eszeveszve ordít,
120 S rohan a cigány, de előbb hátat fordít.

Kiáltozza Csóri »Megálljatok! hó! hó!
— Vakmerő egy nép, de *bokros*, mint a jó ló —
Szeméten szedett nép! ha meg nem állotok,
A lesz belőle, hogy én is elszaladok.«

125 Sarkantyúba kapja tátos fehér lovát
S így kiált, beérve szaladó táborát :
»Vitézek! na, látom, bennetek a *jó vér* :
Ha van ily sereg több — kössön fel a hóhér!

»Ez már a *szilajság* ! ezt szeretem én, ha
130 A legény nem lusta, szájatáti, léha . . .
Ugy tudtok szaladni! ugy elgázolnátok
Azt a cudar népet, csak *felé* futnátok!

- »Nosza tegyük próbát és forduljunk vissza!
Folyjon az ellenség vére, mint a Tisza!
- 135 Mert fogadni mernék a fehér lovamba,
Hogy a győzelem a kezem közt van ma.
- »Hogy pedig hát senki a szemét ne féltse,
Ágyuk villanása vagy füstje ne sértse :
Parancsolom : kösse be most mindjár' kiki ;
- 140 Aztán csak utánam! aló, bátran, neki!»
- Igy biztatta népét. A cigányok pedig
Zsebkendővel egymás szeméit bekötik
Csóri szava után erre, fiúk, erre!
Vakveréb módjára törnek az ellenre.
- 145 Most van ám szüretje a kiontott vérnek!
Koppad a két szárnya Puk Mihály vezérnek ;
F . . e nép a cigány : megölné az apját,
Mert nem néz a senkit, — igaz, hogy nem is lát.
- Ha, kegyes olvasó, immár azt kívánod,
150 Hogy az ütközetről neked adjak számot :
Ki? kit ölt meg? és hol? mért? mikor? miképen?
Ki segítségével? — hát elmondom szépen.
- Legelőbb a vajda lecsapott kilencet,
Hogy azonnal hányta fejk a bukfencet ;
- 155 Csak bámul utána oztán mind a kilenc
S így morog : »beh kényes ked most, Csóri Ferenc!»
- Gyügyü Burgonyával ment ki egy szál kardra,
De nem oly könnyen bírt vele, mint akarta,
Mivel e Burgonyát semmiféle fegyver
- 160 Nem járja, minővel hadakozik ember.
- Bőre kemény bocskor — főleg az orcáján —
Szíve helyett tuskó van a szíve táján,
Csak nagy két fülein sérthetni halálra :
Jó hogy Gyügyü épen a fülét találja.
- 165 Látván Burgonyának gyászos végit Zeller,
Rohan Gyügyü felé csillogó fegyverrel,
Halálosan sújtá a Gyügyü fejére,
Halála után is folyt az orra-vére.

Zellernek se' kell több : lepattan lováról
170 Veszi Gyügyü kését a bő csizmaszárból,
Győzelme jeléül erszényét, pipáját,
Szedi korca mellől csiholó szerszámát.

De vaksi Toportyán így riad rá : »Tedd le!
Kést, pipát és erszényt, oda ni, a gyepre!
175 Vújunk! . . . hogy kié lesz, majd utóbb elvállik :
Komám volt a Gyügyü, nem hagyom halálíg.«

Leraká hős Zeller a dicső jeleket,
Iszonyú kegyetlen vívás kerekedett ;
Haragosan víttak valameddig éltek :
180 Lenyakazván egymást, szépen megbékéltek.

Esküzi Harizsnya, káromkodva csúnyát,
Hogy Zeller vitéznek állja vérboszúját ;
Esküzi vad Mócsing, Hubli, Salavári,
S Puk Mihály vezérnek több derék huszári.

185 Másfelől Toportyánt a barna vitézek :
Hagymaszár és Kongó, megtorolni készek,
Vigyori, Kanálos, Degesz, Csucsuj, Irha . . .
A többiek neve nincsen ideírva.

Kik miután egymást egy lábíg leölték,
190 Ugy hevernek ottan, mint valami tőkék,
A harc erdejének irtás ez a tája . . .
És uratlan jószág a Gyügyü pipája!

Csóri látta mindezt ; Csóri látta sorban
Valami csak történt az egész táborban :
195 Hípp-hopp gyorsasággal vitte ide s tova
A vitézlő vajdát fehér tátos lova.

Hány szegény halandó nyakát szelte ő el!
S maga mindannyiszor nagyobb lett egy fővel :
Mintha mindenik fej az övéhez nőne,
200 Olyan nagy ember lett apránként belőle.

Dundi asszonyság is, Diridongó társa,
Mint egy Bradamante, népet öl rakásra ;
Legény ő a talpán! ember ő a gáton!
Sebes vágatással lotyog a lóháton.

- 205 Szellő emelinti piros viganóját
Tartja balkezében véres lobogóját,
Viseli jobbájában csillogó dárdáját,
Feledi a kontyot s hajdani pártáját.
- Kalpag a fejében, s a gerincén hátul
210 Az ura mentéje lóg le panyókául ;
Félig csupa férfi — az a felső része,
Mely alkalmas az ember öldöklésre.
- Szeme vérben villog, habot ver a szája,
Gyilkolásban részeg örömet találja,
215 Döghalál módjára pusztít a seregben.,
Szakállas, bajuszos vitéz emberekben.
- Maga Diridongó nem kevésbé bámul,
Asszonyának hősi tettein elámul ;
De, míg mennyre-földre magasztalja társát,
220 Felsohajt : »be kár, hogy nem tud főzni kását!«
- Míg tovább is ekkép bámulni akarja,
Elszakítá őket a harc zivatarja.
Öklös Diridongó egy sűrű csoportban
Kézze-lábbal ví és tüzsköl a nagy porban.
- 225 Hej, mennyit lenyársalt! hej, mennyit levágott!
Hogy megtizedelte az embercsaládot!
Amennyit ma rombol az emberiségen,
Nem épített annyit egész életében.
- Látja ezt egy dombrul a vitézljő vajda,
230 Biztatja erősen : rajta, komám, rajta!
Szegény Diridongó bízik is, ahogy tud,
Mígnem utoljára disznót győz a sok lud.
- Köröskörnyül immár megvan rakva sebbel,
Mint az angol ember kaputrokja zsebbel ;
235 Mindenik oly öblös, mindenik oly tákos . . .
Szegény Diridongó — oda van! világos!
- Miután kihörgé magából a lelket,
Panaszosan így szólt : oh vajda, megölte!
»Semmi, fiam, semmi : szép dolog, nagy érdem
240 Halni a hazáért, de kivált meg — értem!«

Ily vigasztalással, mint a vad oroszlán —
(Aki ezt nem látta, hát képzelje pusztán)
Rohan a csapatnak s azt mivel oztán,
Azt mivel, mondom, mint a vad oroszlán.

- 245 Megboszulva Csóri a bajnok elesét,
Felrugá s ott hagyta Diridongó testét :
Ellensége volt az Dundi asszony végett,
Mert féltette tőle a szép feleséget.

- Nem tudom, ha volt-e méltó oka rája,
250 Elég az, hogy Dundit féltette gazdája ;
Mindig féltőbb a kincs ha nagy, mint ha kicsi
Szegény Diridongó! nagy kincse volt neki. —

- Semmit nem tud erről vitéz Dundi asszony,
Emberül hordozza ő magát a harcon,
255 Űti-véti őket, veri agyba-főbe :
Ki ne szeretne már bele egy ily nőbe!

- Legalább a vajda érez olyanformát,
Kezdi a szerelem csiklándani gyomrát.
De, míg e dologra bővebben kitérnénk,
260 Lássuk Dundi asszonyt, ki sohasem félénk.

Annyiféle párbajt és mindenféle bajt
Vitt már a menyecske összevissza, hogy majd —
Paizsán a fegyver ellágyul, megtompul,
Mintha viaszból vón' — legfeljebb olombul.

- 265 Már ki volt terítve Nyeszegi, a rostás,
Nem kellett őneki beretválás, mosdás,
Nem a nyújtóztató banyák, ágya mellett
Mégis halott volt ő, amilyen csak kellett.

- Tiszaháti módon egy oldal-tarisznya
270 Volt csepűmadzaggal nyakába hajítva,
Vele született ő a szép tarisznyával ;
Most leoldá Héring nagykörmű ujjával.

- Nem ér rá elvinni, ha leoldni ráért,
Mert amint görnyedez a szép tarisznyáért,
275 Combja közzé akad hátul Dundi kardja,
S oly likat hasít, hogy a tarkója tartja.

Igy repedne ki a sertésből az orja!
Ilyen a kis urfi, midőn kigombolja
Bugyogó nadrágát a pesztonka este,
280 Mint a Héring hátul végigrepedt teste!

Czibak ezt meglátván, egy csöppet se' késik,
Veszi 'alattomban baranyai késit,
Elmetszi a Dundi köténye madzagát
S elragadja tőle a kötényt is magát.

285 S mint ha kit szelével ér az istennyila,
Mint Sámsonnak, midőn megnyírta Délila
Egyszerre odalett — higyetek a szómnak —
Ereje és szive a vitéz asszonynak.

Megakadt a szeme . . . a kiáltás torkán,
290 Mint azé, kit éjjel nyom nehéz boszorkány
Elejté a dárdát, maga is dőlt, ferdén,
Csóri ugrott oda, ő tartá fel nyergén.

Hős Czibak azonban egy hosszú kopjára
Tűzte fel a kötényt lobogó formára ;
295 Mire az ellenség örvendezve kiált
— Nem tudom, *Alláht*-e, vagy *Jeszusz-Máriát* ?

Szörnyü ordítással kéri, hogy az isten
Az emberi népet gyilkolni segítsen
Mintha őfelsége épen abba' járna,
300 Hgcy tegnapi művét széjjelrontsa márma.

De, ha az isten *nem*, — segíté az ördög,
Nem is neheztelt, hogy nem neki könyörgött,
Pártját fogta mindjár' Puk Mihály népének,
Mert az ilyen napot tartja ünnepének.

305 Fennen hordja Czibak a hatalmas zászlót,
Melyet ékesíte száz repedés, száz folt,
Foszlánnyait a szél összevissza bontja :
Bónapárténak se' volt már különb rongya.

Megy Czibak előre, mindnyájan követik,
310 Még a halott is mind fölelevenedik ;
Észreveszi Csóri, hogy szorul a kapca,
Népét visszanyomják, megfordult a kocka.

Hamar «Dámi! Jónás!» inti őket elő,
Hogy Diridongónét tartanak kétfelől ;
315 Meg is fogták . . . ámbár *dolog* az ilyesmi :
Megtartani egy nőt, ha el akar esni.

Maga pedig Csóri fut, szalad, hogy lássa
Minő fordulatot vón a harc folyása :
Legelőbb is szembe megtalálja Kákát,
320 Ki tenyerén hozza hátul a nadrágját.

Szép vörös nadrágát tartja két tenyérrel,
Szalad és futtában jajgat, jajveszékkel ;
Kérdi Csóri, mi baj? valami borzasztó?
— »Jaj uram, a posztó! a szép drága posztó!«

325 »Vakapád!« kiáltja Csóri és tovább megy
Testek halmai közt, mint az Ararát-hegy ;
Lova pej a vértől, — lábát alig húzza
A nagy vérözönben, — néhol meg is ússza.

Nyargal a cigánység odafel a dombon,
330 Veri az ellenség csaknem minden ponton,
Bátorság, vitézség neki mindhiába,
Veti reménységét a horgas-inába.

Nagy Akasztót Ráspoly már-már utoléri,
Bár az minden léptén az ölet kiméri :
335 Nem is szabadulna, bizony el is veszne,
Ha sebesen el nem cigánykerekezne.

Szembe találkozik Csóri a futókkal,
Mgdorgálja őket szemenszedett szókkal,
S odamondogatván, ekkép fejezi be :
340 »Csürhéről futó had! vissza, egyszeribe!

»Eb legutoljára! eb maradjon hátra!
Jelszavunk legyen most minden, ami drága :
Híre, becsülete Nagy-Cigányországnak,
És előkötője Dundi asszonyságnak!«

345 Így kiált a vajda és vágtat előre,
Szegyen döfi Mismást, hogy egy fának dőle,
Száját félrehuzta, kiveté a nyelvét,
Szeme felfordulván kiadá a lelkét.

Megharagszik Bunyi : »Csúföld az apádat :
350 Arra öltsd ki nyelved, arra vond el szádat!«
S oly erővel lökte a dárdát beléje,
Hogy mindjárt meghalna, ha még most is élne.

A vajdát azonban Süsü, Vaczok Peti,
Kajsza, Csimaz, Nyúlláb harcolva követi,
355 Laboda, Koloppal, Juhgége és Habók,
Szoritják az ellent, mint harapófogók.

Hubi az ülővel, mint egy buzogánnyal,
Egymaga fölérne kilenc más cigánnyal
Sok vitéznek töri ő be koponyáját,
360 Mint hajdan betörte az egyszeri kályhát.

Méltó azt megírni, krónikába tenni.
Befordult ő egyszer valahová csenni ;
Zárva volt az ajtó : de, találós fővel,
Beüté a kályhát a kézi ülővel.

365 Fejét is bedugta ; — de belül a gazda
»Mit csinálsz? hol jársz itt?» rá ekkép riaszta ;
Ő pedig az ülőt taszítván előre :
»Nincsen szükség — kérdi — pipaszársütőre?»

Hanem ez akkor volt. Tudnék én őrola
370 Száz ilyen mesét, csak érkezésem volna
De nagyobb annál most a legkisebb gondom
Pipaszónál, otthon, egyszer majd elmondom.

Ama híres vajdát követem jelenleg,
Ki előtt a népség szakadoz, mint felleg ;
375 Keresi a zászlót, — a zászlós Czibakot,
Szeretne a fején vágni egy ablakot.

Megtalálta végre : de úgy is hozzászólt,
Hogy kezéből mindjár' kiejté a zászlót ;
Maga is lehajlott az után, a földig
380 De a fölvevéssel nem igen törődik.

Tótágast áll fején ; ég felé a lába,
Megakadt valahogy a nyeregkápába ;
Lelke pedig, amint mennybé iparkodott,
Feljebb-feljebb mászva, kiment ahol tudott.

385 Csóri a zászlónak mindjár' fülét fogta
És odaköté azt, hova Dundi szokta:
Körülkanyarítá a puha derékon,
Mihez a gyapjúzsák termete is vékony.

Alig nyerte vissza Dundi a kötőjét,
390 Követé a harcba nemes jóltevőjét;
S tesz olyan fordítást, tesz olyan csudát ott —
Amit élő ember sohasem is látott.

De vitéz Laboda sem marad ám hátul,
Ő sem ijed meg a maga árnyékátul,
Ő is lelt magához bajvívó cimborát:
395 A fogatlan inyü, göthös, vén Kusztorát.

Ti, kik ezt halljátok, szaladjatok innen!
Hallani is jobb lesz e csatát messzünnen;
Favágó emberhez sem jó állni közel:
400 Mert megrug a forgács, hogy többet nem eszel.

Hát mikor ilyen két dalia csap össze,
Mennyivel tanácsosb állni tőlük messze!
Két tüzes mennykő ez . . . mondom, közel ne várd:
Mert az egészségnek a *szele* is megárt.

405 Káposztás kertbe néz* a derék Laboda,
Hová szeme céloz, sosem vág ő oda;
Nem is tud más ember könnyen hozzávetni
Szeme járásából: m'eziránt fog ütni.

Jó hogy Kusztorának teljes-lehetetlen
410 Célba venni fejét, mert rezeg szünetlen;
Most a sirban volna — az már kétszerkettő —
Nemcsak a fél lába, hanem mind a kettő.

Visszavág s Labodát megsérti bütyköben,
De nem folyt a vére, mert nincs olyan bőven;
415 Száz nadály, száz köppöly sem szína belőle;
Mind éhen vezett ki bolhája, t . . . je.

* Bandsal — A. J.

- Hat lika volt immár lábán Kusztorának,
Mint a tilinkónak, avagy furulyának :
Most a cigány kardja hetediket csinált ;
420 Amaz odakapván, úhmget és így kiált :
- »Beh bolond az ember, hogy akkor is harcol,
Mikor nem tud vágni, legfőlebb ha karcol!
Mikor összelöttyent ina, porcogója,
Mint a mosogató asszony lágymosója!
- 425 »A dicsőség koncán mit is marakodunk?
Nehéz eleség az . . . nincs már hozzá fogunk!
Minek rontsuk egymást emígy is, amúgy is?
Békéljünk ki, pajtás meghalunk mi úgy is!«
- Hadd béküljenek ki, amint kedvök tartja,
430 Jobb, ha megnézzük, hogy mit csinál a vajda
Hát, öli az embert, ezt az ostoba fajt,
Széltibe hosszába vágja mint a parajt.
- Bizony ugy is tetszett neki utoljára,
Mintha övig érő dudva között járna,
435 Vesszővel csapdosná, szeldelné a nyakát,
S hullatná a szép gyom szaporító magvát.
- Széjjelnéz s kiáltja : »Lassan! hó! megálljunk!
Nincsen itt ellenség : mi a szöszt csinálunk?
Se balszárny, se jobbszárny, se gléda, se karéj,
440 Csak ez a sok csúnya, istenverte paréj!«
- Felel arra Dundi »Mit beszélsz te, vajda?
Látod azt a lovat Puk Mihály ül rajta!«
Odanézett Csóri : hát bizony való az!
Mert igazán ember és igazán ló az.
- 445 No hiszen majd én meg erőtlen pennámmal
Hozzáfgok, — avagy elbeszélni számmal,
Azt a nagy viadalt, azt a kemény harcot
Mely a két vezér közt naplementig tartott!
- Mindenik harcolva költé el ebédét,
450 Ugy elégité ki természet szükségét,
Milyenek például az ivás, az evés —
Szóval, mikor bennünk sok van, avagy kevés.

Utoljára mégis vajda lón a nyertes :
Nyakát szeli Puknak, mint valami hentes ;
455 Puk Mihály a lóról menten le is dőle,
Puskalövésnyire pattant feje tőle.

De felugrik mindjárt és szaladni kezd el :
»Utána!« kiáltják : «fogd meg! — ne ereszd el!«
Úzi a cigányság, mint agár a nyúlát,
460 Mint mikor a macska az egérrel mulat.

Nem is kerülnének egykönnyen elébe,
Ha meg nem botlanék a maga fejébe ;
Igy bukni különben nem épen hallatlan :
Hogy valakinek a feje — lábalatt van.

465 Hanem ezzel Csóri nem sokat törődik,
Fusson bár hazáig, vagy földetlen-földig :
Felszedi a zsákmányt, ami olyan gazdag,
Hogy csupán bankóbul lenne három asztag.

NEGYEDIK ÉNEK.

FOGLALAT.

Már cigányországot	Színről-színre látod :
Csóri azt nagy bölcsen	Fundálta erősen.
De, mint egy zimankó,	Támad Diridongó —
Végre, mint mindennek,	Vége lesz könyvemnek

Diadallal tért meg Csóri Nagy-Idába,
Állatá a népet körül karikába.
Ő maga egy hordó tetejére mászott,
S így beszélt, miközben kézzel hadonászott

5 »Daliás cigányok! vitéz hadi népem!
Hűségteket én köszönöm is szépen ;
Sőt meg is szolgálom, ha az isten éltet,
Mihelyt egyszer bővebb zsákmányban részeltet.

10 »Hisz 'annyi dicsőség jut ma egy legényre,
Hogy nem egyhamar fog éhezni lepényre,
Annyi, hogy attól még a hetvenhetedik
Unokánk lelke is holtra részegedik.

15 »Valameddig a víz dombról foly gödörbe,
Valamíg az erdőn akad egy fa, görbe,
Valamíg egy tyúk lesz — míg verset faragnak
Dicső híre-neve fennmarad e napnak.

20 »Hősi tetteinket hirdeti a ponyva,
Írják krónikába, kalendáriomba ;
Lesz ember, ki egész könyvet is ír rólunk,
S a világ bámulja, mily vitézek voltunk.

»Sőt nem győzi várni a kíváncsi világ
Hogy megírja rólunk a szép históriát,
Hanem bekandikál záros műhelyébe,
S hirdeti, pletykázza, mily remek *lesz* műve.

25 »Mikor pedig aztán kikerül a korból,
Vesz a világ egyet — de csak egyet — abból ;
Töri érte egymást, kézről-kézre kapja,
Míg piszoktól látszik valami darabja.

»De a többi könyvek, tetején egy padnak,
30 Ítélet napjáig mind épen maradnak :
Annál nagyobb léssen benne nyereségünk :
Ítéletnapig tart a mi dicsőségünk.

»Mivel hát dicsőség annyi van, mint polyva,
Vigyen abból kiki, amennyit, gondolja,
35 Hogy belőle egyszer el fog birni hátán : —
Jut abból, marad is; nem jóféle sáfrán.«

Soká éljenezték ez ostobaságot,
Azután mindegyik tartotta a zsákot
De a vajda így szólt egész komolysággal
40 »Mit akartok, édes fiaim, a zsákkal?

»Ami keveset az ellenségtől kaptunk,
Ami csekélységet a pincében hagyunk,
Az egyébre is kell, marad a közjóra
Nem való az nektek borra és cipóra.«

45 Morog a cigány nép e beszédet hallván,
Sorba löki egymást, könyökén vagy karján ;
Baj lenne : de Csóri nem tétováz sokat :
Kiosztja közöttük a hivatalokat.

Legelőbb azt nézi : kinek van nagy körme
50 S kinek keze inkább maga felé görbe ;
Fő adószedővé teszi bölcs Kolopot :
Tud az bánni pénzzel, aki annyit lopott.

Azután Akasztót, mert hosszú a lába,
Fővezérré teszi az ármádiába ;
55 Süsüre pediglen bizza a pecsétet,
Mint hogy maga is tud vésni, ha eltéved.

Jó muzsikás lévén nagyszerű Juhgége,
Alkalmazta Csóri főszámvevőségre ;
Mellé adta ennek a tisztet Labodát,
60 Hogy lenne halálig főfő íródeák.

A közigazgatást ruházza Pitykére,
Kit *Hívősnek* híttak nem igaz nevére ;
Hubinak ellenben, tudománya végett,
Adá országában fő-céhmesterséget.

- 65 Kérdi Csimaz is, hogy hát ő mirevaló?
(Csimaz, kivel egykor elszaladt volt a ló)
»Te fiam? te szabsz a tolvajok közt rendet :
Téged az isten is bírónak teremtett.«

- Szóla és magához intette Nyúllábat,
70 Gondjaira bízott minden iskolákat :
Nem lehet, ugymond, hogy nyúllásága óta
Ne ragadt legyen rá egy kis fehér kréta. —

- Így minden hivatalt, mivel ezren kéri,
Eloszta, egészen a kutyapecérig ;
75 Akkor Dundi felé fordítván a rúdat,
Szíve érzésének így tágíta útát :

- »Dicső nagy férfiú, kedves komámasszony!
Nem erőltetém, hogy hivatalt válasszon ;
Mert míg az asszonyok nadrágba' nem járnak,
80 Nem valók egyébre . . . legfőlebb huszárnak.

»Példás vitézséged mint a tükör, ragyog ;
Érdemeid kézzelfoghatóak s nagyok ;
Széles tehetséged el vagy on ismerve,
Ha nem méltányolnám, isten is megverne.

- 85 »Mivel szolgáljam meg? mivel háláljam meg?
Érdemid jutalmát hogyan találjam meg?
Tudnám, ha lehetne ; lehetne, h'akarnám
Akarnom pedig *kell*, bármint nem akarnám.

- »Isten látja lelke mind a két szemével,
90 Hogy megelegettem öreg Évikémmel ;
Ugy szeretem, mint az otthon sült kenyeret :
Jó a másé is, — de jobb otthon egy szelet.

- »Szeretem én Évát . . . de, tudja a manó :
Már hiszen, no, csak nem vajdánénak való!
95 Aztán meg, mióta a cethalban lakott,
Mindig érzem rajta a bűdös halszagot.

»Egy szó annyi mint száz el kell válnom tőle,
Ezt kívánja rangom, hivatalom fénye,
Ezt még más egyéb is . . . de mit ér a beszéd?
100 Adja komámasszony azt a kicsi kezét!»

Od'adá a kezét Dundi asszony, végig,
Oda mind a kettőt, egészen könyékig ;
Bizony, aki látta amit cselekedett,
Azt mondhatta volna hogy rátehénkedett.

105 Igy fészkelte magát Csóri vajdasága
Ellenállás nélkül a nagy boldogságba :
Hát egyszer csak ehol . . amit hinni nehéz . . .
Véresen, halványan jó egy falca vitéz.

Saját népe volt az. Megismeri mindjárt
110 Degeszt és Kanálost, félszemű Toportyánt,
Gyügyüt és a többit, kik harcon elestek ;
Összerántja szemét : »Hát ti mit kerestek?»

Szóla erre Gyügyü : »Mi biz' azt keressük,
Hogy vitéz voltunknak jutalmát vehessük ;
115 Mert nem oly gyerekség ám az, mint gondolni :
Vagy akarjuk vagy sem, a hazáért halni.

»Hát bizony mi, vajda, valamicskét várnánk,
Amiből tengődjék özvegyünk és árvánk ;
Az sem volna rossz, ha hivatalba tennél
120 Nem mondhatnák rólunk, hogy : ez is ingyen él ?«

Haragosan erre így felelt a vajda :
»Nem takarodtok el a tüzes pokolba ?
Lesz majd *emléketek*, olyan mint egy torony,
Ákombák irással, mint ez a fél karom!»

125 Amazok egymásra néztek és hallgattak,
Fejüket csóválva búsan elballagtak ;
Csóri pedig kezdé, illő vigassággal,
Menyegzőjét ülni Dundi asszonysággal.

Hej! micsoda módjok volt akkor a táncban!
130 Patak módra folyt a sárgalé a sáncban ;
Akkor volt igazán borjunyúzó péntek !
Még a nótának is a javával éltek.

Hát mikor legis-legjobban múlatoznak,
Fegyver közé fogva egyvalakit hoznak :
135 Ki volna egyéb, mint Puk Mihály kapitány?
Fegyver közé fogta három erős cigány.

Tántorogva lépked és nehezen halad,
Feje le van vágva, hozza hóna alatt,
Behunyott szemével oly szomorún *néz ki*,
140 Hogy csupa kín arra még reá is nézni.

»Tedd fel a fejedet!» monda Csóri, s inte
»Én is voltam olyan szegény ember, mint te ;
Akármit hibáztál, én kegyelmet adok,
Örömeire annak, hogy vőlegény vagyok.«

145 Puk Mihály e szóra felnyomá a fejét,
Csókolá a vajda csizmatalpa helyét,
S ugy megrugaszkodék a nyitott kapuból,
Hogy még lóháton sem érték volna utól.

Míg ezek így folynak, iszonyú nagy lárma,
150 Üvöltés hallatszik, mintha sáska járna.
Kérdi Csóri, mi baj? de senki se' felel ;
Maga marad benn csak, a többi kiszeelel.

Gyorsan félretolja a kis ablakfiát,
Lenéz az udvarra s *álé more!** kiált.
155 Nagy sereg cigánnyal ott jön Diridongó ;
Minden kézbe' puska, fejsze, villa, bunkó.

Állt ugyan egynéhány híve Csórinak ott
(Akiket aznapon hivatalba rakott)
De azok a pártos ellenség láttára
160 Levegőbe tűntek, mint a könnyü pára.

Szidja Csóri vajdát a közelgő tábor :
»Meg kell csípni!« ordít »amig el nem lából ;
Nyársra kell feszíteni! forró zsírba hányni!
Két szeme világát acéllal kivájni!«

165 Széjjelveti lábát Csóri mint egy sátor,
Megáll az ajtóban, tekintete bátor ;
Kardvasán a menteujjal egyet törül
»Ide jöjjön, aki életének örül!«

* Oh saj more! — A. J.

Mondja, és egyszersmind esküvel fogadja,
170 Hőgy magát életben soha meg nem adja,
Sok ember kipusztul, míg annyira menne ;
Am hisz' próbálja meg, aki Tamás benne.

Felel Diridongó : »Egy tán mégis akad!
De mi sokan vagyunk, és te, látom, magad :
175 Vjünk ketten, Csóri! a ház elég téres ;
Vjünk ketten ; hadd lám : te vagy az a híres?!»

Fogcsikorgatással végzé a beszédet.
Csóri az ajtóbul hármat visszalépett.
Bement Diridongó, de mást nem ereszte,
180 A többi az ajtón és ablakon leste.

Mint mikor az erdön, nem messzi egymástul,
Két iszonyu tölgy reng a fejszecsapástul ;
Roppanásuk nekibödül az erdőnek,
S — amit sose láttam — épen összedőlnek :

185 Ugy csap Diridongó össze a vajdával,
Szeme a szemével, kardja a kardjával ;
Azt hinné az ember : két sebes szélmalom
Közel építette valami félbolond.

Irhatnék én arról akármennyi lapot :
190 Ez s ez hányszor ütött, vagy hány dőfést kapott ;
De elégnék tartom ennyit írni mostan,
Hogy egyszer csak : *zupp* le, Csóri vajda, holtan!

Ugy bizony! szörnyet halt ; maga is azt hitte ;
Szólítják nevéül : rá sem hederítve ;
195 Rázzák, ütik, rugják, kiáltva és bögve :
Mindhiába! fekszik, mint egy szenes tőke.

Egyszer aztán ő is meguná a sokat :
Fölveti a szemét és széjjelpislogat ;
Hát im a cigányság ott zsbong előtte,
200 Mind olyan *rongyongyült*, mint annakelőtte.

»Szentséges Pilátus!« a vajda felkiált,
»Hol vettétek azt a rongyos libériát?«
Hanem a cigányok beszélnek egyebet :
»Ugyan Csóri, hallj szót, töröld ki a szemed.

- 205 »Mióta lármázunk és mióta rázunk!
 Horpaszon rugdosunk, a képedre mászunk!
 Te mégis úgy horkolsz, majd megrepedsz bele
Szalad az ellenség: mit csináljunk vele?«
- «Hadd lám!» monda Csóri és felugrott gyorsan,
 210 Megütötte fejét a pincegáadorban,
 Mit se' gondol azzal, nem is jut eszébe,
 Mikor hozhatták őt ebbe a pincébe.
- Szalad a bástyára egy rossz rozsdás karddal,
 A cigány sereg is mind utána nyargal:
 215 Látja az ellenség táborát, mely épen
 Vissza kezd vonulni sűrű hadi rendben.
- Fegyverükön a nap kelő fénye játszik,
 Olyan sokan vannak! egy hijok se látszik!
 Amin Csóri vajda bámul igen nagyot:
 220 Hiszen ő már tegnap hirmondót se hagyott.
- »Oh te hálátlan Puk!« kiált hangos szóval,
 »Az én jótetemért így fizetsz te jóval?
 Még te népet gyűjtesz ellenem suttomba?
 Ágyuhoz legények! hol a kartács? bomba?«
- 225 Hamar a cigányság felgyúri az inget,
 Meggyújtja kanócat és körültekinget:
 Minden van, csak *por* nincs; azért néznek széjjel:
 Vajda öröme ellőtték az éjjel.
- Mert hiszen fölösleg mondanom is itten
 230 (Gyengébbek kedvéért mégis megemlítem)
 Hogy az ő pincében elaludt a vajda
 S úgy álmodta mindazt, ami esett rajta.
- Nem is telt az egész olyan sok időbe,
 Talán egy órába, legfőlebb kettőbe;
 235 Ugy hogy, mire a nép felvászorga másnap,
 Csóri dicsősége indult hanyatlásnak. —
- Megértvén a vajda, hogy miért nem lőnek,
 S találván az okot kielégítőnek,
 Szemét elmereszti, hasát kidüheszti
 240 És az öklét rázva kiabálni kezdi:

»Jás* ti kócipor had, láttam az anyátok!
Volna puskaporunk, tudom megbánnátok!
Itt lövöldöznénk le, az utolsó lábíg,
Sosem érnétek el az akasztófaíg!«

- 245 A többi cigány is vérszemet vesz legott :
»Köszönjétek — ordít — hogy porunk elfogyott!«
Lehetetlen, hogy ezt ne hallja távolról —
Hallja is az ellen, mert lám, visszafordul.

- Hamar a nagy sáncot megrohanni kezdi,
250 Három ép ágyuját a kapunak szegzi :
Bezuhan a kapu az első lövésre,
De bezzeg nincs ember, aki álljon részre.

- Csóri fővadjának leesett az álla,
Szíve összelottyant, és magába szálla :
255 »Ilyen a szerencse!« gondolá foghegyen,
»Ha ma égig emelt, holnap alád megyen.«

- Igy tünődik Csóri odafen a bástyán,
Semmerre se' mozdul, ott marad, mint bálvány
De a hős cigányság lót-fut eszeveszve,
260 A furólyukba is búna, ha lehetne.

Mint a túri vásár midőn legtömöttebb,
S valaki felkurjant : ahol a veszett eb!
Van lárma, sikoltás, szaladás tétova,
Ezerféle átok, szitok, zenebona ;

- 265 Zsidó kiált : tolvaj! puffan akit vernek,
Orgonál erősen férfi, asszony, gyermek,
S mindez a juhszálon, egy lebuj csárdába'
Olvad fülrepszto nyers hármóniába :

- Úgy a hős cigányság, vagy talán *úgyabban*. —
270 Tódul az ellenség befelé azonban,
S mint nagy égzengéskor összefutott juhak,
A barna vitézek mind rakásra búnak.

- Mindenik leginkább a fejét sajnálja,
Egyebet ha ménkö üti meg se bánja ;
275 Nem is látna ottan az ember egy fejet :
Egészen más tag az, amit látni lehet.

¹ Cigány indulatszó: jaj! — A. J.

Kacag az ellenség, — hogy is ne kacagna!
Kérve kéri Pukot, hogy kegyelmet adna ;
De ő meg akarja mutatni hatalmát :
280 »Hozzanak, kiáltja, kéngyertyát, meg szalmát!«

Mindjár' teljesíték e parancsolatot,
Ami a dádéknak úgy szívére hatott,
Hogy felugrándozva széjjel szaladnának,
Ha legkisebb egér-utat is kapnának.

285 De minthogy szorosan környül vannak véve,
Környül fogta őket a Puk Mihály népe,
Szomorúan látják a dolog mivoltát,
S elkezdik gajdolni e keserves nótát :

1.

Fáró hesz! Fáró hesz!
Ále moré! már hogy lesz?
Meg se, halsz, csak megdeglesz.
Nagy sor ez!
5 Vitézséged kárba vesz.
Ühüm! ühüm! ühüm!

2.

A szerencse kukhérol :
Puk Mihály lehóhérol,
Meksüt mint a gesztenyét,
Pecsenyét :
10 Nem szánja szegény morét.
Ühüm! ühüm! ühüm!

3.

Cigányország, ne neked!
Kiesett a feneked,
Háj! dikhesz, dsalomáz,
Dsalomáz :
15 Nincs már annak kulimáz!
Ühüm! ühüm! ühüm!

Jaj de ki írhatna oly siralmas kótát,
290 Amily szomorúan zengették e nótát!
Kova lágyult meg rá sok ember zsebében :
Csak nem a kemény sziv Puk Mihály keblében.

Kéri minden ember : mutassa irgalmát,
Hiszen nem érdemlik azt a drága szalmát ;
295 Ó azonban így szól s káromkodik hosszut :
»De, mikor haragszom, hát kin álljak bosszut?«

»Én rajtam la!« kiált a nagyszívü vajda,
Kire az ellenség eddig mit se hajta,
De mostan leszállott a bástyatetőrül,
300 Mint leszáll a kakas a kakasülőrül.

Igen! mint a kakas, melynek a szomszédé
Taraját megvérezé, tollait kitépé,
Sarkantyúját törte, szemétről elúzta :
Oly szomorú mármost . . . hanem mégis büszke!

- 305 Oly szomorú Csóri, — de a járásában
Most is egy vajdához illő méltóság van ;
Nem néz lába alá — akármibe lépne —
Mint egy pecek, úgy áll Puk Mihály elébe.
- »Én rajtam la!« mondá, »én vagyok a vajda,
310 Ha már szemed olyan debreceni fajta,
Hogy nem ismered meg a te jóltevődöt,
Ki előtt úgy álltál, mint én most előtted.
- »Háládatlan ember! vagy nem jut eszedbe
Mikor a fejedet hoztad a kezvedbe?
315 Összevissza gyúrtad reszkető kezeddél,
Míg én azt nem mondtam : tedd fel, fiam, tedd fel.
- »Körmeim közt voltál. Féltetted az irhát ;
Megroppanthattalak volna, mint egy bolhát,
Most lelked vacsorán volna Pilátusnál :
320 De több az emberség a káposztás husnál.
- »Töltsd boszúdat rajtam, ha rávisz a lélek,
Ha már oly nagyon esz az a f . . . méreg ;
De mit vétett ez a szegény ribilliú?
Mind ártatlan ez, mint a ma született juh.
- 325 »Olyan áldott nép ez, hogy kenyérré kenni
S mint a sajtkukacot, meg lehetne enni :
Könnyen megneheztel, de kibékül mindjár' :
Fogadom, hogy terád egy se' haragszik már.
- »Én meg . . . ezerszerte jobb vagyok őnálók :
330 Mint az érett gyümölcs, szinte széjjelmállok,
A csupa jóságtul kásás vagyok, parázs ;
Az a nagy csuda, hogy el nem hord a darázs.
- »No de légy bár süket mind e szép szavakon,
Az én jószágomat nézd te ámbár *vakon*,
335 Akasztass fel engem, ha tetszik, magamat :
Csak ne bántsd Évámát és szép két fiamat.

- »Oh drága rajkóim! oh hűséges Évám!
 Azér' bődül a sors, mint egy gulya, énrám,
 Hírem lobbanása azér' lett — *csütörtök*,
 340 Hogy megútáltalak ; belém bujt az ördög.
- »Engedd látnom őket, egyszer, utoljára,
 Azután nem bánom, *huzzanak* a fára!
 Azt is megmutatom, hol vagyon a kincsem,
 Csak legyen, aki majd felhozni segítsen.«
- 345 Oly szívrehatóan beszéle a vajda,
 Hogy csak dült az ember, ki jobbra, ki balra ;
 Maga Puk Mihály is, a hasát megfogván,
 Szoritá a száját, erősen makogván.
- De mikor a vajda kincseit említé,
 350 Orrán pápaszemét feljebb emelíté,
 Füleit hegyezvén így kiálta fel »Nos?
 Ez az ember mégsem egészen bolondos!«
- Hanem a cigányok — bár nem mondják szembe —
 Vannak a vezértől külön értelembe':
 355 Csóri megbolondult! — suttogák bámulva ;
 Bizony, a mi fejünk meg van bolondulva!
- Puk Mihály azonban jóval fizet jóér':
 »Kegyelem, kiálta, nem vagyok én hóhér,
 Tréfa volt az egész, hogy ne vessünk rajta,
 360 Egy szál hajatok sem fog görbülni, vajda.«
- Titkon pedig így szól, minthogy igen eszes
 »No hé! hol van a kincs? mindjár' odavezess!«
 Egyedül követte a vajdának utját,
 Mert nem akarná, hogy a többiek tudják.
- 365 Szobáról szobára vezeté a cigány,
 Nem, mintha a járást nem tudná Nagy-Idán.
 De környékezi már néminemü kétség,
 S fiait keresi, meg a feleségét.
- Nincs azoknak ottan se' híre, se' hamva.
 370 »Ahá! visszamentek, gondolá, a halba?«
 Az egész bolondság előtte úgy rémlik,
 Hogy talántán nem is való az, csak félig.

Csak kérdezi Puk, hogy hol lesz már a kincse :
»Isten benne tudós — sohajt — van-e? nincs-e?»
375 Megy az ó pincébe, keresi az ajtót,
Nem leli . . . hogy lelné, ahol sohasem volt!

Körösleg, a pince falain tapogat :
»Csak a kulcsot lelném! vagy bár a kulcslyukat!
Nem baj a kincs! nagyobb az, hogy nem találok .
380 Száz ébrenlételnél többet ér egy álom!«

Így beszélt a vajda, füleit vakarván ;
Puk Mihály is hallá, hinni akarván.
Néz egy szögeletbe, pápaszemes orral —
S mintha aranyokat látna ottan, sorral.

385 Nagy darabok voltak, mint az ember ökle,
A pince zugába szanaszét lelökve :
Fényes szép kardjával megpiszkálta . . . hanem
Ő se' mondta, mi volt — én se' híresztelem.

Meg ne gáncsoljátok szegény költő dalát :
390 Puk Mihálynak írta ebben *diadalát* ;
Méltó oly vitézség, mint az övé, erre :
Más babér nem termett e dicső fegyverre.

Boszús képpel hagyá a kincstárat oda
És vitézeinek ily parancsot ada :
395 Hogy a cigányokat ebrudon kivessék ;
Tetszős volt azoknak ez a kötelesség.

Kettő nagy doronggal a kapuhoz állott,
A többi riasztá a szép cigányságot :
»Fuss moré, ahogy tudsz!« ők szaladtak sorra,
400 Kapu küszöbénél nagyokat ugorva.

Rúdját ama kettő úgy tartja keresztbe,
Hogy át kell ugorni sebes futás közbe ;
Nem magasan tartják, de neki lóditják
S a szegény dádekat repülni tanítják.

405 Már csupán a vajda volt odabenn, maga :
Ő is nagykomolyan rúd felé ballaga,
Hol a végit nézte, hol pedig közepen,
Látszott, hogy szeretné kikerülni szépen.

Egyszer nagyot ugrik, de nem ám előre,
410 Hanem egyenest fel, fel a levegőbe,
Amazok a rúdat felkapák üresen :
Rúd alatt a vajda kisuhant ügyesen.

Visszanézett egyszer és fűgét mutatott ;
Akkor aztán ő is a többivel tartott,
415 Kik, mihelyt künn voltak, úgy megiramodtak,
Hogy most is szaladnak, ha meg nem állottak.

AZ ELSŐ LOPÁS.

KÖLTŐI ELBESZÉLÉS.

(1853.)

»Ki ruházta fel a mezők liliomát?
Ki visel hű gondot az égi madárra?
Útlan bujdosónak ki vezérli nyomát?
Kit nevez atyjának az atyátlan árva?
5 Él még a jó Isten! ő engem is szeret :
Megadja, ha kérem, a *mai* kenyeret.«

Gazdag Imre szólt így, aki e név mellé
Egy járomszeget se' örökölt apjátul ;
Nemes ember volt az, mindenét elperlé :
10 Húzza be az ajtót majd valaki hátul,
Ez volt az öregnek a szava járása ;
Perlett is, ivott is ; — a fia, ám lássa!

És szilaj tulokként nőtt volna fel Imre,
Ha szerető szívü édes anyja nincsen :
15 Az kapatta jókor isten-félelemre,
Hogy a puha földbe olyan magot hintsen,
Melyet a hév nem bánt, az eső el nem mos,
Melynek aratása mindenkor bizonyos.

Még fülében kongott a harang Imrének
20 Mely az anyja mellé apját elkísérte,
Még lelkében zengett a halottas ének :
Már felpattant a dob : »ki ad többet érte?«
És alig oszlott el a bús gyülekezet :¹⁷
Nevetkélve, vígan, másik gyülekezett.

Semmi nélkül maradt Imre, mint az ujja,
Mert azért a törvény *törvény*, hogy nem enged ;
Hej! ez egy szót : *másé*, nehezen tanulja,
Nehezen felelji az édes *mienk*-ét ;
Más kaszálja rétvét, földjét más takarja ;
30 Elfordul, ha ott jár, nem is nézhet arra.

Benyelé az ős per amit csak talála,
Megmaradt a vén ház, a nagy ronda telek,
Édes jó anyjáról ez a birtok álla,
Nem bántá a törvény, de igen a szelek!
35 Őszre kelvén, gazzal, kóróval befedte,
Uj boron a szép lyányt belé is vezette.

Tizenhét esztendő múlt a *gazda* épen,
Tizennégy az *anyjok*, kendernyövés óta ;
Ilyen egy házaspár összeillik szépen,
40 Nem más húron pendül a kétféle nóta :
Mert a világtalan s az ő vak vezére
Mit tudjon egymásnak vetni a *szemére* ?

Jól teszi ha olvas, aki ráér, könyvet :
Imre is jól tette, de ő mindig ráért,
45 Dereka megfájul, ha egy kissé görnyed,
Nem is nagyon él-hal kaszáért, kapáért
Sanyarú élet az, egy darab kenyéren :
Meleg is van nyáron, hideg is van télen.

Kinyilott az idő : az égi madárnak
50 Erdőben, mezőben dús asztal terüle :
De nem úgy ám, bezzeg, a fiatal párnak!
Betevő falat is szűken van körülé ;
Liliom' köntösét meghozá a tavasz :
A menyecske száján örökös a panasz ;

Hogy ő már az utcán végig menni sem mer,
55 Ünneplő ruháit viselőbe fogja ;
Hogy ujjal mutat már őrá minden ember
Ni! a régi kendő, a lánykori szoknya ;
Nemes asszony volna : mennyire szégyenli!
60 Az Isten házába sem tud ő már menni.

Egy tehén, fiastul, meg egy kapa szőlő,
Ennyi gazdaság volt, ennyit hozza Márta,
Elébb a tehenet önté fel az őrlő,
Majd a szőlőcskét is a malom lejárta.
65 Most napszámba menjen? azt nem szokta Imre,
Ha bírná se' tenné, csúfra, szégyenszemre.

Körül-körül nézte szegény háza-táját,
Egy rozszant nagy fészert volt még az udvaron :
Elbontá, eladta lőveit és fáját,
70 Minek az ól, ha nincs semmiféle barom? L u
S minek a nagy udvar? elég volna fele :
Kicsi helyt megfordúl már az ő szekere.

Megevé az udvart körül, mint egy lángost,
(A szomszédok olcsón jutottak hozzája) ;
75 Önnön lakóházát is megkezdi mármost,
Annak is van egy-két *heverő* szobája ;
Mint kazal szénának, eladá a végit :
Keresi a téglát amely ember épít.

Így eszi hajlékát az a féreg, melynek
80 Eledele torma, a háza is torma.
De hamar elfogyott csekély ára ennek,
Gondolkozik Imre, hogy mi van még sorba?
Könnyű kitalálni : fele-ház még ott van :
De neje várandós minden pillanatban.

85 Feje fölül mármost a tetőt eladja?
Ezt ily állapottal a pogány se' tenné.
Hánykódik erősen szive indulatja,
Gondjai fűződnek véges-végtelenné ;
Tíz-húsz koma csak kell, úgy illik, hiába!
90 S talpa fáradságát megveszi a bába.

Aztán a betegnek egy jó ízű falat,
Üres kamarához e' sem utolsó gond ;
Egy üveg *pálinka*, mindig feje alatt,
Erősödik attól... (hiszi ám a bolond!) :
95 Mindezeket Imre megfontolva bölcsen,
Megindult, hogy a pénzt majd felkéri kölcsön.

De nem akadt ember, ki megemberelje,
Bár ajánlá, hogy *tud irni* jó levelet ;
»Ha tegnap jött' volna!... Jöjjen őszre kelve...
100 Mért nem áll cselédnek?... «Éz volt a felelet.
Azt se' banná, ugymond, ha *dolog* fejében...
Adtak jó tanácsot ; megköszönte szépen.

Nagy vásárra készült mind a világ mostan,
Kiki hazahajtá tináját, üszőjét,
105 Hogy eladja holnap a szomszéd városban,
A feletlen ökröt, a felhízott sőrét ;
Egyedül Imrének nincs egy árva borja :
Mégis az a vásár *neki* legfőbb gondja.

Hazajött a csorda, elfekütt a pásztor ;
110 Imre is lenyugvék a háza tövében,
Imádkozott volna, mindig tudta másszor,
Most elakadt benne a kellő-középen ;
El-elmondta félig, meg-meg ujrakezdte,
Mint amely tanulón kifogott a lecke.

Kínálgatja szemét, de nem kell az álom,
Minden legkisebb neszt, moccanást megérez :
Majd pók száll arcára láthatatlan szálon,
Majd egy dallos szúnyog téved a füléhez,
S hallik a szomszédból (sövényen át hallja)
120 Barmok kérődzése, lefekvő sohajja.

Darabos felhők közt bujkál a hold fénye,
Elő-előbukkan, majd fellegbe gázol
Imrének is úgy tesz jó s rossz érzeménye,
Nagy kísértet néki az a szomszéd jászol ;
125 Holdvilág elbúvik sűrű fellegen tul
Imre fölkel lassan . . . Imre *lopni* indul.

Nézzétek a tolvajt : ahol megy, ahol megy !
Karimás kalapját a szemére húzta,
Azt gondolja, látszik homlokán a bünjegy
130 És hogy lesben fekszik kétfelől az utca,
És, amint hevernek a sötétlő házak,
Meg-megriad olykor, mintha mozdulnának.

Megyen öt-hat lépést, újra visszafordul,
Minden kapuzugban lát valami rémet ;
135 Ha! most jönnek, jönnek : az ajtó csikordul . . .
Nem, csak a szél lógáz egy sovány kútgémet.
Világos az utca, sötét a sikátor :
Rossz lelkiösméret egyiken se' bátor.

S amint elcsapódnék egy homályos közön,
140 Ruháját valaki visszarántja hátul,
Szaladna, de nem bír: ijedtében *köszön*,
Csakhogy szabadulhat a kihajló fátul.
Ne menj tovább Imre! bizony a fa gallya
Nem azért fogott meg, hogy veszted akarja.

145 De Imre tovább megy, és az utca torkán
Ugy rémlik, utána lopózkodott valaki:
Önárnyéka volt az, mert egy felhő sarkán
A hold fénye épen akkor pillanta ki, —
De alig nézett ki, azonnal megbánta,
150 Szemére azonnal vastag felhőt ránta.

S megeredt a zápor. Sűrű suhogással
Vesszőzte keményen a lombos akácot.
A fa mellett Imre nagy szivdobogással
Leskelődött elébb, azután bemászott,
155 Kinyitá belül a sövénykapu felét;
S markába szorítá fokosának nyelét.

Egy öreg ősz ember volt a házigazda,
Házörzeni hagyták sirba szállt cselédi;
Vékony vacsoráját egy tehén meghozta,
160 Nem sok kelle már, de mégis kelle néki.
E tudva, fokosát megszorítá Imre:
Szabad ütni, úgymond, önnön védelemre.

És talán ütött is volna bolond ésszel...
Imre, Imre! ha most a gazda kilépne,
165 Álmosan, ősz hajjal, üres, puszta kézzel
Ifiú karodat reá emelnéd-e?
Nem felelek róla, mit, mit nem csinálnál:
Olyan a bűn! nagyobb fiat szül magánál.

Egy szó annyi, mint száz: kevés idő mulva
170 Sajat udvarán volt az üszövel Imre,
Nagy lélekzetet vőn, nekibátorula,
Szája pedig ráment egy *hála-isten-re*:
Csak midőn kiejté az *Isten* szót ajka,
Akkor ütődött meg, gondolkozván rajta.

175 Nem azt gondolá ő, hogy majd ráismernek,
Noha egész falu ott lesz a vásáron ;
Nem is azt, hogy reggel friss nyomára lelnek,
Bár az is meglátszik az éjjeli sáron ;
Vén tolvaj meghányja elejét, mint végét :
180 Ó elébbre teszi lelke üdvösségét.

Érzi, hogy csömör van az ő udvarában :
Akárhogy, akármint, ki kell annak menni!
Még nem volna késő — gondolja magában —
Mebánással a bűnt jóvá lehet tenni.
185 Alig született meg ez a gondolatja :
A lopott jószágot *visszafelé* hajtja.

De megjárta bezzeg. Most fogák a tetten
Valamely kerülők, a helység cselédi.
Hazudnia kell itt — gondolá ijedten —
190 Mert az igazmondás soha meg nem védi :
»*Bitangjába'* lelte, gazdájához hajtja,
Az Isten előtt is ő csak ezt mondhatja.«

Az isten előtt? . . . a mindentudó higgye?
Még az éji őr is kételkedik benne.
195 Másnap előfogta a vármegye tisztje
S úgy megvallatá, hogy fele is sok lenne
De Imre csak abban veti meg a lábát,
Hogy bitangul lelte más ember jószágát.

»Eh!« kiált a bíró — »azt én kötve hiszem ;
200 Vagy *te* hazudsz, fiam, vagy a lábad *nyoma*,
Mely egyik udvarból a másikba viszen ;
A *kapu* sem nyíltott magától ki soha.«
Imre látta ebből, hogy sarutalpának
Nagyobb hitele van, mintsem a szavának.

205 Most előbeszélte bűnbánó szavakkal,
Mikép orozá el, s hogyan hajtá vissza.
»Hát bolond vagyok én?« kiáltott haraggal
A bíró, »vagy ittas, ki eszét megissza?
Vasat neki, láncot! . . . majd az ördög higye,
210 Hogy a tolvaj, amit ellop, visszavigye!«

Minek mondjam tovább? tudjuk már a többbit, —
Szomorú ezentul szegény Imre sorsa :
Lakozván penészes börtönnek az öblit,
Csúszó-mászó féreg kenyeres pajtása ;
215 Szellő oda nem száll, napfény oda nem hat,
Csak a bolthajtásról csepeg bűzös harmat.

Betevő falatját fojtó könnyel észí,
Hideglelős vízzel ingerli a szomját,
Rothadt a levegő, melyet ajkán bészí,
220 És rothadt beszédek sértik füledobját :
Mert nem egyedül van : ott az egész megye
Régen összeseprett salakja, szemetje.

Tolvajok, zshiványok, — kik rátarti kényyel
Zörgetik a rabság nehéz sarkantyúját ;
225 Dicsekesznek holmi balkörmű erénnyel,
A lopást, a rablást tanítják, tanulják ;
S fiatal embernek, aki odatéved,
Arcáról letörlik a piros szemérmét.

Vén gazemberek, kik fényesre koptatták
230 A bilincset, s most már gyönyörködnek benne. —
Ezek a tanítást mindennap kiadták
Imrének is, hogyha valamire menne :
Oly nehéz betűkből ez a lecke álla,
Hogy Imrének borzadt minden haja-szála.

Azt írják mesében egy királyné felől,
Hogy, amit nappal szótt, éjtszaka fölfejté ;
Imre is úgy kezdte mindennap legelől
A tanulást, — éjjel mindig elfelejté ;
240 Mert, ha lidérc álom a többbit megnyomta,
Szép imádságait sorra mind elmondta.

Istenéhez tért ő; vagy magába szállott,
És, míg durva padján várta, hogy a hajnal
Néki is juttasson egy parányi álmodot
El-eltépelődék a világi bajjal.
245 Tenger baja addig hányta és vetette,
Míg kifáradt lelkét álomba rengette.

Az asszony miatt is temérdek a gondja :
Felőle csak egyszer hoztak üzenetet,
Hogy nem él a gyermek, halálán az anyja,
250 Fia elébb meghalt, azután született.
»Beh jól járt szegényke !« — Imre búsan szóla,
»Beh jól járt . . . csak egyszer élve láttam volna!«

Egyszer megláthatni . . . halálnak sem adni . . .
Fölnevelni szépen . . . gyönyörködni benne . . .
255 Mi haszna! mi haszna. — Bolondság siratni
Szegényke! hisz' úgyis világ csúfja lenne.
»Tolvaj volt az apja, tolvaj fészekbe nőtt —
Meg lenne gyalázva Isten, ember előtt.

»Ember előtt igen« — monda Imre bátran,
260 »De nem az előtt, ki a szívet vizsgálja!
Ha gonoszul tettem, igazán megbántam,
A megtérő juhót befogadja nyája ;
Becsületem is még talán visszatérül
Vagy, ha már égnem kell, ne magam tüézérül!

265 »Vagy, ha már égnem kell gyalázat tüében,
Ne öntsek ezentul magam arra olajt ;
Ám maradjak tolvaj a világ szemében,
Csak a magam lelke ne kiáltson tolvajt!«
Ez vala Imrének erős föltétele ;
270 Szinte könnyült a vas kezén lábán vele.

Beteg gyógyulását, rab szabadulását,
Nem hiába mondják, hogy nehezen várja ;
Imre is úgy várta esztendő mulását,
Nehéz esztendő volt, de csak leszolgálta ;
275 Megszúrte a fogság : halovány, szintelen,
Mint idéetlen zöldség, mely pincékbe' terem.

Tömlöce falától végre búcsut vévén,
Haza ért egy este önnön udvarába,
Nem fogadja senki ; nem füstöl a kémény,
280 Elébe kutyája sem fut farkcsóválva ;
Nem barátságos láng, — ijesztő sötétség
Néz ki a pitvarból : Imrét öli kétség.

Benyit a pítvarba, majd a kis szobába ;
Ki az? kérdi egy hang, mintha sirbol jőne ;
285 Nem soká egy mécsnek halovány világa
Odasüt az ágyra, holott fekszik nője.
Fekszik egy év óta, sem élvén, sem halván,
Isten nyomorékja: kemény hideg szalmán.

Jó, hogy ád az Isten könyörülő szívet
290 Aki meg tud esni irgalomból, ingyen :
A beteg ágyához is mindennap tévedt
Egy vigasztaló szó, hogy *maga* ne légyen ;
Étellel is tartják, — de százszor több ennél,
Hogy reményt tápláltak a reménytelennél.

Sok epezető gonddal, sanyarú munkával
Éli mostan Imre a földi világot ;
Csüggedező lelke birkozik magával,
Elcsigázott teste könnyez izzadságot ;
Napja nem vidulás, éje nem pihenés :
300 Öröme, ha van is, az az öröm kevés.

Beteg ápolását bizni kelle másra,
Egész héten átal ő hozzá nem láthat :
Ő maga a földet irtja, töri, ássa,
Tüskével, bokorral ví nehéz csatákat ;
305 Mert legelőbb is egy irtásföldet bérel.
Sok orcaveríték — nem pénz annak bére.

Eladá a telket, a nemesi házat,
Gunyhót raka földjén, sárbul, mint a fecske,
Nem palástolá mész oldalán a mázat,
310 Födeléül helyben termett a gaz, tüske ;
Nem örökre épült : öt, hat esztendőre :
Annyi állandóság sem néz ki belőle.

Hajnalhasadástól késő éjtszakáig
Imre a kemény föld durva kérgit vájja,
315 Néha egy tuskóval birkozván sokáig,
Mely az utját sokszor naphosszan elállja ;
Néha a gyökeret, amint széjjelszalad,
Kergetvén kapája, messze, a föld alatt.

Tüske, tövis tépi, vad venyige vérzi,
320 Ág akadoz arcán, bojtortján beléköt ;
Délben a rekedt nap fojtó hevét érzi,
Hús hajnalban hullat fagyos veritéket ;
Sokszor a hideg hold éjjeli sugára
Csodálkozva néz le a késő munkára.

325 De ha nehéz munka testét legörbeszti,
Fölemeli lelkét egy magasztos ének,
Mellyel bizodalját táplálja, éleszti,
Könyörög s hálát ad a jó Istenének ;
Munkája is halad, jobban mintsem várta,
330 Bizvást néz előre, örömmel néz hátra.

Minden talpalatnyi tiszta földet használ,
Mít kiváj a tövis körme közül bajjal ;
Hol egyéb se' termett istenverte gaznál,
Most tengeri diszlik, selyemszőke hajjal ;
335 Nő a karcsu kender, vígan köt a dinnye,
Pénzt fog abból látni a gazda erszénye.

Erejét, munkáját megáldotta Isten,
Másik évben egy pár igavonót ragaszt ;
Dolgozván sükerrel, dolgozik édesden,
340 A nagy tábla földbe már ekét is akaszt ;
Habzik a zöld vetés, ha szellő ingatja,
Messze futhat benne fürjek pítypalatyja.

Az asszony is épül. — Nem kuruzsló, bába,
De kitanult orvos tette rája kezét.
345 Mert való, hogy Isten adott fúbe-fába
Gyógyító erőt, ez helyes példabeszéd :
Nem is kételkedett Imre fúbe-fába,
Csak a vén banyáknak a tudományába'.

De nem írom tovább élete folyását,
350 Ki magán segíté, megsegíté Isten :
Visszadá neki szerető jó társát,
Sokra ment magában, többre mentek ketten :
Évrül-évre mindig gyarapult a vagyon,
Az is lett idővel, hogy *kire maradjon*.

355 ~~Ezt~~ a történetet, még gyerek-koromban,
Egy öreg ős ember beszélette nékem ;
Nyájas, piros arca most is előttem van,
Jó gazdának tarták az egész környéken ;
Isten házamellett volt egy szép uj háza,
360 *Mind a két hajlékra* holtig ő vigyáza.

Sokszor a kis padhoz mellé gyűltek este
Gyermeki, szomszédi, sőt az egész utca,
Ajakárul a szót minden ember leste,
Várta, hogy mozdúljon hófehér bajusza ; —
365 Hol a szent írásból vette ő példáit,
Hol a magyaroknak beszélte királyit.

Mikor *ezt* elmondá, amit én leírtam,
Egymásra tekintte számos hallgatója ;
Gyermek-ember lévén a nagyobb rész ottan,
370 Az öreg gazdához álmélkodva szóla :
»Nem hinné az ember, ha kelmedet látja,
Hogy valaha lopott, *édes Imre bátya !*«

JEGYZETEK

RÓZSA ÉS IBOLYA.

Toldi sikerén felbuzdulva Arany mindjárt új munkába fogott. Eszménye, a mindenkinek érthető és élvezhető költészetre »csak a most divatos népies modoron keresztül l'juthatni«, írta Szilágyinak — »azért még népies, for ever!« (1847. szept. 6.). Így fordult figyelme a népmese felé; ide csábította Petőfi János vitézének példája is. 1847. jan. 31. értesíti Szilágyit Toldi jutalmazása felől s ugyanabban a levélben azt kérdezi: »Hallotta-e ön a Rózsa és Ibolya meséjét? le akarom írni népiesen.« Itt úgy szól róla, mint közismert meséről. A válasz: »Rózsát és Ibolyát nem ismerem; de arra mindenestre kérem, kényszerítem kedves barátomat, hogy a pusztai embereket meséltesse meg! — Tíz-tizenöt mese s kiadót neki!« (1847. márc. 12.). Tompa is népmeséket kér barátaitól. Aranynak azt írja: »... ha írunk népdalt, mért ne népmesét. En azt igen régen fájdalmasan érzem, hogy a népnek nincs irodalma, hacsak a ponyva termékeit nem akarjuk így nevezni.« Elvül állítja: »... ily célból s modorban írni... kötelességül nézem.« Mindjárt meg is kérdezi: »Mit értesz az »eredeti népmesék« alatt? Azt-e, hogy kompozíciója és meséje is a magadé legyen? vagy csak feldolgozod a néptől hallottakat?« — (Lev. 1848. márc. 2.) A *Pesti Divatlap* élelmes szerkesztője, Vahot Imre, Toldi diadalának hallatára már febr. 1-én felszólítja a költőt: »Minthogy lapomnak egyik fő célja nemzetiségünk terjesztése, s különösen a romlatlan, erőteljes magyar népies elem megkedveltetése, azon kérelem mellett küldöm meg az Ön számára lapomat, hogy — szíveskedjék olvasóimat olykor egy-egy talpraesett népies költeménnyel megörvendeztetni.« Arany febr. 11-én hozzáfogott s tíz nap alatt bevégezte Rózsa és Ibolyát. (I. a kézirat, III. a variánsok végén.) — Ez volt az első költemény mely Arany nevével a nyilvánosság elé lépett.

Magyar mese szakasztott abban az alakban, mint Aranyé, nem találkozik gyűjteményeinkben.

Hasonló feladatok és a menekülők hasonló átváltozásai erdővé, tóvá, vannak Gaál népmese-gyűjteményében *Az üvegbalta* c. mesében. (Kiadták Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc, 1860. III. 29. sz.) Rokon mese van Erdélyinek *Magyar népmesék* c. kötetében: *Több kétszer esküdni, mint egyszer*, Krizánál *Szép Palkó* címen; közelebb jár Arany kidolgozásához Arany László gyűjteményében *Ráadó és Anyicska*, azonban Gaálnál és itt idegen tag van a mese elejéhez toldva. Az előtaggal bővítve, a próbákban s egy koldusasszony emlékeztetésében hasonló *Rudolf és Rudinca*, Nyő., 1888, 426—29 l. Ugyanilyen hármas próba Erdélyinél *A király és ördög*, Merényi *Dunamelléki népmeséiben* a II. 117. l., *A pelikánmadárról*, III. 244, l., *A három paripa megfékezése*; *Vadrózsák*, I. sz., Gaál: III. 35., Berze-Nagy János gyűjteménye, XIX. 46., a *Nyőben* (1879. 365. l.). Arany oda is írta egy mesének prózaibb átváltozásainál, hogy *Rózsa és Ibolyára* emlékezteti. Solymossy Sándor húsz változatát ismeri (*Ethn.*, 1906.); Horger Antal *Hétfalusi csángó meséiben* a menekülők vakarót, kezét hajigálnak el, ezekből erdő válik. (XI. sz.—Így Radloffnál: *Proben d. Volkslitteratur d. türkischen*

Stämme Südsibiriens, III. 7. — Kunos Oszmán-török népmeséiben szintén I. 40.). Kálmány Lajos *Hagyományok* c. kötetében a 9. és 10. sz.-nak címe is *Rózsa és Ibolya*, ezek azonban már szemlátomást Arany költeményének másolatai, épűgy a 8. számú, ahol a férfi neve Rudolf; a 10. számúban a koldus is ott van, meg a cigány rajkók, pedig ezek Arany leleményei. Szendrey Zs. Szalontán hallott igen öreg embertől ezen a címen hasonló mesét. (Nagyszalontai gyűjtésében. *Magy. Népkölt. Gyűjt.*, XIV. 188. 1.). A Rózsa név férfira szokatlan, de nem példátlan; Krizánál egy mese címe: *Rózsa vitéz*. Egy fehérmegyei ballada Rózsa Jánosról szól. (*Népelet*, 1925. 64. 1.)

A *Divatlap* igyekezett magához kötni az új költőt. Március 5-én Vahot azt írta neki: »Gyönyörű népies meséjét nagy örömmel vettem, s rövid időn belül közölni fogom. — Minthogy az *Életképek*nek ez évre megvan a maga népies költője, t. i. Petőfi, ezennel arra kérem tisztelt barátomat, sziveskedjék nyilatkozni, vajjon nem volna-e hajlandó lapom kizárólagos dolgozótársává elköltelezni magát?» (Arany Szilágyinak, 1847. nagypént.) — A *Divatlap* a költemény címéhez jegyzetet csatolt, melyben többek között azt írta: »Lapunk olvasóinak érdekében kötelességünknek tartók irodalmunk ezen koszorús bajnokát, — ki isteneink által népies költészetünk újjáteremtőjévé látszik meghíva lenni, — a *Pesti Divatlap* íróinak díszes körében közremunkálásra felszólítani» stb. A *Szépivodalmi Szemle* (szerk. Erdélyi János.) jónak látta lejobb szállítani a hangot. 1847. május 9-i számában az Értesítő rovatban ír a három *Divatlap*ról s megjegyzi: »Arany Jánost V. I. néhány sornyi jegyzetkében vezet fel olvasói elé, nagy páthosszal. Mi e nagy buzgóságát a szerkesztőnek éppen nem csodáljuk, de dicséretét megsokalltuk, s okot ugyan nem látunk, hogy Aranyt szédüléstől féltstük, mindazáltal figyelmeztetjük Arany Jánost, hogy az efféle könnyen jött dicséretekre s olcsó dicsőségre ne hajtszon. Experto crede Ruperto. V. Imrének ez már szokása, hogy maszlagot hány íróinak, s nem gondol azon felelősségre, mely ilyenkor rajta fekkhetik. Van már példa reá, hogy ő maga is megbánta, több ilyenmő okatlan lépését, de azért jóvá nem tette. Egyébiránt Arany János nem az itt közlött meséért fog érdemelni dicsőséget, mivel ez gyöngébb műve lesz mindig, hanem másért, mit V. I. nem is ösmer.«

A *Szépivodalmi Szemle* a II. félévben (219. 1.) Henszlmann Imrétől tanulmányt közölt: *A népmese Magyarországon*, s ez megjegyzéseket tett Arany feldolgozására. Felrója: »Hogy a feladatokat a leány oldja meg kedvese helyett, megvan Gaál *Üvegaltájában* (*Märchen d. Magyaren*, 3. sz.), a felelgető vércseppek Grimmnél. ((*Kinder- und Hausmärchen* 56. sz. stb.)). «(A népnél vércsepp helyett köpés, sperma értelmében.) A feldolgozás végéről azt találja: »A fejlődés itt el van vágva, mert a nép szelleme szigorú igazságszolgáltatást követel, ezért a banyának itt is el kellene veszni, mint másutt, pld. Gaálnál; ellenkezőleg, itt a banya jégeső képében távozik, megátkozva mostoha leányát, hogy soha rá ne ismerjen kedvese, s így ez egy mással kel egybe és csak a szerető hálószobájában háromszori szokott mulatás után ismeri meg őt az igazi vőlegény. E pont sincs hasznosan változtatva Arany meséjében, mivel nála a hős egy cigányfiú szaván igazodik el. Hogy az ál-menyasszony Aranyánál szinte más vőlegényi kap az elvesztettért, halvány fordulat, hiszen ő vétkes, és megérdemli, hogy férjét elveszítse, mivel önzőleg meg hagyá vesztegettetni magát ajándékokkal, és más hölgynek engedi a maga helyét férje mellett; miért az eredeti erőteljes mesében, költői igazságos módon, pótolhatatlan veszteséggel, sőt életével lakol.« Erre a bírálatra értette Arany, hogy művét rosszul fogadták (Tompá levele 1848. márc. 2.). Vahot

Imre júliusban az írói tiszteletdíj ügyét is tisztázza. Július 6-án azt írta Aranynak, úgy díjazza mint Tompát, t. i. minden versért egyre-másra 4 pengő forintot. A *Rózsa és Ibolya* meséje nagyobb levén, ezt az (ívenként) ígért 25 pforint arányában díjazom. (Vaholt levelei Arany levelezése közt a M. T. Akadémiában.)

Ezen Arany felháborodott, (Petőfinek 1847. máj. 27.), s gúnyból meg akarta kérdezni Vahottól: úgy érti-e vajon, hogy lapjára tíz strófát számítva, egy ívet kivettől költeményért ajánl 25 írtot (1847. jún. 25.). Petőfi is Vahot ellen tüzelte. — Az év végével megvált a *Divallaptól*.

A költő eleinte kedvelte költeményét. Szilágyinak azt írta: »Ebben a cselekvény gyorsaságán igyekeztem, ellenkezőleg, mint *Toldiban*.« »Akárki mit mond, én *Rózsát* ma is jobban szeretem.« (1847. nagypéntek.) Tompának is írt erről, Tompa azt válaszolta: »Ezt mégsem hiszem... én inkább szeretném *Toldi* alá írni a nevemet.« (1848. márc. 2.) — 1856-ban, mikor *Kisebb Költeményeit* kiadta: »Emlékszel-e — írta Tompának, 1856. dec. 7. — mikor azt írtam neked, hogy ezt a maga nemében jobbnak tartom *Toldinál*? az 7—8 évvel ezelőtt lehetett, most kihagytam! Akkor legelől tettem volna.«

Kézirata Arany László özvegyének ajándékából a kisújszállási ev. ref. főgimnázium könyvtárában van. Vastag zöld papírra írva, nagy íveken, tíz oldalra terjed. Címe a kéziratban: *Rózsa és Ibolya meséje*. — Alatta: *Népmese*. —

Kiadások. Nyomatva először a *Pesti Divallapban* (szerk. Vahot Imre) 1847. március 21., a 12-ik számban. Másodsor, az ÖK. és ÖM. kiadásában. — Megjelent a népek szánt *Jó könyvek* közt. — *Losonczy István*-nal együtt az *Olcsó Könyvtárban*. A ponyván *Ibolya és Neefeletts*, Rózsa Kálmán kiadásában. 1884.

Pesti Divallap szövege egyezik a kézirattal. Eltéréseik a későbbi nyomtatott szövegtől:

- Kézir. I. 3. sor: Egyszer hol volt — hol nem — régecskén lehetett —
(Az Óperenciás tengeren túl esett) —
5. « *Élt* —
5. « *Szolga meg* —
- 9—10. « — — — náluk — — *lyányuk* —
14. « *Szemérmes arcját* —
15. « *a lyányhoz* — a kéziratban mindenütt: *lyány*, az ÖK.-ban *lány*. —
17. « *az ibolya* —
20. « *királyi hercegek* —
21. « *Ezt irigylé* —
22. « *Bément hát* —
23. « *Apjok*, —
25. « *Dünnögött* — jav. *Dümmögött* —
26. « *Hej, bizony csak felnő a lány*, mint a kender — jav.: *Hej, bizony csak felnő a leány*, mint kender — jav.: *Haj*, — *lyány* —
28. « *melyiket válasszam el* — jav.: *melyiket is válasszam* —
29. « *»hátha* —
32. « *jdjön elő* — jav: *érte*
34. « *Ha kívánja bírni szép Ibolya kezét* —
35. « *Három nehéz munka* (dőlt betűkkel csak az ÖK.-ban)
38. « *kezéhez szoktatta* — jav. *ötet úgy kapatta* —

- Kézir. : I. 42. sor *Eltekintett* —
44. « *Együtt makkoltattak volt az arany nyájjal* — jav. :
Egy erdőn makkoltak — jav. : Mert egy aranyerdőn
makkoltak a nyájjal —
47. « *hogy rövidebb volt annál az esze* —
48. « *Máskép nem iett volna* —
- II. 2. « *gondolá* —
7. « *öblintett* —
8. « *Szenigell'ért hegyére tünt a vén* — PD.: — Szengellér
- 9—10. « *Akkor Rózsa fogta, a ház tetejéről* (PD.: tetejéről)
Egy létrát leoldá, s mely világolt szélről —
12. « *Ablak-karikáját* —
13. « *Hej, . . .* — Ibolya ! —
15. « *az ablak* —
16. « (PD. is) *És alig látta meg* — jav. *És mihelyt meg-*
látta — jav. : S alig pillantá meg —
17. « *Rózsa meg hirtelen* —
18. « *pedig csak* —
20. « *Mint valamelly csárda* — jav. (PD. is) *Mint*
legény a csárda —
26. « *kertünkbe* —
27. « *Aztán nem szólt többet, még ezt is megbánta* — jav.
és PD. : *Akkor hallgatott, még ezt a szót is bánta* —
28. « *virágára* —
29. « *Felelt arra* —
31. « (zárjelben)
32. « *ibolyája* —
34. « *Jobb kezével sokszor* —
36. « *Bitangjában lévő gyöngyöket* —
38. « *magukat* —
39. « *faggatódzék : ugye* —
43. « *Úgy ám, egyet, kettőt* —
- III. és PD.-ban nem volt külön szakasz, csak vonallal
elválasztva.
1. « *A jegyzet a kéziraton nincs meg.*
8. « *csak tenyerét tartja* —
9. « *ílyetén* — PD. : *ollyatén* —
13. « *Jöszte szép* —
15. « *otthonn* — PD. : *otthon* —
17. « *Most felelt* —
26. « *szókül az* —
28. « *Hogy huszonnégy is kitelt* —
- IV. (Előbb : III.) 1.sor : *hogy mit akar Rózsa* — jav. —
mibe fárad —
3. « *dologról P.D., Ök. ; dologrul* —
6. « *Avval* —
9. « *a királyné rajta* —
9. « *az erdőt : —*
11. « *földét* —
12. « *buzakalácsával* —
16. « *kedveséhez ment* —
17. « *Mosolygott Ibolya : hát* — P.D. : *Hát egyéb* —
18. « *Fekügyél* —

- Kézir. : IV. 20. sor *téjjel* —
 23. « *Kínézett az asszony, nem hitt a szemének* —
 24. « *Nincs erdő sehol, majd megöli* —
 25. « *»azt* —
 27. « *Szólóvel* — PD. : *Szöllővel* —
 31. « *S ez megvolna eddig, de még egy van hátra* — jav.
 és PD. : *de még van egy hátra* —
 32. « *Már* —
 36. « *Halál halálával* —
 39. « *istentül* —
 39. « *segítségre*
 40. « *búcsuvenni* —
 41. « *Monda néki a lány: ne légy* —
 44. « *rájuk úgy mint saját* — jav. : *rájok* —
 45. « *Édes apám uram* — jav. : *lészen* —
 49. « *kitalálnod* — jav. és PD. *eltalálnod* —
 50. « *véle* —
 51. « *Igy szólott Ibolya* —
 55. « *ugyan csak elnyúzta* —
 57. « *Majd, mikor leszállott* —
 58. « *S olyat vártott rajta* —
 59. « *a kantárát* —
 62. « *bántá azt, mint az egy szikra* — (e négy szó kézír.
 aláhúzva.) —
 63. « *Hogy leszálla, sürgött és forgott körülte* —
 64. « *keszkenővel* —

- V. (Előbb IV.) 2. « *Mindenütt* —
 4. « és PD. *Farka vágatását* — jav. : *elvágását* —³jav. :
vágását a —
 5. « *eljött kérni* — PD. : *eljött, kérni* —
 6. « *No s* —
 8. « *engemuccse.*« —
 13. « *hogymikép* — PD. : *De hogymikép* —
 15. « és PD. : *Mert majd elfelejtem* — jav. — Mert, hogy
ne felejtsem —
 16. « *A vasorru bába hogy* —
 17. « *paripámért* —
 18. « *A bámész cselédek* —
 19. « *szür vedd rád* —
 22. « *kisujja* —
 24. « *sötétebb* — előbb : *pirosabb* —
 26. « *Folyvást kiáltozó hogy* —
 27. « *három csöpp* — PD. és ÖK. : *csep* —
 28. « *felelt rá* —
 29. « *Megtudá a vén tűz, miképp kijátszatott* —
 31. « *Nosza rajta, mindjárt küldi* —
 32. « *Hajtsa* —
 34. « *a mostohával* —
 36. « *lángol a jobb* — (aláhúzva) —
 37. « *hátra nézett: nem látott egyebet* —
 38. « *jelleget* —
 39. « *apám az!* —
 46. « *A banyának a hirt (ezen) azonképen* —
 48. « *Rózsa volt» aszondja* —

- Kézir. : V. 49. sor S szidta —
 50. « *»hej'szen!* —
 51. « *Mikor visszaküldték, csakhogy szabadulhat* —
 52. « *Ugy megörült, hogy elfogta voln'* —
 53. « *S mint a szénahordó* —
 55. « *Nézett jobbra, balra,* — PD.: —: de —
 57. « *Majd egy kidült-bedült malmot is talála* —
 59. « *Sóhajtott* — PD.: Sohajtott
 60. « *S jó hajításnyiról csúfolá* —
 62. « *Egy legényt, meg, egy lányt látott erre jönni* —
 63. « *Ühüm,* —
 64. « *Felelt a vén molnár* — *»azóta nem láttam* —
 66. « *Most szállt, most* —
 68. « *konyha zugába* —
 69. « *Akkor a kéményből a tűzhelyre vágott* —
 70. « *Szénvonót, pemétét s egy sütőlapátot* —
 72. « *iszonyodott tőle* —

- VI. (Előbb: V.) 1. sor: *tündérföld* —
 2. « *fejérlék a* —
 4. « *mert a fülem langal* —
 5. « *Most nekem legkönnyebb* —
 6. « *leszesz gyors kerceruca bennem* —
 8. « *Akkor* —PD.: *Te meg* —
 10. « *Felülsz* —
 11. « *Igy teszel hogy* — jav.: *teszesz* —
 12. « *mindjárt* —
 13. « *ott termett* —
 14. « *meglátta a* —
 15. « *»szép madár, megállj csak,* —
 16. « *tollad,* (PD.:!) — *mindjárt* —
 17. « *Most övig begázolt* —
 18. « *Akkor tőfenékre bütt előle* —
 19. « *S míg az ott tapintgat kezével lábával* —
 20. « *Elrepült a bűvös pemettel,* —
 25. « *Arcátlan* —
 26. « *Felejtse el* — (Kézir. nincs aláhúzva) —
 27. « *Ha elhagy, csak öt-hat lépésnyi távolra* —
 29. « *De mennyi rút* — szitkot —
 30. « *A dühös boszorkány szegény Ibolyára!* —
 31. « *káromoló* —
 32. « *irkálni azokat* —
 33. « *Amint átkozódva száguldott* — jav.: *S amint* —
 34. « *Egyszer egy jégfelleg gombolyult* —
 35. « *Elpaskolta három* —
 38. « *Belőle magának mindegyik* —

- VII. A PD.-ban csak vonal választotta el az előző szakasztól'
 1. « *s vele Ibolyája* —
 2. « *volt rája* —
 5. « *nem tudá* —
 11. « *szerelme,* —
 13. « *Hogy mennék* —
 14. « *Mint némely tekergő, csak úgy, szégyenszemre* —
 17. « *Jobb, hogy* — *s amint illik* —

- Kézir.: VII. 18. sor *ködből egy* —
 19. « *Te eredj* —
 20. « *eljöhetnek értem!* —
 25. « *S indult* —
 26. « *tekintett* —
 28. « *Ugy elfelejtkezett (nincs aláhúzva)* —

- VIII. (Előbb: 1. « *Utc'ajtóban* —
 VI.) 4. « *Szabadon mehetett* —
 8. « *éjszakára* — PD.: *éjszakára* —
 10. « *Kérdezi Rózsától* —
 14. « *kóborolsz* —
 15. « *Megkértük* —
 17. « *s mosolygott* —
 18. « *»Jobban tudja kelmed az efféle dolgot.«* —
 19. « *Monda, s a Marossal* —
 21. « *»Jól van — mond az apja — úgy dologhoz látunk.*
 24. « *szép uri háznéppel* — jav.: *násznéppel* —
 25. « *Sír a szép menyasszony, a cseh király lyánya* —
 26. « *Ráhajtotta képét* —
 27. « *Híják erősen, de azt zokogja* —
 28. « *O bár* —
 29. « *Igy sohajta: hej mert* —
 31. « *»Hugom* —
 33. « *S megfogván* —
 34. « *Künn* —
 36. « *Minden örült csak* —

- IX. (Előbb 1. « *buvában* —
 vonal válasz- 4. « *halvány az orcája* —
 totta el). 7. « *szíve megszakad* —
 9. « *Már jöttek; kicsődült* —
 11. « *Ibolya egy koldust ablak alá intett* —
 15. « *»Ne feledkezzenek* —
 16. « *Mint elfelejtkezett* —
 19. « *kérni (aláhúzva)* —
 20. « *benn* —
 22. « *»Majd orgondulunk mi* —
 23. « *Hogy a szó sem hallik«* — *mondának* — *»de mit dd?«* —
 24. « *»Hát ezt* —
 25. « *Mint midőn riadt nyúl* jav: « *S mint*
 26. « *Vagy az ördögsekér* —
 27. « *Lódultak a fickók* —
 28. « *A násznép elébe, (mely) mert nem volt már messze* —
 29. « *Újra a nép előtt* — *visszakarikáztak* —
 30. « *S mikor a kastélyhoz értek, kiabáltak:* —
 32. « *Mint elfeledkezett* —
 35. « *feltekintett, látta* —
 36. « *S megismerte* —
 37. « *Se' kérdett, se' hallott* — *a szobában termett* —
 38. « *szivemnek szerelme* —
 43. « *oda vágtat* —
 44. « *Mondván: »No ez egynek* —
 46. « *megismerte* —

- Kézir. IX.: 48. sor *vélők Nagylengyelorszáig* —
 50. « *három cigánynak* —
 52. « *Szegény morék mert csak* —

A kézirat alján: »*Kidolgozásához fogtam febr. 11. 1847. — Vége febr. 21. 1847.*«

A kézirat első oldalán az ötvenes évekre valló frással három elkezdett átdolgozás. Az első mindössze egy versszak, kevés eltéréssel a régi szövegtől:

*Egyszer hol volt hol nem- (tartok tőle) úgy gondolom; heted-
 Hét országon is túl (s nagyon rég) régen is lehetett, —
 Volt egy (öreg) vén király a tündér(világban)ek korába',
 S egy vén felesége, a vasorru bába.*

E vsz. áthúzva, újrakezdve
Rózsa és Ibolya — Tündérmese.

Eltérések a *P. Divatlapban* megjelent szövegtől.

*Egyszer hol volt, hol nem — úgy gondolom, heted-
 Hét országon is túl, régen is lehetett —
 Volt egy vén király a tündérek korába,
 S egy vén felesége, a vasorru bába.*

A 7. és 8. sor: *Oly rubin kövekbe, mint valamely lófej,
 Szolga és szolgáló (csak úgy) egyre bukdosott fel.*

*De, ami rubinnál drágább vala náluk,
 10. Az nem volt egyéb, mint szép eladó lányuk,
 Apja édes lyánya, anyjának mostoha
 Gyermeke, (a) tündérszép hajadon, Ibolya.*

*Mint a kis Ibolya, mely nő bokor alján,
 Szemérmes arcát fű közé takarván:
 15. Úgy virult rejtekben — nem jártak a lyányhoz,
 Fúvó szél is alig fért az ablakához.*

De mint az ibolya — bár maga —

Áthúzva mindez s alatta megint:

Rózsa és Ibolya.

(Jeligéül:) — *Mese, mese, (hagy) hadd mesélek.*
 Következik a VI. kötetben kiadott töredék.

Irodalom.

Gerecze Ambrus: *A. J. Rózsa és Ibolya c. tündérmeséje.* — *Nagy-kőrösi Hírlap*, 1913. 84—85. sz.

Gálos Rezső: *Arany és a népmese.* — *Uránia*. 1910. (»Régi szalontai népmesét dolgozott fel.«)

Óvári Zoltán: *Rózsa és Ibolya, A. J. verses népmeséje.* — Vázlatos kivonata szerző doktori értekezésének. — *Népélet*, 1923—24., 23—30. l. — A nép ajkán élt mesének nézi. A Rózsa névre a XII. sz-i verses regényt hozza fel például. Floire et Blanche-Flor: Rózsa és Liliom. Rózsa neve onnan marad rajta, mert egy kosár rózsában csempészte be magát kedveséhez. — *Arany J. életrajza*, I. köt. 145—49. l. — Pap Károly ny. egyet. tanárnak nagyobb dolgozata van a költeményről, kéziratban.

SZENT LÁSZLÓ FÜVE.

Erre a tárgyra a költő figyelmét Szilágyi István fordította, aki ezidőtájt a régi magyar szótár-irodalmat tanulmányozta. Ezzel akarta elfoglalni tagsági székét a Tudós Társaságban (Arany lev. 1847. jan. 3.). 1847 nyarán megfordult Szalontán s nyilván akkor beszélt készülő munkájáról s erről a tárgyról. Szendrey Zsigmond (*It.* 1918. 217. l.) az ÖK. csonkatoronybeli példányában rátalált a költőnek erre a bejegyzésére: »*A mondat és a növény nevént (Gentiana cruciata) Beythe Istvánnál (a név kijavítva:) Fabricius Balázs szökhönyvében találtam.*« Szendrey megállapította, hogy Fabricius mindössze ennyit mond: »Gentiana — Szent László füve, — vagy Szent Ilona füve.« Beythe István németujvári pap volt, 1580 táján megfordult falujában Clusius belga botanikus. Beythe mutatott neki egy füvet, melyről a hagyomány azt tartotta, hogy Attila halála után meneküléskor Csaba ezzel gyógyította maradék seregének sebesültjeit. Clusius könyvének (megj. 1583) magyar növényosztárát Beythe készítette s a *Pimpinella Germanica saxifraga* nevént magyarul »Chaba ire h. e. Chabae emplastrum«-nak írja. A fű gyökerén bemélyedés látszik, mintha szűrő eszköztől eredne. Melius Juhász Péter *Herbariumában* (1578): Keserűgyökér, Encián, magyarul Czába ire. — Beythe István fia, András, *Fives-Könyve* (1595) mégis Szent László király fűvének hívja s Lászlóra ruhazza a csodatételt a *Gentiana Cruciata* fűvel. Czvittinger *Specimen Hungariae Literatae* közli azt a szöveget Beythéből, amelyet Arany is idéz, de nem azonos szóról-szóra. A legendát Zlinszky Aladár Podhraczký József *Szt. László királynak és viselt dolgainak Históriaja* (Budán, 1836.) c. könyvében olvasta: »... mint bocsátotta László nyilat az ég felé, hogy az visszahullva... egy fűbe fűrődjön s ő azt ellenméreg gyanánt nyujthassa a romlott levegőtől megfertőzött testeknek gyógyszerül.« (Zlinszky: *Arany kisebb történeti költeményei*, IK., 1901., 404. l.) Arany forgatta Podhraczký Budai Krónikáját, ismerhette ezt a könyvét is. Podhraczký szól a kúnok László-korabeli betöréséről, amiről a krónikák nem írnak; korban ide kapcsolja Arany a pestis pusztítását, másrészt a pogány ősvallás visszatérő kísértéséhez, amivel szintén történeti szint ad művének.

Az életrekelő füvet magyar mesék szélében ismerik. Gaálnál: *Szekfűhajú János*. I. köt. 171. l., *A buzogányos gyermek*, II. köt. 100. l. Erdélyi *Népdalok és mondák*: I. köt. 371. l. III. köt. 212 l. — Kriza 5. meséje; — újabb gyűjteményekben is nagy számmal.

Kézirata özv. Arany Lászlóné ajándékából a nagykőrösi ref. kollegiumban, egybekötve *A nagyidai cigányok* és *Katalin* kéziratával, harmadiknak. Zöldes papír, nagy ív, négy lap, az utolsó két oldal üres. A kéziraton a cím: *A keresztfű*. A kéziraton és PD. az utolsó sorhoz jegyzetben ez: *Sancti Ladislai regis tempore gravissima peste universum Ungariam afflictam eum vero precibus a Deo obtinuisse ut quamcunque stirpem sagitta in altum emissa ferret, utilem eam ad hanc luem curandam praestaret. Hanc in cruciatam decidisse perhibent, qua subditos a pestis contagio liberavit. — Blasius Fabricius Szikzoviensis.*

Kiadások. Először a *Pesti Divatlapban* (szerk. Vahot Imre), 1847., II. 49. sz., *A keresztfű* címmel. — Másodszor a KK. kiadásaiban, utóbb az ÖK. és ÖM. közt, külön Ráthnál é. n.; *Az első lopással és Murány ostromával* az Olcsó Könyvtárban. — *Keveházával*, a középiskolák számára, é. n. Franklin; *Katalinnal és Keveházával*, Radnai Rezső bevezetésével; *Keveházával* és a *Daliás Időkkel*.

A kézirat és a *Pesti Divatlap* szövege egyező. Ellérések ezen és a későbbi nyomtatott szövegek közt.

I.

5. sor: Kézir. : *a vér folyt* —
 10. « « *A félig-elevent* —
 12. « « *hírt vinni messze kun országba* —
 13. « « *győzelem* —
 15. « « *nagy-vigan* —
 17. « « *csendes* —
 20. « « *KK. 1856: adott érte ura-istenének* —
 21. « « *isten, — az 1860. utáni kiadásokban nagy I. betűvel.*
 22. « « *háborúban* —
 23. « « *háborúban* —
 31. « « *mint mikor* —
 33. « « *testek, —*
 34. « « *páráikkal, —*
 38. « « *nem volt ember* —
 39. « « *Máskor* —
 50. « « *zablaszárat* —
 51. « « *Máskor* —
 56. « « *öröme benne* —

II.

3. sor: Kézir. : *Megszakgatta* —
 5. « « *könyörgött* —
 7. « « *kemény haragodat* —
 10. « « *Hát egyszer* —
 13. « « *mormolások* —
 14. « « *messze* —
 17. « « *Amint közeledtek nőtten nőtt* —
 18. « « *sa népet* —
 24. « « *cseppet* —
 33. « « *elcsendesedett*
 35. « « *mit kérdek:*
 43. « « *és a bőjt* —
 44. « « *pestis dühödését* —
 48. « « *Kiszittya országból* —
 49. « « *országot adott; —*
 53. « « *többet akartunk* —
 54. « « *Megszünénk* —
 57. « « *Emiatt az isten* —
 60. « « *földük* —
 61. « « *meg is cselekedte: —*
 68. « « *Jaj nekünk, mert nagyot vétkeztünk ellene!*
 73. « « *uram, ezt fogjuk* —
 78. « « *utósó* —
 80. « « *Felháborodott* —
 92. « « *csudát — ok: csodát*
 93. « « *könyörgött* —
 101. « « *hajok* —
 102. « « *a szívökhig hatott—*

III.

2. sor : Kézir. : vissza, sátorába intézé —
 3. « « belső —
 4. « « Kinn —
 10. « « örvendj ; adj hálát uradnak, —
 13. « « Gyenge —
 21. « « a nép ; akkor —
 22. « « megállott —
 23. « « Kéziját —
 24. « « Pengett —
 27. « « szárnya-suhogtatva —
 28. « « S szigonyáig —
 29. « « A király pedig ment, felvévé —
 30. « « Hát egy fülevél van kopoltyuja alatt —
 34. « « csudálatosképpen —
 36. « « Szűnik öldökölni —
 38. « « Ismeré már a nép és szedett is menten —
 39. « « Szájrul szájra terjedt híre a csudának —
 42. « « Régi árka közé vissza(ment) tért folyása —
 43. « « gyarapodtak —
 45. « « A nép ezen dolgot —
 48. « « és forráspatakra —
 49. « « légyen emlékezet —
 51. « « Felragadt az új (szó) név —

Irodalom.

Szendrey Zsigmond (It., 1918. 217 l.) Arany emélekezete megtevédesének nézte, hogy Beythe helyében Szikszai Fabricius Balázst mondta forrásának. Tolnai Vilmos közli Beythe szövegét. (It., 1928., 32. l.) Csapó — Gergely *Új júves és virágos magyar kertje* (2-ik kiad., 1792.): »Pestis ellen hasznos.« — Salamon Ferenc : *Arany János kisebb költeményei*. II. Népmondák és népregek. *Irodalmi Tanulmányok*, I. kötet.

Horváth Cyrill *Középkori László-legendáink eredetéről.* — (IK., 1928.) elterjedt legendának nézi.

Berze-Nagy János : *A Szent László füvéről szóló monda a népmesei kutatás megvilágításában* — Ethn.-Népelet. 1934.

Fordítás : Németül Sponer.

MURÁNY OSTROMA.

Murány ostroma megírására irodalmi pályázat adott indítást, mint *Toldiéra*. A Kisfaludy-Társaság, midőn *Toldit* megkoszorúzta, mindjárt új költői pályadíjat tűzött ki költői beszélyre, »melynek tárgya Szécsi Mária. Beküldés határnapja nov. 20. 1847. Jutalma 12 drb. arany, Marczibányi-Motesiczky Vincéné asszony alapítványából.« Szilágyi István, ki maga már kétszert nyert kitüntetést, szemmel tartotta a pályázatokat ; rögtön meg is kérdezte Aranytól : «... fog-e valamit az idői Kisfaludy pályázással tenni?... Én kérem«. (Levele 1847. márc. 12.) Mindjárt mintákat is ajánlott : Byron kisebb költői beszélyeit (*Parisinát, A chilloni fogolyt*), »s foghat olyan Szécsy Máriát írni, mint senki másé (u. o.). El is küldte Aranynak Byron műveit Böttiger német fordításában. (Szilágyi levele Gyulai Agosthoz, I.K., 1899. 488, 489). Arany azonban e magyar történeti eseményt lassúbb előadásban, magyar versekben dolgozta fel. »... a művelt írói s

erőtéljes népi nyelv közt középúton jár» — írta Szilágyinak (1848. jan. 27.). A regényes történet — szerelem, várvívás, csel — mindig vonzotta a költőket. Berzsenyi verses színműbe kezdett róla, Kisfaludy Károly drámát, Jókai vígjátékot írt belőle, Dóczy Lajos színművet, Móricz Zsigmond is színpadra vitte. (L. teljesebb sort : *A. J. életrajza*, I. 178. l.) Ez a pályahirdetés Toldit és Tompát is munkára indította. Arany körül ebben az időben egymást érték a tervek. *Az elveszett alkotmány* és *Toldi* megjelenéséig, *Toldi estéje*, *darabban van*; februárban belefog *Rózsa és Ibolya* meséjébe; csak szemeinek gyöngeségére panaszkodott. »Mindazáltal megpróbálok Szécsi Máriát . . . Már gondolkodtam is róla s oly szempontból fogtam fel a történetet, milyen nem hiszem, hogy valakinek eszébe is jusson. Legalább meglepő lesz, mert különös lesz. És véleményem szerint, csak így érhető el e tárgyban a kifejezés igazsága.» (Szilágyi Istvánnak, 1847. nagypéntek.) Forrásul Gyöngyösi *Murányi Vénusa* után nézett. Lugossy Józseftől kérte (Szilágyinak 1847. szept. 6.), de arra aug. végéig kellett várnia. (Lugossy levele Aranyhoz, 1847. aug. 31., kiadatlan.) » . . . pedig annak olvasása nélkül nem szeretnék pályaműhöz fogni. Mellékszemények kellenének, a fődologra dicsőséges tervem van, úgy hiszem, kedvvel fogok rajta dolgozni. S bár az időből már is kifogytam, kidolgozom; ha elkésik, kiadom külön.» (Szilágyinak, 1847. szept. 6.) Úgy is lett. A pályadíjat Szász Károly *Murányi hölgye* nyerte el. (A mű kiadatlan). Tervéről beszélt Szilágyinak, mikor ez 1847 nyarán Szalontán járt (Sz.-hoz 1848. jan. 27.), de Gyöngyösre ő csak 1848-ban tudta megküldeni. (Levele, 1848. febr. 28.). Gyöngyösire a *locale*, a helyrajz miatt volna szüksége, írta Petőfinek. »Te bejártad Murányvárt, de én . . . csupán Mednyánszkyból puskázok.» (1847. szept. 7.). Petőfi és Tompa együtt mentek Bejérlő, Tompától, Murányt megnézni. (Petőfi *Úti leveleiben* (IX.) kigúnyolta Tompát, mert elaludt a tetőn; Tompa meg arról panaszkodott Aranynak, hogy mikor ő a tárgy felfogásáról kezdett beszélni, Petőfi oda sem hallgatott. Levele, 1847. júl. 5. és 1848. febr. 7.). A felvidéki várak regéit gyűjtő Mednyánszky Alajosnak Hormayrral közösen kiadott 1822. évi zsebkönyvére (*Hist. Tagebuch von Ungarn*) a Kisfaludy-Társaság 1846. évi pályahirdetése is felhívta a figyelmet (*Évl.*, VII.), midőn Bosnyák Zsófiáról, Veselényi Ferenc első feleségéről kívántak legendát. A német eredeti (*Erzählungen, Sagen u. Legenden aus Ungarns Vorzeit*, Pest, 1829.) nem volt kezénél Aranynak, de Nyitske és Szebényi fordítása (1832.) megvolt Szilágyinak (levele Gyulai Agosthoz). Ebből a *Mátkásítás* c. beszély (139—152. l.) mondja el Szécsi Mária történetét. A könyvet később megszerezte Arany, meg is jelölte benne a négy fő mozzanatot, a négy ének tárgyát. Egészen ehhez tartotta magát, minden szót megbecsült, aláhúzta azt: *szioklavdr*; ragaszkodott kifejezésekhez, pl. hogy Veselényi vitéz tettei által a *sarkanyút megnyerte* (I. 403); Mednyánszky után rajzolta Máriát páncélban, sisakosan (I. é. 197—212); jellemének alapvonását is megtalálta itt: »A természet úgy látszik eltévedt, mikor őt teremtette, bátor férfias lelkének asszonyi testet alkotván.» — Gyöngyösit olyan későn kapta meg, hogy nem sok hasznát vehette részleteinek, minők az ugorkák közt becsempészett levél, a tiszolci első szembenlétele. Pedig örömezt ragaszkodott hiteléhez: a Hóhérbástya névhez, a levél sárga viaszához, az ajándékba küldött ezüst órához. Alakot csak kettőt vett át tőle: a kopasz Kádást és Solymosít. Ezek ott vannak Aranynál mindjárt az első énekben, tehát csakugyan nem fogott munkához Gyöngyösi nélkül. Így tehát rövid idő alatt írta meg az egészet. Szeptember előtt nem foghatott hozzá. Petőfi 1847. szept. 7. már azt írta, hogy elkészült a magáéval, mikor Arany még kézhöz sem kapta Gyöngyösit. Petőfi október végén, mikor Arany nál járt, megmutatta neki a maga költeményét kéziratban, Arany is a magáénak »készen volt felé,

miből az alapeszme már nagyon tisztán kitűnven, bámulva tekintettünk egymásra — írta Arany Szilágyinak, 1848. jan. 27. — »Az én alapeszmémet : *isten a némbert szerelmeire teremlé*, Petőfi praeripálta. Mindketten megleltük az egyetlen archimedesi pontot, melyből Szécsi Máriát művészigileg felfogni lehet és kell.« Jelégül is ezt vette Vörösmartyból, *A tululági hép* c. költeményéből. Petőfi eltávozása után mégis némi csüggedés vett erőt Aranyon : »...hátha versenyezni akarni látatom oly művel, mely mögött hátra kell maradnom.« De aztán felgondolván, hogy előbb tervezte művét, mint Petőfiéről tudott, és amint írta : »nálam a kifejtés mégis különböző, — végre ... az ir-modor sem az, ami nálad, az enyém inkább a népies felé hajolván s elbeszélő folyamú levén, míg a tied balladai gyorsasággal nyargal a cselekvényeken : nekidültem s bevégeztem.« (Petőfinek, 1848. jan. 8. — Tompával sem akart volna versenyezni. Szilágyinak 1848. nagypéntek ; Petőfinek 1848. jan. 8. Tompa az esküszegést emelte ki tragikusán ; művét Petőfi és Arany nem tartották sikerültnek (Petőfi Aranynak 1848. jan. 2., T. maga is „középszerű törtérlőnek“ nézte. Aranynak 1847. dec. 1.)

1848. dec. 11-én lett készen vele (Szilágyinak, 48. jan. 27.). Így a pályázatról lekéselt. Gondolt arra, hogy Wesselényi Miklósnak ajánlaná az óseről szóló történetet, hogy „a szerencsétlen nagy honfi sötét éjjelét némileg derítné“ (vakságát), (47. dec. 13) ; Petőfi lebeszélte (1848. jan. 29.). A kész munkát Petőfinek küldte fel, 1847. dec. 13. Közölt belőle mutatványt az *Életrépek*, bár Arany nem tartotta erre alkalmasnak, »mert én nem egyes helyekért, hanem kompozícióért dolgozok« (Szilágyinak, 1848. jan. 27.). Petőfi kínálta a művet Emichnek, de az mindössze 100 frt.-ot akart érte adni, így Petőfi inkább azt ajánlotta, nyomassa ki Arany és adja bizománya Emichnek (Petőfi levele, 1848. jan. 2.). Arany ezt el is fogadta (1848. jan. 8., Szilágyinak jan. 27.) Petőfi adta be a cenzornak. (Levele jan. 29.) »...Három versszakot meg akart benne gyilkolni, ott, ahol arról beszélsz vagy beszélteted Máriát, hogy nézzünk csak a szegény romlott cselh szomszédig, stb., azt fogta rá, hogy ez allúzió a mostani politikai viszonyokra.« (Petőfi levele, 1848. febr. 10.) De Petőfi megvédte a jóindulatú Rezetánál. Ivét 22 pengőért nyomtatta, 1000 példányban. A szerző Petőfi szerint 400 pengőre számíthatott volna belőle. (Petőfi levele, 1848. febr. 10.) Arany jan. 8. még küld egy jegyzetkét Salin nevéhez : ez a későbbi kiadásokból elmaradt. Márc. 26., egy előszó kéziratát küldte (levele Szilágyihoz, 1848. jan. 27.) Petőfinek ; ez már elkéselt. Nyilván arról volt benne szó, amit később önéletrajzában mondott : »*Murányban* oly nyelvet akarék megkísérteni, mely az irodalmi s népies nyelv közt mintegy közepet tartson ... így akarván egyrészt a költészeti nyelvrnek nagyobb népszerűséget szerezni, másrészt a népet egy fokkal magasabb olvasmányhoz szoktatni.« A Sándor-versben is próbált valami újítást : az előadás folyását könnyítette azzal, (a költemény elején), hogy a negyedik sor néha az első-másodikra rímelt vissza. Önéletrajzában azt írta : «... sokat érteltem *Murány*nak, hogy a cselekményt mindenütt drámaivá akartam tenni, érzelmeket, indulatokat apró részletekre festeni ... Mindazonáltal a mű jobb fogadtatást érdemelt volna, mert 1848-ban jelenvén meg ... teljesen ignorálták, soha senki meg nem bírálta tudtommal.« *A. J. életrajza*. I. 177—192. Apr. elején megjelent a könyv. (Petőfi levele, ápril. 18.) Arany azt írta róla Petőfinek (ápr. 22.) : ... »hirdették egypárszor. Szerencsétlen idő van rá.« Nyáron már ezer váltó forintra számított belőle (Petőfinek, 1848. aug. 12.) ; »így már bejött a nyomtatási költségnek vagy fele« (Petőfi Aranynak, 1848. aug. 16.). Arany Petőfi levelére ráírta : »Emich ma, midőn ezt írom, sem számolt meg, sem egy fillért nem adott. Ezt pro memoria. 1858. jan. 2.«

Kéziratát Arany László özvegye a nagyszalontai csonka torony múzeumának ajándékozta. Mikor ez a kiadás készült, a kézirat nem volt hozzáférhető. Az *Irodalomtörténet* c. folyóirat 1924. évi folyamában a 35. l.-on hírt adott néhány elkészült nagyobb dolgozatról, melyek a folyóirat akkori nehéz helyzetében nem voltak kinyomathatók. Itt van a következő hír: »Szendrey Zsigmond: *Arany Murány ostromának kézirata*, 7. lap. Figyelemre méltóak az eredeti kézirat később áthúzott versszakái, melyek élesen rávilágítanak a költő aprólékosságig menő gonddal végzett szerkesztői eljárására.« — Szendrey munkálata nem volt feltalálható, sem a családnál, sem az *Irodalomtörténet* szerkesztőségének iratai közt.

Így csak az első kiadás és a későbbi kiadások szövegének eltéréseit vehetjük számba. Az első kiadásban :

I. szakasz.

48. sor : *minekünk*
 56. « *íjeszt*
 117. « *ÖK. : monda*
 177. « *sem*
 181. « *vön*
 193. « *lön*
 347. « *bármilly*

II. szakasz.

105. « *idvez*
 137. « *ne vegye sértésül*
 257. « *marcanglá*
 301. « *ohajtottam*
 372. « *-hoz jegyzet :*

«Erőteljes, régi forma a bir cselekvő igétől, úgy, mint a hall-tól hallik. Példa rá többek közt vitéz Kádár István historiájában: Mingyárt a város is pogány kézre bírék, mi azonban az Erdélyi által kiadott *Népdalok* első kötetében, kétségkívül valamely újabb hibás nyomtatvány után, így van kijavítva: Mingyárt a várost is pogány keze bírék. Javítása rosszabb.« — V. ö. : II. én., 372.)

III. szakasz.

39. sor : *éjtszaka* — ÖK. *éjszaka*
 77. « *éjfélelőtt egyedülmegyek ki*—ÖK.: *éjfélelőtt, egyedül*
 171. « *boszusan (mindenütt : boszu)*
 223. « *-hoz jegyzet :*

«Sillámlik: tájszó a nép ajkán. Mondatik arról, ami sötétben, fehérség vagy világosság által feltetsző ugyan, de fénye nincs: tehát nem az, ami csillámlik; s mivel helyette más szavunk nincs, talán az irodalmi nyelvbe is felvehető.

329. sor : *tekiniget*
 472. « *bocsátánál :*

IV. szakasz.

117. sor Most közelgni
 128. « kelme,
 170. « aszu
 188. « hajolt
 323. « ifjut
 353. « keressünk fel?
 368. « könyjeit
 202. « ny. ÖK: *hígye*, —
 375. « Ny., ÖK: *erőség* — dőlt betűkkel, egy s-sel
 minden kiadásban.

A 34. sorhoz.: — »Bacsó Mátyás, a Szapolyai párton volt Tornaljai Jakab kapitánya Murányvárban, magyar, orosz, oláh és lengyel népből álló rablócsoportjával oroszás, rablás, gyilkolás által tevén rettenessé Murány környékét: az 1548 évi pozsonyi országgyűlés határozatából I. Ferdinánd Salm Miklós grófit küldötte ellene mintegy 15000 főből álló sereggel. Sokáig állotta Murány az ostromot, és végre is az orosz várórség árulása által nyitlak meg kapui. — Ilyen rabló nép tanyázása Murányban egyszersmind valószínűvé teszi azt, mi alább hóliér-bástyáról, fekete szobáról ott mondatik.

Kiadások. Először önállóan: *Murány ostroma*. Költői beszély négy szakaszban. Pest, 1948. Emich Gusztáv kiadása. 8-rét, 127. l. — Másodsor és harmadsor az ÖK. közt. 1856 és 1860. Negyedsor önállóan 1884. Ráth Mórnál az ÖM. kiadásaiiban.

Ponyvafüzet: *Murányvára ostroma vagy Szécsi Mária és Wesselényi Ferenc*. Versekben. — Tatar Péter, 1857. — Prózában: *Murányvár*, 1884. — L.: Baros Gyula: *Arany és a ponyvairodalom*. Magyar Könyvszemle, 1918.

Irodalom: Kárpáti Károly: *A Murányi Vénus a magyar költészetben*. Abafi Figyelője, III. 476. l.

Ferenczy József: *A. J. költészete*. — Abafi Figyelője, 1876. II. 263—275. l. — »...nemcsak a költő legszebb műveinek egyike, hanem elbeszélő költészetünk összes termékének egyik legkitünőbb példája.«

Jeszenszky István: *Szécsi Mária a magyar irodalomban*. Pest 1896.

Vucskics Jenő: *Egy tört. személy hét költői feldolgozása*, Marosvásárhelyi róm. kat. főgymn. Értesítője. — 1905. Nagy Gabriella: *Szécsi Mária és a vele foglalkozó költői művek*. — A pápai Jókai-kör Évkönyve, 1908 44. l. Moiret Gusztáv: *Arany János »Murány ostroma.«* Bpest, 1913.

Heinrich Gusztáv: *Die Venus von Murány in der ung. Dichtung*. *Ung. Revue* 1881. —

Karl Ohly, *Augsburger Allgemeine Zeitung*, 1857. — jun. 15. — 166. sz. Megjegyzés: I. 430 tövér falak. Czuczor-Fogarasy szótárában: »a kővér szónak tájdivatos módosulata«, a III. 69. sorában: »töves falak«.

Fordítások: *Die Eroberung von Murány*. Aus dem Ungarischen übersetzt durch K. M. Kertbeny. Erzählende Dichtungen von J. Arany. Leipzig, 1851. — II. köt. — Fontanének ajánlva. (Kertbeny kiadatlan levele Aranyhoz. a M. T. Akadémia levéltárában. — L. A. J. életrajza, I. 191 f. — Horvát nyelven: Jovan Jovanovic Zmaj: *Otma Muranj Grada*. 1878. Novisad.

LOSONCZI ISTVÁN.

Losonczi hőstettét Arany már fiatalkori olvasmányából ismerte, Decsy *Osmánographiájából* (Önéletr. és Tolnai, EPhK., 1904), később Budai Ferenc *Polgári lexikonából* (II. köt. 591—607. l.) olvasott róla. Tolnai Vilmos Budai *Polgári Lexikonát* nézte Arany forrásának; valóban össze van ott szedve minden részlet, Tinódiéból, meg Istvánffy és Forgách feljegyzéseiből. Arany ezidőben épen Tinódit kereste forrásul. 1847. szept. 17. Petőfinek írta: »... irok históriákat, rectius *istoridákat ad ponyvám*, miként Tinódi Lantos Sebestyén, kinek poémáit . . . még a debreceni könyvtár sem képes nekem kiállítani. Mellesleg mondvá, vedd meg nekem Pesten, valamely zsvibvásárban, ha történetesen ráakadsz.« Szilágyinál is sürgette: az el is küldte neki Tury György viadalját. (Szilágyi levele Gyulai Ágosthoz, IK., 1899. 487. l.) E terv gyümölcse ez a krónikás vers. Losonczi halála 1552. év július utolsó napján történt, két hét múltán, aug. 15-én már készen volt Tinódi históriás éneke: Az Vég-Temesvárbán Losonczi Istvánnak haláláról. (Vitézségéről életében is megemlékezett *Cronikájában*). Pontossága meglepő. Pár énekét, a versfökből kivethetőn, messze földön írta: Kassán. — Élőadását Szilády Áron nyomon kísérte — a *Régi Magyar Költők Tára* kiadásában, — Istvánffy Miklós följegyzéseivel. — Arany lépesről-lépésre követi Tinódit, 179. sorától kezdve: Amhát »Százhatván ezere basa elerede. — Száz taraszok, tizenhat faltörő vele. — Somlyónál megszáll« (Arany 31—32.). Losonczi »Az város népét is előszóllítá, Nagy erős hittel nékik azt fogadá: Holtig szolgálja az ő szép hazáját«; utána a várnép felesküszik. (193—199-sor, Arany 55—72.) Száguddók küldése, Losonczi-segítéért járása, mindez Tinódi szerint megy, de Milák kiütése hiányzik, neve végül ott van az esetettek közt. (T. 444. sor, Arany 45. és köv.) Egyezik Tinódival a sereg-számla, nevekben, számokban. (T. 205—215.) Eltérés csak ott van, hogy Aranynál Losonczi gondoskodó, gyöngéd heroidát küld feleségének István deákkal (275—284.), Tinódinál pedig azt bízza rá, hogy minden jószágát pénzzé tegyék, zálogba hányják, csak őket megsegítsék.

Aranynál felesége a lírai levélből önkényt ilyen rendelkezést olvas fel híveinek, aszerint is cselekszenek. De a gyűjtött csapat szétzúlik a Marosnál (T. 296.). Arany a hitves nevét is Tinódiéból veszi (T. 505.), Csejthe várában lakását, (138), a gyermekeket (507—519). A basa a várat »naponként vitatá«, (T. 297.). »Három oldala mind földeni romla« (T. 299., Á. 214.), »Sok porral juta natuljai basa« (T. 265., A. 249.), »Sívás nagy rívás vala az városban. (T. 317., A. 261.). Siess megadni ez megromlott várat« (T. 333., A. 262.) »Amhát basa szót beadott vala (T. 323.) Az császáz hitit urfinak ajánlá (T. 324.), Minden sereggel békével bocsátná. (A. 263—64.) »Az városiak vannak könyörgésben« (T. 345., A. 262.) A kivonulás részletes rajzát Arany egyszerűsíti. »Jó Losonczi a kapun hogy kijuta (T. 373., A. 285.), Iffiát népének ragadozni kezdék (T. 378., A. 286.), Önnön apródját Tomorit elnyerék (T. 380., A. 291.) Ó vitézinek felszóval üvölté (Á. 293.) Az terec hiti látjuk itt elveszte, De vitéz módra legyen fejünk veszte.« (T. 381—83.). Losonczinak Tinódinál fejét vevék: »Király minden várait engedé leányainak, Fiakká tévé ő sok jószáginak.« (T. 523—24., A. 315—316.)

E költeményt Arany egyenesen a nép számára írta. A hazafiság és önfeláldozás példáját kívánata felmutatni, mikor egyes színmagyar falvak népe is, mint Biharé, vonakodott nemzetörnek állni, amint ezt a bevezető versszakok és az ÖK. jegyzete tanusztják. (Megerősíti Hegyesi Márton is: *Biharmegye, 1848—49.*, 73. l.) A költő a *Nép Barátság* vezércikkében is aggodalmaskodik: »A magyar nép nem akarja látni a veszélyt feje felett.« (*Mentsük meg a hazát!* — 1848., szept. 17.).

Eltérések a *Nép Bardája* szövegében a későbbi kiadásoktól:

5. sor : szabadság
 8. « *hozván*
 19. « *Feltámadna-e*
 20. « *védni azt*
 48. « *marad*
 124. « *könyveit*
 137. « *nyugottan*
 191. « -hoz jegyzet :
 »Egész mélylő (mélő, mllő) nyár ; mélylő vagy mllő
 tenger. *Népies.*
 259. « *vár és város közit* — ÖK. : *körét (közit a helyes)*
 268. « *istenembe'*
 288. « *odábbálltak*
 292. « *teljességgel* :
 313. « *megértvén szomorú halálát,*
 314. « *A király felfogta*

Kiadások: *A Nép Bardája* közölte (szerk. Vas Gereben és Arany János), 1848., 10. sz. — Másodszor az ÖK. VI. kötetében. Azóta az ÖK. ÖM. kiadásában. — *Rózsa és Ibolyával* az Olcsó Könyvtárban.

KATALIN.

E költői beszély tárgyát Arany egy vágvölgyi mondából vette, amelyet a történelmi emlékek és mondák buzgó gyűjtője, Mednyánszky Alajos jegyzett fel először, Hormayrral közösen kiadott *Taschenbuchjában*, 1824. A mondának történeti alapja van. Budetin a Szuniohok birtoka volt; az apa, (Gáspár), és Jakusich történeti személyek. Katalinnak maradt fenn egy levele, melyben azt panasolja, hogy atyjaura miatt három esztendeig nagy sanyarú rabságot szenvedett'. (Toldy Ferenc, Balassa Bálint életrajzában, *A magyar költészet kézikönyve*, II. kiadás, I. kötet, 214—217. l.) Ernyey József kinyomozott egy Jakusich-Szunyogh-Forgách pört, ebben egy Mednyánszky volt a fő tanú; így hallott az esetről Mednyánszky Alajos már gyermekkorában. (Ernyey József: *Oroszlánkő vára és urai*. Fejérpataky-Emlékkönyv, 1917. 17. l.) A mondát Mednyánszky fölvette összegyűjtött regéi közé. (Németül Pesten, 1826.) Magyarúl Nyitske Alajos és Szabényi Pál fordításában *Elbeszélések, regék és legendák a magyar előidőkből*. Pest, 1832—34.; ebben *A budetini jaiüveg*. Ez a könyv megvolt Szilágyinak, később Aranynak is. Szemlélatomást Mednyánszkyt követi, aki szinte megvonta a főbb vonásokat az alakok jellemzésében is: a kegyetlen apa s az engedelmes, szenvedő anya képét. A tájrajzban is utána igazodik, némely festői leírás átvételéig. (»Fejér a várszine, ugyanaz a sziklaé is: — egymástól megkülönböztetlen.« — Arany-nál 4., 23—24. sor) — Hegedűs István mégsem Mednyánszky művét tartotta Arany forrásának, hanem Mednyánszky sógorát, Majláth Jánosét, aki 12 levélből álló elbeszéléssé dolgozta fel a mondát. (*Magyarische Sagen un Maerchen*, Brünn, 1825.) Majláth tovább viszi és ellapítja a történetet; elmondja — ami történeti valóság — hogy Katalin felesége lett Jakusichnak, több fia s három leánya született s megözvegyülvén férjhez ment Balassa Bálinthoz, a költőhöz. (Hegedűs István: *A. J. Katalinja és ennek forrása — Fővárosi Lapok*, 1884. 14—15. szám. Ezt fogadta el Koltai Virgil: *A. J. élete és költészete*. 83. l.) Majláth elbeszélését (*Die Eingemaueverte*) lefordította Kazinczy a *Musarionban* 1829. *A talca szék* címmel. (Fordítása két másik

elbeszéléssel együtt: *Magyar Regék, Mondák és Népmesék*, írta Majláth J. gróf, fordította Kazinczy Ferenc, kiadta Kazinczy Gábor. 1864. Címe itt: *A fal közé zárt.*) A monda történeti alapjait, följegyzéseit s a földolgozókat alaposan ismerteti (Griesbach) Gyulai Ágost: *A budetini monda*. Irodalomtörténeti tanulmány, Bpest, 1891. A mondát Jókai is elmesélteti *Szeretve mind a vérpadig* c. regényében (1882.); ezt Tolnai Vilmos kapcsolta a monda történetéhez. It. 932. 5—6., 28. fejezet.

Evvél a művel Arany új irányban tett próbát. 1847-ben, amikor a Kisaludgy Társaság pályázatot írt ki Szécsi Máriáról szóló költő beszélyre, Szilágyi István Byron kisebb költői beszélyeit ajánlotta mintául (lev. 1847. márc. 12.), melyeket ő Böttger német fordításában olvasott. (Levele Gyulai Ágosthoz, IK., 1899. 488—489. l.) Egy évvel azelőtt is kérte Aranyt, fordítaná le *Parisinát*, „már csak azért is, hogy a költői beszély alakjával, szerkezetével, stb. fiatalabb íróink megismerkedjenek” (u. o.). Arany már angolul olvasta Byront, összes munkái megvoltak könyvei közt (Szilágyinak 1845. aug. 1.); belőle vette *Az elveszett alkotmány* jelígjét, Don Juanból lefordította az *Uj görög dalmok énekét*; megkérdezte Szilágyitól: »*Parisinát* mikép fordítsam? Versben, . . . vagy prózában, szóról szóra, ön használatául. Az elsöre kevés kedvem, az utóbbit kész szívvel.« Hozzáteszi: *Mazeppa* még szebb» (1846. febr. 22.). A fordításról nem esik több szó leveleikben. Világos után tért vissza Byronhoz. Mikor Szilágyi Sándor megindított *Emléklapjai* számára kérte közreműködését, 1850. ápr. 4. azt válaszolta: »A közelebb mult évekre semmi sincs nálam — még az eléigiig sem higgadtam meg s az ily állapot lehet fájdalmas, kínos, dühös, desperált stb., de — nincs meg a művészi nyugalom, s addig ne vegyen az ember tollat kezébe, vagy legalább oly tárgyat válasszon, melynél szabadon átadhatja magát képzeletének s nem viczorog rá örökké a *való* sceletonja.« Így próbált menekülni a nyomasztó, gyűlölt valóság elől, Byron módjára, mondai, jobbára képzelt világba. Az ő kisebb elbeszélő költeményei mintájára akart próbát tenni, »miután nagyobb ilyenmíu költeményt, rim s mértékben kivéve, nálunk még nem ismertem« — írta Erdélyi Jánosnak, 1856. szept. 4. Vonzotta a rímek szakadatlan ömlése, mi virtuozitást követelt (ez az oldal itt fejlett ki nála szembetűnően), a képek halmaza; *Katalinról* később írta Erdélyinek (1856. szept. 4.): »Byroniassá akarván lenni, nagyon elhalmoztam képekkel.« A Katalin-mondában vannak rokon elemek *Parisinával*, mint Gyulai Ágost kimutatta. Byron rejtélyes hőse, Azzo, feleségül vette törvénytelen fiának, Hugónak, menyasszonyát; a fiatalok közt nem szakad meg a szerelem. Ez nem marad titok, Azzo kivégezteti fiát, s ezt végignézi *Parisinával*, aztán maga búskomorságba sülved. »Miként Hugó kivégzése egyuttal a *Parisinái* is, úgy öli meg Forgách halála Katalint« (Gyulai Á.); Szunyogh pedig Azzo lelkiismereti bűnhődésében osztozik. Arany alakjai azonban élőbbek, valóbbak, történetük egyszerűbb, természetesebb, sorsuk következetesebb, valószínűbb. A vetélkedés nem apa és fiú közt áll, a halál nem erőszakos, az egész cselekmény emberibb.

Művét Arany 1850. tavaszán írta, Szalontán. Ekkor indította meg (márc. 15.) Szilágyi Sándor: *Magyar Emléklapok 1848—49-ből* c. irodalmi vállalatát. Arany márc. 20-án írt neki, felelve szerkesztői felszólítására. »Irodalmunk jelen állapotában s míg névtelenül írok, úgy hiszem, verseim darabjától nem kívánhatok több díjt 4 forintnál. Nem mondom, hogy Ön ezt adja meg, — sőt, meglehet, nem is tehetné: csak azért említtem, hogy ha e díjazást az irodalom meg nem bírja: úgy örömeoseb írok *minden díj nélkül* s vigasztalom magamat azzal, hogy nem képes irodalmunk jelenleg *díjt* fizetni. Különben kisebb versekből kettőt is foglalhatnánk egy vers számba: nagyobb, pl. elbeszélő költeményre külön alkudnánk.« — Az

elbeszélő költemény *Katalin*. Ápr. 14-én már küld egy tömött ív rim-et »Ez már több 700 sornál.« »... másfél ív mértékes-rimes-sallangos, kipitykézett vers atyafiak között is megér 40 forintot.« Május 7-én küldi meg a végét. Gyorsan dolgozott, pedig ideje javát *Toldi* második részére fordította, sőt szept. 15. azt írja: »két nagy művem van darabban.« A másik *Bolond Istók* lehetett. — Szilágyi folyóiratát időközben betiltották, de az élelmes szerkesztő *Magyar Írók Füzetei* néven rögtön fölélesztette. A költemény már itt jelent meg, A. jegy alatt. I. 81. l. (A sűrű sajtóhibákért Arany panaszkodott Szilágyinak, aug. 19.) — Bármilyen szerény volt Arany honorárium tekintetében, a nehéz viszonyok közt a szerkesztő még így sem tudott pontosan fizetni. (L. Arany lev. szept. 15. és okt. 21.) Szilágyi végre úgy kívánta tartozását leróni, ha kiadja könyvbbe a költeményt, fele haszonra; később ezt úgy magyarázta, hogy a honoráriumot fordította volna nyomdaköltségre; Arany ezt nem fogadta el, mire Szilágyi úgy fordított a dolgon, hogy a külön kiadás egész jövedelmét átengedte volna a költőnek. »Ez áldozat, köszönöm, de el nem fogadom.« (1850 okt. 21.) A mű végre megjelent csinos kis füzetben, a költő teljes nevével; ára húsz p. kr. (Így hirdette a *Pesti Röptvek* 4. sz. okt. 27.) Még azon évben második kiadást ért.

Kézirata özv. Arany Lászlóné ajándékából a nagykőrösi kollégium könyvtárában, egybekötve *A nagyidai cigányokkal*, ugyanezen kötetben van meg *Sz. László fivé.* Borítéklap, melyen csak a cím van felírva. Utána 14 megszámozott oldal, sárgás papíron, azután még 14 számozatlanul. A szöveg mindenütt az oldal közepén.

A kéziratból a nyomtatott szöveg eltéréseit kijegyezte Huszár György, EPHK. 1913, 628—631. l. Csak a nagyobb eltérésekre volt figyelemmel.

Kiadások:

Először a *Magyar Írók Füzeteiben* (szerk. Szilágyi Sándor), 1850., A. aláírással. Innen különnyomat: *Katalin*. Írta Arany János, Pest. 1850. Kiadja Szilágyi Sándor, Nyomatott Kozma Vazulnál. — Ugyanezen évben még egyszer. — Azóta KK. 1856. és 1860., továbbá ÖK. 1867., ennek és az ÖM-nak minden további kiadásában.

Iskolai és népies kiadásban 1898.; *Keveházával* és *Sz. László fivével* együtt az *Olcsó Könyvtárban*, 1903.; ugyanezen három költemény együtt a *Magyar Könyvtárban* is, Radnai Győző bevezetésével.

Két ponyvafüzet: *Lublóvár és a befalazott menyasszony*. — Tatár Péter Regekunyhója. 1863. — *Regina, vagy a stréből szabadult jegyes*. — u. o. 1861. (Jó végződésű).

A kéziratból a nyomtatott szövegek eltérései. — Sz. = Szilágyi Sándor kiadását jelenti. Ahol Sz. után nem következik több változat, azt jelenti, hogy abban kialakult a végleges szöveg. — A hely- és személyneveken kívül egyéb nincs aláhúzva a kéziratban.

1.

7. sor, Kézirat: nagy fekete (vessző nélkül)
 8. « « *Ágyuk* — (Sz.: Ágyuk)
 18. « « alá, — sz.: alá —
 19. « « Mint könnyű labdát vagdalá — KK.: alá, Mint könnyű labdát vagdalá. —

2.

1. sor, Kézir. és Sz.: *Alugyjál*: KK.: — Alugyjál —
 2. « « Sz. Pihenj meg — KK.: meg, —
 14. « « és Sz.: asszonyát | — KK.: asszonyát.

15. sor, Kézir.: Fenn a tetőn e büszke vár — Sz. és KK.: — Fenn a tetőn,
e büszke vár, —
47. « « és Sz.: *velők*, — KK.: velük —
56. « « *kényjén* — Sz.: kényén —
73. « « *éjtszaka* — Sz.: éjszaka — (Kézir. mindenütt: éjtszaka)
82. « « *paizs* — Sz.: paizs —
86. « « *Megállá* — jav.: — Megküzde —
103. « « Most látva — Sz.: Most, látva őt —
- 3.
2. « « *Mely a kebelben* — jav. és Sz.: Mely kedvesen, de
4. « « egyszer virít! — Sz.: virít.
10. « « *önkint* — Sz. *önkényt* — KK.: önként —
11. « « Virágod első szerelem! — Sz.: Virágod, —
15. « « és KK.: hatalmas, mely mikép — Sz.: hatalmas,
mely, mikép —
- 4.
11. « « Keletre a *púpos gerinc* — Sz.: púpos hegygerinc —
12. « « *innetső* — Sz.: innenső
22. « « összefoly, — Sz.: összefoly:
23. « « Egy színnük — Sz. Egyszínnük:
29. « « KK.: Oblaczow — Sz.: Oblaczov —
- 38—40 sor,
előbb:
- A — félig a színt elfedő
S a szürke árnyát lengető-
Alig hullámozó tiszta lég — (kitörölve)*
56. sor, Kézir. csillog — jav.: villog —
75. « « Hosszan, rezegve, — Sz. és KK.: Hosszan rezegve
— ÖK.: Hosszan, rezegve
92. « « Azonban, im! — Sz.: Azonban im!
111. « « *csolnakát* — KK. csónakát —
124. « « és Sz.: csolnakát — KK.: csónakát —
- 5.
1. « « Sz.: Sokáig, néma élvezettel —
47. « « *versengenek* — jav. *verszenenek* — Sz. verseny-
zenek —
- 6.
8. « « futtába — Sz.: futtában —
23. « « Vagy nem tudod...? nem azt te még, Sz.: tudod...
24. « « a föld? az ég? — Sz.: a föld, az ég? — KK.: ég. —
32. « « (No nézd...!) jav.: Volt: nincs
36. « « Korán — Sz.: korán —
38. « « és Sz.: hívség — KK.: hűség —
42. « « nyugott — Sz.: nyugodt —
44. « « és Sz.: Túl e völgy folyam — KK.: völgyfolyam —
46. « « Vitézeim hű száma — jav.: népe —
51. « « ne reszkess; jer velem: — Sz.: ne reszkess:
55. « « előtt a Kézir.-on: 400 (Az eddigi sorok száma.)
56. « « Minden veszélyen! — képzeled? ...Sz.: veszélyen...
71. « « *Megöli őt ez a titok* — jav.: Gyilkosa léssen e titok —
88. « « Sz.: szerelem. — KK.: szerelem; —
93. « « És most ...nem! — Sz.: Nem! —
102. « « *Te-nélküled?* — Sz.: *Te nélküled?* — KK.: Tenél-
küled?

118. sor Kézir.: hölgy — Oh — Sz.: — hölgy — oh —
 127. « «^w és Sz.: fölkeresselek... KK.: fel —
 130. « « lépcsőjén — KK.: lépcsőjén —
 124. « « belép, — KK.: belép.
 138. « « szeme: — Sz.: szeme, —

7.

13. sor előtt: 500.
 16. « Kézir.: csillagfény, talán — Sz. KK.: csillagfény talán
 37. « « és Sz.: ajkain — KK. ajakin —
 47. « « ha célt (aláhúзва)
 51. « « (Meg hú) —: Eloltja —
 69. « « miért? (nincs aláhúзва)
 71. « « Megette — Sz.: Mögötte —
 72. « « faragva. — Sz.: faragva;
 95. « « úr (aláhúзва) Sz., — (nincs aláhúзва).

8.

(Nincs eltérés.)

9.

3. « « szélén: 600.
 4. « « meghalni (aláhúзва)
 23. « « Vár-népe — Sz.: Várnépe —
 32. « « csak íjesztés (mindkét szó aláhúзва, a csak kitörölve,
 de nincs helyén más szó.)
 33. « « »Szörnyű! Aztán mi — Sz.: »Szörnyű! mi látjuk ezt, és
 — (a dolog szó kimaradása nyomdahiiba). KK.: Ször-
 nyű dolog! Én is! mi is! mind« — Sz.: »Én is — mi
 38. « « is — mind« Utamban állsz? ki hányjalak? — Sz.
 41. « « Utamba — kiszórjalak

10.

Előbb másképp kezdődött; ez a rész át van húzva. Az átlúzott rész-
 ből sorokat a költő átvett a végleges szövegbe, az 54—60. sort így:

- 54-60. sor, Kézir.: Forgács azonban, mint lívék
 S akarták, nincs elveszve még.
 Erős, indulat, gyöngé szem,
 Nehéz cső reszkető kezen
 Szűnyog boszúját megcsalá:
 S ezt melyre bizta, a golyó
 Hűtlen merült a víz alá.
Holt test gyanánt a vad folyó
Egy tartalom-vesztett hüvelyt;
Uszó fejér köntöst emelt.
De ifjan átvilló szemével
Az apród biztosan vevé fel
Midőn a dörrenés alatt
A csolnakos legörnyede
S melyet habok közé vete,
Köpenyje róla elmaradt.
Midőn homályos öltönyében

- Evezőjét letette szépen
 S a barna csolnak fenekén
 Aláterülve a legény
 Sajakája fékét szabadon
 Ereszté a fuló habon,
 Le, a fakülő távolig —,
 Majd ott, hová,
 Mint gondoló,
 Golyó nem ér, látás alig, —
 Munkára kelt és a lapát
- a) Parthoz terelte csolnakát.
 Ó látta ezt, a fürge gyermek,
 S mihelyt az apa szándokát,
 Az éji faltörés okát
 (Sejt) Észreuvé, Forgácshoz termett.
- b) Egy földalatti rejtek út
 Vivé most addig a fiút
 Hol, a vízmosta vár felett
 A Vágon egy híd jár keresztül:
- c) Így nemsokára mindenekriül
 d) A bajnok értesttve lett.

Eddig a kitörölt rész. (L. az 53. sor után.)

(Az a, b, c, d jelű sorok az 53. sor után következő részbe újra felvett sorokat jelentik.)

Itt kezdődik a 10. végleges szövege. Szűnyog monológja a kéziraton nincs megszagatva.

17. sor, Kézir.: és harap — Sz.: és — harap —
 18. « « Mardoss ! harapj ! — Sz.: Mardoss, harapj !
 23. « « Azért se' fáj, azért se' fáj, (ez a sor a lap szélén van hozzáírva.) —
 31. « « Hagyjátok őt... Rémalakok — Sz.: (a sor meg törve) —
 47. « « S jótlékony — jav.: S jócéjú — Sz.: (aláhúzva) —

Az 50. sor előtt: 400.

52. sor, Kézir.: *Mely tithon Forgács bajnokot*
 53. « « *(Szabadítóul) Segítségül hívá legott — jav. :
 Behívá és kaput nyitott — jav. :
 Mely szabadító(nak)ul legott
 Behívta Forgács bajnokot.*

Itt újra a szakasz elején kitörölt rész következik, másodjára, az alábbi csekély eltérésekkel (l. fennebb):

- a) Kézir.: *Parthoz terelte csolnakát*
 b) « *(Vivé most) Vezérlé addig a fiút*
 c) « *Igy nemsokára az esetrül- jav.: nem soká a szörnyű tettrül —*
 d) « *Vitézünk értesttve lett.*

A költő ezt az elbeszélő részt megint kitörölte.

61. sor, Kézir.: *Most a rivalgó nép előtt
 Látjuk vadul vágatni őt — jav. —
 Most riadó csoport előtt
 Látjuk sebes rohamban őt ;*

80. sor, Kézir.: és Sz.: marok; — marok. —
 81. « « bösz csata, — Sz. és KK.: csata —
 88. « « Még egyszer (aláhúzva) —
 88. « « ás: — Sz.: ás. —
 91. « « A pöröly s zúgva — Sz.: A pöröly — s zúgva —

11.

16. sor, Kézir.: *fejér* — KK.: fehér —
 19. « « Itthon *felejte* — KK.: felede —
 20. « « és Sz.: *felede* — KK.: felejté —
 34. « « és sz.: *Kornyadozó* — jav.: Korhadozó —
 39. « « (utólag betoldva.)
 50. « « a szem, — Sz.: szem —
 52. « « El, el !... — Sz.: El, el...!
 55. « « hiába ! — KK.: hiába, —
 57. « « El, el !... — Sz.: El, el...!
 58. « « *balfelől* — Sz.: balfelül —
 59. « « *szellemkézével* — KK.: selyemkézével —
 63. « « S meg' eltűnnek — Sz.: S meg —
 68.—69. « « a lapszélen) *A völgy hollója messze száll,*
Lesét elhagyja a kuvik —
 79. « « *Mit szinte majd elhagy a ló* — jav.:
Mit újra messze hágy — Sz.:
Még azt is elhagyá a ló — ÖK.: Míg —
 85. « « tovább, tovább — Sz.: *tovább ! tovább !* —
 97. « « (szün) untalan —
 103. « « (*Arcát*) Képét —
 110. « « és Sz.: *pillanatig* — KK.: pillanatig —
 124. « « *A karsu bajnok derekát* — jav.: A hölgy az ifju —
 129. « « Nézd, (nézd,) a (magas) sötét — Sz.: Nézd: —
 133. « « Mindenhová kísér az ég (erre előbb még ez következett :)
Ott, ott az én csillagom ég (kitörölve); helyébe a 135.
 sor jött.)
 134. « « *Bízzál az égben* — jav.: *Bízzunk az égbe* — (A lap
 szélén az előző sor végéhez kötve.)
 135. « « *Ott, ott az én jó* — csillagom —
 136. « « (a lap szélén) *Legszebb a (nagy) mennyboltozaton* —
 138. « « *oh nézd, oh nézd* — jav.: *no lásd, no nézd !* —

12.

1. sor, Kézir.: *E percbe(n), szemközt* —
 2. « « *Magas Oroszlánkő felől* (áthúzva) —
 23. « « *megcsördül* — Sz.: *megcsörren* —
 25. « « *zörren* — Sz.: *csördül* —
 34. « « *Fegyverben állt* KK.: áll —
 35. « « *S megindult* — KK. *Megindul* —
 47. « « *Ki éjjel nőt* — jav.: *gyöngé nőt* —
 51. « « *Száguld a ló, — vérrel vegyest,* —
Mit éles sarkantyú ereszt,
Tajtéká foszlik oldalán,
Repülő hópehely gyanánt. (Későbbi kiadásokban nincs
 meg.)

65. sor, Kézir. : *Egy, bajnokúl megvívnia* — jav. : —
 Ki megvívjon, mint dalia —
67. « « *Mindnyájan egyre jöttetek?* — jav. :
 Mind egymagamra törtetek?
80. « (a lap szélén) *Hogy még lehet boldogtalanb,* —
88. « Kézir. *ledőlván* — jav. : leomlik —
103. sor előtt : 1000.
- 118—8.: Kézir.előbb : *De, mintha szenderegne csak,*
Szépen lehunyvák szemei — (kitörölve)
121. « « *(As) Mert a halál, a harmadik* — (Kézir. és Sz. :
harmadik nincs aláhúzva.)
122. « « *(S) Győző* — Sz. : Győztes —
- 128—30. « « előbb : *Amint a halva is deli*
Hölgyet lovára emeli,
S Oroszlánkő felé robog —

13.

E szakasz előbb így indult : (a megszámozott sorok át vannak véve a végleges szöveg jelzett számú soraiba.)

- Elégé mostan egy rövid*
Éjnek sötét borzalmait
A nap, s engesztelő gyanánt
Küldötte nyájas hajnalát.
Magas Oroszlánkői várra
Esett annak első sugára,
Hol a tébolyodott öreg
Fedetlen fővel, véres arccal (l. 34. sor)
A vas kapuk, szilárd kövek
Ellen (csatázik) csatát ví dőre harccal.
Megette (állongó) hullámzó tömeg ;
Forgács, Szunyog hadnépe, kik
Futtában az örült apát
Majd puszta kandiság s veszélyből,
Majd hogy megóvják a veszélytül,
Majd szánalomból követik.
1. *(És e csoport szintén elére*
 2. *A bajvívásnak gyász helyére ;*
 6. *De későn jártak ; a csatát*
 7. *Hallák, de meg nem oszthaták.)*
 3. *Ez a csoport későbbben ére*
 A bajvívásnak gyász helyére ;
 6. *Nem messze voltak : a csatát*
 7. *Hallák, de meg nem oszthaták.*
Hanem láttak futó hadat,
 11. *Mely egy fehér hölgyet ragad.*
 27. *Mínő had ez, mily képtelen !*
 28. *Mint a kacagó gyöttelelem.*
Egyik vezér a feltalált
Forgács vitéz, vérben, halottan —

Ez után a szöveg újrakezdve következik, ez is át van húzva, aztán harmadszor véglegesen újrakezdve. A II. szöveg közel áll a véglegeshez, azért csak eltéréseit közöljük a jó szöveg mellett.

4. sor, II. Futtában a(z *örült*) bomlott apát
 11. « II. Mely *valami fejért* ragad — végl.: — hölgyi alakot —
 14. « II. *felhői* lob — végl.: villámi —
 18. « II. Csoportonkint — végl.: Csoportonként —
 31. « II. *Semmit!* csupán — végl.: Avagy csupán —
37. soron kezdve az első fogalmazásban a sorok így következtek egymás után, a végleges szövegben az ottani számozás szerint.
5. Nyilj szikla, nyilj! repedj meg érc!
 S dühöngve a várnak esik,
 6. Acéla gyors csapásaitól — Sz.: Acélja —
 7. A kapu öble kőngva szól;
 1. S míg eszeveszett átkait,
 2. Miket üvöltve széthajít
 3. A völgyodu, az ormi bérc
 4. Arcul meg arcul verdesik,
 (Csonka sor:) (»Nyilj! zúdul az)
 8. Szikrát ver a fal gúny gyanánt — jav.: mintha gúny
 47. II. (*Elpattan*) Széttörve a szilárd kapun. — Végl.: kemény —
 48. II. *A kard pengve* — végl.: jó kardja pengve —
 50—51. sor a lap szélére van írva.
 53. II. *Midőn* váratlanul — végl.: (Midőn) Ekkor —
 54. II. A nagy kapu — végl.: vaskapu —
 55. I. Feltárja (*izmos*) széles karjait —
 55. végl.: *Jakusics egy csoportnak élén* (kihúzva) —
 71. « « (*Szilaj,*) Fonák —
 72. « « *tördelődzik* — Sz.: tördelőzik —
 87. « « *Oh apja súlyos bűnödért* — jav.:
 Szegény apa, te —
 116. « De nézd (*meg*) el —
 117. « « (*Egy*) Az aszu —

Az utolsó szakasz már előbb, a 10. szakasz mellett oda van vetve a a kéziratban a lapszámon. Végsora ott:

S gondold *el e gyászos* regét.

Ugyanígy van leírva a II. fogalmazásban a 16. szakasz végén, de így javítva:

S gondold hozzá e bús regét.

Így van a végleges szövegben is.

Kézir.: 1150 (a verssorok száma). 1850. Május 8.

Irodalom.

Salamon Ferenc *Bpesti Hírlap*, 1856. szept. 6., 7., 11. — Újabbán *Irodalmi Tanulmányok*, I kötet. — Külön kiemeli *Katalint*, a *Kisebb költemények* ismertetésében. Minden elismerése mellett Arany géniusza talányának tartja, mert addig „költőnk ily nemben több művet nem írt”; *Katalin* mind tárgyra, mind formájánál fogva az őt megelőző irodalmi korszakra emlékeztet, a művészi feldolgozás nélkül azt hinnők, hogy azok egyike írta, kik csak a nagy szenvedélyek túlzott festésében s a rendkívüli eseményekben látnak költészetet’. Péterfy is a lovagromantika eszközeit látta a műben. (Salamon tanulmányairól írt ismertetéseiben, *Összegyűjtött Munkái*, III. 496.1.). Salamon azt is kifogásolta, hogy az alakok mind képekben, a költő nyelvén beszélnek. Viszont védelmébe veszi *Katalin* verselését, melyben Erdélyi és Greguss hibáztatták, hogy egy-két helyen névelő és kötőszó a sor végére esnek.

Ezt maga Arany is szóvateszi Erdélyihez írt levelében. Erdélyi különben a versformát ősi nyolcasoknak nézte, nem ismerve fel a jambusokat, amely tévedéséről Arany világosította fel levelében.

Erdélyi János a KK. ismertetésében „a költő legpompásabb fogamzatu és alaprajzú művének nézi”: *Pesti Napló*, 1856. aug. 26. és szept. 3. — újabban: *Pályák és pálmák*, 418. l — »A lélekfestés magasabb nemű példáit idézi» belőle. (pl. IV. 77—78. sor), más sorokban »homéri becs vagon.« (VI. 64. sköv. sorokatidézi.).

Hegedűs István: *Arany Katalinja és ennek forrása. Fővárosi Lapok*, 1884. 14—15. sz. — A költő mesterművének tartja, az örültség rajzát Szunyogban Lear mellé állítja.

Németül: Dux Adolf: *Ung. Dichtungen von J. Arany*. Pest, 1861.

BOLOND ISTÓK.

A világoosi katasztrófa után a költőt »hajtotta a munkaösztön, de nem találta irányát« mondja az Elegyes Darabok előszavában. A Toldi-féle hős-idilli képek elvesztették reá varázsukat; »kedélyemhez s az általános hangulathoz illőbb tárgyat kelle keresnem.« Ilyen lett volna *Furkó Tamás, Istókkal egyidejűleg*, vagy már előbb, *A jalu bolondja*, »mely azt akarta feltüntetni, mint vész el mostoha körülmények közt egy költői természet.« Ez a téma állandón érdekelte; *Bóka Bandi* címen is belefogott, szová tette tudományos fejtegetésben is (*Irányok*, III., Az észszerű utánzásról a költészetben); »később ez alapeszmét, nagyobb mérvben, a *Bolond Istókba* vittem volna át«, »mely mű fesztelen alakjában mind subjectív élményeim s érzelmeim, mind a közhangulat humorának kifejezésére alkalmasnak látszott.« (Elegyes D.) Egyidőre az egész magyar költészetet hasonló kényszerű elnémulás fenyegette; szavát elfojtotta a cenzura, a közönség fásult közönybe dermedt. E válságra mutatnak Aranynek *Évek, ti még jövendő évek és Letészem a lantot* költeményei. Egyik töredék prózai elbeszélésében egy-két vonás magára vall a fő alakban, kinek »már egy kis neve volt', de »háládatlan tehetsége azután évekig meddő maradt', s egy szomorú irodában görnyed (*Látogatás egy barátomnál.*), mint ő a szolgabírói hivatalban. Ezek szubjektív élményei. — A közhangulatot fojtott elkeseredés jellemezte, a tehetetlen fájdalom és gúny vegyülete, ez érzések összeolvadását nevezik a költészetben humornak, a költő a derű és ború egymásba játszó képeivel magyarazza. Elméletben nálunk ekkor csak Kölcsey írt a humorról, értekezésében *A komikumról* (1827.) annyit, hogy »a humor ... önmagával küzdésben álló lelkiállapotot teszen fel«; hozzáteszi: »a hel-lén művészet szellemében gondolt szépség nyugodalmával ellenkezik.« Ez összetett érzés az újabb kor és újabb költészet sajátja. A magyarázatok azóta is többé-kevésbé Vischer meghatározását ismétlik: a humor a komikum egy neme, amelybe fájdalom vegyül. A pusztá komikum nevetet, az ironia gúnyol, a szatíra ostoroz, a humor fájdalommal könnyít a gúnynal. Azt mondhatni: a tehetetlen fájdalom mosolya a szenvedésen. Ilyenformát érthetett Arany a »közhangulat humorán«. Ezt a hangulatát nagyban táplálta Byron világfájdalma, a nevetésbe hajló keserűség, az élet ellentmondásai, a társadalomra szórt gúny a *Don Juan*ban, mindaz a szabadság, mely Byron műveit szemében a modernizált éposz példájává teszi. (Dózsa Dániel és Wittgenstein bírálataiban). Mintául idézi (I. én. 71., már 47-ben Petőfinek, május 27.). Érdekelte a stanza alakja is, a kicsiszolt bő strófák, melyek a lovagi époszok harcai s kalandjai bőséges leírására termettek, s melyek összefoglaló végső párrímeinek Byron adott szinte epigrammai élt. E formát

Byron példájára a józan, való élet rajzára fogja, sőt népi életképekre s a népnek alján lézengő olyan alakok és olyan nyomor rajzára. aminők felé addig nem fordult írónk figyelme, — A stanzával ő előtte csak Ráday, Kölcsey, Szemere Pál és Kisfaludy Károly tettek próbát, enyhe lírai, elegikus érzések kifejezésére. Arany megilletődést és gúnyt, keserűséget és humort vegyít strófaiba. Címet egy közmondásból kölcsönöz, mert szeretett a hagyományra támaszkodni; »...egy töredék, egy forgács, egy példabeszéd gyakran becses eszméket költ fel« — írta Toldy Ferencnek, 1851. ápr. 28. A közmondást Dugonics jegyezte fel: »Bétekingett, mint Bolond Istók Debrecenbe«; hozzáteszi, hogy Istók Léván lakott s minden évben elment Debrecenbe, de csak a szélső házig, onnan visszafordult: a céltalanság, hiábavalóság humoros képe. A kéziratra így írta a címet: »*Bolond Istók, vagy az élehetlen. — Nedélyes költemény.*« — Mellette: Jún. 21. 1850. (A nedély szót Szemere Pál alkotta a humorra, a ned(v)-hez kapcsoló -ély képzővel. — Munkái, I. 46. — Szily Kálmán, MNy., III., 240. — Czuczor-Fogarasy szótára befogadta.)

A terv nagyarányú volt. Az első ének csak Istók születését mondja el, bekukkanását a világba. Mint Byron, Arany is beleolvasztja érzelmeit és emlékeit, s az élet sötét rajzában fejezi ki a kor hangulatát.

Az I. énekben a kor-vonatkozások, életrajzi emlékezések a következők:

- 14—15. vsz. A lengyel hős: Bem. A költő, aki megénekelte: Petőfi. Költeményének címe: *Vajda-Hunyadon.*
17. « A csószkunyhó leírásában többen a költő szülőházára ismertek, egy-két szó közös benne *Az öreg házról* c. töredékkel, mely valóban a szülőházzal szól.
29. « János jelenése, II. 19. »Légy hív mindhalálig és neked adom az életnek koronáját.«
33. « A költő maga hitelesítette jegyzettel az ÖK. kiadásában.
38. « »A Sátán« megveré Jóbót undok fékéllyel, tetőtől fogva talpig. »Jób a hamuban ült és cseréppel vakargatá magát. »Monda pedig neki az ő felesége: Mégis megtartod-é a te tökéletességedet? átkozd meg az Istent és halj meg.« — Jób könyve II. 7—9.
48. « Byron lépten-nyomon bírálja a korabeli költőket *Don Juan*-jában.
63. « Mózes anyja »szerze gyékényből egy ládácskát... és abba helyeztetvén a gyermeket, elveté a folyóvíznek partján a sásasba.« Mózes II. könyve, II. rész, 3. — A költemény bibliai kifejezéseiről Pollák Miksa: *A. J. és a Biblia.* — A gyékényből font koporsó is félig-meddig emlékezés. Szendrey Zsigmond Szalontán azt hallotta, az öreg Aranyék olyan szegények voltak, hogy kútjoknál a veder is kákából volt fonva. (It., 1914. jan.)
67. « Szász Károly, az ÖK. ismertetésében, 1867., a *Budapesti Közlönyben* ezt írta »A mestram és a két éneklő gyermek leírását a költő — magától tudom — saját gyermekkorára reminiscenciáiból csinálta.« Rozvány György s az ő nyomán Gyöngyösy László össze is kapcsolta az esetet Csete Hóvár Gyuri cigány temetésével, melyről Arany, gyermekkorában, szerintök verset írt volna. (L. a gyermekkori zsengek közt, a VI. kötet függelékében. Rozvány cikke: *Temesi Lapok*, 1890. 3. sz.)
72. « 6 sor: Zoilus sophista; Homerost ócsárolta.

- 75—76. vsz. Atyjának megvakulása és váratlan meggyógyulása valóság.
(L. Ercsey: *A. J. életéből*, 19—20. l.; *Arany J. életrajza*, I. 49. l.)
76. vsz., 8. sor. Bibliai kép; Nabukadonozor látomása a nagy álló kép, »melynek feje aranyból vala, az ő mellye és karjai ezüsből, lábái rész szerint vasból és rész szerint cserépből.« Egy kö összetörte az egészét; »lőnek mint a polyva a nyári szérűn.«
Dániel könyve, II. 32—35.

Az 1850-ben elkészült részből az 1—99 vsz. még azon nyáron megjelent, a debreceni *Csokonai Lapok*-ban, aug. 21. — szept. 28., a 15—19., a 23—25. és 27. számban. E folyóiratot két fiatal író szerkesztette: Orbán Pető és Oláh Károly. Mint nyerhették meg Aranyt, nem tudni, a lap első számában, júl. 3-án, Arany költeményét közölték: *A lantost*. 1861-ben a *Szépirodalmi Figyelő*-ben Arany bírálatot írt Oláh verseiről. Kardos Lajos szerint az Oláh-családnál levelek is voltak Aranytól, de nem kerültek elő. (Kardos, 10. l.) Ez a 99 vsz. név nélkül jelent meg, de a szerkesztők sejtették a szerzőt csillag alatt a lap alján: »Mutatvány legjelesb népköltőnknek egy készülőben levő terjedelmes költeményéből.« (A költő célzott is erre a megcsillagozásra, *Látogatás egy barátomnál* c. elbeszélésében.) A sűrű sajtóhibákat a költő kijegyezte és versebe foglalta. A Cs. L. összel (okt. 5.) megszünt, utolsó száma végén a következő szerkesztői megjegyzés jelent meg: »*Bolond Istók* c. jeles költeménybe, rendes javítókunk betegsége miatt, némely nyomtatási hibák csúszván be, Istók bátya kívánsága szerint:

Menda sic emenda.

- Vers 1., sor 2.: *óta!* ez kevés,
Javítsad: *óta!* úgy nincs benne rés.
- Vers 2., sor 4.: *játvolára* lesz -rül,
Honnan tud'illik az eső alá hull.
- Vers 4. sor 7.: *a tánc*; *e tánc* biz a!
- Vers 10. sor 1.: *nem* helyett *sem*: hiba.
Detto sor 5.: *azért*: csak *azt* legyen.
- Vers 11. sor 6.: *lét-ösvényen*.
- Vers 33.1.: *nem-üt*, hanem *tül*,
- Vers 43., 8.: *Rém*; *Rom* helyett *ül*.
- Vers 50. sor 8.: *nem oda* a *széllyel*
Után, hanem alább szükség a zárjel.
- Vers 51. sor 2.: *az elérje*
Után jó a zárjel ilyen) ízéje.
- Vers 53: 5.: *dehogy szakasztá!*
Mikor sokkal jobban szalad: *szalasztá*.
- Vers: 59. sor 2.: *lebűtt*:
El, nem *le* ... hisz nincs ott verem, se'kút!

(Közölte Kardos Lajos, EPHK., 1913., és könyvében, 13. l.)

A költemény megjelenését észre sem vették. Bangó Pető verset írt a lapban Aranyhoz (szept. 25), de semmi célzás rá, hogy a művet felismerte volna. Toldy Ferenc az *Uj Magyar Múzeumban* (okt.) megdicsérte a folyóiratot, de a költeményről nem emlékezett meg, pedig a stanzák is felkelthették volna figyelmét. Gyulai Pál a *Csokonai Lapok* megszűntében csak az irodalmi közlőnyt sajnálta. (*Pesti Röplvek*, 1850. nov. 10. sz.), Tompa hasonlóképen (lev. 1851. okt. 27.), a költeményt aligha olvasta. Csak Szilágyi István tudott róla: »Az a mű nekem

gyönyörűségem» (1850. nov. 13.). A költő maga azt írta: »mondhatni, semmi figyelmeztetés sem gerjesztett s ha egy nagyon competens műbírónak évek mulva tett nyilatkozatát kiveszem, (ki az ismeretlen szerzőt váltig magasztalta előttem — bizony a varju sem károgott utána». (Az Elegyes Darabok előszavában.) »Kétely fogott elő, vajjon minden rápazarlott erőm és időm után is fogja-e élvezni a magyar közönség.« (Ü. o.) Félbe is hagyta.

Más tervek is zsbongtak körülte, főképen *Toldi estéjének* átdolgozása és *Toldi* második (középső) része. Mégis visszafordult e félbehagyott művéhez. Megírta az első ének végén yázlatképen feljegyzett esti tájképet, ki is adta a *Déliabábnan* 1856-ban. Úgy látszik, az első ének akkor e tájképpel végződött volna. Volt hagyatékában egy harmadfél stanzára menő töredék, a II. ének eleje:

*Hat hosszú éve immár, hogy Bolond
Istók felől kezdtem éneket.*

Ez is 1856-ra mutat. A rövid töredék harmadik (fél) strófája odavezet, ahol az 1880-ban papírra vetett terv szerint a harmadik ének kezdődne:

*Nem messze onnan, hol Istók barátunk
Az élet útját oly kalandosan
Megkezdte, nagy kastélyi borongni látunk,
Sötétlő hársak közt magányosan.*

Az első éneket a cigányok és az orgazda jelenetével 1863-ban kerekítette ki, mikor az egész kiadta a *Részvét Könyvé*-ben. Ekkor Arany nevével jelent meg s elismerés fogadta: a II. ének maga is mondja (16. vsz.). A vaskos tárgy, újszerű hang, csapongó előadás sokaknak még ekkor is idegen volt. Szeimere Miklós 1864-ben (dec. 1.) azt írta Aranynak, hogy szüreten nála volt Tompa és Lévai. »Dicsértük, sőt csodáltuk *Bolond Istókot*. — Mentől többször olvasom, annál szebb előttem. A legnagyobb humorista az élet, — azt tükrözi vissza e műved, — tudom én előre, hogy valamint *Istókok* magasb életkörbe lépend, úgy humorod is magasb régiókban fog ragyogni.« Azt sem hallgatja el, hogy Pesten két író azt mondta: négy strófát sem voltak képesek belőle elolvasni: de azok *Petőfiről* is» felületesen nyilatkoztak, kevés gyöngy, sok szemét közt verseiben.

Ekkor fogott bele új kedvvel a második énekbe. A kezdő sort így változtatta meg:

Már jó minapja eltelt, hogy...

Dantét idézi (*Inferno*, I. 63), hogy a hosszú hallgatásban elrekedt, és új invokációval kezd. Ez is töredék, ceruzával; a 11. vsz. végéig halad s lírai emlékezéssel a nagyidai cigányokra tér. Itt fejti ki félreértett művének értelmét és hangulatát. Ezt a 11 strófát le is tisztázta, írta: 1863. jún. 23. — és kiadta a *Koszorúban*, 1863. jún. 28, a *Tárca* rovatban ezzel a jegyzettel: »A *Részvét Könyve* olvasói közül egy-kettőt talán érdekelni fog az itt következő néhány versszak, mely folytatása az ottan megjelent töredéknek s a második ének kezdete. Kuriozumképen megírja.« A közlemény alatt *A. J.* betűk. Ezt a ceruzával írt 11 strófányi kéziratot folytatta később az ének végéig, írónnal. Az egészet letisztázta, végére odairta: 1873. jún. 23. Aláírta: »Gyulainak a *Budapesti Szemle* 1874. évi januári számába.« Kardos Lajos a költő szavaiból (11. versszak): *Húsz éve már, hogy a költő hanyag: Húsz éve, mondom, egy-kettő hián* (18. versszak) — arra következtet, hogy a költő 1867—68-ban dolgozott a második éneken. Arra is hivatkozott, hogy a kézírás a 46. vsz.-tól kezdve megváltozott.

A folytatásnál a *Koszorúban* közölt 11-ik vsz-ot a költő feláldozta, pedig igen jól jellemezte a művet. (L. a variánsok közt.)

A II. ének Istókot a debreceni kollégiumba viszi. A költő a maga diákkori élményeit ruhazza rá, a maga hajlamait, benső életét, jellemét. Az emlékezés meghatottsága teszi a második ének humorát enyhültebbé.

Arany életével kapcsolatos részletek s egyéb vonatkozások :

- 3—13. vsz. *A nagyidai cigányok* szatirikus hősköltő műnyre vonatkozik melyet megjelenése idején a bírálók nem értettek meg. Ezeket a vsz.-kat az ÖK. 1867. évi kiadásában a költő magyaráz, zatul lenyomatta *A nagyidai cigányok* elé.
16. vsz. Az itt említett lehetne : Szilágyi István, (l. fentebb), vagy Gyulai Pál, a költő bizalmas barátja, s alkalmasint még Salamon Ferenc, aki az első énekről megjelenésekor nagy elismeréssel írt a *Részvét Könyve* ismertetésében. (*Tanulmányai* II. 282.)
25. vsz. »Magolni kelle kő, virág nevét»; az első félévben »kövésztudományt« hallgatott Kerekes József tanártól és »kőfajtudományi nyelvet.« (Pap Károly: *Adalékok A. J. debreceni diákságához.* — It. 1912.)
1. vsz. A kollégiumi Acta sedis scholasticae-ben Kardos Lajos megtalálta az itt említett esetet : Tóth Mihály diák egy pallót vitt a közös szállásra, hogy feltüzeljék. A vizsgálat során kiderült, hogy egy házhoz támasztva találta, a ház gazdája nem ismerte magáénak. (Kardos, 108. l.) Arany ekkor másodéves volt.
52. vsz. Az említett sedes jegyzőkönyve szerint Boros tógátus diák »az iskolából elküldetik, mert több ízben a Bika-vendégfogadóban tanyázott.« — (Kardos, 108. l.)
53. vsz. A kollégium könyvtárában ott állott Csokonai babérrakosorús mellszobra, Ferenczi István alkotása.
54. vsz. A diákok természettudományi tanulmányaikat rajzokkal kísérték. (Pap Károly szóbeli közlése.) Sárvári Pál professzor könyvet írt a rajzolás mesterségéről.
55. vsz. Zenei próbálkozásairól a II. ének egy kihagyott strófájában : (48) »Hallgatni eljár egy vén tamburáshoz.«
63. vsz. Az itt említett tanár Sárvári Pál volt. Mathesist és fizikát tanított. A »kibógés« diák-szokás volt : nagy zajjal fogadták a tanárt belépésekor. Ez néha előadás alatt is megújult. *Szent Pál levele* c. köszöntőjében is említi Arany. (L. e kiadás VI. kötetében.)
60. vsz. Debrecennek régidő óta volt vándor színtársulata. Már 1798-ban indított oda Wesselényi egy rajt. Eleinte a Fehér Ló fogadóban vagy a varga-színben játszottak. 1835-ben Nánássy Gábor szenátor a Harmincados-közben (utóbb Batthiány-utca) álló házának magtárát alakította színházzá. Arany diákkorában Fánccsy, László és Szághffy társulata játszott benne. (L. Szücs István : *Szabad hírválly Debrecen város története.* — Szücs Arannyal egyidőben volt a debreceni kollégium diákja. — Géresi Kálmán : *A debreceni színművészet vázlatos története, 1798—1898-ig.* Arany szerepeit összeállította Bayer József : *A. J. színművészi pályája.* — BSz., 1888., 53., köt. 282—296. l.

68. vsz. Kardos kinyomozta, hogy tízér-szerepet 1836. febr. 18-án játszott Töpfer *Királyi parancs* c. színművében, mely Nagy Frigyes korában játszott. (Kardos, 115. l.)—Gulyás József: *Arany egyik szerepéről*. — IK., 1927.—1936. márc. 6-án Balogh István Argir és Helena darabjában egy favágót adott.
70. vsz. Garcilasso nem színész volt, hanem a spanyol Petrarca. (1503—1536.) (Kardos, 83. l.) Nevét Byron említi, *Don Juan*, I. 95.
- 71—74. vsz. Kardos megállapította, hogy ez a darab Raupach *Ördög Róbert*-je. Közli is a darab ezen jelenetét. (116—120. 14.)
- 87—88. vsz. Arany László írja, a költő önéletrajzához csatolt jegyzeteiben, hogy a költő a *Nyári díom* egyes részleteit 1844 táján Szalontán egy műkedvelő társaság által elő is adatta. Ő osztotta ki a szerepeket, ő tanította be, ő festette a dekorációkat.
92. vsz. A leírás Mármharosszigetre mutat. Mikor Szilágyi István odament tanárnak, Arany azt írta neki (1845. dec. 4.): »...laktam egyik fogadójában, 1836-ban. mint a vándor Thália sarukötője...« És hogy Kisfaludy *Ilkájában* »nem emlékszem már, vajon valami medve vagy medve-kergető szerepét vittem.«
- 99—104. vsz. Arany e költeményben oly pontosan idézi fel életrajzi emlékeit, hogy Bayer József a Klárcsi-epizódot is valóságának veszi. Értékezéséhez Gyulai Pál rögtön jegyzetet csatolt, hogy költői alakításban nem lehet mindent szószerint venni. Szerinte Arany szemérmessége nem engedte volna, hogy ezt leírja, ha való. A 105. vsz. mindjárt mondja is a továbbiakról: »Ez már nem mese«. Gyöngyösi László a kaland elbeszélésénél Szilágyi István bizonyosságára hivatkozik. (*A. J. élete és munkái*, 390. l.). Kovács László: *Epizód Arany életéből*. — *Erdélyi Helikon*, 1932. 605—603. l. — Elbeszélés-szerű rajz.)
106. vsz. Önéletrajzában is írja: »Egy nap ...álom ért rám — jó édesanyámat halva láttam ...ellenállhatatlan ösztönt érzék hazamenni...« Az utat leírta a *Vándor cipő* c. költeményben.
- 114—115. vsz. Az Önéletrajzban is: »Föltettem magamban, nem olvasni többet, hanem élni hivatalomnak, családomnak, lennyi közönséges ember, mint más.«
- 117—118. vsz. A kollégiumi költészetről I. Arany életrajzát, I. 32—33. l; — a maga verseiről, Csokonai és Kovács József példájáról, saját Aeneis-fordításáról az életrajzban is.
118. vsz. 8.: Priapus: görög hitregebeli mezei isten, az anyagi, testi élvezetek, szerelem, bor barátja.
119. vsz. 6. sor. Byron sokszor gúnyolta *Don Juan*ban író kortársait, névszerint; Arany csak itt. Császár Ferenc (1807—1858) szonett eivel, Kunoss Endre (1811—184) (Bústávi néven is) *Dalfűzérével* a múlt század harmincas évei alm-nach-lírájának édeskés érzéseit, finomkodó hangját keresték (»édeni báj', »kéjöröm', »gazdag kebel''). Császár *Mért láttam őt?* szonettjének második versszaka:

*Miért lopózkodott Amor éjjelébe
Selyemhajának? Szívem nyilain
Mért lett gyönyört, mért vitt cselutain
S hagyott tekintnem Küprisz bájövébel*

Aranynak az ilyen üres szobuborék nevetséges volt. Lehr egyszer védelmébe vette a költő előtt a Toldiban Toldy Ferenc által kifogásolt népies egyszerűségű kifejezéseket (obéogat, stb.) s idézte *Bolond Istók* 119. vsz. 5—6. sorait. »Arany derűs fellengéssel kezdi szavalni Kisfaludy K: «eszményi» Róza-dalát:

*Hajnali kellemű fény
Hinti mosolygva sugárát,
Melyre az ifju remény
Rakja e, fellegi várát ...»*

— Lehr: *Emlékezések Arany Jánosra.* — MNy., 1917. — Az idézet vers Kisfaludy K. *Tihamér* c. elbeszéléséből való.

A második énekkel a költemény végkép töredék maradt, pedig a költő tisztában volt az egésznek tervével. 1880-ban a harmadik és negyedik ének vázlatát feljegyezte egy akadémiai ülési meghívó hátlapjára. Riedl és utána Kardos Lajos azt bizonygatták, hogy a II. énekkel az egésznek elgondolása megváltozott. A költő mindössze szeszélyesen szövi a mesét, Byron és a regények érdekkeltő szabadságával váltogatva a szalákat, de minden pontosan összevág. Nem a mesén változtat, csak az előadás menetén. A II. ének végén Istók meg akarja írni életét. Ezt mondja el a III. ének. Istók gyermekkorra egy görői házban telt. A grófnét anyjának hívta. (Volt erre célzás az I. ének és a CsL. szövegében: »Nehogy az olvasó grófi szüleit — Várjon» (73. vsz. és némiképp a 99. vsz.). Istókot egyszerre kitétek az országútra. Egy öreg paraszt fogta fel, papnak akarta neveltetni, de az öreg börtönbe került, felesége meghalt, Istók magára maradt. Ekkor éli *A falubolondjában* meg *Bóka Bandiban* leírt lányt-vetett életét. Végre egy iskola-mester veszi magához s tehetséget látva benne, beadja Debrecenbe a kollégiumba. Ottani életét festi a II. ének. A IV. azt mondaná el, mint került Istók a kastélyba, a grófiek gyermeke helyébe. — Itt a mese visszatért volna Istók diák-életére. Mint jó tanuló, nevelőnek hívják a kastélyba. A grófné, kit egykor anyjának hívott, elcsábítja. Látnivaló: a mese egységes, folyamatos, csak előadása kalandos, szag-gatott, Byron modorában. Mindez csak eleje lett volna egy nagyobb műnek. — Salamon Ferenc, aki barátságban élt a költővel, tudhatott elgondolásáról, ezt írta »Bolond Istóknak, viszontagságos kalandjai közben, számos életviszonyok közt kellvén forognia, feltehetjük, hogy a későbbi években, bár eltorzított, de alapjában hű rajzát vennők a magyar élet sokféle oldalainak.« (Irod. Tanulmányai, II. 228. l.) A terv alkalmas volt arra, hogy a költő feltárja az élet, a társadalom számos réteget és erkölceit. Gyulai Pál szerint azért hagyta abba, mert »mennél közelebb jönne az 1848-i mozgalmakhoz, annál inkább mérsékelnie kellene humorát.« (Emlékbeszéde.) Kardos Lajos úgy képzelte, hogy Istók a szabadságharcban pusztult volna el, mint Byron Don Juanja a francia forradalomban. Az egésznek csapongó előadása, szeszélyes fordulatai sokszor gúnyos, de mindig szellemes hangja, szándékosan keverék nyelve (Szinnyei Ferenc a két énekben 100-nál több idegen szót olvasott meg; ezeket a kéziratban volt helyesírással hagytuk meg), az élmények és emlékek beszövése, a bíráló megjegyzések, az egészben rejlő világfájdalom Byron *Don Juanjára* fordította a vizsgálódók figyelmét. Byronra maga is rámutatott

(I. 71.). Munkái vele voltak Geszten. Mikor onnan eltávozott, Tisza Domokos azt írta neki, hogy szobájában Byron II. kötetének néhány stanzas borítékját találták (1851. nov. 2.). A hasonlóságokat Hantz Jenő kezdte összehöngészni. Sok részletet párhuzamba állított Gróf István (125—130. 1.), néhány belsőbb hasonlóságot megfigyelt Kardos Lajos, kiegészítette ezeket Morvay Győző, Koepffel Byron-életrajzának függelékében. A hasonlóságokat csoportonként foglalja össze A. J. életrajza, II. 46—47. 1.

Mások Petőfi *Bolond Istókh*jával keresték a rokonságot. Petőfi költeménye is a többször ismételt vándorlegény-motivumból fejlődött ki, mint Aranyé *A falu bolondja* és *Bóka Bandi* vázlataiból. Havas Adolf Petőfi-kiadásában egy jegyzetben fölteszi (I. 415. l.), hogy mikor Petőfi Aranyt 1847. őszén Szalontán meglátogatta, szóba jöhetett köztük ez a téma. (Ezt a föltevést Szintyei Ferenc ismétli.: *Arany J. humora*, BSz. 1905. 122. kötet, 64. l.) Petőfi ekkor legboldogabb hónapjait élte, költeménye a bizalom és derű kátéja; Arany körül a közhangulat és tulajdon sorsa ez időben mindent elsötétítettek. Épen ezért költeményét mások Petőfi *Az apostol*-ához találták közelebb állónak. Ezt a hasonlatot Hantz Jenő vetette fel először, rámutatva Petőfinél a vén tolvaj és a pálinkás banya, Aranynál a csósz és Pityeri Erzsók alakjára, s arra, hogy Szilvesztert egy tolvaj neveli fel, Istókot egy orgazda. — Kardos tovább megy: mindkét hős származására, a két keresztelőre, a fonákul kapott névre. — Petőfi költeményét kéziratban olvashatta volna Arany, mikor 1849 nyarán Pesten időzött. Kinyomatására csak 1850-ben került sor, kihagyásokkal, Petőfi kétkötetes kiadásában. Ezt is elkobozták, Lévay vitt le Aranynak egy dugott példányt (Lévay levele, 1850. aug. 3.). Később, 1862-ben, Müller Gyula *Alkotmányos Nagy Naplóra* nyomatta le, szintén eltorzítva, ami ellen Arany felszólalt (*Szépirodalmi Figyelő* 1861. nov. 14. nov. 21.), »oly kézirat alapján, melynél senki sem mutathat elő hitelesebbet.« (Tehát az eredeti kézirat volt nála.)

(Márki Sándor Rozvány György emlékezéseire támaszkodva azt írta, hogy Istók alakjában sok emlékeztet egy Csungó Náci nevű korhely fráterre, mivel Arany a nemzetőri napokban Aradon ismerkedett volna meg. — IT., 1917, — Képtelen állítás; az első ének csecsemőjén nem lehetnek ilyen vonások, a második ének diákján sem.)

Kézirat. Több kézírata volt a költő hagyatékában. Az ostrom alatt elégték. A variánsok már le voltak másolva. Az első ének kéziratán a cím: »*Bolond Istók, vagy az élhetetlen.*« A cím mellett: *jún. 21. 1850.* — Az I. ének befejezése a 99. vsz-tól végig valószínűleg 1863-ból való. 1856-ból a II. énekből harmadfél stanza töredék maradt. Az első tizenegy vsz. irónnal, letisztázva is. Rajta: *1863. jún. 23.* — 1873-ban folytatta az irónnal kezdett 1—11. vsz-t, tintával; az egész letisztázta a *Budapesti Szemle* számára; végére odaírta: *1873. jún. 23.*

Kiadások. Az I. ének 1—99. vsz-a megjelent a debreceni *Csokonai Lapokban* (szerk. Orbán Pető és Oláh Gábor.) aug 21-szept. 28-ig, a 15—19. 23—25., és 27. számokban. A lap hetenként kétszer jelent meg. Egy-egy számban 10—12 vsz-ot közölt. — A 101—104. és 106—107. vsz-ok a *Déli-bádban* (szerk. Friebeisz István) láttak napvilágot, 1856. márc. 16. A cím itt: *Pusztai est.* — *Tájkép egy csonka műből.* — Névvél. — Az egész I. ének 1863-ban a *Részvét Könyvében*, a magyar írók segélyegylete javára (szerk. Gyulai Pál.). A KK-közé a költő nem vette fel, mert még folytatni remélte, az ÖK. VI. kötetében az *Elegyes Darabok* közt kiadta. A II. énekből az 1—10 vsz. a *Koszorúban*, 1863. június 28., ezzel a megjegyzéssel: »A *Részvét Könyve* olvasói közül egyet-kettőt talán érdekelní fog az itt következő néhány vers-szak, mely folytatása az ott megjelent töredékek s a II. ének kez-

dete. Curiosum képen megjárja. « A közlemény alatt A. J. betűk. Azután a 3—10. vsz. *A nagyidai cigányok* előtt az ÖK. 1867. kiadásában. Az egész II. ének 1873-ban a BSz-ben. Azután az ÖM. minden kiadásában. — Külön, Beöthy Zsolt és Voinovich G. tanulmányaival, Bpest, 1932. — Petőfi *Bolond Istók*jával együtt, Kéky Lajos bevezetésével, é. n.

I. ÉNEK.

Eltérések a kéziratok és a nyomtatott szövegek közt.

(Kézir. = a kézirat ; CsL = Csokonai Lapok ; D = Délibáb ; R = Részvét könyve ; BSz = Budapesti Szemle.)

2. vsz. 2. sor, Kézir. : *ének.* és CsL. : *esőt* — R. : *essőt* —
 3. « « *(mennye) dörgéstelen* — R. : *a dörgéstelen* —
 5. « « *zöldje fenn* — CsL. : *zöldje, fenn,* — R. : *lenn*
 3. vsz. 5. sor, « és CsL. : *szabad mezőn* — R. : *tavasz - mezőn* —
 4. vsz. 2. « « *Komoly víg* — CsL. és R. — *Komoly-víg* —
 8. « « *Nép, vidd el ezt sírodba is magaddal* — jav. és CsL. :
Kevés öröm, vegyítve sok bánattal —
4. vsz. után ez következett, erősen kitörölve :
*Talán egyéb sincs ; nyelved és dalod,
 Mit kincs gyanánt kebled őrizne még.
 Dicsőséged? egy balsamdús halott,
 Melly meghala és eltemetteték.
 Hiába! mindhiába ontanod
 A könnyek árját ; ah! volt s nincs...elég. —*
6. vsz. 3. sor, Kézir. : *hősöm* — CsL. és R. : *hősem* —
 4. « « és CsL. *megállj! ki kend? (a lap szélén : ő kell
 nekem — jav. jó lesz nekem) R. : ez jó nekem! —*
 8. « « és CsL. : *jalámia* — R. : *familia* —
8. vsz. 3—6. sor, Kézir. és CsL. : *S az okosoknak is lesz tdn eszek
 Nyahukba nem venni a durva vászon
 Inget, mit én nem órájok vetek —
 Igy ott az első versben kér'm aláson —
 R. : a végleges szöveg —*
9. vsz. 2. sor, Kézir. : *tovább* — CsL. *odább* —
 4. « « és CsL. *Nagy-, szép-, ós-, déd-, úk-apja s így
 tovább —*
 R. : a mai szöveg —
 5. « « *goromba egy kívánat* — CsL. : *otromba* —
 7. « « *családban* — jav. : *családfán* —
11. vsz. 4. « « és CsL. : *nem vehetnek* — R. : *vehetni* —
 5. « « *énekem hőse* — jav. : *ünnepelet hősom* —
12. vsz. 1. « és CsL. *Egyébiránt* — R. : *Egyébaránt* —
 7. « « és CsL. : *megelégedés* — R. : *elégedés* —
13. vsz. 2. « *(Köztünk maradjon) nem volt esze hozzá* — jav.
 és CsL. *(Négyszem között) nem volt hozzá
 esze. —*
 3. « « *valaha* — CsL. : *olykor* —
 7. « « *Mellyre aligha fogná phrenológ* —
 8. « « *Hogy tők-koponyájából zseni lóg* — jav. : *a mai
 szöveg.*

14. vsz. 5. sor, Kézir. : és CsL. : *Ott más van, emlékszem gyermekkoromból* — jav. : a mai szöveg.
6. « « *S nem hústoronyban lenni a vitét* — jav. : a mai szöveg.
8. « « *Ki bizony* — jav. : Szegény ő —
15. vsz. 4. « « *És nem kerítnem* — CsL. : Nem is keríttek —
17. vsz. 5. « « *Palotát emellet* — CsL. : épít —
6. « « *alap-kövében* — jav. és CsL. : szilárd —
8. « « *rág* — jav. és CsL. : váj —
18. vsz. 8. « « *S (holtak) kimultak árnya feljár mint kísértet* —
jav. : CsL. : — leng mint gyász kísértet —
19. vsz. 5. « « *frissen* — R. : frisen —
20. vsz. 1. « « *én mondom, egy szegény* — *Poéta, meglehet* —
jav. és CsL. : én fityülöm, szegény — *Költő*
vagy inkább csak versifikátor — R. : Poéta vagy
tán csak —
3. « « *egy zarándok* — jav. : hogy zarándok —
6. « « *Roskadván össze muljék el magától* — jav. :
Leroskadván földde leszen magától — CsL. :
legyen földde —
7. « « Cs. L. : úgy tán — R. : tán, tán —
8. « « *Mást mondok. Hadd szerezzek csak egyet!* —
CsL. : a mai szöveg —
21. vsz. 2. « « *kucorog* — jav. : zsurgorog —
22. vsz. 2. « « *Tűz-fájdalomként* — R. : fájdalomként —
4. « « *Rá a felhőnek kin-morgása hallik* — jav. : Mire
a felleg kin-moraja hallik —
7. « « CsL. : *S addig be kell néznünk a kaliba* — R. :
benézünk a csósz-kaliba —
23. vsz. 1. « « és CsL. : Középen, t. i. a terem (!) — R. : verem
A CsL. hiba-javításai nem mondják hibának, a
36. vsz. sorában a *pamlagon* szó a *terem*hez
illik; mindkettő gúnyos értelemben, erre
mutat a felkiáltó jel is.
7. « « *új életre kél* — jav. : szellemet ha nyér —
24. vsz. 2. « « *Fetrenge a földön egy csecsemő* — jav. és CsL. :
Fetrenge földön egy kis csecsemő — R. uj
csecsemő —
4. « « *majd red* — jav. : szinte rá —
25. vsz. « « *Fekvék* — *szobaföldön* — jav. és CsL. : szoba-
földre — R. : Fekütt —
4. « « *kovászos volt* — jav. : egy tészta volt —
7. « « *hivéve ott* — jav. : *hanemha ott* — *csupán amott* —
CsD. : csupán egy, ott —
6. vsz. 8. « « *küszködő* — ÖK. : küzködő —
26. vsz. 5. « « és R. : *Sem* — ÖK. : se' —
28. vsz. 3. « « CsL. és R. : *Ott ahol »anyjok« és a »lyány«*
lakik — ÖK. és : *Ott, hol az »anyjok* —
4. « « *sohse hisz el* — jav. : képzél —
8. « « *egy határon* — jav. : a határon —
29. vsz. 4. « « *Szegény öreg!* *lefeküdt* — jav. : Szegény asszony!
R. : *lefeküdt* — ÖK. : *lefekütt* —
6. « « *Jutalmazó* — jav. : Szívnyugtató —
8. « « *Ideje, hogy elnyerje* — jav. : Eleget élt elnyerni —

30. vsz. 5. sor. Kézir. : *A drága kincset* — R. : *Az égi kincset* —
32. vsz. 8. « « *Méltó csapás* — R. : *Intés gyanánt* —
33. vsz. 2. « « *történi* — jav. : *esett* —
34. vsz. 1. « « *(beszélyem napján, nem tavaly)* — jav. : *(a mondott éjjel* —
35. vsz. 8. « « *Csakugyan* — jav. : *Valóban* —
36. vsz. 3. « « *Még mindig ott hevert a padlaton* — jav. és CsL. : *Még jolyvást ott hevert* — R. : *pamlagon* —
4. « « *tudniillik* — CsL. t. i. —
5. « « *mellébe* — jav. : *keblébe* —
37. vsz. 2. « « *Az, amibe most* — jav. *A melybe mostan* —
38. vsz. 7. « « *Mínhogy türelmetes Jób nem vala* — jav. : *Ki oly türelmes, mint Jób, nem vala* —
39. vsz. 8. « « *Kigyózni* — jav. : *Betöltni* — jav. : *Átfényleni* —
40. vsz. (előtt, kitörölve) : *A másik asszu (csontváz, éktelen) rémalak ki lomhán* —
Közelve az ifjú alak felé,
Szüette csontváz egy halotti ponyván
Kívül, melly hátgerincét elfedé,
Mez rajta (semmi) nincs : karját keresztbe fonván
Megrázkodék, hogy megzörrent belé
Minden bordája...
40. vsz. 4. « « *Bordái szürkén álltak kifelé* — jav. : *Bordája szürkén dűlyedt* —
5. « « *Gúnyája* — jav. *Köntöse* —
7. « « *Nem fődé a csontváznak semmi tagját* — jav. *a mai szöveg* —
41. vsz. (előtt kitörölve) : *Szemközt, amannak általellenében*
Állásba tette némileg magát —
leevé — jav. : *leszedé* —
41. vsz. 6. sor, Kézir. : « « *s rímbe végzi* — jav. *rímbe szedve* —
43. vsz. 4. « « *Elkölt az éhes* — jav. : *Rég elfogyott az* —
44. vsz. 6. « « *Egy lapra, melyre az élők nevét* — (kitörölve) —
45. vsz. 1—2. « « *legottan kitörölt* — *Hárombul egyet* — jav. : *hárombul kitörült* — *Egyet* — R. : *háromból kitörölt* —
4. « « *és a lapot kezével (kezében, keblében) eltakarta* — jav. *keményen fogta marka* —
46. vsz. 1. « « *halál* — R. : *Halál* —
4. « « *a sokféle* — jav. : *annyiféle* —
6. « « *s főleg mi oly szépen terjed határárn* —
7. « « *E földnek ; bűn, háború, kolera.*
6. « « *etcetera* — R. etc. —
47. vsz. 5—8. « « *A hajnal rózsá-fénynyel tünt elé,*
A hajnal, kit lefesté annyi kontár,
Leírt, kimázolt, hogy bizony akár a
Szégyen pirosságát öltse magára (kitörölve)
még hírt-nevet úz, — Minden kirtvó színt fejére tűz.
48. vsz. 7—8. (előbb) « « *Fenjen* — R. : *Fennyen* —
50. vsz. 4. «-hoz CsL. : « « *jegyzet : Octáva.* —
8. « Kézir. : « « *nézkölni* — CsL. : *nézelödni* —
53. vsz. 5. 6. « « *Ajka nem szakasztá Meg a csendet, nem ejt szitkot s panaszt* — jav. : *a mai szöveg*
54. vsz. 3. « « *zuhantni* — R. : *zuhintni* —

56. vsz. 6. sor, Kézir.: *Kelj fel, — jav.: Anyjok!*
 8. « « *van kettő — jav.: van egy pár —*
 57. vsz. 2. « « *Rebek, kelj fel! — jav.: Kelj, Sára, kelj!*
 58. vsz. 8. « « *S így szólna: »Ki segít már, istenem! — R.:*
Vagy kérdés: ki lesz már — ÖK.: kim lesz
már —

60. vsz. (előbb így volt): *És leborulván a kunyhó-ereszre,*
Míntha csak egy koporsó volna az —
(Keszervének szabad folyást ereszte)
Hiszen koporsó volt: mind azt fedezte
Mi e földön, ha nem remény — vigasz
Volt agg fejének: bő folyást ereszte
Könyének, melyet a tetői gaz
Hamat gyanánt ivék fel.

jav.: Könyének. Az avult tetői gaz
Szomjan ivá fel a könyharmatot,
Mellyet, zokogván, arra hullatott. —

E vsz. mellett a lap szélén a mai szöveg.

61. vsz. 1—2. sor, előbb: *De, mint aszú fű harmattól nem éled,*
Könyektől úgy nem éledt szűve fel.
 4. sor, Kézir.: *Képmutató, vagy (ez jobb) közönyös.*
 62. vsz. 7. « « *Pedig az ágyra tették — jav. Ellenben ágyra*
vonták, —
 63. vsz. 2. « « *sírt megásni — jav.: sírt hogy ásson —*
Kardos (18. l.) a R-ből így idézi: sírt ásson hogy
Az R. példányában (Akadémia kv.):
Sírt hogy ásson...
 64. vsz. 2. « « *A legközelebbi helység felől*
Jött a mester fia két szál gyerekekkel
Jav: Pipázva jött a mester — kitörölve a mai.
 65. vsz. « « *Obéogatást tön — jav.: Verset rögtönze —*
 66. vsz. 6. sor. « *hasonlat helyett — jav.: simile helyett —*
 67. vsz. 7—8 « *Mert a leendő (Pista) hős, ha minden elsül*
Acsarkodni kezdett impertinensül —
jav.: a mai szöveg.
 68. vsz. 3. « « *A két fiú, bár tudta szándokát (kitörölve.)*
 69. vsz. 2. « « *mintegy a botrányt helyre ütni — jav.: a mai*
szöveg —
 70. vsz. 7. « « *nyomná — jav.: földné —*
 71. vsz. 3. « K. és CsL. *Azaz elkezdtem — R.: Azaz hogy kezdem —*
 5. « K. és CsL. *Valamennyi új költő — jav.: a többi dúdoló —*
 6. « K. és CsL. *Ha az nem is — R.: Vagy, ha nem is —*
 7. « « *Helyesen — R. Méltán! hisz' —*
 72. vsz. 4. « « *A temetés, zavarja rendszokásit. R.:*
Megháborítá régi szent szokásit A temetésnek
 73. vsz. 3. « « *CsL.: hősem — R.: hősöm —*
 5. « K. és CsL. *és grófi — R.: főrangú —*
 75. vsz. 1. « « *Ketten valánk mi, én, s az ősz apa —*
Leszerelt lant legszélső húrjai, R.: a mai szöveg.—

76. vsz. 2. Kézir. : *Nem nyomja többé. Mert* — jav. : a mai szöveg
 7.—8.K. és CsL. *Mint a bálvány, mely ércből van s ragyog*
 Felül, csupán alapjában — agyag — R. :
 a mai szöveg.
77. vsz. 6. « « CsL. : *néha* — R. : olykor —
 8. « K. és CsL. *PihenjeteK, oh édes lelkeim* — R. : édes jó —
78. vsz. 2. « « R. ÖK. : *ollyan* —
 6. « « CsL. : *Ő nem füttyült s danolt* — R. : danolt,
 füttyült —
79. vsz. 1.—3
 Pedig nekem most békétlenkedék,
 »Pedig nekem pénz kéne most nagyon :
 Ne lássanak fogyatkozást szegénykéK. — R. : a
 mai szöveg.
80. vsz. 2. « « CsL. *behajtott* — R. : behajta —
 « « *parancs körében* — R. : botja körében —
81. vsz. 1. « « (kitörölve) *»No lelke rajta* — *mondá a gulyás* —
 6. « « *Hogyan ülné meg tisztelességesen* — jav. : lakná
 el ünnepélyesen —
82. vsz. 3. « « *piacon* — R. : piarcon —
 5. « « *A csász addig* — jav. : pedig —
83. vsz. 4. « K. és CsL. *felejté* — R. : felejtve —
84. vsz. 1. « *Azzal* — jav. : Mondván —
 4. « *Csattogva* — jav. : Mértékre — (jegyzet :
Tactusra) —
 8. « *kitakarván* — R. feltakarván —
86. vsz. 3. « *balzsamot* bevett — jav. : mit, mit nem? —
87. vsz. 6. « *S minden kapunál* mingyárt térne le — jav.
S ha egy kaput sejt —
88. vsz. 4. « *Mélységes horkolásba* szenderült — jav. :
 Fenéktelen álomba —
89. vsz. 3. « *Hívös szelíd árnyékkal* fogta át — jav.
 Szelíd árnyékkal védve —
 8. « *a viszontagos vidékre* — jav. : a viszályos
 földi létre —
91. vsz. 1—2. « (kitörölve) *Körültekinte : jól esett neki* —
Azt látni, hogy senki sem látta meg — R. : a mai
 szöveg.
93. vsz. 1. « *Avval gyühé ! délről északra, mint* — CsL., R.
Avval gyüh ! délfelől északra —
94. vsz. 8. « *Messze kilátott* — jav. — *Messze kilátni onnét a*
határra — jav. :
 Hogy messze lásson (a széles) (távol) határra —
 R. : a sík láthatárra —
95. vsz. 4. « *Megint kiáltoz* — jav. : *Ismét ordítóz* — R. :
 Neven kiáltja —
 5. « *süket* — CsL. : siket —
 8. « *Pityeri* — *Rekettye* — jav. : *Venyige Tamás* —
98. vsz. « *S ki lopta volna azt el nyugnek, búnak?* — jav. :
 Ki lopta volna el tehernek, búnak —
 5. « *Odament ki végre* — jav. *Denique addig lett* —
 7. « *Hanem utóbb majd* — jav. : *De majd idővel* —

99. vsz. végeig jelent meg a *Csokonai Lapokban*. A szöveg a kéziratban a 100. vsz.-től kezdve kisebb negyedréti lapokon folytatódott, a 106. vsz. végéig. Ezekről egy tisztázott-példány is volt. A 100. vsz.-nál oda van vetve a lap szélén az alföldi esti kép terve: »Zöld legelők, fehér marhák, a Tisza, szélein marhák térdig. A Tisza tükre, a tulsó part árnyéka, (egy üres sarka), a nap, a Tiszán keresztül, a jalu szélső ablaka a napfényben, — Vakondokok a lapályon emléket emelnek magoknak. Ürgék imádkoznak lyukaiknál. — Naplemente, esthajnal, — Pásztortüzek, száraz villámlikok, csend, — Vizi bika, stb. Csikós-ostor pattog, kolompzörgés, betyár lova dobog, jüttye hallik. A cigányok tüzet raknak sátraik elé, ezek letrása. Szabad életük, egy kis összevetés a civilisatióval.«

100.vsz. 5. « « bõrüket nem féltve már — jav.: bátorságba tett bõrrel —

A 101—104. és 106—107. versszakok eltérõ sorainál a *D* betû a *Délibáb* közlését jelenti.

101.vsz. sor, Kézir.: (elején, kitörõlve):

8. « « *Lemenni készült a nap semmi fölt Az égen*
messze utak felköpiült pora — R.: messzi utak
fellengõ pora —

102.vsz. (elején kitörõlt sorok): *De nem látszék a füstölgõ (tanya) fedél,*
Sem a szekér, melly a port fölkapálta,
Távol mezõkõn...

102. vsz. 7. sor, Kézir. hullámszott néhol egy olyan domb — jav.:
jegyezte néhol egy csekély —

103. « 1. « « *Mikép egy— jav.: Mint némi —*

2. « « *Tetszett — jav.: Tünt fel —*

4. « « *átnézve egy pipaszáron — jav.: és D.: végig-*
nézve pipaszáron — R.: szalmaszáron —

6. « « *vizet — R.: vizét —*

8. « « *korhadt, méla géme — R. ostoratlan —*

104. « 1. « « *gyenge-sásos — jav.: lenge —*

3. « « *Holottan hõszin barmok — jav.:*

Hol szõke csorda látszott —

5. « « *Innen felõl ezüst szín, túl homály — tisztázat:*

Innent ezüst-szín, túl-részen homály —

8. « « *Fehérlik — D.: Csillámlik — R.: Fejérlik —*

105. vsz. (kitörõlve:) *Mint (egy) fél arany híd hosszan, szélesen*

Hanyallék a nap (rézsutos) harántos sugára

Keresztül a fakó fényû gyepen

Le a göndör...

106. vsz. 4. « és D. *idõig — R.: ideig —*

107. vsz. 3. « « *midõn a tudomány — D.: ott, hol a —*

108. vsz. 7. « « *füstjét — jav.: füst-anyját —*

109. vsz. 1. « « *Ott üldögéltek réz-szín arcaikkal — jav.:*

Ott hemzsegének üst-szín —

110. vsz. 5. « « *fõdve —R.: fedve —*

6. « « *Kivéven, ha egyet kõihint — R.: Kivéve, —*
kahint —

111. vsz. 7. « « *feleditek — R. felednétek —*

112. vsz. 1. « « *lágyszivü — jav.: hájszivü — R.: vajszivü —*

5. « « *Egyszer meglelte — R.: Meglelte aztán —*

6. « « *kihúzta — R.: kirántja —*

113. vsz. 3. « « *csügge — R.: csünge —*

114. vsz. 8. sor, Kézir.: *De hadd dicsérje meg* — R.: No de hadd dicsérje—
 115. vsz. 2. « « *melléknévvél* — KK.: *melléknéven* —
 8. « « *Loptam! nyilát! hiszen* — jav.: *Loptam! fe-*
kélybe! hisz' — R.: *hogy is ne!* —
 117. vsz. előtt « (kitörölve) *Fölfogta a szót gyorsan a menyecske,*
Mint a kutya röpiében a legyet
Elkapja vagy (rim kedvéért) a fecske:
Olly gyorsan érte apjával egyet.
 117. vsz. 5. sor. « *mint valami szöcske* — R.: ...no persze:
 szöcske —
 118. vsz. 8. « « *Mit nyárban a szél udvaromba hord* — R.
 Mint nekem a szél ablakomba hord —
 119. vsz. 3. « « *S az ég harmatja* — R.: *dérharmat immár* —
 120. vsz. 7. « « *nólabéne* — R.: *minthogy NB.* —
 6. « « *Fiút fogadni örökbe venni* — (kihúзва).
 124. vsz. 1. « « *Ha isten engedi* — R.: *Ha jó sors* —

MÁSODIK ÉNEK.

Az 1856. évi töredék kézirata jele az alábbiakban: I.

Az 1863-ból való I I strófa jelzése II., a *Koszorú* nyomtatott szövege: Ku.

Az 1873-ban befejezésre jutott, irónnal írt kézirata III., tisztázata:

BSz. — *A nagyidai cigányok* élébe tett szöveg: Nic.

1. vsz. 1. sor, I.: *Hat hosszú éve immár* —
 II.: *Már jó minapja történt* — jav.: *mult el* — Ku.:
e tett —
 III.: *Tengersok éve* —
 3. « I.: *Akkor nem a leghűbb* — II. és Ku.: *Igaz, hogy*
akkor hű —
 III.: *nem a leghűbb* —
 5. « I.: *Alighieri* — a többi kézirataiban: *Aldighieri* —
 7. « I.: *mostan* — a többi kézirataiban: *kissé* —
 2. vsz. 5. « I.: *Méltóztassál hozzám hajolni* — II. és Ku.: *Pil-*
lants be hozzám is futtába — III.: *leszállni* —
 6. « I. és III.: *jóltevő bábája* — II. és Ku.: *áldott Lucinája* —
 8. « I.: *Az végre mindegy* — II.: *Az aztán mindegy* —
 jav.: *végre* —
 3. vsz. « II.: *Nem messzi a helytől, hol* (kitörölve)
Nem messze onnan, hol Istók bardtunk
Az élet útját oly kalandosan
Megkezdte, nagy kastélyt borongni látunk
Sötét hársak között, magánosan — Kitörölve,
 újra kezdve:
 3. vsz. 1. « II.: *No s a cigányok. Auh! az isten őket* — jav.: *Aul*
istencsapása!
 4. vsz. 3. « II.: és Ku.: *De* — *Pukheim kardja* —
 5. vsz. 2. « II.: és Ku.: *Ott volt a végszapás* (*világos, ott!*)
 jav.: *világosan* — III.: *Világosan* —
 5. « II.: (*Vesszen az a nyelv*) — jav.: *Rothadjon a nyelv* —
 II.: és Ku.: *zenghessen* — BSz.: *zönghessen* —
 7. « Nic. és ÖK. 67: *Azért kívánám, hogy még el ne haljak,*
 8. « III.: *még, hogy el ne* —

6. vsz. 2. sor, II. : *Tenni, ha nem sok* — halni volt esély —
 III. : és Ku. NIC. és BSz. : *Tenni kevés* — de —
 3. « II. : *Szent harcaid* — Ku. és BSz. : *Győzelmeid* —
 6. « II. : *Mínőt rege is nem sokat mesél* — jav. : csak
 ritkán —
 8. « II. : *Hogy sebeidben rugdalt* — Ku. és BSz. : *tipra* —
 7. vsz. 2. « II. : és Ku. : *szőlős* — BSz. : *szőlős* —
 4. « Ku. és Nic. : *szöllejét* — BSz. : *szöllejét* —
 6. « Ku. : *hullva* — egyebütt : *hullván* —
 7. « II. : »No csak!« *kiálta, mo csak, uram-isten!* — jav. :
 »Nohát, no ! « *így kiált, én uram* — Ku. : *No
 csak, nol*
 8. vsz. 1. « II. : *Így én is, a romon* — egyebütt : *én a szent romon*
 7. « II. : — és Ku. : *csuda* — BSz. : *csoda* —
 9. vsz. 1. « II. : *Hemzsegeve* — jav. : *Rajongva* —
 6. « II. : *por-puffogató* — III. : *por puffogató* —
 10. vsz. 1. « « *szeretnek* — szomjaznak —
 5. « II. : *Sattöbbi, hisz megírtam én egy nyáron* — Ku. :
 S a többi — akkor nyáron — III. : *Stb.* —
 7. « II. : és Ku. : *másképp* — III. : *máskint* —
 A 10. vsz. után II. és Ku. még ez a strofa következett :

*De messze csaptunk. E könnyelmű forma
 Tetszik, ha lelkem bújában nevet :
 Nem is lesz e dal egyenes csatorna,
 Mely gyors rohammal céljához siet :
 A lassu ér lesz, mely mélán bolyongva
 Meglátogat minden kedves helyet,
 Fölveszi a lankák s a róna képét,
 Magába zárván egyszerű vidékét.*

Ez a strofa a *Koszorúban* megjelent, a későbbi kiadásokból hiányzik.,
 A *Koszorúból* idézte Arany László, Lermontoffról írott tanulmányában,
 1864. a *Budapesti Szemlében* ; ott akadt meg rajta Várdai Béla szeme,
 közölte a *Budapesti Szemlében*, 1909., 138. kötet, 261. l.

11. vsz. 5. sor. III. : *Igérted, add meg is hát!* mondanak — jav. :
 »Igérted, add meg !« *így bosszantanak* — jav. :
 csúfra mondanak.

A 11. vsz. végével a II. kézirat abbamaradt, csak a III. kézirat ceruzás
 fogalmazása és tisztázata folyik tovább.

14. vsz. 2. sor, III. : *pazarló* — BSz. : *pazérló* —

A 15. vsz. előtt kitérölve :

*Elláthatatlan a jövő határa,
 Nyúl farknyi a múlt —*

7. « II. : *Szűk benne a szó* — BSz. : *Nincs benne nagy szó.*
 16. vsz. 5. « III. : *néze rám* — BSz. : *várt reám*
 17. vsz. 1. « III. : *annyi (tünde) álma* — jav. : *arany álma*
 20. vsz. 1. « III. : *Hip-hop utána és fogjuk fülön* jav. —
Hip-hop, édes lovam, jámbor Pegáz — jav. :
 te vén —
 3. « III. : *tudjuk* — jav. : *nemde* — jav. : *ügy-e* —
 5. « III. : *Erre!* — jav. : *No ni!* —
 21. vsz. 4. « III. : *Éhsége ktnját gyakran szenvedí* jav. :
Étvágya is több mint betöltheti ;

5. sor, III. : *Kék szem, sötét mez, épen mint a csóka, e h. :*
 Hagyján az éhség! a test földi szolgálta :
 6. « III. : *Dicsőség szomja — BSz. vágya —*
 23. vsz. *előbb így indult :
 Oh hányszor elmerengett (néma éjben) éji órán
 Távol világok ködsejtelmébe! —
 Oh hányszor elmerült a fény örök
 Szemeibe —*
23. vsz. 5. sor, III. A *Sirius-róf* ily nagy messzeségbe — BSz :
 A *Sirius*-hossz, ily távval szembe —
 8. « III. : *fekvő — jav. : a dült —*
 8. « III. : *Kucsomát akasztott jav. Sipkát —*
 24. vsz. 5. « III. : *Na, emelve á-ra» — jav. : elosztva — a KK.
 példányában kijavította: emelve, (IK., 1923.
 89. 1.)*
25. vsz. 3. « Kézir. : *Mit a föld színe (vejt) hord s a bércek orma, A szikla—*
 (kitörölve)
 3. III. *hol szabad s csodálható vagy — jav. : szüzen
 található —*
5. « III. *De iskolába egy ásványt ha hoztak (kitörölve)*
 27. vsz. 8. « III. : *Logikusabb volt — jav. Észszerűbb —*
 32. vsz. 2. « III. : *Kecsegteté ugyan, vagy kutyabőr — jav. : (Len-
 gert) Intett felé — jav. : a mai szöveg*
33. vsz. 3. « III. : *»Kenyérrel« (is) ő —*
 35. vsz. 5. « III. *A »Juhtenyésztést« is kezébe vette —jav. egy-
 formán bevette —*
37. vsz. 2. « III. *mis-más — jav. durva — jav. : bruttó*
 38. vsz. 8. « III. *Kevés marad benn, és az vérré válik — jav. :
 de javunkra válik — jav. S mi benn maradt,
 az más anyagra válik —*
39. vsz. 5. « III. *(Üres) Mozgó halálfő — III. halálfej —*
 40. vsz. 5. « III. : *(Ambár belőle) Melyből pedig az éltető legen —
 jav. : egen*
41. vsz. 2. sor, III. : *a betűk megül — jav. : holt falak mögül —*
 7. « III. : *egy percre kinézhet — jav. kissé, hogy szerte
 nézhet —*
42. vsz. 1. sor. « *A boltra, mely fölötte tiszta kéken — jav. : A bol-
 tozatra föl, mely —*
 7. « « *Ha, mondom, szertenéz, nem lát sokat — jav. :
 Ha széttekint, aligha lát sokat —*
43. vsz. 3. « « *Az élet első tíz-tizenkét éve — BSz. kézir. :
 tíz-tizenhat —*
45. vsz. 4. « « *Hogy mit szemem lát, az tény, nem csala — jav. :
 úgy van, nem — jav. Hogy nem csalékony e
 szem sűgara —*
 8. « « *így dúsabb — jav. : hímesebb —*
46. vsz. 3—4. « « *Kinek szemén a kristály-lencse gömb,
 Vadász soh' sem lesz, mégis ló bakot — jav. :
 Bár nem vadász, ha szemlencséje gömb,
 Holtig lövöldöz, és mindig bakot — jav. : a mai
 szöveg —*
47. vsz. *így indult :*

*Malheur biz ez ; de hát jerünk odább — (kihúzza)
Nem rólam a szó (kihúzza)*

4. sor, III. S melő nap — jav. : S egész nap —

48. vszakul a III.-ban még ez a fél-strófa következett :

*Majd azt hívé, hogy, mert a rajzoldáshoz
Konyttni látszott volna keveset,
S hallgatni eljárt egy vén tamburdáshoz :
Hogy hívatása zene vagy ecset.*

Ez a továbbiakból kimaradt s a 47. vsz. az 56.-ban folytatódik, az odáig terjedő rész betoldás. — (Kardos ebből arra következtetett, 33. l., hogy itt a költő egy időre abbahagyta.)

49. vsz. 4. sor, III. *Szellős köpenyben — jav. : Hítvány — jav. :
Gyér köpenyegben
csörtete — jav. : törtete —*
8. « « *Ágyúzva kondul — jav. Ropogva ágyúz —*
50. vsz. 8. « « *51. vsz. 1. « « jó tűz várja honn — jav. hall vigalmi neszt —*
53. vsz. « « *előbb így indult :
Majd tábla-festéket s merőre csapzott
Nyúláször ecsetjét rántja most elő (kihúzza, —*
56. vsz. 3. « a kéziratban is csodább (nem csodásb)
56. vsz. « után odajegyezve kész. (L. a 47. vsz. utáni jegyzetet.)
57. vsz. 6. *S fiatal ember — jav. És ifju ember — BSz. :
Meg, ifju ember —
Világ dacára — BSz. : Ég s föld dacára —*
58. vsz. 2. *Hisz ez épen szive szerette pálya — jav. :
Híz ez dicső, mindig szerette pálya —*
8. « « *Künt óraszámra fázva kuncsorog — jav. óra-
zámra is el —*
59. vsz. 2. *Nyomatva bárhol is fülön kapott — jav. :
egyszer-mászsor megkapott —
ruhát szabott — jav. jelmezt —*
60. vsz. 6. « *Ellenben a színháznál megnapol — jav. : De
színháznál örömet napol —*
62. vsz. 3. *Vonják magasztos, művész-ideák — jav. : Ót
vonja ihlet, vérmes ideák —*
63. vsz. 6. « *Szavalni fogta és dalolni rendben — BSz.
énekelni... minden —
nem hallott — jav. : hallatlan —*
64. vsz. 7. « « *félvállán keresztül — jav. : csak vállán — jav. :
Belétekint az »úr« vállán keresztül — BSz.
csak vállán —*
8. « *Pedig csak úgy rikít az eminensstül — BSz. tiszt.
vicit ám a sok —*
66. vsz. 3. *Megérzé Istók — jav. : Érezte a fiú —*
67. vsz. 1. « « *sajátlag — jav. : vagy inkább —*
6. « « *Nem oly szép, mint kívül, ott benn az élet — jav. :
Nem oly szép, sejtí, mint kívül az élet —*
69. vsz. 8. sor. III. *a kínos, első — jav. : a csúfos, kínos lámpaláz —*

70. vsz. 3. sor, III. »*Jaj! a kaputot...*« — jav.: »Tessék: a botot — mint *I-mo basso* — BSz. nyomt.: primo basso —
6. « « (éj-) lám(pád) fe(lé) — BSz.: (fény) la(kod) fe(lé)
8. « « BSz.: a margón áthúzza:
Böfögte, nyeldesé a kóta után:
»Hi(vét) majd (ma)gá(hoz) i(hi)-hin(ti) tán« —
71. vsz. « « kétszer is elkezdve, a két elsön eltérések:
1. « « *testesebb — izmosabb* — jav.: *vaskosabb* — jav.:
köpcösebb —
2. « « *májd egész lapon* — BSz. kézír.: több mint
fél lapon —
4. « « *Ki már beront az ostromolt kapun* — jav.: —
Vezér-kalapja csapva volt pojon — jav.: Nagy
hódítóval ott a színpadon —
6. « « *minden nyakon* — jav.: e gyásznapon —
72. vsz. Előbb így indult:
(Szegény Istókot küldték követül)
Szegény Istókot küldték esedezni
Harmad-magával, hogy, ha van szivében
Csepp irtalom, — menjen zabot hegyezni — jav.:
a mai szöveg —
6—7. « « *Arcát korommal ráncossá teszi*
S köt a füléhez nagy fehér szakállat — jav.:
a mai szöveg —
73. vsz. 3. « « szörnyü helyzet — jav.: percek —
74. vsz. 7. « « ke-gyelmes nem kegyelmes — jav.: *Kegyelmes*,
érti hát már...? nem kegyelmes —
76. vsz. 3. « « *a szörnyü hír megcsapja* — jav.: a hír oldalba
csapja —
77. vsz. 3. « « *négy szekér befogva* — jav.: két szekér rakodva—
78. vsz. 6. « « *a sörkúpát megissza* — jav.: kancsó sörét
kiissza —
79. vsz. 4. « « *(Szaladnak) Cikáznak a telegráfoszlopok* — jav.:
4. « « *ünnepi séta* — jav.: alkalmi séta —
6. « « *hol fut a villám* — jav.: amin fut villám — BSz.:
melyen fut — jav.: amin fut —
80. vsz. 8. sor, III. *A lég szabad, eső, szél éri, hó* — jav.
Szekéren hálni vagy a »nagy-ivó«
81. vsz. « « *ponyvás* — jav. ernyős —
82. vsz. « « *Százsorla könnyebb* — jav.: — *Úgy érzi*,
könnyebb —
85. vsz. « « *De más szájába csak, — hanemha júré,*
Azaz joggal, — bámulni mégse megy —
a lapszálon javítva:
De másnak a szájába — hogyha juré
Részt nem vehetsz — bámulni mégse megy —
86. vsz. « « *éhez* — jav.: kíván —
8. « « *Jól folynak a napok, (és jól) vígan az esték* —
8. « « jav.: *Útile a nap, dulcisok az esték* —
88. vsz. 4. « « *Festett lóczával a falak körül* — jav.
Az erdőt is kifoldá emberül —
8. « « *Kik duzzadó combokkal körben állnak* — jav.:
Kik táncot oly szűz neglizsébe járnak —

89. vsz. 5. sor, III. *mécset* — III.: *mécsest* —
90. vsz. 5. « « *ott meg a szabó* — jav.: *ott az alkotó* —
8. « « *s így in infinitum* — III.: *satt. in infinitum* —
91. vsz. 8. « « BSz.: *fülig*,
97. vsz. 7—8. « *De, mondom, a búbáj még egyre vonta,*
Még egy sarut színpadon el se ronta — jav.
a búbáj még egyre húzta,
Még színpadon cipőjét el se nyúzta — III.:
(előbb az első változat volt leírva, azután
kijavítva a másodikra).
98. vsz. 2. « « *Istóknak nem volt kifogása sok* — jav.
Istók panaszra nem talált okot —
7. « « *Istók szemében csak gazdálkodás* — jav.
Csupán szükség okozta, semmi más —
99. vsz. 4. « « *azt mondhatni szép* — jav.: *tetszik, ha belép* —
101. vsz. 3. « « *Megtámogatta künn, mert még kora* — jav.
Künn támogatta, minthogy még kora —
« « *ámolygott* — BSz.: *andalgott* —
6. « « *No mert hogy* — BSz.: *Kivált hogy* —
102. vsz. 2. « « *Istók azonnal* — Bs.: *szerényen* —
7. « « *mogyorót* — jav.: *sóskiflit* —
104. vsz. 2. « « *megfogván kezét* — jav.: — *húzván a kezét* —
5. « « *Késő ma már s elbúcsuzék* — jav.
Késő van, instálom, mondá —
105. vsz. « « *előtt e két kitörölt sor:*
Mivel sérthette meg? kérdé magában,
Mit tett, avagy mondott illetlenül —
6.sor. *S álomba ringatá e* — jav.: *szenderítő* —
106. vsz.3—4. *S jeleníté, hogy szerepje már kitélve,*
Tovább a sztnészetnél nem marad — jav.: *a mai*
szövegre.
107. vsz. 2. « *Az első nő felé, a kit talál* — jav.:
Az első nőszemélyhez, kit —
108. vsz. 3. « *Majd tán lesz írnök, vagy falusi rektor* — jav.
a mai szövegre.
5—6. « *Igazgató úr szánva mondja ekkor:*
»Biz e', barátom, nem csekély dolog — jav.
a mai szövegre.
110. vsz. 4. « « *szám fölötti* — jav. *nélküli* —
113. vsz. 7—8. « *Azért, hogy* — *íme a végzet be furcsa* —
Istóknak ettől függ további sorsa — jav.: *a mai*
szövegre.
115. vsz. 5. « « *Komoly szándékkal a praxisnak áll* (kitörölve) —
116. vsz. 4. « « *a depóért* — jav.: *de raktárdíjt* —
7. « « *iszonyú* — jav.: *borzalmas* —
117. vsz. 2. « « *rímpengése* — BSz. *tiszt.: dadogása* —
7—8. « « *Kovács, a rímes, oly szépen rakott*
Rímeiből is nagy számmal voltak ott — jav.
a mai szövegre.
118. vsz. 8. « *S »bravourból ami priáp-verset íra* — BSz.:
Ott egy Priáp-vers, mit csak borhoz íra —
119. vsz. 2. « « *nyelven is honos* — jav.: *versben otthonos* —
120. vsz. 2. « « *»Klárcsihoz»* — BSz. *tiszt.: K...csihoz*
121. vsz. 5. « « *És, írva,* — BSz. *tiszt. De, írva,* —

Irodalom.

A *Részvét Könyve* tartalmából minden ismertetés kiemeli e költeményt. A *Magyar Sajtó* (szerk. Vajda János,) jún. 3. elismeri, a *Részvét Könyvéről*, hogy »körülbelöl egyesítette magában a mi értékest és élvezhetőt jelen szépirodalmunk felmutathat,« — csak a töredékek közlését kifogásolja, »kivéve, ha a töredék oly becses, mint Arany János *Bolond Istók* c. költői beszélye, mely a költő legjobb géniusának bélyegét viseli homlokán és szép kedéllyel van írva.« Ugyanigy a *Növildg* (szerk. Vajda János), júl. 16.

Salamon Ferenc a *Részvét Könyvének* ismertetésében a *Pesti Napló*-ban, 1863 (és *Irodalmi Tanulmányai*, II.). — »Van benne elég komikus, elég nevettető is, de van emellett megindító, néhol magasztos, lírailag ömlengő, másutt elégiai, sőt tragikumra hajló is. — Mese, hang, előadás, kifejezés s még a verselés ritmusa is — oly tökéletesen illenek egymáshoz, mint csak sikerült, azaz mesterművekben láthatjuk.« Hasonmás nélkül álló jeles műnek nevezi. Kifogásolja, hogy komikumot, adomát, élcet, még a szójátékot is humornak nevezik. A humor »a kedélyben van, az érzelmek bizonyos diszharmonijája zúli, mely az édessei keserűt, a mélységgel bizonyos könnyelműséget, szomorú eseményekkel komikumot, a sírással nevetést, vegyít.«

A szólást Benedek Róza Szirmay Antal példabeszéd-gyűjteményéig vitte vissza. (Ethn., 1911. — Kardos Lajos, u. o. 1912.) Még messzebb vitte Waldapfel József, (Ethn., 1929. 182. l.), elmondva, hogy Szaller György *Külömb jele Példázatok Kresztomáczijája* könyvét a *Magyar Hírmondó* 1893. dec. plágiummal vádolta, mire a szerző védekező írástában azt írta: »A bíráló tsak betekintett a könyvbe, mint az Istók Debrecenbe.« A könyvnek címe is: *Istók-Debrecenbe*. Védelmét német nyelven is kiadta, ott megmagyarázta: »Bedeutet einen Windbeutel, der eine Sache nur oberflächlich beguckt.«

A *Nefelets*-ben (szerk. Bulyovszky Gyula) jún. 14. Kronosz jegyű bíráló Byron *Don Juan*jához méri, »de az eredetiség a gondolatokban több, mint a brit Apollónál.«

Szász Károly az ÖK. 1867. ismertetésében a stanzák változatos hangját emeli ki. (*Budapesti Közlöny*, 1867. 96. sz.) A II. ének megjelenése alkalmából (*Vasárnapi Ujság* 1874. jan. 11.): »Bolond Istók első éneke, mint töredék, mint csupán első ének, a maga nemében nem áll hátrább Arany egy munkájánál sem.«

A II. ének megjelenésekor az *Athenaumban* (1874. jan. 16.) Beöthy Zsolt: »Az első éneket ...töredékben is a magyar Parnaszus legcsúcsára helyezték.«

Reviczky Gyula: »Legjellemzőbb műve Aranynak, ...ha befejezi, ez fogja művei közt a legnagyobb népszerűséget követelni.« (*Temesi Lapok* 1876. 115. sz. — Újabbán Reviczkynek Paku Imre által rendezett kiadásában).

Haraszti Gyula: *A. J. elbeszélő költészete, Magyar Szemle*, (szerk. Bodnár Zsigmond), 1881.; újabbán a *Modern Könyvtárban*. »Hasztalan keresnénk Arany költészetében ehhez foghatót... Még a forma is sötét, maró humorral.« Az első és második ének közé esik a költő »lelki gyógyulás«-a, a másodikban »derült fantázia humorát« látja.

Hantz Jenő: *A humor és A. J. humora. Figyeld*, 1888. XXV. »Bolond Istók első éneke a valódi humor tekintetében irodalmunkban páratlan.« — Hantz vetette fel a mű hasonlóságát Petőfi *Apostolával*.

Ravasz Árpád: *A humor Arany Jánosnál. A székelyudvarhelyi ev. ref. főgimn. Értesítője*, 1899—900.

Szinnyey Ferenc: *Arany humora*. BSz. 1905. 122. kötet.

Kardos Lajos: *A. J. Bolond Istókja*. A bpesti egyetemen jutalmazott pályamunka. Debrecen, 1914. 1—148. l.

Helle Ferenc: *A. J. Bolond Istókja*. — A kassai főgimn. 1913—14. évi értesítőjében.

Gróf István: *A. J. Bolond Istókja*. — Irodalomtörténeti tanulmány. Bpest. 1914. 1—222 l.

A JÓKA ÖRDÖGE.

Meséjét az Ezeregy-éj meséi közt Vörösmarty fordította magyarra *A favágó és a szellem* címen. Pest. 1829. III. füz. Különösen elterjedt a szláv népeknél. Egy változata megvan Afanasjev gyűjteményében (lefordította Melich János, IK. 1899. 18. l.); onnan a szomszéd népeknél, svédek-nél, lapp, cseremisiz törzsek közt; a délszlávoknál a szerb Vuk Karadsich gyűjteményéből. Ilyen közvetítéssel jutott el hozzánk. Nyugaton belépett az irodalomba (Machiavelli, Hans Sachs, La Fontaine; 1. alább). Nyomait bőséges irodalom kutatta fel. Arany Jánoshoz magyar fél-népi úton jutott. Szél Farkas egy régi nyomtatvány hat kiszakított lapján egy elbeszélés-félére akadt. Zlinszky Aladárnak szemébe tűnt az elbeszélés rokonsága Arany *Jóka ördögével*. A M. N. Múzeum naptár-gyűjteményéből kikereste, hogy a rongyolt lapok az 1844. évi győri kalendáriumból valók; a nevekből (Jankó-Jovan, az asszony neve Mara) délszláv eredetet következtetett. A szerzőt itt csak Sz. M. jelölte. Zlinszky közölte a szöveget (IK., 1899.). Czobel Ernő (EPhK. 1912. 839. l.) az elbeszélést szóról-szóra megtalálta Helmecey *Társalkodó*-jában, 1842. szept. 10. és 12. sz. Itt meg van nevezve a szerző: Szalay Mihály; a forrás is: »*Népmonda. Vogl után.*« Vogl fél-magyar származású osztrák költő, a magyar puszták költői közt. (Gragger Róbert: *Beck Károly*, 39. l.) Népmese-gyűjteményt adott ki: *Volksmärchen*, Wien, 1837. Meg is nevezi a délszláv mesemondót, akitől Jóka meséjét hallotta; ezt fordította le Szalay. Rábukkantak régebbi magyar alakjaira is: Turóczi-Trostler Taxonyinál, egy 1747-ből való pesti kalendáriumban, Kónyi Demokritusában. Itt az asszony nyelvének keresése részletesen van előadva; erre rámutatott Werner Imre, EPhK., 1910. Ez különben régi adoma. Édes Gergely mint avult anekdotát mondja el, így:

Egy haragos nej vagy feleség, ha tüzelte haragját
Férje, negyednap sem szólt, bár mint járt is utánna.
Egykor kapja magát az okos férj s gyertyavilággal
Járva keres valamit szorgalmatosan az egész ház
Belső részeibenn. De mit? arról hallgata. Hol van?
Nincs sehoh! — A gyertyát ő ekkor előlta morogva.
Majd kimegy és meg meg gyertyát gyújt, újra keresvén,
A mit előbb nem lelt, s morog újra meg újra magábann.
Ekkor elúnván a tettit, megszólal az asszony:
Mít keresel te bolond? — Szóllásodat Édesem! oh már!
Semmi baj! az megvan s hogy meglelhettem, örülök.
S ilyeneket szólván, mind kettenn összenevetek. Im!
Egy tréfa mit ér, ha lejend alkalmas időbenn.

Közölte Zsigmond Ferenc: Édes Gergely: *Eredeti oktató mesék. Szemelvények*. M. Irod. Ritkaságok (szerk. Vajthó László,) 53. sz.

Van a mesének rokona népmesékben is: *Monddjad hát, széna* (Arany-Gyulai *Népkölt. gyűjt.*, III. kötet.), Kriza székely meséi közt a *Vadrózsákban*: *A huszár és szolgálo* c. mesében. Mind a kettő nyakas asszonyról szól. (Ez az ág vezet Tompa *Három a daru* c. verséhez. Erről a mesebokorról Heller Bernát: *Három a daru*, Tompa versének típuscsaládja. Ethn., 1926). Hasonló mese Gaálnál: *Des Teufels Schrecken*. Másik elágazása a mesének, mikor a szegény ember a Halállal szerződik és ez segíti többszöri gyógyításához. Zlinszky rámutatott Grimm: *Gevatter Tod* meséjére, Erdélyi János és Benedek Elek egy-egy meséjére. Arany szorosan követte forrását, a naptárt vagy a *Társalkodót*, csak jobban kiszínezte a részleteket. Hivatkozik is valamely írásra, krónikára, pletykára, melyből merített. S csakugyan, több részlet közös forrásával: a fűbenőtte ökut, az, hogy az ördög féloldala megöszült az asszony pervágyától, a gyógyítások leírása. A 7. szakasz azonban, Jóka bűnhődése, csak a költeményben van meg, az egészek kikerekítéseül azzal, hogy Jóka nem szabadul meg az asszonytól, sőt az kerekedik felül.

A költő a népi anekdotának feldolgozását is a népek szánta: egy népszerű naptárban adta ki. Három jegyzetet tett hozzá, melyeket a későbbi kiadásokból elhagyott. Itt a szöveg alatt közöljük. Egyik a madáryelvre vonatkozik (Jókai szarkacsergésnek nevezi; gyermekek játéka; írt róla Torkos Sándor: *A magyar nép szójátékairól*. Arany *Koszorú*-jában, 1864. I. 19. sz. — Különböző állandó szótagot lehet a szavak tagjai elé ragasztani, pl. tava-kava-rovodj, olykor elébük, kopo-kokol-koba). *Nagy Mezőország* nem népi invenció: »a *Jóka ördöge* c. versben olvastuk először« — írja a költő, Merényit bírálva.

Kézirata nem maradt meg.

Kiadások: Először közölte Müller Gyula Nagy *Naptára* 1853. (szerk. Friebeisz István. A naptár s a későbbi kiadások szövege közt nincs eltérés.

Kiadta Ráth Mór. Egyéb költeményekkel a Franklin r. t., 1939-ben. Az *Olcsó Könyvtárban* Az első lopással együtt 1903. A *Magyar Könyvtárban* szintén Az első lopással, Komáromi bevezetésével. Arany művei közt KK. 1856. s annak további kiadásai, ÖK. és ÖM.

Irodalom: Az *Ezeregy éjjel* való kapcsolatáról Sz-o.: *Arany költészetéhez egy adat*. — *Fővárosi Lapok*, 1884. 59. sz.

Akác: *Jóka ördöge az Ezeregy éjszakában*. *Magyar Szó*. 1894.

A mese vándorútjáról Zlinszky Aladár: *A gonosz asszony meséje és Arany Jóka ördöge*, IK., 1899.) A Pancsatantrából származtatja. A mesének számos állomását megjelöli, a magyar meséig és Grimmig.

Ugyanó pótlásokat közöl EPhK., 1913. 438. 1.

A Társalkodóban Czöbel Ernő talált rá. *EphK.*, 1912, 830. 1.

Turóczi-Trostler József: *Mesenyomok a XVIII. sz. magyar irodalmában*: NyÖ. 1927., különnyomat, Bpest, 1927. Ő választja ketté a mese két összetevőjét: egyik a házsártos asszony, másik az ördöggel való szövetkezés és az ördög kijátszása. Új magyar változatokat hoz fel Taxonyi példatárából, Kónyi *Demokritos*ából és két régi naptárból. Ő foglalja a fárgyörbe Macchiavelli Bel-fagor novelláját és Hans Sachs verses Schwank-ját; — Elek Oszkár La Fontaine Conte-ját: Bel phegor, Nouvelle tirée de Macchiavel. EPhK.: 1914. 816. 1. Macchiavelliről Radó Antal: *Az olasz irodalom története*, I. kötet. 391. I. — Weiner: *Demokritos bővebb pár huzama*, EPhK., 1910. 381. 1.

Halász Ignác: *Jóka ördöge a finneknél és lappoknál*. — *Pesti Napló*, 1892. (Két mese fordítása Zlinszky tanulmányában.) — Kunos Ignác: *Jóka ördöge a törököknél*. — *Nemzet*, 1887. febr. 19. — Zsigmond Ferenc: *Jóka ördögének egy német változata*. It., XXIV. kötet. 21—24. 1. (Langbein A. F.

E.: *Das Teufelsweib*. Ein Schwank. Hat fejezetből álló verses elbeszélés ismertetése.)

Imre Lajos: *Jóka ördögéhez és A hegedűről*. IK., 1899. 301—302. 1. Heller Bernát felolvasást, tartott a Néprajzi Társaságban: *A jóka ördöge elemei és párhuzamai a zsidó irodalomban*. 1918. ápr. 24. — u. ö.: — *Adalékok a jóka ördögéhez zsidó forrásokból*, — ebben a kötetben: *A. J. viszonya a legendához és az Agádához*. — Bpest, 1929. — A Halál segítségével gyógyító emberről két magyar mesét idéz: Krizánál: *A két gazdag ember gyermeke*. Merényi Eredeti népmeséi közt: *A szegény ember és a komája*: egy harmadikat Mednyánszky felvidéki följegyzéseiből Ipolyi tett közzé *Zeitschrift für deutsche Mythologie und Sittenkunde*. — Göttingen, 1853.

Ponyvára került: *Az elcsapott ördög vagy A vén asszony az ördögöt is megijeszti*. — Tatár Péter verses átdolgozása, 1857. *A bőkezű király* u. o. 1857. — Baros Gyula: *Arany és a ponyvairodalom*. — Magyar Könyvszemle, 1918.

A NAGYIDAI CIGÁNYOK.

A költemény keletkezését maga a költő világítja meg, önéletrajzában. »*A nagyidai cigányok* . . . népies víg eposz oly kedélyállapot kifolyása, midőn a világ folyásával és önmagammal meghasonlva, torz alakok festésében akartam kárpótlást keresni.« Keserősége a szabadságharc bukása után már utat tört két kisebb költeményben: a méltatlan apró hősködők ellen a gúny hangján *Furkó Tamás*ban, a kisemmizettek panaszával a *Koldus-ének*ben. Miközben adatokat keresett a *Daliás idők* korrajzához, Budai *Polgári lexikon*ában vértanú tárgyra bukkant. Azt olvasta ott a Perényiekről, (onnan vette róluk az *Öldöklő angyal* tárgyát is), hogy az Izabella királyné pártján álló Ferencet Ferdinánd vezére, Puchheim, ostrom alá fogta Nagyida várában; szorultságában Perényi cigányokkal védte a várat, olyan szerencsével, hogy Puchheim már elvonulóban volt, mikor a vérszemet kapott cigányok utána kiabáltak: köszönje, hogy poruk elfogyott. Erre Puchheim visszafordult, megvette a várat s a cigányokat lenyakasztatta (1556). Az esetet a költő kiírta Budaiból. Világos után, meghasonlott lelkiállapotában, »midőn sebet a lélek önmagán ás, — Kétségbeesésben talál gyönyört« (*Bolond Istók*, I. 37.): ez adoma ferdítő tükrében a rövid siker és hirtelen balvég egy pillanatban a szabadságharc torzképének látszott előtte.

*S oly küzdelemre, mely világcsoda,
Kétségbeesett kacaj lón Nagy-Ida.
(Bolond Istók, II. 8.)*

Az adomabeli szőlősgazdában példázta magát, aki látva, hogy szőléjét a jég veri, elkeseredésében maga is doronggal esett tőkéinek. — (*Bolond Istók*, II. 7) A nyomasztó cenzura ellenére a költők egyszer-egyszer bátran kiöntötték fájdalmukat (Tompai: *A gólyához*; Gyulai: *Szüreten*), hol gúnyal, hol fájdalommal a könnyelmű felejtésen (Vajda: *Virrasztók*, Sárosi: *Farsangi dal*), legégetőbb keserőséggel Vörösmarty a Görgeiversben és az *Élőszóban*. A gúny és fájdalom művészete együtt csak *Az elveszett alkotmány* költőjének volt hatalmában: a talált tárgy épen e tulajdonságait érintette meg.

A cigányadoma élt közmondásokban, (Dugonics, Szirmay, Erdélyi); a cigányok keservét, a nagyidai nótát Gvadányi elvonatta a *Pöstyéni fővődésben* (1787), Petőfi említi *A helység kalapácsában* (II. é. 230. sor.) ; a *Remény* folyóirat cikket közölt róla (1851, 95. l.); Ponori-Thewrewk

Emil hat változatát közölte a cigány nyelvtanban. Megírta a Váci Kalendárium (1829); Garaynak *A nagyidai vajda* c. versében a vajda neve Csóri (1840); Szigligeti *Nagyidai cigányok* c. „népregéje” (1842, átdolg. 1850.) célzásokat tett a forradalom utáni időkre. Szigeti József Eötvös *Falu jegyzője* nyomán írt *Viola* c. darabjában (1854) a cigányok eléneklík a nagyidai, nótát: »Fáró hessz ! fáró hessz !«. (E sorozatot Dittrich Vilmos állította össze.) Eötvös *Falu jegyzőjében* egy cigány, ódonszerű dallamhoz’ nagyidai, gyászdalát’ éneklí, de ez nem népi dal. (I. köt. V. fej.) Tolnai Vilmos idekapcsolta Szigligeti *Két pisztoly* darabját is. (I.t., 1917. — 505. l.) — («Szabad Királyi Buda fővárosa színházában» 1834. szept. 7. adtak egy, tréfás néma táncjátékot egyfelvonásban’, *Nagy-idai lakodalom* címen. »Szerkesztette Szöllösy Lajos, a színház táncmestere, muzsikáját készítette Herforth Károly.» Színlapja a Széchenyi könyvtár színháztörténeti osztályában.)

A költő kezén megfordulhatott egy kis cigány-eposz ponyvafüzetben. Címe: *Cigányokról való História*, vagy *Duplex Icon Gentis Notissimae* (azaz az ismeretes nemzetnek kettős képe). — A XVII.—XVIII. sz. óta többször lenyomatták. Túróczi-Trostler József talált rá s ő ismertette: *A nagyidai cigányok családfájához. — Az orsz. néptanulmányi egyesület 1944. évi évkönyve.* — 130—139. l.) A cigányok jellemzésében Arany költeményeihez hasonló vonások vannak benne: »Nemes népe, — «Azon van, hogy veres ruhára szert tégyen, — Ha rongyos léssen is, csak selyemből legyen«. Sárga csizmát visel, kovácsmunkából él, meg zenélésből. Vajdája »Fáraótól vette királyi verségét«. — A cigányok kiabálása, duhajkodásuk, a vajda tánca általában hasonló Arany költeményének részleteihez; igaz, hogy általános életbeli vonások.

A költő látott cigányéletet eleget, mindenfelé kóboroltak az országban vándorcigányok. Geszten időzésekor ott is sok cigány élt, mondta Gyulai Pál. (Dittrich könyvében, 6. l.) Bartalusnak adott népdalgyjűteményében Arany két cigányszöveget is leírt (54. és 61. sz.). Cigány-nevci ma is használatosak Szalontán. Tárgyát tarkán felcifrázta, olvasmányaiából, emlékezéseiből. Beszötte az elterjedt adomát Csimaz lólopásáról. Megírta azt Vida József, *Nemzeti Koszorú* c. kötetében, 1860., *A vén cigány* c. versben; a kötetet a *Szépirodalmi Figyelő* ismertette. A kötetben saját példányába a költő oda írta a vers mellé: *Adoma. (IK., 1923, 105. l.)* — Vida versére rámutatott Debreczeni Ferenc *IK., 1923., 106. l.)* Tolnai Vilmos az adomára Kiss János név nélkül megjelent *Elmés Nyájasságok* gyűjteményében akadt rá. It. 1915, 252. k. — György Lajos az adomának 16 változatát szedte össze. (It., 1932, 47—48. l.) Szalontán esett meg, hogy a kovács egy bélyegzővasra előrelátásból a P betűt fordítva metszette, de ép ezért lesütve q lett belőle. (Rozvány levele Riedlhez, *Magyar Figyelő*, 1917. márc. 1.-, I. én. 137. sor.) A geszti angol nyelvemester sokszobú felöltője hasonlatul szolgált Diridongó sebjeihez. (Arany László jegyzete a költő önéletrajzához.) A cigányok jellemzésében számos ily apróság éledt újra. Amit Csóri Puknak mond (IV. 142.): »Én is voltam olyan szegény ember mint te« — cigány szólás: egy cigány vörös nadrágjában épen akkor lépett be a templomba, mikor a hívők felálltak — ezzel biztatta őket leülésre. (Dömötör Sándor, *Ethn.*, 1929.) Külsőleg az egész tisztán cigánytörténet. Mindenütt cigány észjárás, cigány elképzelés. De a tárgy fel van ruházva az eposz eszközeivel, minők a Muzsa segítségül hívása, seregszámla, párharcok, jövőt fürkésző álm, leszállás az alvilágba; amellezt eposzi emlékek: a cigányok hősködésében ariostói képtelenségek, elesett hős, aki tulajdon fejét hozza a hóna alatt (Tasso, VIII. 59. vsz., erről Arany: *Zrinyi és Tasso*, I. — Danténál Bertrand de Born, *Inferno* XXVII., 118—119. sor), máshol a Jónás cethala. Tovább népmesei elemek: Razsdi varázsló (Ipolyi *Mytho-*

logiája 89. 1.: »Pogány bővös papnőnk«, Budai *Polgári Lexikon*ában : »Leghíresebb őrdögi mesterségeket űző boszorkányasszony, I. András, Béla idejükben«) ; a darázs roppant erőt adó elnyelése (Az ólombarát (Mérényi : *Szajóölgyi mesék.*); mindez cigány elképzelés módján. Másrészt az egészet feljebb emelte : a cigányok leírásába magyar értelmű célzásokat tartart : »régii híres nemzet«, »az arany szabadság népe«, »csak az egyetértés közöttük igen vékony«, »dívat a pártosság« — ahogy később mondja : »Mind csupa bátor, nyílt őszinteség«. (Bolond Istók, II. 9.)

A cselekvényen is 'cigányfölötti eszme' és érzés uralkodik, mint később a költő *Bolond Istók*ban megmagyarázta. A cigányadoma torzképében a forradalom lelkesülését s a hirtelen összeomlást mutatja meg. Petőfi és Arany már a kormány Debrecenbe menekülésekor keserű csalódást éreztek (Petőfi levele, 1849. júl. 11. és Arany megjegyzése hozzá.), Arany családjához sietett, Petőfi Bemhez ; »mostanában gyalázat nélkül csak Bem oldala mellett lehet az ember«, — írta Kossuthnak (1849. jan. 15.). A költeményben lehetetlen rá nem ismerni a tehetetlen osztrák hadvezérek neveséges haditanácsára, a győzni nem tudó, de bosszúálló Pukban Haynaura. Magyar részen személyeket nem emel ki, csak a kor vezérét említi, mint *Bolond Istók*ban magyarázta (II. én. 7. vsz.): »A nagy álmodó, Álmában, újabb, szebb hont alkotó. Egyébként általánosságban rajzolja a bukás okait, a 'szalmapornyét', a túlzott bizakodást s a nyomában járó katasztrófát, a gyarlóságokat : önzést, hivatalvadászást, egymással versengést. Közben ráismerhetni egy-egy közelebbi célzásra : a semmivé vált kincs a Kossuth-bankó (ő is abban vesztette el kis vagyonát, maga rakta tüzre, mert tartogatni kész veszedelem volt.) Kétértelmű könyv ez. Nem irányul egy osztály ellen annyira, mint *Furkó Tamás* ; kiérezni, hogy a költő saját magyar érzésével is küzdött, a korszak cenzurájára is tekintettel kellett lennie.

A költő kényes úton járt, kétfelől is. Egyrészt felvett tárgyánál, másrészt nemzeti jelentésénél fogva. Az elsőről azt írta Tisza Domokosnak : »Kiképzett művész leereszkedik a nieder-komischba, de mindenestre nehéz út így a szépek szélein járni« (1853. nov. 22.). A másodikról pedig Szilágyi Istvánnak, hogy »Fratzét« (grimace) »ír a kiágra és emberiségre« ; — az egész »a pessimismus nyelvöltögetése... «... hatnám volt. — Ha üres, ha tartalmatlan, az nem annyira én hibám, mint az állapoté, mely az ostromról nevezetik.« (1853. febr. 5.) Érzését azzal a túlcsapó fájdalommal jellemezte, mely srás helyett nevetni kezd. Vörösmarty ép ily elkeseredett hangulatban — mint Görgei-verse mutatja — megértette és szerette Arany költeményét. (Gyulaira hivatkozva, Dittrich könyve, 6. 1. Tompa is »nagy gyönyörűséggel olvasgatja.« Aranynak, 1852. jún. 23.)

1851. nyarán kezdte írni Geszten, de ott csak a második ének végéig jutott. Kőrösön végezte be. (Önéletrajz ; a hosszabb pihenőt említi a III. ének eleje.) 1852. febr. 29. Tisza Domokos »*Ida* végét tisztelve« zárja levelét, 1852. márc. 8. — Tompa azt kérdezi : »A vajdával még csak ennyire vagy? — ez a megjelenés késedelmére vonatkozik ; — »te sem tudsz munkáidnak kiadót találni?« (ápr. 13.) Tompa járt is kiadó után Miskolcon, Heilprin könyvárusnál ; aztán mégis az előfizetés módját ajánlotta (ápr. 13.). A hűsvéti szünidőben Arany felvitte a kéziratot Pestre és megszerződött kiadására Müller Gyula kiadóval, 300 pforintban (Ercseynek, 1852. máj. 3.). 1863-ban visszaváltotta, hogy kiadhassa *Összes Költeményei* közt (1867). Müller 100 forintért visszaadta, mert nem volt kelete ; ekkor még 600 példány hevert raktárában.

A kritika értetlenül állt a művel szemben. A *Magyar Hivatal* (jún. 8.) fennakadt a 'pórszerű gondolatokon', 'várakozása nem lón kielégítve'. — A *Budapesti Veszhangban* — jún. 8. — Mephisto (Szilágyi Sándor) több méltánylással nézte, de ő sem hagyta szó nélkül, hogy a póriásba ereszkedik alá. Az efféle gáncok ellenében Tompa Shakespeare, Goethe, Heine merészsegeire hivatkozott (lev. 1852. jún. 23.). Az egykorú bírálatok közül csak a *Pesti Napló* érezte ki az alapeszmét: 'túlbízó csekély erő bukása'; nyerseségeit tárgyából magyarázza, Pope, Csokonai példáival; egészben: 'tartós beccsel bíró jelenség', 'nem *Toldi*, nem is akart az lenni', de meglátszik rajta, hogy *Toldi* írta'. — Legkeményebben Toldy Ferenc ítélte el az *Új Magyar Múzeumban*, aug. 1. »E hősköltemény nem hősköltemény. Nem is fonákja a hőskölteménynek, mint a sok tekintetben jeles *Elveszett alkotmány*, s nem is Arany Jánosé, t. i. azon Aranyé, kiben név és érdem oly szép azonoságban egyesült. Szomorú aberrációja egy ritka szép léleknek, nem a tárgynál fogva, mert a költő minden tárgynak kölcsönözhet költői érdeket az eszme által, melynek azt vívójévé teszi. De a tartalomnál fogva mely — áldatlan üresség. Elé most mielőbb *Toldi* második részével, kitisztázására azon ragyogó fénynek, mely őt eddig körülvette, s megnyugtatására az irodalombarátnak, ki elsőrangú költője nevét önmaga által elhomályosítva csak fájdalommal láthatja.« — Toldy sem hatolt le a költemény mélyebb értelméig. Ugyanezen számban a *Múzeum* Tompát és Lévayt is kicsinylően bírálta, a *Hölgyfutár* pedig, melynek mindhárman munkatársal voltak, mind a három bírálatot lenyomatta, mire mindhárman elfordultak a *Hölgyfutártól*. — Toldy Ferenc szava nem maradt visszhang nélkül. Thewrewk Árpád *Pandora* c. füzetében írt róla: *A nagyidai cigányok*. Megbírálta Thewrewk Árpád. Pozsony, 1872. — Kifejezései: ponyvairodalmi nyersség; triviális, frívól, aljas. — Szana Tamás *Figyelőjében* »örömet keltett az elfogulatlan bírálat« (1872. márc. 3.). — Ferenczy József: *A. J. költészete*. — *Temesi Lapok*. 1876. 115. sz. — »Magasabb műbecse nincs, de a kör, melynek szánva van, élvezettel olvashatja.«

A félreértetés méltán bántotta Aranyt, mert nem lett volna nehéz a valódi tartalmat felismerni. Kivált a *Hölgyfutár* 'turpissága', bosszantotta, mely nyakra-főre dicsérgetni szokta 'bodzfa-poétáit'. (Arany *Tompának*, 1852. dec. 1.) s váltig tömjénezett Lisznyay *Palóc dalainak*. Arany ki is fakadt Lévay előtt: »Lisznyay nem aljas a szotyogó szottyval, én aljas vagyok a lágy majorannával.« (Lev. 1852. okt. 16.) A *Palóc dalok* 119. lapján olvashatni ezt:

Ne falj annyi mézes kását,
Bizony nem tod a szokását,
Hej rottyogó rotty.

— — — — —
Kedvem szottyant iddogálni,
Oszt a szeretómmel lálni:
Hej szotyogó szotty.

A 'lágy majoránna' *A nagyidai cigányok* II. énekében fordul elő a 152. sor után következő stófában, Virgilius Aeneisének I. 695. sorát parodizálva. Ezt a versszakot Arany az ÖK. kiadásából elhagyta; ehelyett beleszúrt egy másik stófát az ilyenek mentségeül (389—392. sor.). (Lehr Albert: *Arany magyarázatok*. — *M. Ny.*, 1917. 181. 1.)

Elárulta sértődését, mikor Tisza Domokos verseire tett megjegyzései közt azt írta: »Mióta eugem is megmosdattak, sokkal kényesebb vagyok a kifejezésekben.« (1853. jan. 15.) Önérzete egy verssel könnyített bosszúságán. *Vágtat a ló* c. verse a költő Pegazusának képe, amint előre tör és

maga mögött hagyja ócsárlóit. A vers az első bírálatok után, jún. 20-án már megjelent a *Budapesti Viszhangban*, a cím alatt ki volt téve: *Emlékezés a »Nagyidai cigányokra«*. Mikor verseit a *Kisebb Kötlemények* 1856. számára összefírta, emellé odajegyezte: »Nem kiadni való.« Mégis felvette, a magyarázó sorral együtt. Az ÖK. kiadásából elhagyta a megjegyzést, mert a kép magában is megáll; a csonka toronyban levő kézi példányába odaírta: *Jövendőtlés*. Már ekkor *Toldi* II. részének s a hun mondáknak tervei zibongtak fejében.

Szándékát s a költemény értelmét végül is maga a költő magyarázta meg. Tíz esztendő múltán, *Bolond Istók* második énekében, a 3—10 versszakokban; ezeket az ÖK. kiadásában magyarázatul lenyomatta *A nagyidai cigányok* előtt. Feltárta, hogy »van benne eszme, — Cigányfőlötti érzés valami.« (4) — »Ott volt a végcsapás, *Világoson*« (5), »Oly küzdelemre, mely világsoda, — Kétségbeesett kacaj lön Nagy-Ida.« (8). (*Bolond Istók* ezen strófáit olvasta Arany *Koszorújában* Theodor Opitz, Madách magyarázója és Petőfi fordítója, s levelet írt Aranynak, hogy erre újra elolvasta, nagyobb érdeklődéssel, a *Cigányokat*, de a tiszta komikum tekintetében is mesterműnek tartja. (1863. okt. 20.)

Arany magyarázata óta leesett a hályog a magyarázók szeméről. Az ÖK. 1867. megjelenésekor Szász Károly (*Budapesti Közlöny*, 1867 jún. 15.) rámutatott, hogy az álomban fekszik az egész mű alapeszméje. »Hős-költemény nagyszerűségénél s furcsa hősköltemény nagyszerű neveltségességénél és mindenek fölött költői azon magasabb elvi értelemnél fogva, mely alatta lappang.« Kifogásolta, hogy csak Schwanknak nézték, — »bár csak mint ilyen is, kitűnő figyelemre és méltatásra lett volna érdemes.« Aranynak »minden művei között a cselekmény tarkasága, eleven-sége, gazdagsága által tűnik ki,« — »a cigány jellem minden árnyalata ki merítve.« Torz hűséggel felel meg annak, mit szatirizálni akar.

Összefoglaló tanulmányt írt a műről Ditttrich Vilmos: *A nagyidai cigányok*, 1898. Ennek megjelenése után Arany László készült róla tanulmányt írni. (L. Gyulai Pál előszavát Arany László tanulmányaihoz.)

Kézirata Arany Lászlóné ajándékából a nagykorösi gimn. könyvtárában, egybekötve *Katalin* és *A keresztjű* kéziratával. Borítéklap, 28 nagy lap, 56. old. csak 1—26 l.-ig van megszámozva. A szöveg a papír mindkét oldalán, a lapok szélein tollrajzok. A borítéklapon: *Nagy-Ida*. — *Hős bohócai négy énekben*. — Belül az első oldalon a cím: *Nagy Ida*. — *Hősköltemény*. A cím felett rajz: tornyos vár, a kapuban egy ór, a bástyán kettő; a szomszéd magasabb hegyről négy ágyú mered a várra. A kézirat szélein hevenyészett tollrajzok helyét a variánsok során megjelöljük. Közölt belőlük Benkó Imre, a *Vasárnapi Ujságban*, 1899. 35. sz. Onnan lenyomatva Gyöngyösy László életrajzában is, úgyszintén *A. J. életrajza*, II. kötet. 129. l.

Kiadások: *Nagy-Idai cigányok*. Hősköltemény négy énekben. Írta Arany János. Pesten, Müller Gyula sajtája. 1862. Kézi példányában a költő a cím elé nagy *A* betűt rajzolt, írónnal. Ugyanott a III. ének kezdetére egy ludtollon lovagló vitézt, szintén írónnal. Ezt a kiadást az alábbiakban Ny. betű jelöli. E kiadásnak kétféle példánya volt, egyiknek címlapján ponyva füzetre illő fametszetű kép: Csóri a pincében, egy hordóra dőlve álmodik, látja magát, amint hullákon gázol, kard meg zászló két kezében; az ajtóból cigányok álmélkodva nézik. Ilyen példány volt meg a költő könyvei közt. Más példányon e kép hiányzik. Másodszor az ÖK. 1867. V. kötetében, *Arany János furcsa hőskölteményei* összefoglaló cím alatt, *Az elveszett alkotmány* után. — (Ez elnevezést Csokonai nyomán adhatta. Ő írta *Dorottya* előbeszédében: »Furcsa. Ez nékem annyit tesz,

mint comicum.« — «Jó eredeti szót ez, hogy *furcsa*, melylyel mindenkor vigat, tréfást és nevetséges embert vagy dolgot szoktunk kifejezni.« *A furcsa epopoedról.*) Tisza Domokos 1852. jún. 13. azt írta Aranyinak; «*A Pesti Napló* kecsgetet, hogy lesz egy olcsóbb és rajzokkal szaporított kiadás.« Ez akkor nem valósult meg. Azóta az ÖK. újabb kiadásában és az ÖM. kiadásában. Külön Fáy Dezső fametszeteivel, 1928. Györy Miklós rajzaival, 1941. Népies olcsó kiadása Ráthnál, 1900. Bevezetéssel és jegyzetekkel Vass Péter, 1948., *Irodalmi Olvasmányok* c. gyűjteményben, 6. sz. *Nemzeti Irodalmunk* gyűjteményében *Rózsa és Ibolya*, Sz. László *füve*, *Keveháza* mellett.

Ponyvafüzetben, átdolgozva: *A nagy-idai veszedelem*, vagy a cigány-nemzet pusztulása. — Tolnai Regekunyhója, 26. sz. 1857.

Arany költeményéből is megjelent a ponyván egy részlet ebben a ponyvafüzetben: *Czigány Prédikáció és kikísérő éneke a szép füstös seregeknek*. Debreczenben, nyomatja Okolicsányi és társa; 1863. — A »kikísérő ének« után még a *Czigányok gyűlése* következik, ez Arany szövege, I. 9—124. és 133—160. sorok, név nélkül. E füzetre Keresztury Dezső figyelmeztetett.

Eltérések a kézirat és a nyomtatott szövegek közt.

I. ÉNEK.

2. sor, Kézir. Egyszer nyit száz évben az áloe virág:
Ny. és ÖK.: nyit, száz évben, —
2. « « Múza, te ki nem jársz *boáros úri* kontytyal
írónnal jav. idres-bodros
Ny. Múza, te, —
8. « « Te *segélj* — írónnal: segíts —
40. » « Nagyobb terhet elbír — jav.:
Nem bír annyi terhet —
43. « « hordjad *azt* — ÖK. hordjad és —
49. « « *eleségünk* — jav.: az élelmünk —
53. « « és Ny.: (de *titok*) nincs aláhúzva
56. « « *lúddá* — jav.: lúddá
61. « « és Ny.: a fő vajda — ÖK.: A fő —
67. « « *ült*, fedve harcsa bajuszától
Ny.: — fedve harcsabajuszától —
71. « « ragyog: Ny.: ragyog... —
72. « « Én pedig vajdának — Ny.: — pedig, ÖK.: pedig —
vajdának —
(*Táz, süt, Puk Mihály* aláhúzása későbbi, vörös ceruzával.
73. « « uramat, — Ny. uramat; —
77. « « Így szólt és — ÖK.: Így szólt; és —
80. « « és Ny.: nyujtaná azt, csókra — ÖK.: kézcsókra,
81. « « (*Fölvevé azonban*) jav. és Ny.: Most az Éj fölvette
tolvajköpönyegét —
82. « « *S eltakarta az Éj gombos öltözetét* — jav. vörös ceruzával
S eltakará — vele — jav.: és Ny.: azzal — ÖK.: El-
takarván azzal pitykés öltözetét —

83. sor, **Kézir.:** *útra* — **ÖK.:** útra
 84. « « *újra* — **ÖK.:** újra —
 96. « « *Őket illendően, egy lóért* nem adnám —
 Ny.: *Őket illően, egy vak lóért* —
 98. « « *se' Nagy sem Kis-Idán* — Ny.: *se' Nagy-, se' —ÖK.:*
sem Kis —
 106. « « Ny.: *megyen ám a dolog* — **ÖK.:** jól megy ám —
 101. « « *Nyulláb* — **ÖK.:** Nyúlláb. (E strofa mellett rajz:
 Degez: cigány fej, hátán teknő)
 109. « « *Gyügöd*, — vörössel jav.: Gyügyü, —
 110. « « *Husz faluban* — jav.: Messze földön —
 111. « « *rézműves* — jav.: mives
 112. « « *úgy csúfoltak: Hűves* — jav.:
 csúfolnak: Hives —
 116. « « *puccér* — jav.: pogány — (A strofa mellett
 rajz: egy félszemű cigány; Toportyán.)
 120. « « *valamikor, régen* — jav.: valamikor — régen —
 121. « « (Rajz: kerekfejű, göndör, kócos cigány, Diridongó.)
 123. « « *él, nagyapja* — Ny.: él — nagyapja —
 124. « « *lakozván nőténye* — Ny.: lakozván,
 131. « « *oroszlányt*, — **ÖK.:** oroszlánt —
 134. « « *Néki* — Ny.: *Neki* — **ÖK.:** Ennek — (Rajz: Juhgéce
 cigány hegedűvel, közvetlen alatta Laboda ősz feje.)
 146. « « *se* — Ny.: sem
 148. « « *Mihez* — **ÖK.:** Melyhez —
 155. « « *akartam*: — Ny.: *akartam* — (Szélről rajz: a fekvő
 lóra eső cigány).
 157. « « *elül* — Ny.: elől
 166. « « *férfiak (s)* — jav.: férfiak,
 176. « « (az első fogalmazás olvashatatlanul kitörölve)
 178. « « *mingyá'*, — Ny.: mindjárt — (Rajz: egy fekete retek)
 181—184. mellett az **ÖK.** csonka-toronybeli példányában: »Anachronistikus
 célzás a mult századi cigány telepítésre.« (IK., 1923. 91. l.)
 185. sor. Ny.: *cigányok!* — **ÖK.:** *cigányok*,
 186. « « *e tintás pogányok* — jav.: ezek a zsványok —
 190. « « *Csak nem volt alkalom, soha, megpróbálnunk* — jav.
 Lett vón' csak alkalom, egyszer megpróbálnunk — Ny.
 a mai szöveg —
 193. « *Tartsunk össze urak*, — Ny.: *Tartsunk össze, urak!*
 196. « *Neve mától kezdve* — jav. *Neve is ezentúl* — Rajz:
 palack, kirugta dugóját és füstöl.)
 197. « « *kitört (nagy) hangos zajjal* — jav.: *kitöre nagy zajjal* —
 200. « « *következik*. — Ny. *következik*: —
 201. « « *elvégeztük* — jav.: ez a végzés —
 202. « « *Nem bocsátjuk vissza* — jav.: *többé* —
 203. « « *folytatjuk* — jav.: *folytatván* —
 205. « és Ny.: *Másodszor: miután, a ránk jövő héttel*, — **ÖK.:**
vesszők nélkül.
 207—208. « *S miután e fényes hivatalra már most*
Nem tehetünk holmi busznyikot vagy álmost — a lap
 szélén a mai szöveg.

209. sor, Kézir.: *Királylady* — jav. *Fejünkhé* — jav.: *Elnökhé* — jav.: *Holtig hivatalban hagyjuk* — jav. irónnal: *Örökös fejünkhé tesszük* —
210. « « *Nagy Cigányországnak megvetjük alapját* — jav.: *Ki Cigányországnak megveti* —
211. « « *Összegyűjtjük* — jav.: *Összegyűjtve* —
215. « « *kiáltják* — jav.: *Ny. és ÖK.: kiálták* — (rajz: D. a kályhán.)
218. « « *Tátogott* — jav.: *Tátoga* —
223. « « *Van királynak való* — jav.: *elnöknek* — jav.: *ÖK.: van külön legény is.* —
224. « « *Főfő vajdaságra* — : akár, ehol, én is ! — *Ny.: akar ehol én is !*
225. « « *Így beszélt a kályhán; de* — jav.: *beszél a kályhán* —
228. « « és *Ny.: messzi* — *ÖK. messze* —
232. « « *Nyeszegi és Paczok* — jav.: *Vaczok* —
234. « « és *Ny.: Hallja-e* — *ÖK.: Hallja-é* —
935. « « *Körmére ütött... bekapta* — jav.: *húzott... beszopta* — (Rajz: ököl, a hűvelyken köröm.)
240. « « *újra mégis* — *Ny.: mégis újra* —
241. « « *kívül* — *Ny.: kívül* —
242. « « *sajra* — *Ny.: neszre* —
245. « « *siet* — jav.: *iget* —
- 249—252. « « (előbb így volt:)

*Támadnak merészen a gyöngébbik részen,
Egy szoritástól a férfi odalészen,
Ereje megcsappan, feszes ina tágul,
Fájdalmában ordít, ledobban, elájul.*

*Csörögnek, visítnak, valamint a szajkók,
Amiben segítnak nagyreményű rajkók,
(Segítenek ebben)
Szerencsés az apa, kinek fia sok van,
(Újra kezdve:)*

*Támadják a férfit a leggyöngébb részen,
Egy harapásokra elhal, odalészen —
Hemzsegnek, csattinak, — jav.: Nyüzsgönek, —
Milyen lármát tesznek — jav.: Minő lármát csapnak —*

252. sor, Kézir.: *Rajz: egy puska, mellette három pisztoly.*
268. « « *mondom, a kereket* — jav.: *mégis* —
282. « « *Vajh mi* — *Ny. Vajmi* —
271. « « *csitt* — idézőjelben, aztán *ez* kitörölve.
275. « « előbb szintén zárjelben.
283. « « *Amit meg se fogtunk* — jav.: *Hisz még meg se fogtuk* —
284. « « *Jobb, ha ezt a kérdést* — jav.: *Jobb bizony e* —
285. « « *Ki legyen a király* — jav.: *elnök* — jav.: *fő fő* — jav.: *vajda* — (Rajz: egy nagy kulcs.) —
286. « « *megvitatjuk* — jav.: *eldönhetjük* — jav.: *szóba jöhet* —
294. « « *Kiáltozva; »Éljen Csóri, nagy királyok!«* — jav.: *Éljen Csóri, az ő örökös vajddjok* — jav.: *Éljen Csóri, éljen* —

296. sor, Kézir.: *Azt mívelte...háladatosság* — jav.: *miveli* — ÖK.
 háladatosság —
 298. « « *áldástól* — ÖK.: *áldástul* —
 299. « « *nagy bölcs* — jav.: *a bölcs* —
 303. « « *Sátóvokat húznak* — jav.: *Sátrakat vonnak fel* —
 304. « « *Sisztereg* (a z áthúзва.) (Rajz: bogrács, alatta tűz.)
 308. « « *Most az étel megfőtt* — Ny.: *Megfővén az étel* —
 309. « « *Gyenge* — Ny.: *Gyöngé* —
 316. « « *az megromolna* — Ny.: *ez* —
 317. « « *náluk* — Ny.: *nálok* —
 319. « « *haragudnak* — Ny.: *haragusznaк* —
 320. « « *marakodnak* — Ny.: *marakosznaк* —
 324. « « *királytétel* — jav.: *vajdatétel* —
 325. « « *Legottan* — jav.: *S legottan* —
 330. « « *igen cifrazza* — jav.: *megszaporázza* —
 332. « « *»Hop! hop!* jav.: *Hap! Hap!* —
 334. « « *és Ny.: körtély* — ÖK.: *körtvély* —
 343. « « *forduljunk* — jav.: *fordulnánk* —
 344. « « *nyujtá* — jav.: *nyujtja* —
 345. « « *Átengedve magát s minden ő nehezét* — jav.: *Átengedi magát és minden nehezét* — ÖK.: *minden ő nehezét* —
 346. « « *Könnyen lebegett* — jav.: *lebeg ő, mint valami petrence* — ÖK.: *vontatott petrence* —
 347. « « *Vagy földinduláskor* — ÖK.: *Akarám mondani* —
 351. « « *és Ny.: fájáról* — ÖK.: *bokráról* — (Rajz: *bazsarózsa.*) —
 352. « « *előbb: Legjelesebb ifjú szegény Arva János* — ezután ez a két versszak következett:

*Arva ő igazán, nincs apja, sem anyja,
 Nem is volt sohase, amint maga vallja:
 Híd alól voná ki egy könnyörületes,
 Nyáját gyarapltni buzgó tiszteletes.*

*Rámosott, hiába, vagy fél mázsa szappant,
 Font nekie ostort, mely nagyokat páitant,
 (Tejbe-vajba főzte)
 Tej- s vajba füröszté, fídvá fogadta,
 Háládatlan cigány! mégis odahagyta.*

(E két versszak áthúзва.). Eredetileg tovább folyhatott, mert a mai 352—59. sor következik, máskéle papírra írva. A lap számozása tinta helyett veres ceruzával folytatódik, az írás is máskori.)

362. « « *azt már* (aláhúзва) —
 363. « « *szerencses dudások* — jav.: *kölyök-óriások* —
 364. « « *ágyu* — jav. *ágyu* —
 365. « « *csupa fojtást* — jav.: *puszta* —

MÁSODIK ÉNEK.

4. « « *behunyini I* — Ny.: *behunyini.*
 11. « « *és Ny.: Világér* — ÖK.: *Világért* —
 13. « « *számba(n)* —
 14. « « *hámba(n)* —

17. sor, **Kézir.:** *mikép* — jav.: *miként* —
 24. « « *hosszu nagy* csövével — Ny.: *nagy hosszú* —
 ÖK.: *hosszú* —
 27. « « *lépdel s* — jav.: *lépdel*, —
 29. « « *nem lehet ok nélkül* — jav.: *nincs minden ok nélkül* —
 30. « « *Annyit* — jav.: *Ennyit* —
 37. « « *Miután azért* — jav.: *azok* —
 38. « « *(s) gyülekeztek* —
 41. « « *A vezér előbb is* — Ny.: *pediglen* —
 44. « « *És mind lehasáltak* — jav.: *És lehasáltak mind* —
 49. « « *és Ny.: feneketlen tenger* — ÖK.: *hullámbányó*—
 54. « « *Mellette mingyárt az asszuszóllós üveg* —
 Ny.: *mingyár' az asszuszóllós* — ÖK.: *mingyárt* — *asszuboros* —
 58. « « *Rajzban is nagyobb* — jav. *sem kisebb* —
 59. « « *és Ny.: Órzi azt keményen* — ÖK.: *nagy kevélyen* —
 65. « « *kinézni:* — jav.: *kinézni*, —
 70. « « *és Ny.: íródeák* — ÖK.: *diák* —
 72. « « *Feljebb csapd másnap* — jav.: *csapta* — ÖK. *Akkor*
csapta feljebb —
 77. « « *körmét ő letette* — jav.: *ő a körmét tette* —
 78. « « *bérc* — Ny.: *hegy* —
 86. « « *Csetlettem, botlottam,* — Ny.: *vesszők nélkül*
 88. « « *S imhol* — Ny.: *ihol* —
 89. « « *menkő* — Ny.: *ménkő* —
 90. « « *Sz látja minden ember* — jav.: *Hisz talán meglátná* —
 92. « « *Lebógték, kidobták azt az egy bolondot* — jav.: *Mert*
nagyon lebógték érte a bolondot —
 96. « « *ágyúim ez éjjel* — Ny.: *ágyúim az éjjel* —
 100. « « *és Ny.: Reszketni látszik* — ÖK.: *látszott* — A 100. sor után
kézir. még ez a versszak és egy csonka sor következik.
vörös ceruzával keresztülhúzva, a strófák számozásában
azonban bele volt foglalva)

*A többi vezérek hajladozva mélyen,
 Puk esztét csodálták, ottan a levélen;
 Leginkább hajolt a sovány úr dereka,
 Pedig hisz' a tervet ő találta maga.*

Avval szét osztottak, ki ki ő hely —

102. « « *kivitel hibázik* — jav. *hiányzik* —
 112. « « *mindegyik* — jav.: *mindenik* —
 117. « « *pisz* — jav.: *pisz* —
 121. « « *és Ny.: menni,* — ÖK.: *menni:* —
 132. « « *Ny.: Lefeküdtek* — ÖK.: *Lefeküttek* —
 133. « « *»Gyihé! gyühó!»* — jav. *gyühé* —
 134. « « *és Ny.: várbul* — ÖK.: *várból* —
 147. « « *füstös* — jav. *kormos* —
 149. « « *Mást, kopasz* — *Mást kopasz*
 148. « « *Mint, ha* — ÖK.: *Mint* —
 152. « « *a sor után ez a négy sor következik (negyvenedik vers-*
szaknak jelölve)

*Ősz Labodát, amint ülne egy zugolyban,
(Melly zugot nem illik, hogy tovább rajzoljam),
Levevé ináról s elaltatta ülve,
Hol lágy majorána illatoz körül,**

* ...ubi mollis amaracus illum — Floribus et dulci aspirans complectitur umbra. — Virgilius. — A további kiadásokból ez a szak kimaradt.

153. sor, Kézir.: *teli poharat* — Ny.: *tele* —
 157. « « *nyurgát* — jav.: *nyulgát* —
 164. « « *Lelke még akkor is* — jav.: *azután is* —
 161—164. sor a Kézir. szélén keresztbe van írva.
 172. sor, Kézir.: *annyi cigány tüczet* — jav.: *a daliás nemzet* —
 173. « « *és Ny.: éjen* — ÖK.: *éjben*
 174. « « *és Ny.: gondolkozott* — ÖK.: *gondolkozik* —
 178. « « *vörös* — Ny.: *veres* —
 180. « « *bársonyból* — Ny.: *bársonybul* —
 182. « « *nincs idézőjelben.*
 183. « « *A virágszál ő volt* — Jav.: *ő lesz* —
 184. « « *mi jut eszébe* — Ny.: *jutott hozzá* —
 188. « « *(szekeres) taligástul* —
 190. « « *Talpig járathalnd* — jav. — *Járathatná talpig* —
 192. « « *Mit ér a lepény, ha széllyel nem metélik?* — jav.: *Mit ér a nagy lepény, ha nem törhet nékik?* —
 193. « « *nem olyan* — jav.: *sem* —
 196. « « *Gondolnd* — jav.: *Gondolta* —
 199. « « *Mene omladozott* — jav.: *Ment egy omladozott* —
 201. « « *Így esék...nem hallotta* — jav.: *esett...hallá meg* —
 202. « « *és Ny.: kiabál erősen* — ÖK.: *kurjongat* —
 223. « « *és N.: magáru* — ÖK.: *magáról* —
 228. « « *Mégse mondotta, hogy ne* — jav.:
S egy szóval se monda: ne —
 234. « « *semmi tervet nem csináltunk volna* — jav.: *ezt a tervet nem csináltuk volna* —
 236. « « *helyeseltük* — jav.: *helyeslettük* —
 243. « « *S minthogy ez utóbbi (vettük észre) sáros* — jav.: *az elmélet, most ezuttal, sáros* —
 244. « « *mire vezet* — *mire viszen* —
 252. « « *és Ny.: Lesz-e* — ÖK.: *Lessz-e* —
 256. « « *épen akkor* — jav. — *akkor épen* —
 264. « « *jelel* — Ny. *jelöl* —
 E versszakokban *uraság, háború, kincs*, stb. alá vannak húzva a kéziratban, de az aláhúzások aztán ki vannak törölve.
 288. sor, Kézir. *hogysem mint* — jav. *mintsem hogy* —
 289. « « *Így* — Ny.: *Úgy* —
 303. « « *ő tehát* — Ny.: *ő pedig* —
 307. « « *hevenyében* — Ny.: *hevenyébe* —
 308. « « *Hogy bátran keresztül mehetett a vajda* — jav.: *Hogy könnyen beférne három cigány vajda.* —
 311. « « *ki volt bontva bőven (kihúza)* —
 314. « « *Híre sem volt abban* — *Híre sincsen* —
 320. « « *ajtó mögé gyöngy szemét seprve* — jav. és Ny.: *megé* — *söpörve* — ÖK.: *seprve* —
 321. « « *Köröskörül* — ÖK. *Környöskörül* —

322. sor, Kézir.: *Az is mind tele volt* — jav.: *van* — ÖK.: *Az is tele volt volt mind* —
324. « « *csirkéihez kotyog* — Ny.: *vatyog* —
326. « « *és Ny.: közül* — ÖK.: *közzül* —
326. « « *Legaldobb vagy kettőt tarisznyába tolni* — jav.: *az ingujjba lopni* — ÖK.: *Kettőt avagy hármát* —
327. « « *viszketett tiz ujsa* — jav.: *viszket minden ujsa* —
329. « « *egy fekete* — Ny.: *a fekete* —
330. « « *Szakála* — Ny.: *Szakálla* —
338. « « *dijára* — Ny.: *dijjára* —
341. « « *kettő közül* — ÖK.: *közzül* —
342. « « *elméssz* — jav.: *elméssz* —
344. « « *majd akkor* — jav.: *akkor majd* —
350. « « *csak elegendő* — jav.: *tán* —
353. « « *Összekapla ugyan száját esze nélkül* — jav.: *Össze-*
capta ugyan fogait ész nélkül —
358. « « *sem* — jav.: *se* — Ny. és ÖK.: *sem* —
375. « « *márvány istállóba* Ny. és ÖK.: *gyémánt istállóba* —
377. « « *egy szürkét* — jav.: *fehér* —
378. « « *Gondolván* — jav.: *Gondolá* —
382. « « *annyi..hogy* — Ny.: *annyi, hogy* —
385. « « *előbb: »itt van a kulcs, nesze!* «
387. « « *dtvenni* — Ny.: *elvenni* —
389. « « *»tüzés úszköté* nincs aláhúzva, csak ÖK.-ban.
390. « « *és Ny.: körülé* — Ny.: *körülte* —
393. « « *után ez a csonka sor kihúzva:*
394. « « *Visszament, egy szépet köte oldalára* —
396. « « *Aztán fogta, minden ajtókat bezára* — jav.: *Aztán minden ajtót gondosan bezára* —
397. « « *Odaki* — Ny.: *Odakünn* —
397. « « *ottkinn* — Ny.: *ottkünn* —

HARMADIK ÉNEK.

8. « « *búcsut veszen* — Ny.: *vészen* —
6. « « *Köszön is nem is az* — ÖK.: *Köszön is, nem is,* —
7. « « *Köszön, aki* — ÖK.: *Köszön aki* —
16. « *után a Kézir-on ez a veresszak, áthúzva:*

*Némelyikkel nem kis vesződése vala,
Mikor észrevette, hogy elül a fara;
Másikon a dolmány, a zsinóros nadrdg,
Rtva kiabálta, hogy nem neki szabtlák.*

20. sor, Kézir.: *odale* — jav.: *odalenn* — ÖK.- *odalent*
30. « « *tulipántok* — Ny.: *tulipánok* —
39. « « *siheder* — Ny.: *süheder* —
44. « *után, Kézir. ezek a kitorölt sorok:*

*Monda erre Éva; »bizony meg is evett
Az a roppant nagy hal, mellynek a neve cet;
(Szerencsénk, hogy akkor a Marosba feljött,
Szerencse, hogy (akkor épen ott körül járt,
épen arra felé úszkált,
S bekapott lovastul, szekerstül mingyárt.*

*Kovával, acéllal kicsiholtunk benne.
Mécset is gyújtottunk, hogy világos lenne ;
Akkor összejártuk a gyomrárt egészen —*

45. sor. Kézir. : »Bizony, meg is evett —
Ny. : Bizony hé, meg is ett —
ÖK. : Bizony, meg is evett —
60. « « és Ny. : szártíkozánk — ÖK. : szártíkoztunk
67. « « éltünk — Ny. : laktunk —

A 73—76. sorok fogalmazása a Kézir-on az előző lap alján :

*Így kerültünk hozzád. Nem csuda különben :
Még nagyobb csudák is szoktak esni könyvben,
Mikor a halott is olly gyakran feléled,
Hogyne gyúlne össze, a ki csak elszéled.*

Az újraírt strófában a

73. sor, Kézir. *Így jutottunk hozzád ; — jav. : Így kerültünk vissza —*
75. « « *te megvetsz — jav. : nem szánsz —*
84. « « *tejbe főtt aranyat — jav. : mézbe —*
88. « « *felöltöztette — jav. — felöltözteté —*
90. « « *mint valamelly pityke — Ny. : mint a fényes —*
97. « « *Mingyár(t) a kapunál — jav. : kapuban —*
98. « « *ágyú végét — Ny. : végét —*
101. « « *szóltattak — jav. : szólanak —*
103. « « *Nem szükség a fület bedugni gyapottal,*
104. « « *Azt hinné az ember, bundát vernek bottal —*
jav. : *Azt gondolja Csóri, bundát vernek bottal,*
Dehogy kell bedugni a fület gyapottal —
Ny. : *a fület bedugni —*
105. « « *dől — Ny. : dül —*
106. « « *Úgy veri(h) le egymást, úgy bukdos(nak)lk orra — jav. bukdosik —*
108. « « *Egy a sorsa dzenak — jav. S egyenlő a sorsa*
109. « « *dígyúja — Ny. : ágyuja —*
110. « « *hallik — Ny. : hallszik —*
111. « « *Noha a cigányság remélve kiáltott — jav. : S ámbár többször így —*
115. « « *Nem csuda (aztán) ha némely'h aztán hébe-hóba — jav. : aztán, ha bizony hébe-hóba —*
116. « « *Beleüti fejét egy ménkö golyóba — jav. : Beleütik ia egy nagy ménkö —*
117. « « *Álig győzi népit bátor — jav. : Nem győzi a bátor népet —*
138. « « *villámlása — Ny. : villanása —*
139. « « *kösse bé a szemét — jav. : bé azt mingyár' — Ny. : be —*
141. « « *Igy biztatja — jav. : biztatta —*
124. « « *A lesz belőle — hogy Ny. : hogy, —*

121—148. sorok más színű papíron vannak beillesztve. A lapnak csak féloldalára írva, a hátlap üres, a lap alján a 148. sor után a következő sor eleje van :

Ha hegyes olvasó... Ez azt mutatja, hogy ez a rész utólagos betoldás.

148. sor, Kézir. K., Ny., néz az — ÖK. : néz a —
155. « « *aztán — Ny. : oztán —*

156. sor, Kézir.: S így kiált — későbbi jav.: morog —
 164. « « Hanem — jav.: Jó hogy —
 165. « » végét — Ny. végit —
 170. « « nagy —, jav.: bő —
 173. « » így riasztja — jav.: így riad rá —
 176. « « (De) Mert Gyűgyü komám volt — jav.:
 Komám volt a Gyűgyü —
 és Ny.: Puk — ÖK.: S Puk —
 183. « « Hagymaszár és Nyulláb — jav. a lap szélén: Kongó —
 185. « « valamelly — jav.: valami —
 190. « «
 199—200 « Csodáknak csodája! illy arányban növe
 202. « « Óriás nagyságú ember lett belőle — jav.: a mai szövegre.
 Csirke gyanánt öli a népet rakásra — ÖK.: Mint egy
 Bradamante, népet öl rakásra — (Bradamante: Ariosto
 Örjöngő Loránt c. eposzának egyik amazon-alakja.)
 209. « « nyakában — jav.: gerincén —
 211. « « fele része — Ny. felső —
 219. « « (Igy sóhajt fel, midőn) magasztalja társát —
 De gyakran sohajtoz magasztalva —
 220. « « »Beh kér, hogy kozmásan főzi meg a kdsát!« — Ny.:
 mai szöveg.
 222. « « Elszakasztja — jav.: szakítva — Ny.: Elszakítá —
 224. « « Két kézzel lábbal vt — s tüszköl — jav.: Kézzel-lábbal ví és
 225. « « Hej! Mennyit (fel) lenyársalt —
 227. « « A mennyit ma rontott — jav.: rombol —
 229. « « Közel hozzá harcol — jav. és Ny.:
 Látja ezt egy dombról — ÖK.: dombrul —
 és Ny. osztán — ÖK. oztán —
 243. « « Mondom, azt míveli — jav.: Azt míveli, mondom
 244. « « (Mikor megboszulá) jav.: Megboszulva ekkép bajnoki
 245. « « elestét — jav. Megboszulva Csóri a bajnok elestét —
 se' — ÖK.: nem —
 256. « « belé — ÖK.: bele —
 262. « « Viva e — jav.: Vított már e —
 268. « « hogy különb se kellett — jav.: a milyen csak —
 280. « « Hering — ÖK.: Héring —
 282. « « kését — ÖK.: késit —
 284. « « És hajh! a költ is elrabolja — (kihúzza, folytatóla
 a mai szöveg)
 285. « « (előbb így kezdve.) S mint annak, kit érint —
 286. « « megnyirte — ÖK.: megnyirta —
 287. « « Ny. ÖK.: htgyetek —
 291. « « dült — Ny.: dőlt —
 296. « « Jézusz-Máriát — jav. és Ny.: Jézus — ÖK.: Jezusz
 334. « « Bár minden lépéssel — jav.: Bár az minden léptén —
 350. « « vond a szádat — ÖK.: vond el —
 352. « után a Kézir.-on ez a kitörölt versszak:

Csóri pedig hátba döfte nagy Czibakot;
 Bő jelét adá ez, hogy már ma jóllakott;
 Elejté a zászlót s hajolván utána
 Nem bírta fölvenni. csak tótágast állá. (E strófa kidolgozot-
 tabban a 381—384. sorban.)

355. sor, Kézir.: *(Vigyor)* Juhgége —
 364. « « Ny. ÖK.: *ülő* 367. K. Ny. ÖK.: *ülő*
 368. « « *Nincs szükségök* — jav.: *Nincsen szükség* —
 371. « « *legkisebb* — Ny.: *legkisebb* —
 374. « « *a labanc oszlik* — jav.: *a népség szakadoz* —
 376. « « *s akkor úgy* — Ny.: *de úgy is* —
 384. « « *Lelke pedig, minthogy* — ÖK.: *amint* —
 391. « « *teszen olly csudát* — jav.: *tesz olyan fordítást* —
 395. « « *lett magának egy vivó cimborát* — jav.: *magához bajvívó*
 399. « « *A favágóhoz sem biztos* — jav. *Favágó emberhez*
sem jó —
 404. « « *Mert nem csak a magva* — jav.: *Mert az egészségnek* —
 405—408. sorok Kézir. előbb.

*Tisztas Laboddnak ő két szeme kancsal,
 Ide néz, oda szur, de szeme jobban csal;
 Kerüli a másik a szeme járását
 S oda áll, a hová intézte szurását.*

Az új fogalmazás az előtte levő strofa-közbe van szorítva, részbe a lap szélére; ebben eltérések:

405. sor. Kézir.és Ny.: *nincs jegyzet*, csak az ÖK.-ban.
 406. « « *(üt) vág* —
 408. « « *hogy hová fog ütni* — jav. *m'eziránt* —
 411—412. « előbb: *Most aligha többé orvosságot venne,
 A másik lába is a strba' nem lenne* —
 415. « « *A pióca, köppöly sem szíhatna tőle* — jav.:
Száz nádály, száz köppöly sem szína belőle —
 417. « « *lyuka* — Ny.: *lika* —
 418. « « *vagy a furulyának* — ÖK. *avagy* —
 422. « « *legfeljebb* — Ny.: *legfőlebb* —
 426. « « *nincsen* — jav.: *nincs már* —
 430. « « *Jobb, ha azt tekintjük* — jav.
Jobb, ha megnézzük, hogy —
 432. *Széliiben, hosszában, vágja, mint* —Ny. *Széliibe,*
hosszába, — ÖK. *Széliibe hosszába vágja* —
 434. « « *szép zöldellő* — jav.: *övig érő* —
 435. « « *csapkodva kétfelé* — jav.: *csapdosná, szeldelné* —
 436. « « *És a drága szép gyom (ki) hullatná is magvát* — jav.:
Hullatná is a gyom szaporító magvát — jav.: *Hullatná*
a szép gyom —
 438. « « *mi ménkőt* — jav.: *mi a szösz* —
 440. « « *sok kóró s haszontalan paréj* — jav.: *csunya s istenverte* —
 Ny., ÖK.: *csunya, istenverte* —
 441. « « *Felett neki erre vitéz Dundi asszony* — (kitörölve)
Szóla erre Dundi — jav.: *Felel arra* —
 444. után *csonka kezdő szavak kitörölve* *Összecsapa* —
Hamar összecsapnak —
 450. « « *Hogy kielégtse* — jav. — *Úgy elégité ki* —
 452. « « *Meg egyéb, ha bennünk* jav. — *Satöbbi, ha* — jav.: *Szóval*
mikor —
 453. « « *vajda lett* — jav.: *lón* —
 454. « « *Leszeli Puk fejét* — jav. *Nyakát szeli Puknak* —
 455. « « *azonnal ledőle* — Ny.: *menten le is dőle* —

456. sor, **Kézir.** *ugrott* — jav.: *pattant* —
 459. « « *(Kergeti) Űzi* —
 465. « « *azzal* — jav.: *ezzel* —
 466. « « *Bár hazáig fusson* — jav.: *Fusson bár hazáig* —
 468. « « *Hogy (csupa) (csak a) csupán bankóbul lenne egy nagy asztag* — Ny.: *három asztag* —

NEGYEDIK ÉNEK.

3. « « és Ny.: *tetejébe* — ÖK.: *tetejére* —
 6. « « *megköszönöm* — jav.: *köszönöm is* —
 9. « « *Annyi dicsőség jut mostan* — jav.: *Hisz' annyi dicsőség jut ma* —
 12. « « *Unokánk fia is* — jav.: *elke is* —
 13. « « *dombrul* — ÖK.: *dombról* —
 20. « « *milyen hősek* — Ny.: *milly vitézek* — ÖK.: *milý (Titkon) Hanem bekandikál (titkos) rejtett műhelyébe* — Ny.: *záros* —
 23. « « *pletykálja* — jav.: *pletykázza* —
 24. « « *kohbul* — jav.: *kohból* —
 25. « « *közül akaratból* — jav.: *de csak egyet abból* —
 26. « « *Töri* — *(rontja)* — jav.: *Töri érte* —
 27. « « *Mig (látszik) piszoktul látszik* —
 28. « « *Fő adószedőnek* — jav.: *adószedővé* —
 51. « « *mert (leghosszabb) hosszú a lába* —
 53. « « *halálig (nála) főfő* —
 60. « « *ezren* — Ny.: *százan* — ÖK.: *ezren* —
 73. « « *legfeljebb* — Ny.: *legfőlebb* —
 80. « « *Ha meg nem köszönném* — a lap szélén:
 84. « « *Ha nem méltányolnám* —
 98. *rangom s hivatalom* — Ny.: *rangom, hivatalom* —
 99. « « *Ezt egyéb is, ámde minek a sok beszéd* — jav.: *Ezt sok más egyéb is... de minek a beszéd* —
 Ny.: *Ezt még más egyéb is* — *de mit ér a beszéd.*
 101. « « *asszony néki* — Ny.: *végig* —
 103. « « *(hogy) amit cselekedett* —
 104. « « *Mig így fészkelődik* — jav.: *Így fészkelte magát* —
 105. « « *az új (boldogságba) uraságba* —
 E két sor végén írónnal: *Csöri vajdasága* — *a nagy boldogságba* — *Ez után egy sor, erősen kitörölve.*
 109. « « *(Megismerte) Megismeri* —
 111. « « *kik (csatán) harcon* —
 112. « « *s kérdi; »mit kerestek?»* — jav.: *»hát ti mit* —
 113. « « *(Felel) Szóla* —
 115. « « *Mert nem oly csekélység* — *lehet azt gondolni*
 jav.: *potomság* — jav.: *gyerekség* *ám az, mint* —
 123. « « *Lesz majd oszlopotok* — jav.: *emléketek* —
 126. « « *Fejüket csóválták és tovább ballagtak* — jav.: *csóválva búsan el* —
 128. « « és Ny.: *Menyekzőjét* — ÖK.: — *Menyekzőjét*

131. sor, Kézir.: *Bezég nem vala bõjt, szomorú nagypéntek — savanyú — jav.: sanyarú — a lap szélén:*
136. « « *Akkor volt igazán borjunyúzó péntek. — Fegyver közé véve hozta három cigány — jav.: Fegyver közé fogta három erős cigány — Ny., ÖK.: közzé —*
137. « « *lépelt és nehezen haladt — jav.: lépked — halad —*
138. « « *s tartja —jav.: hozza —*
146. « « *lába nyoma — jav.: csizma talpa helyét —*
147. « « *S úgy elhordta magát a kinyílt kapuból — jav.: Úgy megrugaszkodék — Ny.: a nyitott kapuból —*
150. « « *Zsibongás történik — jav.: Üvöltés hallatszik —*
153. « « *Kitaszítja gyorsan — jav.: Gyorsan félre tolja*
160. « « *köd vagy pára — jav.: könnyű pára —*
170. « « *Sok ember kinyúlik, (a mtg oda) míg annyira menne — jav.: kipusztul —*
172. « « *Ám hiszen próbálja — Ny.: Ám hisz próbálja meg —*
176. « « *(Birkozzunk, hadd lássam) — Vjijunk ketten, hadd lám —*
179. « « *Bement — jav.: Bemegy — Ny.: Bement —*
180. « « *nézte — leste —*
181. « « *és Ny.: egymástól — fejszecsapástól — ÖK.: egymástul — csapástul —*
183. « « *Roppanás(a)uk neki bõdtül —*
184. « « *S (amit sohse láttam) — Ny.: S — amit sohse láttam —*
185. « « *Úgy csap (a vajdával) Diridongó (a vajdával) össze a vajdával —*
191. « « *(megmondani) ennyit frni —*
192. « « *elnyult — jav.: zupp le! —*
195. « « *kiáltozva, bõgve — Ny.: kiáltva és bõgve —*
198. « « *Ny. és ÖK.: szélyyel pislogat — ÖM.: szélyyel pillogat —*
199. « « *Hát a (sok) cigányság — Ny.: Hát im a cigányság*
205. « « *Haóta lárházunk és haóta rázunk — Ny.: Mióta — mióta —*
207. « « *megszakadsz — jav.: megrepedsz —*
212. « « *honnán — jav.: mikor — a pincébe — jav.: ebbe a —*
218. « « *Olly sokan vannak, hogy — jav. — Olyan sokan vagynak — Ny.: vannak; egy híjok — vannak! —*
220. « « *tennap — Ny.: tegnap —*
221. « « *Oh, te háládállan (így) kiált (fen) szóval — Ny.: hálátlan Pukl kiált hangos szóval —*
223. « « *(Néped összegyűjtöd) Még te népet gyűjtesz itt kon, alattomba — Ny.: ellenem suttomba —*
232. « « *értént — jav.: esett —*
234. « « *legfeljebb — Ny.: legfõlebb —*

241. sor, Kézir.: láttam a *bábátok* — jav.: az anyátok —
246. « « Kösönjétek, hogy a puskapor — jav.: »Kösön-
jéteka ordít, »hogy porunk —
252. « « *ki álljon a* — jav.: aki álljon —
257. « « *Így öprenkedék el* odafent, a bástyán
(kitörölve) —
263. « « *futkosás* — Ny.: szaladás —
269. « « *még jobban* — ÖK.: úgyabban —
278. « « *Pukkot* — Ny.: Pukot —
286. « « és Ny.: *Körül* — ÖK.: Környül —
288. « « *Kezdik elgajdolni* — jav.: Elkezdik gajdolni —
— 1.vsz. 3. sor. K. és Ny. *megd-glesz*
ÖK.: megdeglesz —
3. vsz. 2. sor. K. és Ny. *Kihullott* —
ÖK.: Kiesett —
307. « « *Sarkantyúját törte, tollait kitépé* —
Taraját meg — (kitörölve) — Ny.: a mai szöveg. —
319. « « (első fogalmazás erősen kitörölve):
De nem voltam olyan hegyetlen Damaskus,
Mert több a becsület, mint a káposztás hús —
(ez után a 321. sor következett, szintén erősen
áthúzva)
Töltsd *kedvedet* rajtam, ha rávisz a mérég —
ez után a Kézir-on a 316—320. sorok új fogal-
mazása.
319. « « *Hogy vacsorán volnál már* — jav.: —
Most vacsorán volna lelked — Ny.: Most lelked
vacsorán
323. « « *ribilliju* — Ny.: ribillió —
329. « « (a sor után olvashatatlaná kitörölt sor, utána,
Én pedig ezerszer — Ny.: Én meg ezerszer —...
331. « « *A nagy jóság miatt* — jav. A csupa jóságtul —
332. « « *csoda* — Ny.: csuda —
333. « « *No ne süketülj meg* — jav.: No de légy
bár süket —
334. « « *nézzé szemed* — jav.: nézzed ámbár — Ny.: nézd
te ámbár —
338. « « *Azér' bödül most a vak szerencse énrám* — jav.:
a sors mint a gulya — Ny.: egy gulya —
340. « « és Ny.: *belém bútt* — ÖK.: bujt —
341. « « *Hadd lássam meg öhet* — jav. Engedd látnom —
342. « « a (*nyársra*) fára —
344. « « *Mingyár', felhozom, csak valami* — Ny.: Csak
legyen, aki majd felhozni —
347.—48. « (előbb:) megfogva, — makogva —
356. « « (*De kísütött a nap*)
Nyájasság derült fel Puk Mihály homlokán,
»Kegyelem!» kiáltott, »nem vagyok én pogány.»
(E három sor erősen áthúzva.)
362. « « *No (hát) hé!* —
363. « « és Ny. *követi* — ÖK.: követte —
368. « « *Fiait* — Ny.: S fiait —
371. « « *történet* — Ny.: bolondság —
373. « « *Sarkalá Puk Mihály*; Ny.: Csak kérdezi Puk,
hogy

374. sor, Kézir. ; felelt — jav.: sohajt —
 379. « « Nem (volna) baj a kincs, az baj, az, — jav.:
 nagyobb az —
 381. « « a dádé, tarkóját — jav.: a vajda, füleit —
 383. « « Egy szögletbe nézett — jav.: (Bám) Néz egy
 szögletbe —
 386. « « szanaszélyel lökvé — jav.: szanaszét lelökve —
 389-92. sor, Kézir. és Ny.-ban nincs, csak az ÖK.-ban.
 393. sor, Kézir. és Ny.: Bosszús — ÖK.: Bosszus —
 397. « « kapuba — jav.: kapuhoz —
 399 « « ha futhatsz — jav. és Ny.: amint tudsz —
 ÖK.: ahogy
 400. sor. Kézir. : A kapunyílásnál — jav.: Kapu küszöbénél —
 401. « és köv. Kézir. kitérőlve:
 Mert azok a rúdat tartották keresztben — jav.:
 Amazok a rúddal, amellyet keresztbe
 Tartanak, kidobják őket ugrás közbe;
 Mert azok a rúdat úgy fogják keresztbe,
 Hogy át kell ugorni a szaladás közbe:
 Nem magasra tartják, de úgy fellódtítják,
 Hogy a szegény ugrót repülmi tanttják.
 402. sor, Kézir. a rúdon szökni futás közbe — jav.: ugorni
 sebes —
 Rajz; egy fekete cigány nagy angyal szárnyak-
 kal a levegőben úszva.)
 410. « « Hanem egyenesen fel, — ÖK.: Egyenest fel,
 411. « « felkap(j)ák —
 413. « « (Aztán ő is) Akkor aztán ő is a többséggel — Ny.
 a többivel —

Irodalom: (Összefoglaló életrajzokon és jellemzéseken kívül).

Salamon Ferenc, *Budapesti Hírlap*, 1856. Újabbán: *Irodalmi Tanulmányok*, I. 71. l.

Zilahy Károly: *Magyar koszorúsok albuma*. 1863.

Reviczky Gyula: *Arany, mint humorista. Temesi Lapok*, 1876-115. sz.

Haraszi Gyula: *Arany János*. — Bodnár Zsigmond *Magyar Szemléjében*. 1881., újra a *Modern Könyvtárban*, 99—100. l.

Imre Sándor: *Arany János és Aristophanes*. — *Budapesti Szemle*, 1885. és Imre *Irodalmi Tanulmányai* között, I. köt. 170. l. (A vaskos tréfákkal a figyelmet a kínzó fájdalomtól akarja elvonni.)

Hantz Jenő: *A humor és Arany János humora*. — *Abafi Figyelője*, 1888. 241—283. l. 12—35. l. 351—372. l. A keserű humor példájául hozza fel, »melyben a komoly pathosz sem az iróniáig, sem a szatíráig nem tud felemelkedni, hanem az erős szenvedélyek s a fájdalmak éle a humorban megtörik. A humor ezen fokán egyrészt a sajtó fájdalom érzésének, másrészt a komoly páthosz tehetetlensége feletti nevetésnek élénk egymásba hatását kitűnően rajzolja a szőlősgazda képében.« (369. l.)

Végh Mátyás: *A Nagy-Idai cigányok*. — Brassó, 1889.

Szalay Pál: *Komikus époszaink*. — 1902. — 77—94. l.

Szinnyei Ferenc: *A. J. humora*. — BSz., 1905., 122. köt. — *A. J. életrajza*. II. 119—139. —

Fleischmann Gyula : *A cigány a magyar irodalomban.* — Budapest, 1912. (A humoros cigány csak nálunk fejlődött ki és vált népszerűvé.)

Operát írt belőle Rékai Nándor, szöveggönyvét Váradi Sándor. Előadták a bpesti operaházban, 1906.

Tóth Béla : *Mende-mondák*, III. kiadás, 74. l. (Az adoma följegyzését Thuróczi László jezsuita Ungaria cum suis regibus 1726 — művéből idézi.)

AZ ELSŐ LOPÁS.

A költő egyenesen a nép számára írta, nevelő céllal, népi folyóiratban adta is ki. Az erkölcsi és anyagi pusztulás útját festi : a családalapítás éretlen fővel, az erősítőnek képzelt pálinka, az eladósodás, a tolvajlásra vetemedő inség, a zsúfolt börtön rontó hatása (Eötvös József és Lukács Móric a börtönjavítást sürgető röpiratot adtak ki, 1842.): ezek a mozzanatok hasonlóak a költőnek *Egy egyszerű beszélyke* c. fiataalkori kísérletéhez. Rokon az intelem is : aki rossz útra lépett, egyre tovább sodródik a bűn örvényébe (168. sor.). Azután megfordul a rajz : a megtérő körül munka, gyógyulás, vagyoni gyarapodás, megbecsültetés. A tanítás mellett lépten-nyomon költői szépségek : a bibliás kezdet, a zápor leírása, a tolvaj rettegése ; az a lelemény, hogy akkor érik tetten, mikor éppen visszavinné a lopott jószágot. —

A cím mellé oda van írva, mint népi históriáknál szokás : *„Igaz történet.”* — Valóban az : Szilágyi István látta a szalontai jegyzői hivatalban a fiatal Kajtor Imrét, akiről a történet szól. (Gyöngyösy László : *A. J. élete és munkái.* 189. l.)

Kézirat az ostrom alatt elégett. Rá volt írva : *A »Falusi Esték» számára.* — *Sept. 14. 1853.* Eltérései a későbbi kiadásoktól már le voltak másolva.

Kiadások. Először a *Falusi Esték* népi ujságban (szerk. Vas Gereben), 1853. ; másodsor KK. 1856, azután ennek további kiadásaiban, az ÖK. és ÖM. kötetekben. — Külön 1903., Franklin Társulat. — *Sz. László fiúve és Murány ostromával együtt az Olcsó Könyvtárban.*

A kézirat és a *Falusi Esték* szövegétől eltérések a későbbi kiadásokban.

7. sor. FE. (a név aláhúzva)
13. « FE. : tulokkint nõlt —
19. « K. : zúgott — FE. : kongott —
21. « FE. : lelkébe —
23. » K., FE. : egyik gyülekezet —
24. « K. : Rút, vagyori képpel — FE. : Nevetkélve, vígan —
26. « K. : azév, —
27. « FE. : tanulja —
31. « K. : Befalá az éh per — FE. : Benyelé az ős per
34. « K., FE. : szelek. — KK. : szelek ! —
37. « K., KK. : Tizenhét — FE. : Tizenhat —
46. « FE. : kaszáér, kapáért ; — KK. : kaszáért —
51. « K., FE. : ám bezzeg a fiatal —
53. « K., FE. : Liliom' köntössét — KK. : Liliom köntösét
56. « K. : Inneplő —
64. « K., FE. : szőlőcskét —
66. « K., FE. Ha birná, se —
67. « FE. : házatáját —

68. sor, FÉ.: félszer —
76. « K.: egy-két — FE.: *heverő* — (aláhúzva) —
78. « K.: a téglát, —
80. « K., FE.: a háza — KK.: s a háza —
81. « K.: De hamar *elfogyott ára a kis helynek* — FE.: a mai szöv.
84. « K., FE.: De *az asszony várós* — KK.: s neje várandós —
90. « K.: Talpa — FE.: S talpa —
93. « K., FE.: *pálinka* — (nincs aláhúzva) —
97. « K.: de nem akadt *senki* — FE.: ember —
100. « K., FE.: *ez volt* — KK.: Ez —
101. « FE.: *dolog* — (aláhúzva) —
107. « K., FE., KK.: *bornya* — ÖK.: borja —
109. « FE.: *elfeküdt* —
113. « K., FE.: *elől kezdte* — KK.: újrazekzdte —
117. « K., FE.: *arcára*, —
126. « K., FE.: *felkél* — *lopni* — (nincs aláhúzva) — KK.: fölkel —
lopni (aláhúzva) —
136. « K., FE.: *árva* — KK.: *sovány* —
140. « K.: *hátnál*; — KK.: *hátnál*, —
141. « K.: *bir*; — K.: *ijedtébe' köszön* — (nincs aláhúzva) —
144. « K., FE.: *azér*, — *hogy rosszad* — KK.: *azért* — *veszted* —
147. « K., FE., *Ön árnyéka* — KK., ÖK.: *Önárnyéka* —
152. « K.: *magas akácot* — Fe.: *lombos* —
160. « FE.: *mégis kellett* — KK.: *kelle* —
163. « FE.: *volna, bolond* —
171. « K.: *lélegzetet* —jav.: *lélekzetet* — *neki-bátorúla* —
177. « K.: *a nyomára* — FE.: *fris nyomára* —
178. « K.: *Noha az is ott van* — FE.: *Bár az is meglátszik* —
179. « K., FE.: *mind elejét, végét* — KK.: *elejét, mint végét* —
180. « K.: *Ö legelőbb teszi* — FE.: *előbbre* — ÖK.: *előbbre* —
186. « FE.: *visszafelé* — (aláhúzva) —
187. « K., FE.: *bezzeg*: *most* — KK.: *bezzeg. Most* —
188. « K.: *Valami* — FE.: *Valamely* —
190. « K., FE.: *ugyan* — KK.: *soha* —
191. « FE.: *»Bitangjába'* — (aláhúzva) —
193. « FE.: *higye* —
194. « K.: *Még a kisbíró is* — FE.: *Mikor a bakter is* — KK.: *Még az éji ór is* —
196. « K., FE.: *Ugy* — KK.: *S úgy* —
202. « FE.: *kapu* — (aláhúzva) —
203. « K.: *saru-talpának* —
209. « K., FE.: *Vasat neki!* —KK.: *neki,* —
217—19 K., FE., KK.: *eszi—beszi* — ÖK.: *észi—bészi* —
220. « K., FE.: *füle-dobját* —
230. « K., FE.: *s már most* — KK.: *s most már* —
244. « K.: *Kezde számot vetni* — FE.: *El-eltépelődék* —
247. « K.: *asszony felől* — FE.: *miatt* —
248. « K.: *Egyszer hallott csupán róla* *üzenetet* — FE.: *Felőle csak egyszer hoztak* —
249. « K.: *Hogy meghalt* — FE.: *nem él* —
250. « K.: *aztán megszületett* — FE.: *azután született* —
264. « FE.: *égnem* — (aláhúzva) —
269. « K.: *feltétele* — VFE.: *föltétele* —
270. « K., FE.: *vas, kezén lábán,* —

271. sor, K.: *Beteg a gyógyulást, rab a szabadulást* — FE.: a mai szöv.
 272. « K.: *esztendő elmulást* — FE.: mulását —
 272. « K.: *Egyszer az is eltelt, végre valahára* — FE.: Nehéz esztendő
 volt, de csak leszolgálta —
 275. « K., FE.: *Megszűrte* — KK.: *Megszűrte* —
 276. « K.: *Mint az aszu zöldség* — *pincébe* — FE.: idétlen zöldség
 pincékbe —
 286. « K.: *hol fekszik nője* — FE.: *holott fekszik* —
 290. « FE.: *irgalomból* — KK.: *irgalombul* —
 292. « FE.: *vigasztaló hang* — KK.: *szó* —
 298. « K.: *Elgyötrött teste str véres izzadságot* — jav.: *Elcsigázott*
teste strván — FE.: *könnyez* —
 300. « K.: *Öröme, ha van is öröme, az kevés* — FE.: *ha van is,*
az az öröm —
 305. « FE.: *irtásföldet* — (aláhúзва) —
 306. « K., FE.: *orca-veríték nem pénz annak* —
 313. « K., KK.: *Hajnalhasadtól* — FE.: *hasadtától* —
 314. « K., FE.: *kérgét* —
 318. « K.: *kapája, messze a föld* —
 320. « K.: *Ág verdesi arcát, bojtortjáng* — FE.: *Ág akadoz arcán,*
bojtortján —
 324. « K.: *Csodálkozva tekint a nehéz* — FE.: *néz le a késő* —
 325. « K.: *legörbeszti* — FE.: *legörnyeszti* —
 332. « K.: *Kivávján* — FE.: *Mit kíváj* —
 340. « K.: *még ekét* — FE.: *már* —
 343. « K.: *épül,* — *nem* — KK.: *épül.* — *Nem* —
 344. « K.: *Ahoz értő orvos* — FE.: *De kitanult* —
 346. « K.: *Orvosságot, (mint az) helyes ez a példabeszéd* — FE.:
Gyógyító erőt, — *ez helyes* —
 349. « K.: *nem from végig* — FE.: *tovább* —
 350. « K., KK.: *megsegíté* — FE.: *megsegélé* —
 352. « K.: *Maga is sokra ment* — jav.: *Sokra ment egyedül* — FE.:
magában —
 353—4. K.: *Nehéz volt először megfogni az anyját, Könnyen szaporitá*
Imre a vagyonyját. (Az egész versszak kitörölve, újra írva, a vég-
 leges szöveg.) —
 359. « K.: *(nagy) szép új háza* —
 360. « *Mind a két hajlékra* — (aláhúзва) —
 365. « *vette szép példáit* — jav.: *vette ő* —
 367. « K.: *Ifjabb hallgatói (mind) csak egymásra néztek* —
Hozzá képest — (kitörölve) —
 372. « K.: *Hogy valaha egy tőt lopott* — *Hogy egy tőt is lopott (volna)*
 —jav.: *Hogy valaha lopott, édes Imre bátya!* —

Irodalom.

Salamon Ferenc, *Budapesti Hírlap*, 1856. — Ujabbán: *Irodalmi*
Tanulmányok, I., 86. l.

TARTALOM:

Rózsa és Ibolya.....	<u>5</u>
Szent László füve.....	21
Murány ostroma..	<u>31</u>
Losonczi István.....	91
Katalin.....	103
Bolond Istók	<u>133</u>
A Jóka ördöge.....	199
A nagyidai cigányok.....	<u>215</u>
Az első lopás.....	267
Jegyzetek.....	281

